

**KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA
YUSUF u ZÜLEYHA MESNEVİLERİ ÜZERİNE
MUKAYESELİ BİR ÇALIŞMA**

Melike Gökcan TÜRKDOĞAN

Melike Gökcan TÜRKOĞAN

**KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA
YUSUF u ZÜLEYHA MESNEVİLERİ ÜZERİNE
MUKAYESELİ BİR ÇALIŞMA**

2011

©
T. C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
3287

KÜLTÜR ESERLERİ
480

ISBN 978-975-17-3558-4

www.kulturturizm.gov.tr
e-posta: yayimlar@kulturturizm.gov.tr

Bu kitap ilk kez internet ortamında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Kutsal kitaplarda yer alan Yusuf kıssasının yansımalarını dünya edebiyatlarında gözlemlemek mümkündür.

Bu çalışmada evrensel Yusuf kıssasının ve özelde Türk Edebiyatında yazılan Yusuf u Züleyha mesnevilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi amaçlanmıştır.

Karşılaştırmalı çalışma, öncelikle Yusuf u Züleyha mesnevilerinin yüzyıllara dağılmış örnekleri üzerinde yapılmıştır. Hikâyeye kaynak teşkil eden Kur'an - Tevrat metinleri ve Türk edebiyatında yazılan mesnevilere etkisi büyük olan Molla Cami'nin eseri de bütünün yapı taşları olarak karşılaştırmalı çalışma içerisinde incelenmiştir. Şematik bir yapı içerisinde düşünülecek olursa, öncelikle, ana kaynak olan kutsal kitap metinlerinde olay örgüsünün epizotları ve bakış açıları karşılaştırılarak bunların mesnevilere olan etkisi belirlenmiş ardından mesneviler, içerdikleri unsurlar açısından tahlil edilmiştir.

Çalışmada ayrıca, anlatma esasına bağlı edebi türlerden biri olarak mesnevilerin kurgusal özellikleri, bakış açısı, zaman, mekan ve şahıs kadrosu gibi unsurlar açısından incelenmiş ve eserlerde kullanılan anlatma teknikleri tespit edilmiştir.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinin motifler ve temalar açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi ise hikâyenin yapısının ayrıntılı olarak ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Yusuf u Züleyha mesnevileri çok sevilen, tercih edilen bir hikâye konusu olmakla kalmamış, Klasik şiirde, motif, imge, sembol ve çeşitli göndermelerle kurulan güçlü bir etkileşime zemin teşkil etmiştir. Çalışmanın son bölümünde metinlerarası ilişkilerin çözümlenmesinde kullanılan yöntemlerin mesneviler üzerinde uyarlanmasına dair bir deneme yapılmıştır.

ABSTRACT

It is possible to see reflections of Joseph's story, which is in holy books, in world's literature works.

This work aims to make a comparative analysis between the international story of Joseph and "Yusuf and Zuleyha" 'mesnevi's in Turkish Literature in specific.

Comparative work has been firstly done through the examples of Yusuf and Zuleyha stories of ages in Turkish literature. However, pieces of Koran and the Old Testament that has been a base for the story and work of Molla Cami, which affected examples of pieces in Turkish literature, have been also analyzed as masterpieces in the comparative work. Considered in schematic structure, first case episodes and views in holy texts as the basic source have been compared and their affects have been defined and then mesnevis have been analyzed in terms of their elements

In addition, fictional qualifications of mesnevi as an expressive literal type have been analyzed in terms of view, time, place and characters and explanation techniques have been defined.

On the other hand, comparative analysis of Yusuf and Zuleyha mesnevis in terms of motive and theme made the structure of story reveal in detail.

Not only mesnevi of Yusuf and Zuleyha have been loved and preferred but also been a base for a strong interaction achieved with motive, image, symbol, and some references. A trial to adapt techniques used for analyze of inter-textual relationships on mesnevis has been made at the last part of the work.

ÖNSÖZ

Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin bölümünde geniş ve ayrıntılı olarak işlenen ve "ahsenü'l-kasas" vasıflandırmasıyla Kur'an kıssaları içinde çok özel bir yeri olan Yusuf kıssası, dini ve beşeri yönleriyle insanlığı derinden etkilemiş, dünya edebiyatlarına zengin bir kaynak sunmuştur. Bu yönüyle, tarihin her döneminde, sanatın çeşitli dallarında yüzlerce örnekle işlenen hikâyenin evrensel kültürde çok önemli bir ortak taban oluşturduğu söylenebilir.

Yorum farklılıklarına rağmen, tüm kültürlerde Yusuf hikâyesi insanlığa ortak mesajlar sunmaktadır. Kıskançlık, hırs, nefret ve aşk gibi beşeri duyguların doğurduğu çatışma ve tüm bu çatışmaların ortasında 'doğru'nun zaferi kutsal kitaplara dayanan evrensel kültürde Yusuf kıssasının üstlendiği anlamdır.

Kur'an'da, bu kıssa, sadece bir peygamberin başından geçen dramatik bir macera olarak sunulmaz; aynı zamanda, insan psikolojisini, toplumların teamüllerini, geleneklerini ve genel olarak tüm beşeri davranışları sergilemek suretiyle okuyucuyu aktif olarak metinle ilişkilendirmeye, anlatılanlarla empati kurarak kendisini değerlendirmeye yönelir.

Kur'an'ın yolunu izleyerek belagat gücüne yaslanan ve ibretlik dersler vererek insan eğitimine katkıda bulunmak amacını güden "kıssa" "hikâye" anlatımına büyük önem vermiştir. Bu bağlamda Yusuf u Züleyha hikâyesi, "en güzel kıssa" olarak seçilmişliği ve dramatik kurgunun zenginliğiyle Doğu edebiyatlarında en sevilen konulardan biri olmuştur. Mensur türlerinde belli bir gelişim süreci içinde pek çok örnek barındırmasına rağmen, Doğu edebiyatlarında hikâyeler ağırlıklı olarak mesnevi nazım şekliyle manzum olarak anlatılır. nın geleneğinde de manzum hikâyecilik önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla, Yusuf suresi tefsiri mahiyetindeki çalışmalar bir yana bu konuda yazılan eserlerin tamamına yakını manzumdur.

Bu çalışmaya kaynak teşkil eden hikâyelerin üç tanesi XIII. Yüzyılda yazılmış, şekil itibarıyla destanları andıran, manzum hikâyelerdir. Hikâyenin hece vezniyle yazılan bu erken dönem versiyonları, dil -üslup ve temel motiflerin işleniş yönünden de çalışmanın ana çizgisini teşkil eden mesnevilerden farklıdır. Bunun dışında Yusuf u Züleyha hikâyelerinin büyük çoğunluğu mesnevilerden oluşur.

Bu çalışma, esas olarak, Türk edebiyatında yazılan manzum Yusuf u Züleyha metinlerini tespit etmek ve hikâyenin kurgusal özelliklerini tema ve motiflerini karşılaştırmalı metin inceleme yöntemini kullanılmak suretiyle analiz etmek amacını gütmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde Yusuf u Züleyha hikâyesinin menşei ele alınmaktadır. Bu bölümde Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de yer alan metinler aktarılmıştır. Ayrıca, her iki kitabın kıssaya bakış açıları karşılaştırılarak farklılıklar tespit edilmiş ve bu farklılıkların

mesneviler üzerindeki etkisi irdelenmiştir. Burada, İslam kültür dairesine ait olan ve dolayısıyla Kur'an ve tefsirleri referans alan Türkçe yazılmış Yusuf u Züleyha'ların aynı zamanda Tevrat-Talmut metinlerinden de oldukça etkilendiği ortaya konmuştur.

Bu bölümde ayrıca, mesnevilerin zeminini teşkil eden Hz.Yusuf'a ait gerçek yaşam öyküsünün cereyan ettiği tarihi arka planı aydınlatmak amacıyla, Kitab-ı Mukaddes ve antik Mısır tarihi araştırmacılarının ortaya koyduğu bilgiler ışığında Hz. Yusuf'un yaşadığı tarih olarak belirlenen M.Ö. 1600-1700 yıllarını kapsayan döneme ait özellikler kısaca toparlanmıştır. Giriş mahiyetindeki bu bilgilerin tamamlayıcı bir diğer unsuru, söz konusu coğrafyaya ait arkaik kaynaklarda, hikâyenin yansımalarını tespit etmektir. Bu bölümde D'Orbiney papirüsünde kayıtlı eski bir Mısır hikâyesinde Yusuf kıssasının etkileri gösterilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, kıssanın dünya edebiyatlarındaki versiyonları hakkında genel bir çerçeve çizildikten sonra, özelde, nda yazılmış mesneviler incelenmiştir. Bu incelemede, Yusuf u Züleyha mesnevilerinin yüzyıllar içindeki seyri tespit edilirken, mesnevi türünün gelişimine paralel olarak Yusuf u Züleyha mesnevilerinin dil, üslup ve aruzun kullanımı açısından izlediği gelişim çizgisine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, hikâye kurgusal özellikleri açısından incelenmiştir. Bu incelemede anlatma esasına bağlı eserlerin tahlilinde olduğu gibi modern metotlar kullanılmıştır. Şerif Aktaş'ın "Hüsn ü Aşk" mesnevisini incelediği makalesi¹ anlatma esasına bağlı tüm eserler üzerinde modern roman inceleme metotlarının kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Bu bölümde tüm mesneviler karşılaştırmalı olarak bakış açısı, olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekân, anlatım ve kurmaca teknikleri açısından incelenmiştir.

Mesnevilerin tema ve motifler yönünden analiz edildiği bölümde öncelikle tüm mesnevilerde yer alan temler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Burada hikâyenin seyrini etkileyen aşk, nefret, kıskançlık, hile, hıyanet, gurbet, hasret, ayrılık- kavuşma, kader, ölüm gibi temlerin yanı sıra hikâyelere sosyal perspektif kazandıran dini ve beşeri hayatın yansımaları da tespit edilmiştir. Mesnevilerde sosyal hayatın izleri, devlet yapılanması, hukukun işleyişi, ticaret, mimari, meslekler, evlilik ve aile gibi kurumların düzeni, örf ve adetler, halk inanışları yönünden karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bölümde ayrıca mesnevilerin dokusuna renk katan çeşitli motiflerin tespit ve analizi yapılmıştır.

Son bölümde post-modern edebiyatın inceleme tekniklerinden biri olan ve klasik edebiyatın incelenmesi açısından etkili bir perspektif sunan metinlerarasılık metoduyla hikâyenin bilhassa divan edebiyatındaki yansımaları üzerinde çalışılmıştır.

¹ Şerif Aktaş, "Bir Anlayışın Romanı: Hüsn ü Aşk", *Şeyh Gâlib Kitabı* (Haz. Beşir Ayvazoğlu), İstanbul, 1995, 123-130

Tüm eserlerin tespiti ve incelenmesinin zorluğu açıktır. Bu bakımdan Türk edebiyatında yazılan mensur Yusuf u Züleyha'ları, halk edebiyatı sahasında tespit edilebilecek eserleri ve hikâyenin modern versiyonlarını çalışmanın dışında tutmak zorunda kaldık.

Çalışmamızda, Arapça ve Farsça eser adları yararlanılan kaynakta geçtiği şekliyle alıntılanmış, imlası değiştirilmemiştir. Ayrıca, Arapça ve Farsça kelimelerin imlasında Türk Dil Kurumunun belirlediği yazım şekli esas alınmıştır.

Çalışmada kullanılan Yusuf u Züleyha manzumelerinden yapılan alıntılarda transkripsiyon uygulaması yapılmamıştır.

Tüm çabalarımıza rağmen muhakkak ki kusur ve eksiklikleri barındıran bu çalışmanın vücuda gelmesinde değerli hocalarımla yardımlarını teşekkürle yâd etmek istiyorum. Beni bu konuda çalışmaya yönelten, anlayışı ve hoş görüşüyle çalışmayı kolaylaştıran değerli hocam Prof. Dr. Turgut KARABEY'i; görüş ve eleştirilerinden her zaman istifade ettiğim çok değerli bilim adamı Prof. Dr. Metin AKKUŞ hocamızı; bilgisi ve yardımsever tavrıyla desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU hocamızı saygı ve minnetle anmak istiyorum. Ayrıca, manevi desteklerini her zaman hissettiğim aileme; dostlarım Ayşe ÇELEBİOĞLU ve Pervin DEMİRULUS'a da çok özel teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1

GİRİŞ

YUSUF KISSASININ MENŞEİ

1. Hz. Yusuf'un Yaşadığı Döneme Ait Tarihi Arkaplan.....	1
2. Kutsal Kitaplarda Yusuf Kıssası.....	3
2.1. Kur'an-ı Kerim'de Yusuf kıssası.....	3
2.2. Kitab-ı Mukaddes'te Yusuf kıssası.....	12
2.3. Kur'an ve Tevrat'ta Yusuf kıssasının mukayesesini ve farklılıklarının mesnevilere yansımaları.....	24
3. Dünya Edebiyatlarına Yansıyan Yönleriyle Yusuf Hikâyesi	
3.1. Hikâyenin Mitolojik ve Arkaik kaynaklardaki Yansımaları.....	29
3.2. Batı Kültür ve Edebiyatlarında Yusuf Hikâyesi.....	30
3.3. Doğu Edebiyatlarında Yusuf u Züleyha Hikâyesi.....	32
3.3.1. İran Edebiyatında Yusuf u Züleyha mesnevileri.....	32
3.3.2. Arap Edebiyatında Yusuf u Züleyha.....	38

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRK EDEBİYATINDA YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİ.....	39
1.1 XIII. - XIV Yüzyılda Yazılan Yusuf u Züleyha Mesnevileri.....	39
1.1.1. Ali.....	40
1.1.2. Kırımlı Mahmut ve Haliloğlu Ali.....	42
1.1.3. Şeyyat Hamza.....	44
1.1.4. Süle Fakih.....	45
1.1.5. Erzurumlu Darir.....	47
1.1.6. Rabguzi.....	48
1.1.7. Hamzavi.....	48
1.1.8. Aydınoğlu Mehmet Bey Nüshası.....	48

1.1.9. Garib/Karib.....	48
1.2. XV. Yüzyılda Yusuf u Züleyha mesnevileri.....	49
1.2.1. Ahmedi.....	49
1.2.2. Hamdullah Hamdi.....	50
1.2.3. Çâkeri'nin Yusuf u Züleyhası.....	52
1.2.4. Abdulvahab.....	52
1.2.5. Kırımlı Abdü'l-Mecid.....	53
1.2.6. Hatayi.....	53
1.2.7. Nahifi.....	54
1.2.8. Dur Big.....	55
1.2.9. Hamidi.....	55
1.2.10. Bihişti Ahmed Sinan.....	56
1.3. XVI. Yüzyılda Yusuf u Züleyha mesnevileri.....	56
1.3. 1. Kemal Paşazâde.....	57
1.3. 2. Taşlıcalı Yahya (Dukaginzâde).....	57
1.3. 3. Gubari.....	59
1.3. 4. Şerifi.....	61
1.3. 5. Ziyai Yusuf Çelebi.....	62
1.3. 6. Nimetullah.....	62
1.3. 7. Celili.....	63
1.3. 8. Likai.....	63
1.3. 9. Manastırlı Celal.....	64
1.3. 10. Halife.....	65
1.3. 11. Karamanlı Kâmî Mehmed.....	65
1.3. 12. Şikârî	65
1.3. 13. Manastırlı Kadı Sinan.....	65
1.4. XVII.Yüzyılda Yusuf u Züleyha mesnevileri.....	65
1.4. 1. Nurm Muhammed Andalip.....	66
1.4. 2. Bağdatlı Zihni Abdüldelil.....	66
1.4. 3. Bursalı Havai Mustafa.....	66
1.4. 4. Rifati Abdulhay.....	67
1.4. 5. Yazarı Bilinmeyen Bir Kıssa-i Yusuf.....	67
1.5. XVIII Yüzyılda Yusuf u Züleyha mesnevileri.....	67
1.5. 1. Ahmed Mürşidi.....	68

1.5. 2. Kerküklü Mehmet Nevruzi.....	68
1.5.3. Köprülüzâde Esat Paşa.....	68
1.5. 4. Hevai Abdurrahman Efendi.....	69
1.6. XIX Yüzyılda Yusuf u Züleyha Mesnevileri.....	69
1.6.1.Süleyman Tefvik Bey (Özzorlu).....	69

İKİNCİ BÖLÜM

2.YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİNDE KURGUSAL ÖZELLİKLER

2.1. Bakış Açısı, Anlatıcı.....	70
2.1.1 Yusuf u Züleyha mesnevilerinde bakış açısı ve anlatıcı.....	73
2.2. Vaka Zinciri/Olay Örgüsü.....	74
2.2.1. Olay örgüsü çeşitleri.....	76
2.2.2. Yusuf u Züleyha mesnevilerinin vaka yönünden incelenmesi.....	77
2.3. Mekân.....	78
2.3.1.Yusuf u Züleyha mesnevilerinin mekân bakımından incelenmesi.....	79
2.4. Zaman.....	83
2.4.1. Yusuf u Züleyha mesnevilerinin zaman bakımından incelenmesi.....	85
2.4.2. Mesnevilerde zaman kullanım teknikleri.....	86
2.5. Şahıs Kadrosu ve Mesnevilerin Şahıs Kadrosu Yönünden İncelenmesi.....	89
2.5.1. Asıl kahraman / Birinci derecedeki kahraman.....	90
2.5.1.1 Yusuf.....	91
2.5.1.2 Züleyha.....	96
2.5.1.3. Yakup.....	102
2.5.2. Hasım veya karşı güç.....	105
2.5.2.1. Kardeşler.....	106
2.5.2.2. Yehuda.....	108
2.5.2.3. Şemun.....	110
2.5.2.4. Aziz Kıtıfır/Kuteyfar.....	112
2.5.2.5. Iys.....	114
2.5.3. Yönlendirici kahraman.....	115
2.5.3.1. Cebrail.....	116
2.5.3.2 Şeytan.....	120
2.5.4. Alıcı kahraman.....	123
2.5.4.1. Malik.....	124

2.5.4.2. Baziga.....	126
2.5.4.3 Kuyudaki peygamber/ âlim.....	129
2.5.4.4. Kurt.....	130
2.5.4.5 Arap tacir.....	130
2.5.4.6. Zindandaki mahkûmlar.....	131
2.5.4.7. Zindandaki iki genç.....	132
2.5.4.8. Mısırlı saray çevresi kadınları.....	133
2.5.5. Yardımcı kahraman.....	134
2.5.5.1. Taymus.....	135
2.5.5.2.Mısır Sultanı Reyyan.....	137
2.5.5.3. Dadı.....	139
2.5.5.4. İnas.....	140
2.5.5.5 Hz. Yakub'un Annesi.....	141
2.5.5.6. Dile Gelen Bebek.....	141
2.5.5.7. Dünya/Deyne/Dine.....	142
2.5.5.8. Bünyamin /İbn-i Yamin.....	143
2.5.5.9. Eflah.....	144
2.5.6. Dekoratif unsur durumundaki tipler/fon karakter.....	145
2.6. Mesnevilerin Anlatım Teknikleri Açısından İncelenmesi.....	145
2.6.1. Sebeb-i telifler/ üst-kurmaca (metafiction).....	145
2.6.2. Anlatma/tahkiye.....	148
2.6.3. Özetleme.....	149
2.6.4. Gösterme/ sahneleme.....	149
2.6.5. Konuşma tekniği.....	150
2.6.6. Tasvir.....	152
2.6.6.1. Şahıs tasvirleri.....	153
2.6.6.2. Mekan tasvirleri.....	153
2.6.7. Tahlil/iç çözümleme.....	155
2.6.8. Leit-motif.....	156

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİNDE TEMALAR

3.1. Rüya.....	157
3.2. Aşk.....	163

3.3. Telepati.....	172
3.4. Güzellik.....	175
3.5. Ölüm.....	180
3.6. Hile.....	184
3.7. Kader.....	190
3.8. Gam ve Keder.....	195
3.9. Kıskançlık.....	197
3.10. Pişmanlık.....	201
3.11. Sabır.....	204
3.12. Gurbet- Vatan.....	208
3.13. Ayrılık-Kavuşma.....	210
3.14. Hıyanet.....	218
3.15. Zulüm.....	220
3.16. Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Sosyal Hayat.....	223
3.16.1. Devlet idaresi.....	223
3.16.1.1. Hükümdar.....	223
3.16.1.2. Aziz.....	224
3.16.1.3. Diğer devlet erkânı.....	226
3.16.1.4 Devlet törenleri.....	226
3.16.1.4.1. Tahta çıkma törenleri.....	226
3.16.1.5. Kölelik sistemi.....	229
3.16.2. Hukukun işleyişi.....	229
3.16.2.1. Hırsızlık.....	229
3.16.2.2. Sultana Suikast.....	230
3.16.2.3. Zina ve hıyanet.....	230
3.16.2.4. İftira.....	230
3.16.3. Ticaret.....	230
3.16.3.1. Köle alım- satımı.....	230
3.16.3.2. Köle pazarı.....	232
3.16.3.3. Diğer alışverişler.....	234
3.16.4. Sosyal yapılanmada meslekler.....	234
3.16.5. Evlilik.....	235
3.16.5.1. Kız isteme.....	236
3.16.5.2. Çeyiz.....	237

3.16.5.3. Gelin karşılama.....	240
3.16.5.4. Düğün.....	241
3.16.5.5. Hacle.....	242
3.16.6. Ziyafetler.....	242
3.16.7. Giyim eşyaları.....	245
3.16.8. Mimari özellikler ve dekorasyon.....	245
3.16.9. İnanışlar.....	250
3.16.9.1. Nazar/göz değmesi.....	250
3.16.9.2. Gaipden gelen ikazlar.....	250
3.16.9.3. Uğurlu/uğursuz addedilen olaylar.....	251

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİNDE MOTİFLER

4.1. Dînî Motifler.....	253
4.1.1. Allah'm İsim ve Sıfatları.....	253
4.1.2. Peygamberler.....	262
4.1.2.1. Hz. Âdem.....	262
4.1.2.2. Hz. İbrahim.....	262
4.1.2.3. Hz. İsmail.....	263
4.1.2.4. Hz. İshak.....	264
4.1.2.5. Hz. Yakup.....	264
4.1.2.6. Hz. Yusuf.....	264
4.1.2.7. Hz. Süleyman.....	265
4.1.2.8. Hz. Musa.....	266
4.1.2.9. Hz. Muhammed (S.A.V).....	267
4.1.3. Melekler.....	269
4.1.4. İman ve itikada dair bahisler.....	270
4.1.4.1. İman- küfür.....	270
4.1.4.2. Tebliğ- irşad.....	271
4.1.4.3. Şeriat ve ibadetler.....	277
4.1.4.3.1. Hz. İbrahim'in şeraiti.....	277
4.1.4.3.2. Günahlar ve tevbe.....	277
4.1.4.3.3. Dua-beddua.....	281
4.1.4.4. Nefisle mücadele.....	286

4.2. Metinde Anlam Katmanları Oluşturan Sembolik Motifler.....	288
4.2.1. Kuyu.....	288
4.2.1.1 Kuyuyla ilgili diğer motifler.....	291
4.2.1.1.1 .Kova/delv.....	291
4.2.1.1.2. İp/resen.....	292
4.2.1.1.3.Pınar ve nar.....	292
4.2.1.1.4.Kandil.....	292
4.2.1.1.5.Taş.....	293
4.2.1.1.6. Kuşlar.....	293
4.2.2. Zindan.....	294
4.2.2.1. İnci.....	295
4.2.3. Gömlek.....	296
4.2.3.1. Cennetten getirilen mucizevi gömlekler.....	296
4.2.4. Kemer.....	302
4.2.5. Kadeh/ tas/ kâse.....	303
4.2.6. Asa.....	304
4.2.7. Leğen.....	305
4.2.8. Sembolik rakamlar.....	306
4.2.8.1. “7” rakamı.....	306
4.2.8.2. “40”rakamı.....	308
4.2.8.3.“3” rakamı.....	308
4.2.8.4. “100” rakamı.....	308
4.3. Mekânlarla İlgili Motifler.....	309
4.3.1. Mabet/ deyr/ puthane.....	309
4.3.2. Külbe-i ahzan/ beyt’ül- hazen.....	310
4.3.3. Saray.....	311
4.4. Mesnevilerde Yer Alan Masal Motifleri.....	312
4.4.1. Olağanüstü unsurlar.....	312
4.4.1.1. Tılsımlı nesnelere.....	312
4.4.2. Ölüm.....	314
4.4.2.1. Kadeh, bâde-şarap.....	314
4.4.2.2. Elma.....	315
4.4.3. Olağanüstü Hayvanlar.....	315
4.4.3.1 Balık/ ejderha.....	315

4.4.3.2. Kurt.....	317
4.4.3.3. Kuşlar.....	319
4.5. Diğer Motifler.....	320
4.5.1. Mucizeler.....	320
4.5.1.1. Duvarın yarılması.....	321
4.5.1.2. Hatiften gelen ses.....	322
4.5.1.3. Diğer mucizeler.....	324
4.5.2. Kervan.....	325
4.5.3. Mektup.....	327
4.5.4. Putlar.....	330
4.5.5. Ayine/ gözgü.....	332
4.5.6. Hançer.....	333
4.5.7. Zincir.....	334
4.5.8. Bulut.....	335
4.5.9. Musiki âletleri.....	336

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİ VE METİNLER ARASI İLİŞKİLER

5.1. Metinlerarasılık.....	338
5.2. Metinlerarası Yöntemlerin Divan Edebiyatında Uygulamaları.....	341
5.2.1. Metin ekleme.....	341
5.2.1.1. Alıntı/citation-reference.....	341
5.2.1.2. Dönüşüme dayalı aktarım: Taklid/öykünme	343
5.2.1.3. Esinlenme.....	345
5.2.1.4. Tevarüd.....	346
5.2.1.5. İçerik örtüşmesi/ Tekarüb.....	346
5.2.1.5.1. Gönderme.....	346
5.2.1.5.2. Anıştırma(Allusion/Telmih).....	347
5.2.2. Edebi sanatların metinlerarası işlevi.....	348
5.2.2.1. İmge, motif aktarımı: (Mazmunlar).....	349
5.3. Mesnevilerde Metinlerarasılık.....	349
5.3.1. Kişiler.....	351
5.3.1.1. Yusuf.....	351
5.3.1.2. Yakub.....	353

5.3.1.3. Züleyha /Zeliha.....	355
5.3.1.4. İhvan.....	357
5.3.1.5. Aziz.....	358
5.3.1.6. Putifar.....	358
5.3.2. Motifler.....	359
5.3.2.1. Kuyu/Çah.....	359
5.3.2.2. Zindan.....	361
5.3.2.3. Kulbe-i Ahzan (Beyt'ü l-Hazen/ Beyt-i Hazen).....	362
5.3.2.4. Pirahen/ Kamis/ Gömlek.....	362
5.3.2.5. Gürk-ı Yusuf.....	365
5.3.2.6. Arz-ı Kenan.....	366
5.3.2.7. Mısır.....	366
5.3.2.9. "Pazar" "Çarşı" "Satılmak".....	368
5.3.2.10. Kurt.....	369
SONUÇ.....	370
KAYNAKLAR.....	373
EKLER.....	i
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

bkz. : Bakınız

v.d : Ve diğerleri

C : Cilt

ev. : Çeviren

D.İ.A : Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi

H : Hicri

M : Miladi

Haz. : Hazırlayan

H.z. : Hazret

İ.A : İslām Ansiklopedisi

No : Numara

M.Ö : Milattan önce

s. : Sayfa

S. : Sayı

TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

T.D.K : Türk Dil Kurumu

vb. : Ve bunun gibi

yay. : Yayınları

y.y. : Yüzyıl

GİRİŞ

YUSUF KISSASININ MENŞEİ

1. Hz. Yusuf'un Yaşadığı Döneme Ait Tarihi Arkaplan

Kitab-ı Mukaddes araştırmacıları Hz. Yusuf'un, M.Ö. 1695-1585 yılları arasında yaşadığı konusunda görüş birliği içindedirler.²

Hz. Yusuf'un doğduğu yer olan Filistin toprakları, dönemin iki büyük medeniyeti, Mısır ve Mezopotamya'nın arasında yer almaktadır. Bölge, özerk yapısına rağmen, zaman zaman da istilalarla karşı karşıya kalmaktaydı. Bölgenin stratejik yapısı büyük ölçüde ticaret yolu üzerinde yer almasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim Hz. Yusuf'un kuyuya atıldıktan sonra Medyen'li bir kervan tarafından Mısır'a götürülmesi o tarihlerde Filistin/Kenan topraklarının ticari yol güzergâhı üzerinde olduğunu göstermektedir.

Hz. Yusuf'un yaşadığı döneme dair yapılan çalışmalarda, antik Mısır tarihi ile ilgili genel bilgilerin öngördüğü üzere, dönemin Mısır hükümdarlarına "Firavun" denmekteydi. Tevrat- Talmut'ta da hükümdar "firavun" olarak isimlendirildiği için Kitab-ı Mukaddes araştırmacıları Hz Yusuf'un çağdaşı olan hükümdarı bu unvanla nitelendirmişlerdi. Ancak, son dönemlerde hız kazanan ve yeni arkeolojik bulgularla şekillenen veriler dönemin tarihi gerçekliği hakkındaki eski bilgileri değiştirmeye başlamıştır.

Antik Mısır tarihi M.Ö. 3000 yıllarından öncesine uzanır. Hz. Yusuf, Mısır'da yaşadığı dönemde, son derece köklü ve büyük bir medeniyetle karşılaşmıştı.³ Bu, aynı zamanda yerleşmiş bir inanç sisteminin varlığı demek oluyordu. Eski Mısır'ın yerli hükümdarları olan firavunlar çok tanrılı, pagan inancına sahiptiler. Bu inanç firavunlara tanrısal bir güç vermektedir. Mısır devlet yapılanması, din ve devlet otoritesini tek bir elde, tanrısal Firavun'un şahsında birleştiren bir gücün ekseninde şekillenmekteydi. Hz.İbrahim ve Yakup peygamberlerin diniyle yetişen ve kendisi de bir peygamber olan Hz.Yusuf'un bu inanç sistemi ve ona bağlı geleneğin içinde kabul görmesi, ülke

² Hyndman, Rob. J. The Times A Cronology of The Bible, Bethel Publications, 2000, s.1

³ Mısır Tarihi anahatlarıyla şu şekilde bölümlenmektedir:

1. This Dönemi: 1.ve 2. sülaleler M. Ö 3150
2. Eski İmparatorluk: 3.-6. sülaleler, M.Ö. 2700-2200
3. Birinci Ara Dönem: 7-8. Sülaleler M.Ö. 2200- 2160
4. Orta Krallık:11-12. Sülaleler , M. Ö. 1991-1785
5. İkinci Ara Dönem: HYKSOSLAR 13.,14. Sülaleler, M. Ö 1730- 1633
6. Yeni İmparatorluk: 13.-20. Sülaleler, M. Ö. 1552-1069
7. Üçüncü Ara Dönem: 21.-23. Sülaleler M. Ö 1069- M.S. 945
8. Yakın Dönem: 26.30. sülaleler, Pers egemenliği, Dara, İskender.

Bkz. Sophie Desplancques, Antik Mısır, Dost Yay. Ankara 2006, s 119-121

yönetiminde birinci derecede söz sahibi olması ihtimali oldukça zayıftır. Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da görüldüğü üzere, Mısır'da hükümdar ve diğer devlet erkânı Hz. Yusuf'un tevhit inancını tebliğ etmesine karşı çıkmamışlardır. Oysa hükümlerle beraber uluhiyet yetkisini de kuşanan Firavun'un, Hz. Musa'nın tebliğine karşı durduğu gibi, Yusuf'a da karşı gelmesi kaçınılmaz olurdu. Bu durum, dönemin hükümdarının antik Mısır kültüründen farklı bir kültüre sahip olduğunun göstergesidir. Kur'an-ı Kerim'de de, Hz. Musa dönemindeki yönetici hakkında "Firavun" ismi kullanırken, Yusuf suresinde, Mısır yöneticisi "Melik" olarak isimlendirilmektedir. Son zamanlarda, Yusuf'un muhatap olduğu hükümdarın bir firavun olmadığı görüşü Kitab-ı Mukaddes araştırmacıları tarafından da kabul görmeye başlamıştır.

M. Ö. 1700'lerde Asya'dan gelerek tüm bölgeye hâkim olan Hyksos istilası, Mısır yönetimini de ele geçirmişti.⁴ Hz. Yusuf'un Mısır'a getirildiği tarih, ülkede Hyksos idaresinin hüküm sürdüğü, Mısır tarihi araştırmacılarının tasnifine göre, "Orta Krallık"ın sonunda "İkinci Ara Dönem" diye adlandırılan tarihi döneme denk gelmektedir.⁵

M. Ö. 17. yüzyılın ilk yarısında Mısır'ın kuzey bölgesini etkileyen bu yabancı istilanın liderlerine "hekau-khasut" (yabancı ülkelerin hükümdarları) denmektedir. Antik tarih yazarları, bu adı "Hyksos"lar olarak kullanmaktadır. Hyksos'lar hanedan merkezi olarak Avaris'i (bugünkü Tel el- Dab) seçer ve kısa sürede, Suriye ve Filistin dâhil, bölgeye egemen olurlar.⁶ Tarihçilerin kaydettiği bilgiye göre, Hiksos'ların büyük bir kolaylık ve hızla yayılmalarının sebeplerinden birisi de, söz konusu coğrafyada daha önce bilinmeyen atlı savaş arabaları ve okçuların Hiksoslar tarafından kullanılmalardı. Hiksos hâkimiyetine son veren "Yeni Krallık" hanedanı döneminde de Mısır'lılar atlı savaş arabalarını kullanmaya devam edeceklerdir.⁷

Ön Asyalı ve Sami kökenli olan Hiksos'lara ait buluntular Girit, Knasos, Bağdat ve Hitit merkezi olan Boğazköy'e kadar bir alana yayılmıştır. Bunların fetih ya da ticaret yoluyla söz konusu coğrafyaya yayıldığı düşünülmektedir.⁸

⁴ tr.wikipedia.org/wiki/Filistin_Ulusal_Yönetimi

⁵ E.Hornung, Mısır Tarihi, Kabalcı Yay.İst.2004, s.77, Desplancques, Antik Mısır, Dost Yay. Ankara 2006, s.68-79

⁶ Hornung, age.s.77

⁷ Hornung, age.,78

⁸ Hornung, age.s.77

2. Kutsal Kitaplarda Yusuf Kıssası

2. 1. Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Kıssası

Yusuf Suresi: ⁹Mekke döneminde inmiştir. 111 âyettir. Bu sûrede Yusuf Peygamberin hayatta karşılaştığı sıkıntılar ve bunlara sabrederek nasıl başarıya ulaştığı anlatılmakta ve inananlar için faydalı öğütler, önemli mesajlar verilmektedir. Kur'an'da baştan sona kadar bir tek konuuyyu anlatan tek sûre budur.

Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. Elif Lâm Râ. Bunlar, apaçık Kitab'ın âyetleridir.
2. Biz onu, akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik.
3. Sana bu Kur'an'ı vahy etmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Hâlbuki daha önce sen bunlardan habersizdin.
4. Hani Yusuf, babasına “Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki, onlar bana boyun eğiyorlardı” demişti.
5. Babası, şöyle dedi: “Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa sana tuzak kurarlar. Çünkü Şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.”
6. “İşte Rabbin seni böylece seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yakub soyuna da tamamlayacaktır. Şüphesiz Rabbin hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”
7. Andolsun, Yusuf ve kardeşlerinde (hakikati arayıp) soranlar için ibretler vardır.
8. Kardeşleri dediler ki: “Biz güçlü bir topluluk olduğumuz hâlde, Yusuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Doğrusu babamız açık bir yanılğı içindedir.”
9. “Yusuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondan sonra (tövbe edip) salih kimseler olursunuz.”
10. Onlardan bir sözcü, “Yusuf'u öldürmeyin, onu bir kuyunun dibine bırakın ki geçen kervanlardan biri onu bulup alsın. Eğer yaparsanız böyle yapın” dedi.
11. Babalarına şöyle dediler: “Ey babamız! Yusuf hakkında bize neden güvenmiyorsun? Hâlbuki biz onun iyiliğini isteyen kişileriz.”
12. “Yarın onu bizimle beraber gönder de gezip oynasın. Şüphesiz biz onu koruruz.”

⁹ www.diyane.gov.tr/kuran/default.asp

13. Babaları, “Doğrusu onu götürmeniz beni üzer, siz ondan habersiz iken onu kurt yer, diye korkuyorum.”
14. Onlar da, “Andolsun biz kuvvetli bir topluluk iken onu kurt yerse (o takdirde) biz gerçekten hüsrana uğramış oluruz” dediler.
15. Yusuf’u götürüp kuyunun dibine bırakmaya karar verdikleri zaman biz de ona, “Andolsun, (senin Yusuf olduğunun) farkında değillerken onların bu işlerini sen kendilerine haber vereceksin” diye vahyettik.
16. (Yusuf’u kuyuya bırakıp) akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.
17. “Ey babamız! Biz yarışa girmiştik. Yusuf’u da eşyamızın yanında bırakmıştık. (Bir de ne görelim) onu kurt yemiş. Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın” dediler.
18. Bir de üzerine, sahte bir kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler. Yakub dedi ki: “Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah’tır.”
19. Bir kervan gelmiş, suçularını suya göndermişlerdi. Sucu kovasını kuyuya salınca, “Müjde! Müjde! İşte bir oğlan!” dedi. Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Oysa Allah, onların yaptıklarını biliyordu.
20. Onu ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona değer vermiyorlardı.
21. Onu satın alan Mısırlı kişi, hanımına dedi ki: “Ona iyi bak. Belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniriz.” İşte böylece biz Yusuf’u o yere (Mısır’a) yerleştirdik ve ona (rüyadaki) olayların yorumunu öğretelim diye böyle yaptık. Allah, işinde galiptir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.
22. Olgunluk çağına erişince, ona hikmet ve ilim verdik. İşte biz, iyi davrananları böyle mükâfatlandırırız.
23. Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek, “Haydi gelsene!” dedi. O ise, “Allah’a sığınırım, çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler” dedi.
24. Andolsun, kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı, Yusuf da ona istek duyacaktı. Biz, ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.
25. İkisi de kapıya koştular. Kadın, Yusuf’un gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında hanımın efendisine rastladılar. Kadın dedi ki: “Senin ailene kötülük yapmak isteyenin cezası, ancak zindana atılmak veya can yakıcı bir azaptır.”

26. Yusuf, “O, benden arzusunu elde etmek istedi” dedi. Kadının ailesinden bir şahit de şöyle şahitlik etti:“Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yusuf) yalancılardandır.”
27. “Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. O (Yusuf) ise, doğru söyleyenlerdendir.”
28. Kadının kocası Yusuf’un gömleğinin arkadan yırtıldığını görünce, dedi ki: “Şüphesiz bu, siz kadınların tuzağıdır. Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür.”
29. “Ey Yusuf! Sen bundan sakın kimseye bahsetme. (Ey Kadın,) sen de günahının bağışlanmasını dile. Çünkü sen günah işleyenlerdensin.”
30. Şehirde birtakım kadınlar, “Aziz’in karısı, (hizmetçisi olan) delikanlısından murad almak istemiş. Ona olan aşkı yüreğine işlemiş. Şüphesiz biz onu açık bir sapıklık içinde görüyoruz” dediler.
31. Kadın, bunların dedikodularını işitince haber gönderip onları çağırdı. (Ziyafet düzenleyip) onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı. Her birine birer de bıçak verdi ve Yusuf’a, “Çık karşılarına” dedi. Kadınlar Yusuf’u görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler. “Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir” dediler.
32. Bunun üzerine kadın onlara dedi ki: “İşte bu, beni hakkında kınadığımız kimsedir. Andolsun, ben ondan murad almak istedim. Fakat o, iffetinden dolayı bundan kaçındı. Andolsun, eğer emrettiğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve zillete uğrayanlardan olacak.”
33. Yusuf, “Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimlidir. Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum” dedi.
34. Rabbi, onun duasını kabul etti ve kadınların tuzaklarını ondan uzaklaştırdı. Şüphesiz ki O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.
35. Sonra onlar, Yusuf’un suçsuzluğunu ortaya koyan delilleri gördükten sonra yine de mutlaka onu bir süre zindana atmayı uygun buldular.
36. Onunla beraber zindana iki delikanlı daha girdi. Biri, “Ben rüyamda şaraplık üzüm sıkığımı gördüm” dedi. Diğeri, “Ben de rüyamda başımın üzerinde, kuşların yediği bir ekmek taşıdığımı gördüm. Bize bunun yorumunu haber ver. Şüphesiz biz seni iyilik yapanlardan görüyoruz” dedi.

37. Yusuf dedi ki: “Sizin yiyeceğiniz yemek size gelmeden önce, onun ne olduğunu bildiririm. Bu, bana Rabbimin öğrettiklerindedir. Ben, Allah’a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir milletin dinini bıraktım.”
38. “Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub’un dinine uydum. Bizim, Allah’a herhangi bir şeyi ortak koşmamız (söz konusu) olamaz. Bu, bize ve insanlara Allah’ın bir lütfudur, fakat insanların çoğu şükretmezler.”
39. “Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilâhlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?”
40. “Siz Allah’ı bırakıp; sadece sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlere (düzmece ilâhlara) tapıyorsunuz. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Hüküm ancak Allah’a aittir. O, kendisinden başka hiçbir şeye tapmamanızı emretmiştir. İşte en doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.”
41. “Ey zindan arkadaşlarım! (Rüyanızın yorumuna gelince,) biriniz efendisine şarap sunacak, diğeri ise asılacak ve kuşlar başından yiyecektir. Yorumunu sorduğunuz iş böylece kesinleşmiştir.”
42. Yusuf, onlardan kurtulacağını düşündüğü kişiye, “Efendinin yanında beni an”, dedi. Fakat şeytan onu efendisine hatırlatmayı unutturdu da bu yüzden o, birkaç yıl daha zindanda kaldı.
43. Kral, “Ben rüyamda yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görüyorum. Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız, rüyamı bana yorumlayın” dedi.
44. Dediler ki: “Bunlar karma karışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilmiyoruz.”
45. Zindandaki iki kişiden kurtulmuş olanı, nice zamandan sonra (Yusuf’u) hatırladı ve, “Ben size onun yorumunu haber veririm, hemen beni (zindana) gönderin” dedi.
46. (Zindana varınca), “Yusuf! Ey doğru sözlü! Rüyada yedi semiz ineği yedi zayıf ineğin yemesi, bir de yedi yeşil başakla diğer yedi kuru başak hakkında bize yorum yap. Ümid ederim ki (vereceğin bilgi ile) insanlara dönerim de onlar da (senin değerini) bilirler” dedi.
47. Yusuf dedi ki: “Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın.”

48. “Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek.”
49. “Sonra bunun ardından insanların yağmura kavuşacağı bir yıl gelecek. O zaman (bol rızka kavuşup) sıra ve yağ sıkacaklar.”
50. Kral, “Onu bana getirin” dedi. Elçi, Yusuf’a gelince (Yusuf) dedi ki: “Efendine dön de, ellerini kesen o kadınların derdi ne idi, diye sor. Şüphesiz Rabbim onların hilesini hakkıyla bilendir.”
51. Kral, kadınlara, “Yusuf’tan murad almak istediğiniz zaman derdiniz ne idi?” dedi. Kadınlara, “Hâşâ! Allah için, biz onun bir kötülüğünü bilmiyoruz” dediler. Aziz’in karısı ise, “Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ondan ben murad almak istedim. Şüphesiz Yusuf doğru söyleyenlerdendir” dedi.
52. (Yusuf), “Benim böyle yapmam, Aziz’in; yokluğunda, benim kendisine hainlik etmediğimi ve Allah’ın, hainlerin tuzaklarını başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi” dedi.
53. “Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” dedi.
54. Kral, “Onu bana getirin, onu özel olarak yanıma alayım”, dedi. Onunla konuşunca dedi ki: “Şüphesiz bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir bir kişisin.”
55. Yusuf, “Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili bir kişiyim” dedi.
56. Böylece Yusuf’a, dilediği yerde oturmak üzere ülkede imkân ve iktidar verdik. Biz rahmetimizi istediğimize veririz ve iyi davrananların mükâfatını zayi etmeyiz.
57. Elbette ki, ahiret mükâfatı, inananlar ve Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha iyidir.
58. (Derken) Yusuf’un kardeşleri çıkageldiler ve yanına girdiler. Yusuf onları tanıdı, onlar ise Yusuf’u tanııyorlardı.
59. Yusuf, onların yüklerini hazırlatınca dedi ki: “Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin. Görmüyor musunuz, ölçeği tam dolduruyorum ve ben misafir ağırlayanların en iyisiyim.”
60. “Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size verilecek tek ölçek (zahire) bile yoktur ve bir daha da bana yaklaşmayın.”

61. Dediler ki: “Onu babasından isteyeceğiz ve muhakkak bunu yaparız.”
62. Yusuf, adamlarına dedi ki: “Onların ödedikleri zahire bedellerini yüklerinin içine koyun. Umulur ki ailelerine varınca onu anlarlar da belki yine dönüp gelirler.”
63. Onlar, babalarına döndüklerinde, “Ey babamız! Bize artık zahire verilmeyecek. Kardeşimizi (Bünyamin’i) bizimle gönder ki zahire alalım. Onu biz elbette koruruz” dediler.
64. Yakub onlara, “Onun hakkında size ancak, daha önce kardeşi hakkında güvendiğim kadar güvenebilirim! Allah en iyi koruyandır ve O, merhametlilerin en merhametlisidir” dedi.
65. Yüklerini açıp zahire bedellerinin kendilerine geri verildiğini gördüler. “Ey babamız! Daha ne isteriz? İşte ödediğimiz bedeller de bize geri verilmiş. Onunla yine ailemize yiyecek getirir, kardeşimizi korur ve bir deve yükü zahire de fazladan alırız. Çünkü bu getirdiğimiz az bir zahiredir” dediler.
66. Babaları, “Kuşatılıp çaresiz durumda kalmanız hariç, onu bana geri getireceğinize dair Allah adına sağlam bir söz vermedikçe, onu sizinle göndermeyeceğim” dedi. Ona güvencelerini verdiklerinde, “Allah söylediklerimize vekildir” dedi.
67. Sonra da, “Ey oğullarım! Bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah’tan gelecek hiçbir şeyi sizden uzaklaştıramam. Hüküm ancak Allah’ındır. Ben O’na tevekkül ettim. Tevekkül edenler de yalnız O’na tevekkül etsinler” dedi.
68. Babalarının emrettiği şekilde (ayrı kapılardan) girdiklerinde (bile) bu, Allah’tan gelecek hiçbir şeyi onlardan uzaklaştıracak değildi. Sadece Yakub, içindeki bir dileği ortaya koymuş oldu. Şüphesiz o, bizkendisine öğrettiğimiz için bilgi sahibidir. Fakat insanların çoğu bilmezler.
69. Yusuf’un huzuruna girdiklerinde; o, kardeşi Bünyamin’i yanına bağrına bastı ve (gizlice) “Haberin olsun ben senin kardeşinim, artık onların yaptıklarına üzülme” dedi.
70. Yusuf, onların yüklerini hazırlatırken su kabını kardeşinin yüküne koydurdu. Sonra da bir çağırıcı şöyle seslendi: “Ey kervancılar! Siz hırsızısınız.”
71. Yusuf’un kardeşleri onlara dönerek, “Ne yitirdiniz?” dediler.
72. Onlar, “Hükümdar’ın su kabını yitirdik. Onu getirene bir deve yükü ödül var. Ben buna kefilim” dediler.
73. Dediler ki: “Allah’a andolsun, siz de biliyorsunuz ki biz bu ülkede fesat çıkarmaya gelmedik, hırsız da değiliz.”

74. Onlar, “Eğer yalancı iseniz, hırsızlığın cezası nedir?” dediler.
75. Onlar da: “Cezası, su kabı kimin yükünde bulunursa, o kimsenin kendisi(nin alıkonması) onun cezasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırırız” dediler.
76. Bunun üzerine Yusuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yusuf’a böyle bir plan öğrettik. Yoksa kralın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazdı. Ancak, Allah’ın dilemesi başka. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.
77. Dediler ki: “Eğer o çalmışsa, daha önce onun bir kardeşi de çalmıştı.” Yusuf, bunu içinde sakladı ve onlara belli etmedi. İçinden, “Siz kötü bir durumdasınız; anlattığımızı Allah çok daha iyi biliyor” dedi.
78. Onlar, Yusuf’a: “Ey güçlü vezir! Bunun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine bizden birini alıkoy. Şüphesiz biz senin iyilik edenlerden olduğunu görüyoruz” dediler.
79. Yusuf, “Malımızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını tutmaktan Allah’a sığınırız. Şüphesiz biz o takdirde zulmetmiş oluruz” dedi.
80. Ondan ümitlerini kesince, kendi aralarında konuşmak üzere bir kenara çekildiler. Büyükleri dedi ki: “Babanızın Allah adına sizden söz aldığını, daha önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Artık babam bana izin verinceye veya Allah, hakkımda hükmedinceye kadar buradan asla ayrılmayacağım. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır.”
81. “Siz babanıza dönün ve deyin ki: “Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti, biz ancak bildiğimize şahitlik ettik. (Sana söz verdiğimiz zaman) gaybı (oğlunun hırsızlık edeceğini) bilemezdik.”
82. “Bulduğumuz kent halkına ve aralarında olduğumuz kervana da sor. Şüphesiz biz doğru söyleyenleriz.”
83. Yakub, “Nefisleriniz sizi bir iş yapmağa sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Çünkü O, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir” dedi.
84. Onlardan yüz çevirdi ve “Vah! Yusuf’a vah!” dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O artık acısını içinde saklıyordu.
85. Oğulları, “Allah’a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yusuf’u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helâk olacaksın” dediler.

86. Yakub, “Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah’a arz ederim. Ben, Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim” dedi.
87. “Ey oğullarım! Gidin Yusuf’u ve kardeşini araştırın. Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez.”
88. Bunun üzerine (Mısır’a dönüp) Yusuf’un yanına girdiklerinde, “Ey güçlü vezir! Bize ve ailemize darlık ve sıkıntı dokundu. Değersiz bir sermaye ile geldik. Zahiremizi tam ölç, ayrıca bize sadaka ver. Şüphesiz Allah, sadaka verenleri mükâfatlandırır” dediler.
89. Yusuf dedi ki: “Siz (henüz) cahil kimseler iken Yusuf ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?”
90. Kardeşleri, “Yoksa sen, sen Yusuf musun?” dediler. O da, “Ben Yusuf’um, bu da kardeşim. Allah, bize iyilikte bulundu. Çünkü, kim kötülükten sakınır ve sabrederse, şüphesiz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez” dedi.
91. Dediler ki: “Allah’a andolsun, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı. Gerçekten biz suç işlemiştik.”
92. Yusuf dedi ki: “Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir.
93. Bu gömleğimi götürün de babamın yüzüne koyun ki, gözleri açılsın ve bütün ailenizi bana getirin” dedi.
94. Kervan (Mısır’dan) ayrılınca babaları, “Bana bunak demezseniz, şüphesiz ben Yusuf’un kokusunu alıyorum” dedi.
95. Onlar da, “Allah’a yemin ederiz ki sen hâlâ eski şaşkınlığındasın” dediler.
96. Müjdeci gelip gömleği Yakub’un yüzüne koyunca gözleri açılıverdi. Yakub, “Ben size, Allah tarafından, sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim demedim mi?” dedi.
97. Oğulları, “Ey babamız! Allah’tan suçlarımızın bağışlanmasını dile. Biz gerçekten suçlu idik” dediler.
98. Yakub, “Rabbimden sizin bağışlanmanızı dileyeceğim. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” dedi.
99. (Mısır’a gidip) Yusuf’un huzuruna girdiklerinde; Yusuf ana babasını bağrına bastı ve “Allah’ın iradesi ile güven içinde Mısır’a girin” dedi.
100. Ana babasını tahtın üzerine çıkardı. Hepsi ona (Yusuf’a) saygı ile eğildiler. Yusuf dedi ki: “Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra; Rabbim beni

zindandan çıkararak ve sizi çölden getirerek bana çok iyilikte bulundu. Şüphesiz Rabbim, dilediği şeyde nice incelikler sergileyendir. Şüphesiz O, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

101. Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahirette sen benim velimsin. Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat.”

102. İşte bu (kıssa), gayb haberlerindedir. Onu sana biz vahiy yolu ile bildiriyoruz. Yoksa onlar tuzak kurarak işlerine karar verdikleri zaman sen onların yanında değildin.

103. Sen ne kadar şiddetle arzu etsen de insanların çoğu inanacak değildir.

104. Hâlbuki sen buna karşılık onlardan bir ücret de istemiyorsun. O (Kur’an) âlemler içinde ancak bir öğüttür.

105. Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler.

106. Onların çoğu Allah’a ancak ortak koşarak inanırlar.

107. Yoksa Allah tarafından kendilerini kuşatacak bir azabın gelmeyeceğinden veya onlar farkında olmadan kıyametin ansızın gelip çatmayacağından emin mi oldular?

108. De ki: “İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah’a çağırırız. Allah’ın şanı yücedir. Ben, Allah’a ortak koşanlardan değilim.”

109. Biz senden önce de, memleketler halkından ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Yeryüzünde dolaşıp da, kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Elbette ahiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?

110. Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hâle gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de, böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi. Azabımız ise, suçlular topluluğundan geri çevrilemez.

111. Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur’an, uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi ayrı ayrı açıklayan ve inanan bir toplum içinde bir yol gösterici ve bir rahmettir.

2.2. Kitab-ı Mukaddes’te Yusuf Kıssası

Eski Ahit

Yaratılış / Genesis

Bölüm 37 Yusuf'un Düşleri

1. Yakup babasının yabancı olarak kalmış olduğu Kenan ülkesinde yaşadı. 2. Yakup soyunun öyküsü: Yusuf on yedi yaşında bir gençti. Babasının karıları Bilha ve Zilpa'dan olan üvey kardeşleriyle birlikte sürü güdüyordu. Kardeşlerinin yaptığı kötülükleri babasına ulaştırırdı. 3. İsrail Yusuf'u öbür oğullarının hepsinden çok severdi. Çünkü Yusuf onun yaşlılığında doğmuştu. Yusuf'a uzun, renkli bir giysi yaptırmıştı. 4. Yusuf'un kardeşleri babalarının onu kendilerinden çok sevdiğini görünce, ondan nefret ettiler. Yusuf'a tatlı söz söylemez oldular. 5. Yusuf bir düş gördü. Bunu kardeşlerine anlatınca, ondan daha çok nefret ettiler. 6. Yusuf, "Lütfen gördüğüm düşü dinleyin!" dedi, 7. "Tarlada demet bağlıyorduk. Ansızın benim demetim kalkıp dikildi. Sizinkilerse, çevresine toplanıp önünde eğildiler." 8. Kardeşleri, "Başımıza kral mı olacaksın? Bizi sen mi yöneteceksin?" dediler. Düşlerinden, söylediklerinden ötürü ondan büsbütün nefret ettiler. 9. Yusuf bir düş daha görüp kardeşlerine anlattı. "Dinleyin, bir düş daha gördüm" dedi, "Güneş, ay ve on bir yıldız önümde eğildiler." 10. Yusuf babasıyla kardeşlerine bu düşü anlatınca, babası onu azarladı: "Ne biçim düş bu?" dedi, "Ben, annen ve kardeşlerin gelip önünde yere mi eğileceğiz yani?" 11. Kardeşleri Yusufu kıskanıyordu, ama bu olay babasının aklına takıldı.

Bölüm 38: Kardeşleri Yusuf'u Satıyor

12. Bir gün Yusuf'un kardeşleri babalarının sürüsünü gütmek için Şekem'e gittiler. 13. İsrail Yusuf'a, "Kardeşlerin Şekem'de sürü güdüyorlar" dedi, "Gel seni de onların yanına göndereyim." Yusuf, "Hazırım" diye yanıtladı. 14. Babası, "Git kardeşlerine ve sürüye bak" dedi, "Her şey yolunda mı, değil mi, bana haber getir." Böylece onu Hevron Vadisi'nden gönderdi. Yusuf Şekem'e vardı. 15. Kırdan dolaşırken bir adam onu görüp, "Ne arıyorsun?" diye sordu. 16. Yusuf, "Kardeşlerimi arıyorum" diye yanıtladı, "Buralarda sürü güdüyorlar. Nerede olduklarını biliyor musun?" 17. Adam, "Buradan ayrıldılar" dedi, "'Dotan'a gidelim' dediklerini duydum." Böylece Yusuf kardeşlerinin peşinden gitti ve Dotan'da onları buldu. 18. Kardeşleri onu uzaktan gördüler. Yusuf yanlarına varmadan, onu öldürmek için düzen kurdular. 19. Birbirlerine, "İşte düş hastası geliyor" dediler, 20. "Hadi onu öldürüp kuyulardan birine atalım. Yabanıl bir hayvan yedi deriz. Bakalım o zaman düşleri ne olacak!" 21. Ruben bunu duyunca, Yusuf'u kurtarmaya çalıştı: "Canına kıymayın" dedi, 22. "Kan dökmeyin. Onu şu ıssız yerdeki kuyuya atın, ama kendisine dokunmayın." Amacı Yusuf'u kurtarıp babasına geri götürmektir. 23. Yusuf

yanlarına varınca, kardeşleri sırtındaki renkli uzun giysiyi çekip çıkardılar 24. ve kendisini susuz, boş bir kuyuya attılar. 25. Yemek yemek için oturduklarında, Gilat yönünden bir İsmailî kervanının geldiğini gördüler. Develeri kitre, pelesenk, laden yüklüydü. Mısır'a gidiyorlardı. 26. Yahuda, kardeşlerine, "Kardeşimizi öldürür, suçumuzu gizlersek ne kazanırız?" dedi, 27. "Gelin onu İsmailîler'e satalım. Böylece canına dokunmamış oluruz. Çünkü o kardeşimizdir, aynı kanı taşıyoruz." Kardeşleri kabul etti. 28. Midyanlı tüccarlar oradan geçerken, kardeşleri Yusuf'u kuyudan çekip çıkardılar ve yirmi gümüşe İsmailîler'e sattılar. İsmailîler Yusuf'u Mısır'a götürdüler. 29. Kuyuya geri dönen Ruben Yusuf'u orada göremeyince üzüntüden üstünü başını yırttı. 30. Kardeşlerinin yanına gidip, "Çocuk orada yok" dedi, "Ne yapacağım şimdi ben?" 31. Bunun üzerine bir teke keserek Yusuf'un renkli uzun giysisini kanına buladılar. 32. Giysiyi babalarına götürerek, "Bunu bulduk" dediler, "Bak, bakalım, oğlunun mu, değil mi?" 33. Yakup giysiyi tanıdı, "Evet, bu oğlumun giysisi" dedi, "Onu yabani bir hayvan yemiş olmalı. Yusuf'u parçalamış olsa gerek." 34. Yakup üzüntüden üstünü başını yırttı, beline çul sardı, oğlu için uzun süre yas tuttu. 35. Bütün oğulları, kızları onu avutmaya çalıştılsa da o avunmak istemedi. "Oğlumun yanına, ölümler diyarına yas tutarak gideceğim" diyerek oğlu için ağlamaya devam etti. 36. Bu arada Midyanlılar da Yusuf'u Mısır'da Firavun'un bir görevlisine, muhafız birliği komutanı Potifar'a sattılar.

Bölüm 39 : Yusuf ve Potifar'ın Karısı

1. İsmailîler Yusuf'u Mısır'a götürmüştü. Firavun'un görevlisi, muhafız birliği komutanı Mısırlı Potifar onu İsmailîler'den satın almıştı. 2. Rab Yusuf'la birlikteydi ve onu başarılı kılıyordu. Yusuf Mısırlı efendisinin evinde kalıyordu. 3. Efendisi Rab'bin Yusuf'la birlikte olduğunu ve yaptığı her işte onu başarılı kıldığını gördü. 4. Ondand hoşnut kalarak onu özel hizmetine aldı. Evinin ve sahip olduğu her şeyin sorumluluğunu ona verdi. 5. Yusuf'u evinin ve sahip olduğu her şeyin sorumlusu atadığı andan itibaren Rab Yusuf sayesinde Potifar'ın evini kutsadı. Evini, tarlasını, kendisine ait her şeyi bereketli kıldı. 6. Potifar sahip olduğu her şeyin sorumluluğunu Yusuf'a verdi; yediği yemek dışında, hiçbir şeyle ilgilenmedi. Yusuf güzel yapılı, yakışıklıydı. 7. Bir süre sonra efendisinin karısı ona göz koyarak, "Benimle yat" dedi. 8. Ama Yusuf reddetti. "Ben burada olduğum için efendim evdeki hiçbir şeyle ilgilenme gereğini duymuyorum" dedi, "Sahip olduğu her şeyin yönetimini bana verdi. 9. Bu evde ben de onun kadar yetkiliyim. Senin dışında hiçbir şeyi benden esirgemedi. Sen onun karısısın. Nasıl böyle bir kötülük

yapar, Tanrı'ya karşı günah işlerim?" 10. Potifar'ın karısı her gün kendisiyle yatması ya da birlikte olması için direttiyse de, Yusuf onun isteğini kabul etmedi. 11. Bir gün Yusuf işlerini yapmak üzere eve gitti. İçerde ev halkından hiç kimse yoktu. 12. Potifar'ın karısı Yusuf'un giysisini tutarak, "Benimle yat" dedi. Ama Yusuf giysisini onun elinde bırakıp evden dışarı kaçtı. 13. Kadın Yusuf'un giysisini bırakıp kaçtığını görünce, 14. hizmetkârlarını çağırdı. "Bakın şuna!" dedi, "Kocamın getirdiği bu İbrani bizi rezil etti. Yanıma geldi, benimle yatmak istedi. Ben de bağırdım. 15. Bağırdığımı duyunca, giysisini yanımda bırakıp dışarı kaçtı." 16. Efendisi eve gelinceye kadar Yusuf'un giysisini yanımda alıkoydu. 17. Ona da aynı şeyleri anlattı: "Buraya getirdiğin İbrani köle yanıma gelip beni aşışılamak istedi. 18. Ama ben bağırınca giysisini yanımda bırakıp kaçtı." 19. Karısının, "Senin kölen bana böyle yaptı"diyerek anlattıklarını duyunca, Yusuf'un efendisinin öfkesi tepesine çıktı. 20. Yusuf'u yakalayıp zindana, kralın tutsaklarının bağılı olduğu yere attı. Ama Yusuf zindandayken 21. Rab onunla birlikteydi. Ona iyilik etti. Zindancıbaşı Yusuf'tan hoşnut kaldı. 22. Bütün tutsakların yönetimini ona verdi. Zindanda olup biten her şeyden Yusuf sorumluydu. 23. Zindancıbaşı Yusuf'un sorumlu olduğu işlerle hiç ilgilenmezdi. Çünkü Rab Yusuf'la birlikteydi ve yaptığı her işte onu başarılı kılıyordu.

Bölüm 40: Yusuf Tutsakların Düşünü Yorumluyor

1. Bir süre sonra, Firavun'un sakisi ve fırıncısı efendilerini gücendirdiler. 2. Firavun bu iki görevlisine, baş sakiyle fırıncıbaşına öfkeleni. 3. Onları muhafız birliğı komutanının evinde, Yusuf'un tutsak olduğu zindanda göz altına aldı. 4. Muhafız birliğı komutanı Yusuf'u onların hizmetine atadı. Bir süre zindanda kaldılar. 5. Firavun'un sakisiyle fırıncısı tutsak oldukları zindanda aynı gece birer düş gördüler. Düşleri farklı anlamlar taşıyordu. 6. Sabah Yusuf yanlarına gittiğinde, onları tedirgin gördü. 7. Efendisinin evinde, kendisiyle birlikte zindanda kalan Firavun'un görevlilerine, "Niçin suratınız asık bugün?" diye sordu. 8. "Düş gördük ama yorumlayacak kimse yok" dediler. Yusuf, "Yorum Tanrı'ya özgü değil mi?" dedi, "Lütfen düşünüzü bana anlatın." 9. Baş saki düşünü Yusuf'a anlattı: "Düşümde önümde bir asma gördüm. 10. Üç çubuğı vardı. Tomurcuklar açar açmaz çiçeklendi ve salkım salkım üzüm verdi. 11. Firavun'un kâsesi elimdeydi. Üzümleri alıp Firavun'un kâsesine sıktım. Sonra kâseyi ona verdim." 12. Yusuf, "Bu şu anlama gelir" dedi, "Üç çubuk üç gün demektir. 13. Üç gün içinde Firavun seni zindandan çıkaracak, yine eski görevine döneceksin. Geçmişte olduğu gibi yine ona

sakilik yapacaksın. 14. Ama her şey yolunda giderse, lütfen beni anımsa. Bir iyilik yap, Firavun'a benden söz et. Çıkar beni bu zindandan. 15. Çünkü ben İbrani ülkesinden zorla kaçırıldım. Burada da zindana atılacak bir şey yapmadım." 16. Fıncıbaşı bu iyi yorumu duyunca, Yusuf'a, "Ben de bir düş gördüm" dedi, "Başımın üstünde üç sepet beyaz ekmek vardı. 17. En üstteki sepette Firavun için pişirilmiş çeşitli pastalar vardı. Kuşlar başımın üstündeki sepette pastaları yiyorlardı." 18. Yusuf, "Bu şu anlama gelir" dedi, "Üç sepet üç gün demektir. 19. Üç gün içinde Firavun seni zindandan çıkarıp ağaca asacak. Kuşlar etini yiyecekler." 20. Üç gün sonra, doğum gününde Firavun bütün görevlilerine bir şölen verdi. Görevlilerinin önünde baş sakisiyle fıncıbaşını zindandan çıkardı. 21-22. Yusuf'un yaptığı yoruma uygun olarak baş sakisini eski görevine atadı. Baş saki Firavun'a şarap sunmaya başladı. Ama Firavun fıncıbaşını astırdı. 23. Gelgelelim, baş saki Yusuf'u anımsamadı, unuttu gitti.

Bölüm 41: Yusuf Firavun'un Düşünü Yorumluyor

1. Tam iki yıl sonra Firavun bir düş gördü: Nil Irmağı'nın kıyısında duruyordu. 2. İrmaktan güzel ve semiz yedi inek çıktı. Sazlar arasında otlamaya başladılar. 3. Sonra, yedi çirkin ve cılız inek çıktı. Irmağın kıyısında, öbür ineklerin yanında durdular. 4. Çirkin ve cılız inekler, güzel ve semiz yedi ineği yiyince, Firavun uyandı. 5. Yine uykuya daldı, bu kez başka bir düş gördü: Bir saptta yedi güzel ve dolgun başak bitti. 6. Sonra, cılız ve doğu rüzgârıyla kavrulmuş yedi başak daha bitti. 7. Cılız başaklar, yedi güzel ve dolgun başağı yuttular. Firavun uyandı ve düş gördüğünü anladı. 8. Sabah uyandığında kaygılıydı. Bütün Mısırlı büyücüleri, bilgeleri çağırttı. Onlara gördüğü düşleri anlattı. Ama hiçbiri Firavun'un düşlerini yorumlayamadı. 9. Bu arada baş saki Firavun'a, "Bugün suçumu itiraf etmeliyim" dedi, 10. "Bana ve fıncıbaşı kullarına öfkelenince bizi zindana, muhafız birliği komutanının evine kapattın. 11. Bir gece ikimiz de düş gördük. Düşlerimiz farklı anlamlar taşıyordu. 12. Orada, bizimle birlikte muhafız birliği komutanının kölesi İbrani bir genç vardı. Gördüğümüz düşleri ona anlattık. Bize bir bir yorumladı. 13. Her şey onun yorumladığı gibi çıktı: Ben görevime döndüm, fıncıbaşı ise asıldı." 14. Firavun Yusuf'u çağırttı. Hemen onu zindandan çıkardılar. Yusuf tıraş olup giysilerini değiştirdikten sonra Firavun'un huzuruna çıktı. 15. Firavun Yusuf'a, "Bir düş gördüm" dedi, "Ama kimse yorumlayamadı. Duyduğun her düşü yorumlayabildiğini işittim." 16. Yusuf, "Ben yorumlayamam" dedi, "Firavun'a en uygun yorumu Tanrı yapacaktır." 17. Firavun Yusuf'a anlatmaya başladı: "Düşümde bir ırmak kıyısında

duruyordum. 18. İrmaktan semiz ve güzel yedi inek çıktı. Sazlar arasında otlamaya başladılar. 19. Sonra arık, çirkin, cılız yedi inek daha çıktı. Mısır'da onlar kadar çirkin inek görmedim. 20. Cılız ve çirkin inekler ilk çıkan yedi semiz ineği yedi. 21. Ama kötü görünüşleri değişmedi. Sanki bir şey yememiş gibi görünüyordular. Sonra uyandım. 22. "Bir de düşümde bir sapta dolgun ve güzel yedi başak bittiğini gördüm. 23. Sonra solgun, cılız, doğu rüzgârının kavurduğu yedi başak daha bitti. 24. Cılız başaklar yedi güzel başağı yuttular. Büyücülere bunu anlattım. Ama hiçbiri yorumlayamadı." 25. Yusuf, "Efendim, iki düşün de aynı anlamı taşıyor" dedi, "Tanrı ne yapacağını sana bildirmiş. 26. Yedi güzel inek yedi yıl demektir. Yedi güzel başak da yedi yıldır. Aynı anlama geliyor. 27. Daha sonra çıkan yedi cılız, çirkin inek ve doğu rüzgârının kavurduğu yedi solgun başak ise yedi yıl kıtlık olacağı anlamına gelir. 28. "Söylediğim gibi, Tanrı ne yapacağını sana göstermiş. 29. Mısır'da yedi yıl bolluk olacak. 30. Sonra yedi yıl öyle bir kıtlık olacak ki, bolluk yılları hiç anımsanmayacak. Çünkü kıtlık ülkeyi kasıp kavuracak. 31. Ardından gelen kıtlık bolluğu unutturacak, çünkü çok şiddetli olacak. 32. Bu konuda iki kez düş görmenin anlamı, Tanrı'nın kesin kararını verdiğini ve en kısa zamanda uygulayacağını gösteriyor. 33. "Şimdi Firavun'un akıllı, bilgili bir adam bulup onu Mısır'ın başına getirmesi gerekir. 34. Ülke çapında adamlar görevlendirmeli, bunlar yedi bolluk yılı boyunca ürünlerin beşte birini toplamalı. 35. Gelecek verimli yılların bütün yiyeceğini toplasınlar ve Firavun'un yönetimi altında kentlerde depolayıp korusunlar. 36. Bu yiyecek, gelecek yedi kıtlık yılı boyunca, Mısır'da ihtiyat olarak kullanılacak ve ülke kıtlıktan kırılmayacak."

Yusuf Mısır'ın Yöneticisi Oluyor

37. Bu öneri Firavun'a ve görevlilerine iyi göründü. 38. Firavun görevlilerine, "Bu adam gibi Tanrı Ruhuna sahip birini bulabilir miyiz?" diye sordu. 39. Sonra Yusuf'a, "Mâdem ki Tanrı sana bütün bunları açıkladı, senden daha akıllı ve bilgili bir adam yoktur" dedi, 40. "Sarayımın yönetimini sana vereceğim. Bütün halkım buyruklarına uyacak. Tahttan ötürü yalnız ben senin üzerinde olacağım. 41. Seni bütün Mısır'a yönetici atıyorum." 42. Sonra mührünü parmağından çıkarıp Yusuf'un parmağına taktı. Ona ince ketenden giysi giydirdi. Boynuna altın zincir taktı. 43. Kendi yardımcısının arabasına bindirdi. Yusuf'un önünde, "Yol açın!" diye bağırdılar. Böylece Firavun ona bütün Mısır'ın yönetimini verdi. 44. Firavun Yusuf'a, "Firavun benim" dedi, "Ama Mısır'da senden izinsiz kimse elini ayağını oynatmayacak." 45. Yusuf'un adını Safnat-Paneah

koydu. On Kenti'nin kâhini Potifera'nın kızı Asenat'ı da ona karı olarak verdi. Yusuf ülkeyi boydan boya dolaştı. 46. Yusuf Firavun'un hizmetine girdiğinde otuz yaşındaydı. Firavun'un huzurundan ayrıldıktan sonra bütün Mısır'ı dolaştı. 47. Yedi bolluk yılı boyunca toprak çok ürün verdi. 48. Yusuf Mısır'da yedi yıl içinde yetişen bütün ürünleri toplayıp kentlerde depoladı. Her kente o kentin çevresindeki tarlalarda yetişen ürünleri koydu. 49. Deniz kumu kadar çok buğday depoladı; öyle ki, ölçmekten vazgeçti. Çünkü buğday ölçülemeyecek kadar çoktu. 50. Kıtık yılları başlamadan, On Kenti'nin kâhini Potifera'nın kızı Asenat Yusuf'a iki oğlan doğurdu. 51. Yusuf ilk oğlunun adını Manaşşe koydu. "Tanrı bana bütün acılarımı ve babamın ailesini unutturdu" dedi. 52. "Tanrı sıkıntı çektiğim ülkede beni verimli kıldı" diyerek ikinci oğlunun adını Efrayim koydu. 53. Mısır'da yedi bolluk yılı sona erdi. 54. Yusuf'un söylemiş olduğu gibi yedi kıtlık yılı baş gösterdi. Bütün ülkelerde kıtlık vardı. Ama Mısır'ın her yanında yiyecek bulunuyordu. 55. Mısırlılar aç kalınca, yiyecek için Firavun'a yakardılar. Firavun onlara, "Yusuf'a gidin" dedi, "O size ne derse öyle yapın." 56. Kıtık bütün ülkeyi sarınca, Yusuf depoları açıp Mısırlılar'a buğday satmaya başladı. Çünkü kıtlık Mısır'ı boydan boya kavuruyordu. 57. Bütün ülkelerden insanlar da buğday satın almak için Mısır'a, Yusuf'a geliyordu. Çünkü kıtlık bütün dünyayı sarmıştı ve şiddetliydi

Bölüm 42: Yusuf'un Kardeşleri Mısır'a Gidiyor

1. Yakup, Mısır'da buğday olduğunu öğrenince, oğullarına, "Neden birbirinize bakıp duruyorsunuz?" dedi, 2. "Mısır'da buğday olduğunu duydum. Gidin, satın alın ki, yaşayalım, yoksa öleceğiz." 3. Böylece Yusuf'un on kardeşi buğday almak için Mısır'a gittiler. 4. Ama Yakup Yusuf'un kardeşi Benyamin'i onlarla birlikte göndermedi, çünkü oğlunun başına bir şey gelmesinden korkuyordu. 5. Buğday satın almaya gelenler arasında İsrail'in oğulları da vardı. Çünkü Kenan ülkesinde de kıtlık hüküm sürüyordu. 6. Yusuf ülkenin yöneticisiydi, herkese o buğday satıyordu. Kardeşleri gelip onun önünde yere kapandılar. 7. Yusuf kardeşlerini görünce tanıdı. Ama onlara yabancı gibi davranarak sert konuştu: "Nereden geliyorsunuz?" "Kenan ülkesinden" diye yanıtladılar, "Yiyecek satın almaya geldik." 8. Yusuf kardeşlerini tanıdıysa da kardeşleri onu tanımadılar. 9. Yusuf gördüğü onlarla ilgili düşleri anımsayarak, "Siz casussunuz" dedi, "Ülkenin zayıf noktalarını öğrenmeye geldiniz." 10. "Aman, efendim" diye karşılık verdiler, "Biz kulların yalnızca yiyecek satın almaya geldik. 11. Hepimiz aynı babanın çocuklarıyız. Biz kulların

dürüst insanlar, casus değiliz." 12. Yusuf, "Hayır!" dedi, "Siz ülkenin zayıf noktalarını öğrenmeye geldiniz." 13. Kardeşleri, "Biz kulların on iki kardeşiz" dediler, "Hepimiz Kenan ülkesinde yaşayan aynı babanın çocuklarıyız. En küçüğümüz babamızın yanında kaldı, biri de kayboldu." 14. Yusuf, "Söylediğim gibi" dedi, "Casussunuz siz. 15. Sizi sınavacağım. Firavun'un başına ant içerim. Küçük kardeşiniz de gelmedikçe, buradan ayrılamazsınız. 16. Aranızdan birini gönderin, kardeşinizi getirsin. Geri kalanlarınız göz altına alınacak. Anlattıklarınız doğru mu, değil mi, sizi sınavacağız. Değilse, Firavun'un başına ant içerim ki casussunuz." 17. Üç gün onları göz altında tuttu. 18. Üçüncü gün onlara, "Bir koşulla canınızı bağışlarım" dedi, "Ben Tanrı'dan korkarım. 19. Dürüst olduğunuzu kanıtlamak için, içinizden biri göz altında tutulduğunuz evde kalsın, ötekiler gidip aç kalan ailenize buğday götürsün. 20. Sonra küçük kardeşinizi bana getirin. Böylece anlattıklarınızın doğru olup olmadığı ortaya çıkar. Ölümünden kurtulursunuz." Kabul ettiler. 21. Birbirlerine, "Besbelli kardeşimize yaptığımızın cezasını çekiyoruz" dediler, "Bize yalvardığında nasıl sıkıntı çektiğini gördük, ama dinlemedik. Bu sıkıntı onun için başımıza geldi." 22. Ruben, "Sizi uyarmadım mı?" dedi, "Çocuğa zarar vermeyin diye. Ama dinlemediniz. İşte şimdi kanının hesabı soruluyor." 23. Yusuf'un konuştuklarını anladığını farketmediler, çünkü onunla çevirmen aracılığıyla konuşuyorlardı. 24. Yusuf kardeşlerinden ayrıлып ağlamaya başladı. Sonra dönüp onlarla konuştu. Aralarından Şimon'u alarak ötekilerin gözleri önünde bağladı. 25. Sonra torbalarına buğday doldurulmasını, paralarının torbalarına geri konulmasını ve yol için kendilerine azık verilmesini buyurdu. Bunlar yapıldıktan sonra, 26. buğdaylarını eşeklerine yükleyip oradan ayrıldılar. 27. Konakladıkları yerde içlerinden biri eşeğine yem vermek için torbasını açınca parasını gördü. Para torbanın ağzına konmuştu. 28. Kardeşlerine, "Paramı geri vermişler" diye seslendi, "İşte torbamda!" Yürekleri yerinden oynadı. Titreyerek birbirlerine, "Tanrı'nın bize bu yaptığı nedir?" dediler. 29. Kenan ülkesine, babaları Yakup'un yanına varınca, başlarına gelenleri ona anlattılar: 30. "Mısır'ın yöneticisi bizimle sert konuştu. Bize casusmuşuz gibi davrandı. 31. Ona, 'Biz dürüst insanlar' dedik, 'Casus değiliz. 32. Hepimiz aynı babanın çocuklarıyız. On iki kardeşiz; biri kayboldu, en küçüğü de Kenan ülkesinde, babamızın yanında.' 33. "Ülkenin yöneticisi bize, 'Dürüst olduğunuzu şöyle anlayabilirim' dedi, 'Kardeşlerinizden birini yanımda bırakın, buğdayı alın, aç kalan ailelerinize götürün. 34. Küçük kardeşinizi de bana getirin. O zaman casus olmadığınızı, dürüst insanlar olduğunuzu anlar, kardeşinizi

size geri veririm. Ülkede ticaret yapabilirsiniz." 35. Torbalarını boşaltınca, hepsi para kesesini torbasında buldu. Para keselerini görünce, hem kendileri hem babaları korkuya kapıldı. 36. Yakup, "Beni çocuklarımdan yoksun bırakıyorsunuz" dedi, "Yusuf yok, Şimon yok. Şimdi de Benyamin'i götürmek istiyorsunuz. Sıkıntıyı çeken hep benim."37. Ruben babasına, "Benyamin'i geri getirmezssem, iki oğlumu öldür" dedi, "Sen onu bana teslim et, ben sana geri getireceğim." 38. Ama Yakup, "Oğlumu sizinle göndermeyeceğim" dedi, "Çünkü kardeşi öldü, yalnız o kaldı. Yolda ona bir zarar gelirse, bu acıyla ak saçlı başımı ölümler diyarına götürürsünüz."

Bölüm 43: Mısır'a İkinci Yolculuk

1. Kenan ülkesinde kıtlık şiddetlenmişti. 2. Mısır'dan getirilen buğday tükenince Yakup, oğullarına, "Yine gidin, bize biraz yiyecek alın" dedi. 3. Yahuda, "Adam bizi sıkı sıkı uyardı" diye karşılık verdi, "'Kardeşiniz sizinle birlikte gelmezse, yüzümü göremezsiniz' dedi. 4. Kardeşimizi bizimle gönderirsen, gider sana yiyecek alırız. 5. Göndermezsen gitmeyiz. Çünkü o adam bize, 'Kardeşinizi birlikte getirmezsenniz, yüzümü göremezsiniz' dedi." 6. İsrail, "Niçin adama bir kardeşiniz daha olduğunu söyleyerek bana bu kötülüğü yaptınız?" dedi. 7. Şöyle yanıtladılar: "Adam bize, 'Babanız hâlâ yaşıyor mu? Başka kardeşiniz var mı?' diye sordu. Bizimle ve akrabalarımızla ilgili öyle sorular sordu ki, biz de yanıt vermek zorunda kaldık. Kardeşinizi getirin diyeceğini nereden bilebilirdik?" 8. Yahuda, babası İsrail'e "Çocuğu benimle gönder, gidelim" dedi, "Sen de, biz de, yavrularımız da ölmez, yaşarız. 9. Ona ben kefil oluyorum. Beni sorumlu say. Eğer onu geri getirmez, önüne çıkarmazsam, ömrümce sana karşı suçlu sayılayım. 10. Çünkü gecikmeseydik, şimdiye dek iki kez gidip gelmiş olurduk." 11. Bunun üzerine İsrail, "Öyleyse gidin"dedi, "Yalnız, torbalarınıza bu ülkenin en iyi ürünlerinden biraz pelesenk, biraz bal, kitre, laden, fıstık, badem koyun. Mısır'ın yöneticisine armağan olarak götürün. 12. Yanınıza iki kat para alın. Torbalarınızın ağzına konan parayı geri götürün. Belki bir yanlışlık olmuştur. 13. Kardeşinizi alıp gidin, o adamın yanına dönün. 14. Her Şeye Gücü Yeten Tanrı, adamın yüreğine size karşı merhamet koysun da, adam öbür kardeşinizle Benyamin'i size geri versin. Bana gelince, çocuklarımdan yoksun kalacaksam kalayım." 15. Böylece kardeşler yanlarına armağanlar, iki kat para ve Benyamin'i alarak hemen Mısır'a gidip Yusuf'un huzuruna çıktılar. 16. Yusuf Benyamin'i yanlarında görünce, kâhyasına, "Bu adamları eve götür" dedi, "Bir hayvan kesip hazırla. Çünkü öğleyin benimle birlikte yemek yiyecekler." 17. Kâhya Yusuf'un buyurduğu gibi onları

Yusuf'un evine götürdü. 18. Ne var ki kardeşleri Yusuf'un evine götürüldükleri için korktular. "İlk gelişimizde torbalarımıza konan para yüzünden götürülüyoruz galiba!" dediler, "Bize saldırıp egemen olmak, bizi köle edip eşeklerimizi almak istiyor." 19. Yusuf'un kâhyasına yaklaşıp evin kapısında onunla konuştular: 20. "Aman, efendim!" dediler, "Buraya ilk kez yiyecek satın almaya gelmiştik. 21. Konakladığımız yerde torbalarımızı açınca, bir de baktık ki, paramız eksiksiz olarak torbalarımızın ağzına konmuş. Onu size geri getirdik. 22. Ayrıca yeniden yiyecek almak için yanımıza başka para da aldık. Paraları torbalarımıza kimin koyduğunu bilmiyoruz." 23. Kâhya, "Merak etmeyin" dedi, "Korkmanıza gerek yok. Parayı Tanrınız, babanızın Tanrısı torbalarınıza koydurmuş. Ben paranızı aldım." Sonra Şimon'u onlara getirdi. 24. Kâhya onları Yusuf'un evine götürüp ayaklarını yıkamaları için su getirdi, eşeklerine yem verdi. 25. Kardeşler öğlene, Yusuf'un geleceği saate kadar armağanlarını hazırladılar. Çünkü orada yemek yiyeceklerini duymuşlardı. 26. Yusuf eve gelince, getirdikleri armağanları kendisine sunup önünde yere kapandılar. 27. Yusuf hatırlarını sorduktan sonra, "Bana sözünü ettiğiniz yaşlı babanız iyi mi?" dedi, "Hâlâ yaşıyor mu?" 28. Kardeşleri, "Babamız kulun iyi" diye yanıtladılar, "Hâlâ yaşıyor." Sonra saygıyla eğilip yere kapandılar. 29. Yusuf göz gezdirirken kendisiyle aynı anadan olan kardeşi Benyamin'i gördü. "Bana sözünü ettiğiniz küçük kardeşiniz bu mu?" dedi, "Tanrı sana lütfetsin, oğlum." 30. Sonra hemen oradan ayrıldı, çünkü kardeşini görünce yüreği sızlamıştı. Ağlayacak bir yer aradı. Odasına girip orada ağladı. 31. Yüzünü yıkadıktan sonra dışarı çıktı. Kendisini toparlayarak, "Yemeği getirin" dedi. 32. Yusuf'a ayrı, kardeşlerine ayrı, Yusuf'la yemek yiyen Mısırlılar'a ayrı hizmet edildi. Çünkü Mısırlılar İbraniler'le birlikte yemek yemez, bunu iğrenç sayarlardı. 33. Kardeşleri Yusuf'un önünde büyükten küçüğe doğru yaş sırasına göre oturdular. Şaşkın şaşkın birbirlerine baktılar. 34. Yusuf'un masasından onlara yemek dağıtıldı. Benyamin'in payı ötekilerden beş kat fazlaydı. İçtiler, birlikte hoş vakit geçirdiler.

Bölüm 44: Kaybolan Kâse

1. Yusuf kâhyasına şöyle buyurdu: "Bu adamların torbalarına taşıyabilecekleri kadar yiyecek doldur. Her birinin parasını torbasının ağzına koy. 2. En küçüğünün torbasına benim gümüş kâsemi ve buğdayının parasını koy." Kâhya Yusuf'un buyruğunu yerine getirdi. 3. Sabah erkenden adamlar eşekleriyle yolcu edildi. 4. Onlar kentten pek uzaklaşmamıştı ki Yusuf kâhyasına, "Hemen o adamların peşine düş" dedi, "Onlara yetişince, 'Niçin iyiliğe karşı kötülük yaptınız?' de, 5. 'Efendimin şarap içmek, fala

bakmak için kullandığı kâse değil mi bu? Bunu yapmakla kötülük ettiniz." 6. Kâhya onlara yetişip bu sözleri yineledi. 7. Adamlar, "Efendim, neden böyle konuşuyorsun?" dediler, "Bizden uzak olsun, biz kulların böyle şey yapmayız.8. Torbalarımızın ağzında bulduğumuz paraları Kenan ülkesinden sana geri getirdik. Nasıl efendinin evinden altın ya da gümüş çalarız? 9. Kullarından birinde çıkarsa öldürülsün, geri kalanlar efendimin kölesi olsun." 10. Kâhya, "Peki, dediğiniz gibi olsun" dedi, "Kimde çıkarsa, kölem olacak, geri kalanlar suçsuz sayılacak." 11.Hemen torbalarını indirip açtılar. 12. Kâhya büyükten küçüğe doğru hepsinin torbasını aradı. Kâse Benyamin'in torbasında çıktı. 13. Kardeşleri üzüntüden üstlerini başlarını yırttılar. Sonra torbalarını eşeklerine yükleyip kente geri döndüler. 14.Yahuda'yla kardeşleri Yusuf'un evine geldiğinde, Yusuf daha evdeydi. Önünde yere kapandılar. 15. Yusuf, "Nedir bu yaptığınız?" dedi, "Benim gibi birinin fala bakabileceği aklınıza gelmedi mi?" 16. Yahuda, "Ne diyelim, efendim?" diye karşılık verdi, "Nasıl anlatalım? Kendimizi nasıl temize çıkaralım? Tanrı suçumuzu ortaya çıkardı. Hepimiz köleniz artık efendim, hem biz hem de kendisinde kâse bulunan kardeşimiz." 17. Yusuf, "Benden uzak olsun!" dedi, "Yalnız kendisinde kâse bulunan kölem olacak. Siz esenlikle babanızın yanına dönün."

Yahuda Benyamin İçin Yalvarıyor

18. Yahuda yaklaşıp, "Efendim, lütfen izin ver konuşayım" dedi, "Kuluna öfkelenme. Sen Firavun'la aynı yetkiye sahipsin. 19. Efendim, biz kullarına sormuştun: 'Babamız ya da başka kardeşiniz var mı?' diye. 20. Biz de, 'Yaşlı bir babamız ve onun yaşlılığında doğan küçük bir kardeşimiz var' demiştik, 'O çocuğun kardeşi öldü, kendisi annesinin tek oğlu. Babamız onu çok sever.' 21. "Sen de biz kullarına, 'O çocuğu bana getirin, gözümle göreyim' demiştin. 22. Biz de, 'Çocuk babasından ayrılamaz, ayrılırsa babası ölür' diye karşılık vermiştik. 23. Sen de biz kullarına, 'Eğer küçük kardeşiniz sizinle gelmezse, yüzümü bir daha göremezsiniz' demiştin.24. "Kulun babamızın yanına döndüğümüzde, söylediklerini ona anlattık. 25.Babamız, 'Yine gidin, bize biraz yiyecek alın' dedi. 26. Ama biz, 'Gidemeyiz' dedik, 'Ancak küçük kardeşimiz bizimle gelirse gideriz. Küçük kardeşimiz bizimle olmazsa o adamın yüzünü göremeyiz.' 27. "Babam, biz kullarına, 'Biliyorsunuz, karım bana iki oğlan doğurdu' dedi, 28. 'Biri yanımdan ayrıldı. Besbelli bir hayvan parçaladı, bir daha göremedim onu. 29. Bunu da götürürseniz ve ona bir zarar gelirse, bu acıyla ak saçlı başımı ölümler diyarına götürürsünüz.' 30-31. "Efendim, şimdi babam kulunun yanına döndüğümde çocuk yanımızda olmazsa, babam onu

görmeyince ölür. Çünkü onu yaşama bağlayan bu oğludur. Biz kulların da acı içinde babamızın ak saçlı başını ölümler diyarına indiririz. 32. Ben kulun bu çocuğa kefil oldum. Babama, 'Onu sana geri getirmezssem, ömrümce kendimi sana karşı suçlu sayarım' dedim. 33. "Lütfen şimdi çocuğun yerine beni kölen kabul et. Çocuk kardeşleriyle birlikte geri dönsün.34. O yanımda olmadan babamın yanına nasıl dönerim? Babamın başına gelecek kötülüğe dayanmamam."

Bölüm 45: Yusuf Kardeşlerine Kim Olduğunu Açıklıyor

1. Yusuf adamlarının önünde kendini tutamayıp, "Herkesi çıkarın buradan!" diye bağırdı. Öyle ki, kendini kardeşlerine tanıttığında yanında kimse yoktu. 2. O kadar yüksek sesle ağladı ki, Mısırlılar ağlayışını işitti. Bu haber Firavun'un ev halkına da ulaştı. 3. Yusuf kardeşlerine, "Ben Yusufum!" dedi, "Babam yaşıyor mu?"Kardeşleri donup kaldı, yanıt veremediler. 4. Yusuf, "Lütfen bana yaklaşın" dedi. Onlar yaklaşıncaya Yusuf şöyle devam etti: "Mısır'a sattığınız kardeşiniz Yusuf benim. 5. Beni buraya sattığınız için üzülmeyin. Kendinizi suçlamayın. Tanrı insanlığı korumak için beni önden gönderdi. 6. Çünkü iki yıldır ülkede kıtlık var, beş yıl daha sürecek. Kimse çift süremeyecek, ekin biçemeyecek. 7. Tanrı yeryüzünde soyunuzu korumak ve harika biçimde canınızı kurtarmak için beni önünüzden gönderdi. 8.Beni buraya gönderen siz değilsiniz, Tanrı'dır. Beni Firavun'un baş danışmanı, sarayının efendisi, bütün Mısır ülkesinin yöneticisi yaptı. 9. Hemen babamın yanına gidin ve ona oğlun Yusuf şöyle diyor deyin: 'Tanrı beni Mısır ülkesine yönetici yaptı. Durma, yanıma gel. 10. Goşen bölgesine yerleşirsin; çocukların, torunların, davarların, sığırların ve sahip olduğun her şeyle birlikte yakınımda olursun. 11.Orada sana bakarım, çünkü kıtlık beş yıl daha sürecek. Yoksa sen de, ailen ve sana bağlı olan herkes de perişan olursunuz.' 12. "Hepiniz gözlerinizle görüyorsunuz, kardeşim Benyamin, sen de görüyorsun, konuşanın gerçekten ben olduğumu. 13.Mısır'da ne denli güçlü olduğumu ve bütün gördüklerinizi babama anlatın. Babamı hemen buraya getirin." 14. Sonra kardeşi Benyamin'in boynuna sarılıp ağladı. Benyamin de ağlayarak ona sarıldı. 15. Yusuf ağlayarak bütün kardeşlerini öptü. Sonra kardeşleri onunla konuşmaya başladı. 16. Yusuf'un kardeşlerinin geldiği haberi Firavun'un sarayına ulaşınca, Firavun'la görevlileri hoşnut oldu. 17. Firavun Yusuf'a şöyle dedi: "Kardeşlerine de ki: 'Hayvanlarınızı yükleyip Kenan ülkesine gidin. 18. Babanızı ve ailelerinizi buraya getirin. Size Mısır'ın en iyi topraklarını vereceğim. Ülkenin kaymağını yiyeceksiniz.' 19. Onlara ayrıca şöyle demeni de buyuruyorum: 'Çocuklarınızla karılarınız için Mısır'dan arabalar

alın, babanızla birlikte buraya gelin. 20. Gözünüz arkada kalmasın, çünkü Mısır'da en iyi ne varsa sizin olacak." 21. İsrail'in oğulları söyleneni yaptı. Firavun'un buyruğu üzerine Yusuf onlara araba ve yol için azık verdi. 22. Hepsine birer kat yedek giysi, bir tek Benyamin'e ise üç yüz parça gümüşle beş kat yedek giysi verdi. 23. Böylece babasına Mısır'da en iyi ne varsa hepsiyle yüklü on eşek, yolculuk için buğday, ekmek ve azık yüklü on dişi eşek gönderdi. 24. Kardeşlerini yolcu ederken onlara,"Yolda kavga etmeyin" dedi. 25. Yusuf'un kardeşleri Mısır'dan ayrılıp Kenan ülkesine, babaları Yakup'un yanına döndüler. 26. Ona, "Yusuf yaşıyor!" dediler, "Üstelik Mısır'ın yöneticisi olmuş." Babaları donup kaldı, onlara inanmadı. 27. Yusuf'un kendilerine bütün söylediklerini anlattılar. Kendisini Mısır'a götürmek için Yusuf'un gönderdiği arabaları görünce, Yakup'un keyfi yerine geldi. 28. "Tamam!" dedi, "Oğlum Yusuf yaşıyor. Ölmeden önce gidip onu göreceğim."¹⁰

¹⁰ www.christiananswers.net

2.3. Kur'an ve Tevrat'ta Yusuf kıssasının mukayesesi ve farklılıkların mesnevilere yansımaları

Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te yer alan Yusuf kıssasının temel epizotları karşılaştırıldığında, her iki kutsal kitapta olay örgüsünün hemen hemen aynı olduğu görülür. Ancak, Hz. Yakup, Hz. Yusuf ve kardeşlerin karakterlerinin çiziminde ve bu karakterlerin olaylara yön veriş tarzlarında oluşan bariz ayrılıklar hikâyede iki ayrı perspektifin varlığını göstermektedir.

Mesneviler bu kırılma noktalarında zaman zaman Tevrat anlatısını esas almışlardır. Dolayısıyla hikâyenin oluşumunda İsrailî unsurların katıldığı metinler ve sadece Kur'an-tefsir çizgisine bağlı kalanlar arasında olay örgüsü ve bakış açısı farklılıkları doğmuştur. Eserler birbiriyle karşılaştırılırken bu ayrımın kaynağını da tespit etmek gerekmektedir.

Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'te Yakup ve Yusuf karakterleri oldukça farklı yorumlarla çizilmiştir. Mesnevilerde çizilen karakterlerin tahlili açısından kutsal kitapların bu karakterlere yaklaşımını tespit etmek gerekmektedir.

Yakup Karakteri:

Kitab-ı Mukaddes'te Yakup peygamber ve ikiz kardeşi Esav, sonraları Yakup'un oğullarına da yansıyacak olan, güçlü bir rekabet hissiyle yetişmiştir. Daha doğumlarında, dünyaya önce gelen olmak için biri diğerinin topuğunu yakalamış olarak doğan kardeşler arasındaki bu rekabet ve husumete anne ve babaları da taraftır. Babaları Hz. İshak, nübüvveti bir miras olarak oğlu Esav'a devretmek istemektedir. Bu amaçla adeta bir yarışma tertip eder. Av hayvanı yemek istediğini bildirir. Büyük oğul Esav'ın usta bir avcı olması onun bu şartı ileri sürmesinde etkindir. Ancak, babanın hile sayılabilecek bu davranışına karşılık, Yakup'u destekleyen anne de, bir hile düzenler. Esav avdan dönmeden bir oğlak kesip pişirir ve babasına sunması için Yakup'a verir. Gözleri görmeyen İshak, yanılarak nübüvvet duasını Yakup için yapar.¹¹

Kur'an'da yer almayan bu epizot, Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha mesnevileri içinde, en güçlü iki eserde yer bulmuştur: Hamdi ve Yahya mesnevileri. Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini gösterdiği için 14.-15. yüzyıllar arasında yaşadığı tahmin edilen Nahifi'nin mesnevisinde de aynı epizot kısaca işlenmiştir. Söz konusu eserler olay örgüsünü Yakup peygamberin doğumundan itibaren kurgular ve Tevrat'ta yer

¹¹ www.christiananswers.org/Eski_Ahit, Genesis(Tekvin), 27

alan bu epizotu hikâyeye dâhil eder. İslam anlayışına göre peygamber ahlâkıyla bağdaşmayan bu yaklaşım tarzı, bu eserler dışında, diğer mesnevilerde itibar görmemiştir. Söz konusu İsrailî yaklaşımı Hamdi ve Yahya'nın, hikâyeyi daha mufassal kılmak ve kardeşler arası çatışmayı temellendirmek amacıyla kullanmış olması muhtemeldir.

Yakup'un, oğlu Yusuf'u çok özel duygularla sevdiği her iki mukaddes kitapta da yer alır. Tevrat'da babanın bu sevgisi sıradan bir zaaf gibi görünmektedir: "İsrail, Yusuf'u öbür oğullarının hepsinden çok severdi. Çünkü Yusuf onun yaşlılığında doğmuştu. Yusuf'a uzun, renkli bir giysi yaptırmıştı."¹²

Kur'an'da ise, babası, Yusuf'un Allah tarafından seçilmiş ve Hz. İbrahim'den beri devreden nübüvveti kuşanabilecek manevi hasletlere sahip özel bir çocuk olduğunu bir peygambere has ferasetiyle anlar.¹³

Yusuf'a duyulan sevgi konusunda mesneviler her iki kutsal kitaptan da etkilenmiş görünmektedirler. Mesnevilerin çoğu Kur'an kaynaklı yorumu tekrarlarlarken, Hamdi ve Yahya mesnevisinde, Yakup'un gençliğine dönüş yapılarak, Yusuf'un annesi Rahil'e duyduğu aşkın ondan olan evladına da yansıdığına ve aynı zamanda Yusuf'un onun yaşlığına denk geldiğine dair açıklamalar görülmektedir.

Yusuf'un gördüğü düşle başlayan süreçte de Yakup'un tavrı Kur'an ve Tevrat metinlerine farklı görünmektedir. Tevrat'a göre, devamlı kendi üstünlüğünü beyan eden ve bunu ispatlamaya yarayacak birbirine benzer iki düş gören Yusuf'a babası da kızar. Onu üstünlük taslamaktan men eder. Onun bu tepkisi kardeşlerin Yusuf'a duydukları husumetten kaynaklanmaz. Tekvin 10. ayette Yakup'un tepkisi şu şekilde dile gelir: "Yusuf babasıyla kardeşlerine bu düşü anlatınca, babası onu azarladı: "Ne biçim düş bu?" dedi, "Ben, annen ve kardeşlerin gelip önünde yere mi eğileceğiz yani?"

Kur'an'da ise Hz. Yakup, bu rüyayı üstünlük sağlama gayreti olarak değerlendirmez. Rüyanın yorumunu, büyük bir memnuniyet duyarak, bizzat kendisi yaparken sadece, peygamber basiretiyle, kardeşlerin kıskançlığının büyüyeceğini hisseder. Oğlunu da bu konuda ikaz eder:

"Babası, şöyle dedi: "Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa, sana tuzak kurarlar. Çünkü Şeytan, insanın apaçık düşmanıdır."¹⁴

Bu epizot, mesnevilerin tamamında Kur'an'da işlendiği şekliyle yer alır.

¹² Genesis,3

¹³ Yusuf, 6

¹⁴ Yusuf, 5

Kuyuya atılma olayı Tevrat'da, Kur'an'da olduğundan çok farklı cereyan eder. Burada ağabeylerin en azından başlangıçta Yusuf'u tuzağa düşürüp öldürmek gibi bir niyetleri yoktur. Babaları ise, devamlı ağabeylerini gözetleyip, kendisine onları şikâyet eden Yusuf'u adeta bu iş için teşvik etmektedir: " İsrail, Yusuf'a, "Kardeşlerin Şekem'de sürü güdüyorlar" dedi, "Gel seni de onların yanına göndereyim." Yusuf, "Hazırım" diye yanıtladı. Babası, "Git kardeşlerine ve sürüye bak" dedi, "Her şey yolunda mı, değil mi, bana haber getir. ¹⁵

Kur'an'da ise, kardeşleri Yusuf'u ortadan kaldırmayı planlayarak babalarından izin isterler. Hz. Yakup bir peygamber basiretiyle olabilecekleri sezer ve izin vermek istemez.¹⁶ Bu epizot tüm mesnevilerde Kur'an'daki şekliyle geçer.

Tevrat'ta kardeşlerin kanlı gömlekle döndüğünü gören babaları onların yalanlarına derhal inanır: "Yakup giysiyi tanıdı, "Evet, bu oğlumun giysisi" dedi, "Onu yabancı bir hayvan yemiş olmalı. Yusuf'u parçalamış olsa gerek." Yakup üzüntüden üstünü başını yırttı, beline çul sardı, oğlu için uzun süre yas tuttu."¹⁷

Oysa Kur'an'da Hz. Yakup, güçlü sezgileri, yüksek muhakemesiyle bu işte bir tutarsızlık olduğunu derhal anlar. Ayrıca gayb bilgisine de sahiptir. Çocuklarının bu işteki rolünü derhal kavramış; ancak, bunun aynı zamanda Allah'ın takdiri olduğunu ve İlahi iradeye boyun eğmesi gerektiğini, o ilk üzüntü anında, ancak bir peygamberden beklenebilecek sabır ve tevekkülle idrak etmiştir:

"Bir de üzerine, sahte bir kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler. Yakub dedi ki: "Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah'tır."¹⁸

2. Yusuf Karakteri

Tevrat'ta Yusuf, kuyuya atılana kadar başka bir karakterdir. Kuyudan çıkarılıp Mısır'a götürüldükten sonra ise, birden bire yüksek ahlaki değerleri kuşanmış ve şahsiyet bütünlüğüne kavuşmuş gibidir.

Hayatının birinci devresinde Yusuf, babası tarafından haksız yere şımartılıp nazlanan, her istediğini kol aylıkla elde eden, kaprisli ve bencil bir çocuktur. Ağabeylerine karşı sürekli üstünlük taslar. Anlattığı rüyalarla da takındığı tavrı pekiştirmek ister:

¹⁵ Genesis, 37:13-14

¹⁶ Yusuf, 11-12

¹⁷ Genesis,37:33-34

¹⁸ Yusuf, 18

“Yusuf, "Lütfen gördüğüm düşü dinleyin!" dedi, "Tarlada demet bağlıyorduk. Ansızın benim demetim kalkıp dikildi. Sizinkilerse, çevresine toplanıp önünde eğildiler." Kardeşleri, "Başımıza kral mı olacaksın? Bizi sen mi yöneteceksin?" dediler. Düşlerinden, söylediklerinden ötürü ondan büsbütün nefret ettiler. Yusuf bir düş daha görüp kardeşlerine anlattı. "Dinleyin, bir düş daha gördüm" dedi, "Güneş, ay ve on bir yıldız önümde eğildiler."¹⁹

Yusuf’un sahip olduğu “alaca giysi/gömlek” de -Tevrat’ta babalarının Yusuf’a özel bir armağanı olarak geçmektedir- ayrıca bir kıskançlık sebebidir.²⁰ Yusuf’un gömleği etrafında oluşan bu sembolik değer, mesnevilere de yansımıştır. Bilhassa, Hamdi mesnevisinde, bir aile yadigârı gibi görülen gömleğin kardeşleri üzerindeki etkisi ayrıntılı olarak işlenmiştir.²¹

Kur’an’da ise Yusuf ağabeylerini kıskırtacak tutum ve davranışlardan uzaktır. O sadece sahip olduğu üstün yaratılışı yüzünden kıskanılır. Tamamen masum olduğu için de ağabeylerinden düşmanca bir davranış beklemez.

Mesnevilerde Yusuf, Kur’an’da anlatıldığı gibi saf ve iyi niyetlidir. Ağabeylerini husumete sevkedecek bir tutumu olmadığı için onlardan herhangi bir kötülük ummaz. Onların kıra götürme teklifini sevinçle karşılar. Kendisi için endişelenen babasını ikna eder.

Yusuf karakterinde, Tevrat metniyle ilişkilendirilebilecek bir motif, mesnevilerin hemen hemen hepsinde geçen ve Yusuf’un “sebeb-i felaketi” olarak gösterilen “güzelliğiyle gurura kapılması” olayıdır. Buna göre Yusuf, bir gün, aynaya bakarak güzelliğiyle gururlanmış ve kul olarak satılacak olsa kendisine paha biçilemeyeceğini düşünmüştür.²²

Tevrat’ta Yusuf, ağabeylerini gözetleyip yaptıklarını babalarına söyler. Babaları da onun bu hareketini desteklemektedir. Kuyuya atıldığı gün babaları tarafından ağabeylerini gözetlesin diye peşlerinden yollanmıştır.²³Bu epizot mesnevilerin hiç birinde itibar görmemiştir. Mesneviler Yusuf’un, Kur’an da olduğu gibi ağabeylerin oyunuyla kandırılarak kuyuya atılmış olduğunu kabul eder.

¹⁹ Tekvin, 37: 6-9

²⁰ “(Yakup)Yusuf’a uzun, renkli bir giysi yaptırmıştı” Tekvin,37:3

²¹ Bkz. “Motifler/Gömlek”

²² Ali, S. Fakih, Ş. Hamza, Hamdi, Yahya mesnevilerinde geçen motif

²³ Tekvin, 37:14-15

Tevrat'ta Yusuf Mısır'daki hayatında birden şahsiyet kazanır. Bilgili, olgun, ahlâklı ve çalışkan bir insan olarak inkişaf eder. Potifar'ın karısına hiçbir meyil duymaz. Kur'an ve Doğu hikâyelerinde nefsiyle bir mücadeleye girmiş; Allah'ın yardımıyla korunmuş olduğu vurgulanırken Tevrat'ta bu beşeri çatışma yer almaz.

Tevrat'ta Yusuf, zindandan çıktığında ona Zaphnat-Panaekh/.adı verilir ve On Kâhini'nin kızı Asenat'la evlenir.

Kardeşler:

Her iki kutsal kitap'ta da kardeşler Yusuf hakkında plan yapıp suç işlemiş ve sonunda ağır bir hüsrana uğramışlardır. Mesneviler kardeşlerin karakterini çizerken geniş olarak Tevrat'tan yararlanır. Kur'an'da Hz.Yakup'un oğullarından yalnızca Yusuf ve Bünyamin'in adı geçmektedir. Yusuf'u öldürme planları yaparken aralarındaki konuşma sadece "onlardan bir sözcü"²⁴tanımlamasıyla geçer oysa Tevrat'ta kardeşler arasındaki bu konuşma onların isimleri zikredilerek verilir. "Ruben" "Şimon" "Levi" ve "Yehuda" isimleri Tevrat'ta anılır. Mesnevilerde de kardeşler arasındaki konuşmalar Tevrat'taki gibi nakledilir ve kardeşlerin isimleri kullanılır. Ali, Ş Hamza, S. Fakih, Hamdi mesnevilerinde Yakup'un tüm oğullarının isimleri sayılır. Mesnevilerin çoğunda ise Yusuf hakkındaki konuşmaları ensesinde "Ruben", "Şem'un" "Lavi" ve "Yehuda" anılır. Mesnevilerde Yehuda ve Şem'un birbirine zıt tavırlarıyla dikkat çeker. Şem'un, Yusuf için en acımasız kararların alınmasından yanayken Yehuda sürekli Yusuf'u korumaya çalışır. Bu epizot Tevrat'ta benzer şekilde geçerken Kur'an'da sadece biri aşırı giden diğeri itidale sevk eden iki görüşün sahibi olarak, isimleri zikredilmeksizin verilir.²⁵

²⁴ Yusuf, 10-11

²⁵ "Hadi onu öldürüp kuyulardan birine atalım. Yabancı bir hayvan yedi deriz. Bakalım o zaman düşleri ne olacak!" 21.Ruben bunu duyunca, Yusuf'u kurtarmaya çalıştı: "Canına kıymayın" dedi, 22. "Kan dökmeyin. Onu şu ıssız yerdeki kuyuya atın, ama kendisine dokunmayın." Amacı Yusuf'u kurtarıp babasına geri götürmekti. 23. Yusuf yanlarına varınca, kardeşleri sırtındaki renkli uzun giysiyi çekip çıkardılar 24. ve kendisini susuz, boş bir kuyuya attılar. 25. Yemek yemek için oturduklarında, Gilat yönünden bir İsmailî kervanının geldiğini gördüler. Develeri kitle, pelesenk, laden yüklüydü. Mısır'a gidiyorlardı. 26.Yahuda, kardeşlerine, "Kardeşimizi öldürür, suçumuzu gizlersek ne kazanırız?" dedi," Tekvin, 37: 20-27

"Yusuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondan sonra (tövbe edip) salih kimseler olursunuz." Onlardan bir sözcü, "Yusuf'u öldürmeyin, onu bir kuyunun dibine bırakın ki geçen kervanlardan biri onu bulup alsın. Eğer yaparsanız böyle yapın" dedi."(Yusuf,10-11)

3.Dünya Edebiyatlarına Yansıyan Yönleriyle Yusuf Hikâyesi

3. 1. Hikâyenin Mitolojik Ve Arkaik Kaynaklardaki Yansımaları

Kitab-ı Mukaddes araştırmacıları Tevrat'ta yer alan Yusuf kıssasının, Mısır mitolojisinde ve Mısır halk hikâyelerinde bazı yansımalarını bulmuşlardır. Mısır'da en üst düzeyde yetkili bir idareci olarak yaşayan Yusuf'un hayat hikâyesi bir şekilde Mısır kültüründe iz bırakmış olmalıdır.

Bununla ilgili bulgulardan biri eski Mısır halk hikâyelerinden birini anlatan bir papirüstür.

British Museum'da bulunan D'Orbiney Papirüsü'nde hikâyenin bazı temel epizotlarının işlendiği görülür. Hikâye XIX. Hanedanlık zamanında (M.Ö. 1225) Hükümdar Merneptah'ın saray kâtiplerinden biri tarafından yazılmıştır.²⁶

Papirüste Anubis ve Bata adlı iki kardeşin maceralarını dile getiren iki bölümlük bir hikâye anlatılmıştır. Hikâyenin birinci kısmı Yusuf kıssasıyla benzeşmektedir.

Hikâyenin birinci kısmını şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Anubis ve Bata iki kardeştir. Bata'yı Anubis büyütüp yetiştirmiştir.
2. Anubis evlidir ve eşi gizliden gizliye küçük kardeş Bata'ya ilgi duyar
3. Bata ağabeyinin evini ve mallarını idare etmektedir. Son derece bilgili ve becerikli bir çiftçidir.
4. Bir gün, tarladan eve dönen Bata, Anubis'in karısıyla karşılaşır. Evde yalnız olduklarını bilen kadın, Bata'ya ilan-ı aşk eder. Bata, kadına kendisini büyütüp yetiştiren ağabeyine asla ihanet etmeyeceğini söyler ve evden uzaklaşır.
5. Bata'nın olanları ağabeyine yetiştirmesinden korkan kadın, üstünü başını yırtar ve eve gelen kocasına ağlayarak Bata'nın kendisine saldırdığını söyler.
6. Anubis elinde bıçakla Bata'yı bekler. Onu gören Bata korkup kaçır ve bir yandan Tanrı Ra'dan yardım diler.
7. İki kardeşin arasında timsahlarla dolu bir nehir belirir. Anubis karşı kıyıya geçemez. Bata, ona masumiyetini açıklar. Ağabeyine artık eve dönmeyeceğini, 'Akasya Vadisi'nde yaşayacağını bildirir.
8. Kardeşinden ayrıldığı için büyük üzüntü duyan Bata, eve dönüp karısını öldürür.

²⁶ F. Glatstone Brathon, Yakın Doğu Mitolojisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995 s.84

Kitab-ı Mukaddes araştırmacıları, saray kâtibinin bu hikâyeyi yazarken Yusuf ile Aziz'in karısının ve Yusuf ile kardeşlerinin hikâyelerinden etkilenmiş olabileceğini düşünmektedirler.²⁷

3.2. Batı Kültür ve Edebiyatlarında Yusuf Hikâyesi

Tevrat kaynaklı hikâyelerle İslâm kültürüne ait eserler arasındaki en önemli fark, Batı edebiyatına ait bu eserlerin Yusuf ve kardeşlerinin macerası etrafında oluşması, Müslüman şairlerin ise daha ziyade Yusuf ve Züleyha'nın hikâyesine yoğunlaşmalarıdır.

Batı kültüründe bu evrensel hikâye, sanatın pek çok alanında eser vermiştir Bu konudaki en önemli müzik eserlerinden biri George Friedrich Handel'in "Yusuf ve Kardeşleri Mısır'da" (1743) adlı oratoryosudur. Bu eserde bilhassa Simeon'un şahsında vücut bulan kıskançlık teması canlı olarak işlenmiştir. Bu bağlamda, Yusuf'un kişiliği, kardeşi Şem'un (Simeon) 'dan daha az sürükleyicidir.²⁸

Bir başka eser de Richard Strauss (1864-1949)'un Yusuf Efsanesi (Legende de Joseph) Opus 64 adlı pantomimidir.

İsveçli besteci H. Rosenberg'in dörtlü opera- otario'sunun (1949) temelini Thomas Mann'ın Yusuf ve Kardeşleri adlı romanı oluşturmuştur..

Batı sanatında, kıssanın pek çok önemli sahnesi resmedilmiştir. Rafael'in Yusuf'un rüyasını kardeşlerine anlatması, Yusuf'un satılması, Rembrandt'ın Yusuf'un Gömleğinin Yakup'a ulaştırılması" Ribera'nın Yusuf'un Zindandaki gençlerin rüyasını yorumlaması konulu tabloları çok sayıda örnekten bazılarıdır.

Ertaylan, Yusuf kıssasının iki tane İspanyolca tercümesi olduğu bilgisini vermektedir. Bunlardan birisi "Poema de Jose" diğeri "Layandas de Jose"dir.²⁹

Batı Edebiyatındaki ilk örneklerden birisi İspanya'nın Aragon eyaletinden Muare adlı bir şairin kaleme aldığı eseri zikreder. XIII. XIV. yüzyıla ait bu eser, Endülüs Araplarının diliyle yazılmıştır. Manzumede hikâye, Kur'an'da anlatıldığı şekliyle işlenmiştir.³⁰

Bir diğeri eser, Charles Vals tarafından kaleme alınan Tevrat kaynaklı hikâyedir. Her iki örnek de Yusuf ve kardeşlerinin hikâyesi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

²⁷ Brathon, age., s.84, Celal Settari, Züleyha'nın Aşk Derdi, Çev. M. Kanar, İnsan Yayınları, İst. 1998 s.37

²⁸ Settari, age.,s. 13

²⁹ Ertaylan,age., s.60

³⁰ Settari, a.g.e, s.13

Konusunu Tevrat'tan alan eski bir Yusuf hikâyesinin Yunanca, Latince ve Süryanice tercümelemleri bulunmuştur.³¹

20. Yüzyıla ait bir eser “El Poema de José”1914 yılında doğan, Kanada McGill University, ABD, Princeton University; Guatemala, University of San Karlos, gibi çeşitli üniversitelerde ders verenve 1985 yılında Kur'an mealini yayınlayan T.B. Irwing'e aittir. Bu eser de büyük ölçüde İslam kaynaklarını referans almıştır.³²

Batı Edebiyatında Yusuf hikâyesini konu alan en kapsamlı eser, 20. yüzyılda, Thomas Mann'a ait, “Yusuf ve Kardeşleri” adlı dört kitaplık bir seridir.³³ Roman, Tevrat'ın yolunu izleyerek, Yakup'un hikâyesini başlangıç olarak alır. Böylece, “İsrail ve oğullarının” hayatı etraflıca analiz edilir. Romanın kurgusu aynı zamanda tarih, kültür ve medeniyete dair zengin bir birikimi kucaklamaktadır. Mann'ın bu kapsamlı çalışması, ana hatlarıyla Tevrat ve Talmut ekseninde şekillenmekle beraber, Mısır, Babil ve Asur mitolojisinden ve dini- tarihi kıssalardan ve Kur'an'dan da geniş ölçüde beslenmiştir.³⁴

Romanın asıl kahramanları olan Yakup ve Yusuf'a bakış açısı Tevrat'ta olduğu gibidir. Baba sadece sıradan bir zaafı Rachel'e olan aşkını oğlu Yusuf'a yöneltmiş, ona diğer evlatlarından farklı davranmıştır. Aşırı ve haksız ayırmadan şımaran çocuk, kibirli ve bencil yetişmiş; her fırsatta ağabeylerinin açlığını arayan ve bu surette üstünlük sağlamak isteyen bir tavır içerine girmiştir. Thomas Mann, Tevrat'ta ana hatlarıyla çizilen bu portreyi oldukça derinleştirmiş ve genç Yusuf'taki ‘narsizm’i belirgin kılmıştır. Mann'ın eserinde Yusuf'un zekâ ve eğitim donanımı da incelikle ele alınır. Öyle ki, kuyuya atıldığı anda gerçeği tüm açıklığıyla görebilmiştir. Kuyuya atılması kendi suçudur. Bunu kabullendiği anda onun için mükemmel doğru ilerleyen bir gelişim süreci başlayacaktır. Bu açıdan Mann'ın eseri tam bir Buldingsroman karakteri taşır. Mısır'daki hayatı, hatalarını kabullenip onları yenen Yusuf'un başarısını sergiler.

Potifar'ın karısı eserde Mutemenet ismiyle anılır ve Tevrat'ta görüldüğünden daha farklı, derinliği olan bir insandır. Bu yönüyle Doğu edebiyatındaki Züleyha tipine benzer. Zira, Mann'ın eserindeki bakış açısıyla bu kadın, başlangıçta ahlaklı, donanımlı bir insan, sadık bir eşken, her geçen gün kendisini daha çok saran, kurtulmak istedikçe yakalandığı aşkın gücüyle mukavemetini yitirir ve son noktada Yusuf'u zindana düşüren

³¹ Öznur Tuba Akış, Köprülüzade Esad Paşa'nın Terceme-i Yusuf u Züleyha Adlı Eserinin Bilimsel Yayını İle Eserin Şekil Ve Muhteva Bakımından İncelenmesi , Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul 2003

³² Akif Emre <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2002/ekim/01/aemre.html>

³³ Thomas Mann, Yusuf ve Kardeşleri, Çev.Z. C. Arda, Hece Yay. Ankara 2006

³⁴ Romanda Ön Oyun: Cehenneme İniş adlı giriş mahiyetindeki bölümde eseri besleyen mitoloji, efsane ve kıssalar ve kültürel kaynaklar görülebilir. Ayrıca, bkz. Settari, age.,24

sürecin başlamasına sebep olur. Ancak, Mutemenet, Züleyha gibi muradına eremez. Zindandan kurtulan Yusuf, Amon kâhininin kızı Asenat'la evlenir.

Thomas Mann, Tevrat kaynaklı bu hikâyeyi, yeni dünya düzeninde maneviyattan uzak yetişen modern insana bir örnek sunmak amacıyla yeniden yazmıştır. Eser, 1929 Nobel Ödülü'nü kazanır.

3.3. Doğu Edebiyatlarında Yusuf u Züleyha Hikâyesi

3.3.1. İnan Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri

Türk Edebiyatında yazılan Yusuf u Züleyha mesnevileri büyük ölçüde Fars edebiyatından ve özellikle Cami'nin eserinden etkilenmiştir. Bu yüzden Fars edebiyatı örneklerine kısaca değindiğimiz bu bölümde Molla Câmi'nin eseri ağırlıklı olarak ele alınacaktır. Molla Câmi'nin eseri Hamdi'den itibaren Türkçe eserleri, gerek olay örgüsü ve temel motiflerin kullanılışı gerekse, üslup özellikleri yönünden etkilemiştir.

Fars edebiyatında Yusuf u Züleyha mesnevilerinin yazma nüshası mevcut olan en eski örneği Firdevsî'ye isnad edilen ve Irak'ta M. 995-996'da yazılmış olan eserdir.³⁵ İlk defa olarak Dr. Ethé tarafından bulunmuş ve eksik bir yayını yapılmıştır. Baron Ottokar de Schlehta Wssehrd, eserin, Almanca manzum bir tercümesini 1889'da Viyana'da yayınlamıştır. Konuyla ilgili tek kaynak olan Firdevsî'ye isnad edilen mesnevînin mukaddimesinde, şair, kendisinden önce Yusuf u Züleyha yazmış olan Ebu'l-Müeyyed Belhî ve Bahtiyârî adlı şairlere ait olan mesnevileri zikreder.³⁶

Bunlardan başka Sultan Sencer dönemi şairlerinden Amak Buhârî adlı bir şairin Yusuf kıssası yazdığı, Mesud Herevî (Fakih Rükneddin Mes'ûd b.Muhammed İmâm-zâde)nin de bir Yusuf kıssası yazmaya başladığı fakat tamamlayamadan H. 617'de öldüğü bilinmektedir. Makbulullah mahlaslı Mesud Dehlevî (öl. 836 H.) ve Şahrüh dönemi şairlerinden Azerî Tusî (öl. 866H.) ve Mes'ûd Kumî (öl. 890H.) gibi şairler de Farsça Yusuf u Züleyha mesnevîsi yazmışlardır.³⁷

Câmi'nin "Yusuf u Züleyha" adlı mesnevisi:

³⁵ Bu eserin Firdevsî'ye ait olduğu meselesinde bir soru işareti henüz tam olarak aydınlanmamıştır. Ritter'e göre "eğer bu eser Firdevsî'nin ise, Firdevsî'nin birbirinden çok farklı iki üslubu vardır veya şairin, mesnevînin Firdevsî'ye isnad edilmesi için bir sahtekârlık yapmış olduğunu kabul etmek lâzımdır(bkz. Karahan, Leyla, Kıssa-i Yusuf u Züleyha, Ankara, 1994,s.10

³⁶Recep Demir, Hatâyî-İ Tebrizî ve Mollâ Câmi'nin Yusuf u Züleyha Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Doktora çalışması, Van 2004 s.20

³⁷ Demir, age., s. 20

Cami'nin hamsesine dahil olan bu eseri Türk Edebiyatında pek çok mesneviyi doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Câmî'nin mesnevisi İran klasisizminin son örneklerindedir. Câmî, büyük bir edebiyat geleneğini devralmış ve şahsi yeteneğiyle de ona özgün bir çehre kazandırmıştır. Câmî'den önce, Fars edebiyatının önemli bir mesafe kat'ettiği, klasik devrin belli bir zirveye ulaşmış, Sebki Hindî gibi yeni arayışlara yöneldiği bilinmektedir. Bu, onun eserine şehrli bir eda, olgun bir zevk, işlenmiş bir dinî-tasavvufî bakış kazandırmıştır.³⁸

Türk Edebiyatında, Hamdî ve Gubarî mesnevilerinin Câmî'nin bu eserine nazire olarak kabul edilmektedir. Her iki şair de 'sebeb-i telif'lerinde Câmî'nin eserinin kendileri için yol gösterici olduğunu ifade etmişlerdir. Eserin doğrudan tercümesi olan mesneviler de vardır. Karamanlı Kâmî Mehmet ve Mehmet İzzet Paşa tarafından eserin manzum tercümeleri yapılmıştır.

Mesnevi, Auguste Bricteaux tarafından Fransızca'ya tercüme edilerek 1927'de Paris'te yayınlanmıştır. Eksik bir İngilizce tercümesi ise A. Rogers tarafından yapılmıştır.³⁹

Câmî'nin Yusuf u Züleyha'sının temel epizotları:

- 1- Yakup peygamberin on iki oğlu içinde Yusuf'u hepsinden çok seviyordu.
- 2- Yusuf iki yaşındayken annesi ölür. Babası onu büyütmesi için kız kardeşine verir. Ancak oğlunun hasretine dayanamayan Yakup, bir süre sonra onu geri almak ister. Ancak böyle güzel bir çocuğu elden kaçırmak istemeyen hala, babası İshak'tan kalan altın kemeri gizlice Yusuf'un beline bağlayarak kemerin kaybolduğunu iddia eder. Kemerin Yusuf'un üzerinde bulunması üzerine, o zaman uygulanan hukukun gereği olarak babası oğlunu halasına vermek zorunda kalır. Ancak kısa bir süre sonra hala ölür ve Yusuf babasının yanına döner.
- 3- Züleyha, Yusuf'a rüyada âşık olur. Aşkın tesiriyle kendisinde garip haller gözlenir, geceleri Yusuf'un hayaliyle söyleşir. Hizmetçileri ona nazar değdiğini, perilerin etkisinde kaldığını veya büyü yapılmış olabileceğini düşünürler. Züleyha'nın tecrübeli, aynı zamanda büyüden de anlayan dadısı onun aşk yüzünden bu hale geldiğini anlar fakat bütün uğraşlarına rağmen aşkını unutmasını tavsiye etmekten başka bir çare öneremez.

³⁸ Demir, age., s. 28

³⁹ Demir, age.,s.28

- 4- Bir yıl sonra rüyada kendisine görünen aynı suret Züleyha'dan aşkında sadık olmasını ister. Bu, aşkın ilerlemesine sebep olur ve Züleyha mecnun olur. Babası hekimlerin tavsiyesiyle onu zincire vurdurur. Bu hal bir yıl devam eder.
- 5- Züleyha, rüyada aşık olduğu kişinin Mısır'da yaşadığını ve sultanın azizi olduğunu öğrenir ve aklı başına gelir. Babası onun zincirlerini çözdürür.
- 6- Komşu ülkelerden soylu kimseler Züleyha'yı istemek için elçi gönderirler. Ancak babası, kızının gönlünün Mısır'da olduğunu söyleyip elçileri geri çevirir. Kızının aşkının gittikçe ilerlediğini gören baba Mısır Azizi'ne elçiler göndererek dillere destan güzellikteki kızının Mısır'a meyilli olduğunu bildirir. Aziz, Züleyha ile evlenmeyi kabul eder.
- 7- Züleyha binlerce hizmetçinin refakatinde Mısır'a gider. Aziz'i bir çadır aralığından gören Züleyha, rüyada âşık olduğu kişinin bu olmadığını anlar ve pişman olur. Bu arada bir melek gaybdan seslenerek sevgilisine Aziz sayesinde kavuşacağını müjdeler. Böylece sakinleşen Züleyha, sarayda kalabalık içinde yalnız bir şekilde yaşamaya devam eder.
- 8- Yusuf, cennetten bir asa gönderilmesi için babasından dua etmesini ister. Bu, gerçekleştiğinde kardeşlerinin kıskanmasına sebep olur. Üstelik bir gece, rüyasında güneş, ay ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görür. Yakup'un uyarmasına rağmen Yusuf, rüyasını başkalarına anlatır. Böylece rüyadan haberdar olan kardeşlerin hasedi artar ve Yusuf'u ortadan kaldırmak için çare düşünmeye başlarlar.
- 9- Yusuf'u kıra götürmek için babalarından izin isterler. Buna gönlü razı olmayan baba, ısrar karşısında izin vermek zorunda kalır.
- 10- Kardeşleri Yusuf'u kıra götürür, dövüp azarlayarak kuyuya atarlar. Cebrâil gelerek Yusuf'un pazubendini açıp içinden çıkardığı Hz. İbrâhim'i ateşten koruyan gömleği giydirir ve Allah'ın mesajını iletir. Bir zaman sonra kardeşleri pişman olarak Yusuf'un karşısına çıkacak, Yusuf onları tanıdığı halde kardeşleri Yusuf'u tanımayacaktır.
- 11- Dört gün sonra Yemen'den Mısır'a giden bir kervan kuyuda Yusuf'u bulur. Kardeşler Yusuf'u kervancı başı Mâlik'e satar ve kervan Mısır'a hareket eder.
- 12- Kervan Mısır'a ulaştığında Aziz tarafından karşılanır. Aziz Yusuf'un önünde secdeye kapanacak adar etkilenmiştir.

- 13- Mısır'da satılığa çıkarılacak olan Yusuf, Nil'de yıkanır. Güzel elbiseler giyip tahta oturan Yusuf, Mısır'a doğru ilerlerken halk güzelliği karşısında hayran kalır. Züleyha dolaşmaya çıkmıştır. Evine dönerken hükümdar sarayındaki kalabalığın sebebini sorar ve Ken'anlı bir kulun geldiğini öğrenir. Burada Yusuf'u görür ve feryat ederek "daye"sine rüyada âşık olduğu sevgilisinin geldiğini söyler.
- 14- Mısır halkı Yusuf'u satın almak için imkânlarını seferber eder. Bu arada yaşlı bir dul kadın da bir "kelep ip" le ona müşteri olur. Amacı sadece adının Yusuf'a müşteri olanlar arasında zikredilmesidir. Hükümdar da onu almak niyetindedir. Fakat Aziz, karısının ısrarıyla hükümdara giderek çocukları olmadığını, Yusuf'u evlat edinmek istediklerini bildirerek müsaade ister. Sonunda biçilen değer iki katını veren Züleyha Yusuf'u satın alır.
- 15- Ad kabilesinin güzel kızı da Yusuf'un medhini duyarak gıyaben âşık olmuştur. Yusuf, büyük servetler harcayarak kendisine ulaşan bu kıza hakikatten bahseder. Kız, manen inkişaf edip mecazdan manaya geçerek servetini Nil kenarında bir mabet yaptırmakta harcar. Mülkünü fakirlere dağıtarak arınmış olarak ölür.
- 16- Züleyha adeta Yusuf'un hizmetkârı olur. Yusuf çobanlık yapar, Züleyha onu takip eder. Bir gün ilk defa olarak visal arzusunu açan Züleyha, Yusuf'un ondan kaçmasıyla üzülür. Durumu öğrenen dadı, Züleyha'nın isteğini tekrar iletir fakat Yusuf, minnet borçlu olduğu birine böyle yaklaşmasına Allah'ın izin vermeyeceği gerekçesiyle yine reddeder.
- 17- Züleyha bir gün Yusuf'u bahaneyle bağına gönderir. En güzellerinden yüz cariyeyi de peşinden gönderen Züleyha'nın amacı Yusuf'un birine meyletmesi durumunda onun yerine geçmektir. Yusuf cariyeleri imama davet eder; Züleyha putların kırılmış, güzellerin ibadete başlamış olduğunu görünce üzülür, geri döner.
- 18- Züleyha dadısının tavsiyesine uyarak duvarları ikisinin tasvirleriyle süslenmiş bir saray yaptırır. Züleyha'nın yüzüne bakmayan Yusuf, usta nakkaşların yaptığı bu resimleri görüp ondaki güzelliği fark edecek ve aşkına cevap verecektir. Züleyha Yusuf'u bu saraya çağırarak lafa tutar. Bu arada girdiği odaların kapılarını kilitlemektedir. Yusuf duvarlarda ikisinin birbirine sarılmış resimlerini görür ve Züleyha'ya bakar. Züleyha, bu bakışı olumlu bir cevap gibi algılar ve teklifini yineler. Yusuf, sabır tavsiye etmekle beraber Allah'tan ve Aziz'den korktuğunu bildirerek reddeder. Züleyha aksi takdirde canına kıyacağını, dolayısıyla kendisinin de idam edileceğini söyleyerek bıçağı boynuna götürür.

Yusuf bıçağı almaya çalışırken Züleyha onun beline sarılarak öper. Yusuf yedi kilitli kapıyı bir bir açarak kaçar. Son kapıda ona yetişen Züleyha arkasından gömleğini yakalar, gömlek yırtılır.

19- Sarayın bahçesinde Aziz'le karşılaşan Yusuf telaşının sebebini anlatmadan geçiştirir. İkisini birlikte gören Züleyha, Yusuf'un kendisini şikâyet ettiğini düşünerek ona iftira eder. Olayı dinleyen Aziz, karısının ağlayıp sızlamasından dolayı inanmış görünür. Yusuf'un zindana atılmasına karar verilir. Ancak, Yusuf, bu konuşmalara tanık olan bir kadının kucağındaki bebeğin dinlenmesini ister. Allah tarafından konuşturulan bebeği dinleyen Aziz, gömleği arka tarafından yırtılmış olan Yusuf'un suçsuzluğuna hükmeder.

20. Züleyha'nın bir köleye aşık olduğunu duyan Mısırlı kadınlar gıybet ederler. Aşkında haklı olduğunu ispat etmek isteyen Züleyha, bir davet düzenleyerek kadınları saraya çağırır. Züleyha'nın ısrarıyla huzura çıkan Yusuf'u gören kadınlar şaşkınlıktan ellerini keserler. Bazıları orada can verir, bazıları divane olur.

21- Züleyha'ya hak veren kadınlar Yusuf'a gelerek onu geri çevirmemesini aksi halde zindana atılacağını ihtar ederler. Bu arada Züleyha'yı beğenmiyorsa kendilerini sevmesini isterler. Ancak, Yusuf, Allah'a yalvararak bu kadınların isteklerinden kurtulmak için zindana atılmayı talep eder. Tüm çabaları sonuçsuz kalınca, kadınlar Züleyha'yı tahrik ederek Yusuf'u zor kullanarak yola getirmeyi tavsiye ederler. Aziz de Yusuf hakkında hüküm verme yetkisini karısına verdiğiinden Züleyha, zindana atılmasını emreder. Bu, öteki köleler için de bir ibret olacaktır.

22- Züleyha verdiği karardan pişmanlık duyar, bu sefer de zindandan haber almak için türlü yollar dener. Zindanda ise Yusuf mahkumlara yardım eder, rüyalarını yorar. Vaktiyle hükümdarın hizmetinde bulunmuş olan iki gencin rüyasını yorumlar. Birinin düşü ölümüne, diğersinin ki hayata işaret etmektedir. Rüyalar Yusuf'un yorumladığı gibi gerçekleşir. Yusuf, hayatta kalan gence hükümdarın yanına gidince, ona kendisinden bahsetmesini ister.

23- Hükümdar rüyasında yedi semiz sığır, yedi yeşil başak; yedi zayıf sığır ve yedi kuru başak görür. Zayıf öküzler semizleri yer, kuru başaklar yeşilleri kurutur. Tüm yorumcular bu rüyayı yorumlamaktan aciz kalır. Zindandan kurtulan genç Yusuf'u hatırlar ve hükümdara bahseder. Bu genç hükümdarın emriyle zindana gelerek rüyanın yorumunu sorar. Yusuf yedi yıl bolluk, yedi yıl kıtlık olacağını, tedbir almak gerektiğini

söyler. Hükümdar Yusuf'u zindandan çıkarmak ister. Buna karşı Yusuf suçsuzluğunun ispatlanması şartını öne sürer. Kadınlar, Züleyha ve Yusuf yüzleştirilir ve gerçek anlaşılır.

24- Yusuf, hükümdar tarafından en üst yetkiyle görevlendirilir. Bu arada Aziz ölür, Züleyha kimsesizlik ve aşk acısıyla iyice düşkünleşir. Yusuf'tan bir haber almak için onun geçeceği yola bir kulübe yapar ve yolunu gözler.

25- Züleyha kör ve yaşlı bir kadın olarak, askerleriyle ilerleyen Yusuf'un yoluna çıkar. Bu halde kimsenin dikkatini çekmez ve kulübesine dönerek tapındığı putu kırıp tevhit inancını benimser. Tekrar yoluna çıktığı Yusuf'un sesini duyunca kendinden geçer. Yusuf tanımadığı bu kadını huzuruna çağırır, derdini sorar. Züleyha'yı tanır ve isteği üzerine ona dua eder. Gözleri açılır ve on dört yaşında güzel bir kız olan Züleyha, Yusuf'la nikâhlanmak istediğini bildirir. Yusuf bu teklif karşısında tereddüt halindeyken Cebrail gelerek kabul etmesini söyler.

26- Mutlu bir evlilik yaşayan Züleyha, artık hakikati görmeye başlamış, suretten manaya geçmiş, ilâhî aşk Yusuf aşkını unutmuştur. Yusuf, kölelik döneminde Züleyha'nın kendisi için yaptırdığı saraya karşılık olarak, karısı için bir ibadethane inşa ettirir.

27- Rüyasında anne ve babasının kendisini çağırdığını gören Yusuf dünyadan ayrılmak için dua eder. Bir sabah Cebrail'in verdiği bir elmayı koklar ve can verir. Ölüm haberini duyan Züleyha kendinden geçerek üç gün baygın kalır. Uyanınca ne olduğunu sorar, tekrar bayılır ve bu hal üç kere tekrar eder. Sonunda ayrılığa dayanamaz ve Yusuf'un kabri başına önce gözlerini yerinden çıkarır, sonra ölür.

27- Züleyha, Yusuf'un kabrine gömülür. Yusuf'un kabri Nil'in bir kıyısındaiken karşı kıyı belalara maruz kalır. Kabir karşı kıyıya nakledilince de bu sefer öteki kıyıda felaketler baş gösterir. Sonunda Yusuf'un naşını taş tabut içinde Nil'e bırakırlar.

3.3.2. Arap Edebiyatında Yusuf u Züleyha

Arap Edebiyatında Yusuf u Züleyha konusunda, daha ziyade mensur örnekler görülmektedir. Arapça kaleme alınan ve Türkiye Yazmaları Kataloğu'nda görülen eserlerin çoğu Kısas-ı Enbiya metinleridir.

Türkiye kütüphanelerinde bulunan elli dört Yusuf u Züleyha nüshasının elli üç tanesi Yusuf suresi tefsiri mahiyetinde eserlerdir.⁴⁰ Türkiye'de varlığı tespit edilen tek

⁴⁰ Züleyha Muş, Arap ve Türk Edebiyatlarında Yusuf u Züleyha Hikâyelerinin Mukayesesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2000

mesnevi Et-Telebenti'ye ait olan "El-Bedrü't- Temam fi Kıssati Seyyidina Yusuf Aleyhisselam" adlı eserdir ve h.900/ m. 1494 tarihini taşımaktadır.

Arap Edebiyatında hikâyenin ilk örneği Gazali'nin Bahrü'l Mahabba adlı eseridir. British Museum'da bir nüshası bulunan eser, 1984'de Bombay'da,1990'da Delhi'de basılmıştır.⁴¹

İkinci eser, İbnü'l-Cevzi Abdu'rahman b. Muhammed Ebu'l-Ferec Cemalü'd-din'in (M.1116-1200) Zehrü'l-Anik fi Kıssa-i Yusuf-ı Sıddık başlıklı Yusuf suresi tefsiridir.

M.1284 yılında, Ebu Hafs Siracu'd din b.Ömer b. İbrahim el-Ensari el-Avsi el Maliki el-Müzekir tarafından yazılan diğer bir hikâye ise Zehrü'l Kimam fi Kıssa-i Yusuf Aleyhi'selam adını taşımaktadır. Süleymaniye Kütüphanesinde çeşitli nüshaları bulunan bu mensur eserin, Türkçeye de tercümesi yapılmıştır.

Tacu'd-din Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed Yezid el-Tusi'nin Cami-i Letaifü'l Besatin adlı eser, Muhammed b. Muhammed b.Altıparmak tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu eserin İstanbul kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır.

Molla Mu'ini-i Cuveyni'nin Ahsenü'l-Kasas'ı ile, Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahimi b.Hazinü'ş-şihî el-Bağdadi'nin tek nüshası Kahire Hidiv Kütüphanesinde bulunan Tefsir-i Sure-i Yusuf adlı eseri de 15.yüzyıla aittir.

⁴¹ Leyla Karahan, Kıssa-i Yusuf u Züleyha, Ankara, 1994

1.BÖLÜM

1. TÜRK EDEBİYATINDA YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİ

1.1. XIII.-XIV. Yüzyılda Yazılan Yusuf u Züleyha mesnevileri

Anadolu sahasında mesnevi edebiyatının XIII. yüzyılda başladığı kabul edilmektedir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda mesnevi nazım şeklinin diğerlerine nazaran revaç bulması hikâye- destan anlatma geleneğinin devamı sayılabilir. Kafiye yapısı bakımından her beytin müstakil olması da uygulamada kolaylık sağlamaktadır.

Bu dönemde yazılan eserler, genel olarak “Kıssa-i Yusuf” veya “Kıssa-i Yusuf u Züleyha” şeklinde adlandırılmışlardır. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere, erken döneme ait bu ilk örneklerde, hikâyenin daha ziyade, bir peygamber kıssası, bilhassa Kur’an-ı Kerim’in vasıflandırmasıyla “ahsen’ül- kasa” olması önem taşır. Bu döneme ait eserler daha ziyade Kur’an, tefsir, hadis ve kısmen Tevrat referans alınarak yazılmıştır. Ertaylan, bu döneme ait Kıssa-i Yusuf ‘ların halkın dini duygularını güçlendirmek, “dini propaganda” yapmak maksadıyla yazıldığını söylemektedir.⁴²

Ali ve S. Fakih mesnevilerinde görüldüğü gibi zengin bir hikâyecilik geleneğinin de yansımalarını izlemek mümkündür. Destan, masal motifleri, bir takım mitolojik unsurlar ve S. Fakih mesnevisinde görüldüğü gibi, bazı yan hikâyelerin de katılımı manzumeleri zenginleştirmektedir.

XIII. yüzyıla ait ilk örnekler dörtlükler ve hece vezniyle, Şeyyat Hamza’dan itibaren aruz vezni ve mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Bu dönem eserlerinin ilk aruz uygulamaları başarılı değildir. Bazen müstensih hatalarından da kaynaklanan aruz kusurları oldukça sık görülmektedir.

Hikâyenin ilk örneklerinde sade bir dil ve sanat endişesi taşımayan bir tarz görülmektedir. A. Çelebioğlu bu dönem mesnevileri için gayesi şiir olmayan bazı dini, ahlaki eserlerde veznin ihmal edildiğini ve sanat endişesinin geri planda kaldığını söylemektedir.⁴³ Çelebioğlu, XIV. yüzyıl mesnevilerini, “halk tipi mesneviler” ve “edebî- ilmi mahiyetteki mesneviler” olmak üzere iki grupta incelemektedir. Halk tipi mesnevilerde genellikle tek bir vezin uygulanışı, vezin ve kafiye hatalarının varlığı, sade ve açık bir dille yazılmış olmaları gibi özellikler bulunur.⁴⁴

⁴² İ. H. Ertaylan, Yusuf ile Züleyha, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yay. İst. 1960, s. 19

⁴³ Amil Çelebioğlu, XV. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatında Mesnevi, Kitabevi yay. İst 1999, s.45

⁴⁴ a.g.e, 45

Bu dönemde yazılan Yusuf u Züleyha mesnevileri, daha ziyade ‘halk tipi mesneviler’ tasnifine uymaktadır. Bir peygamber hikâyesi ve Kur’an kıssası olmasından dolayı halk meclislerinde okunması istenmiştir. Bazı örneklerde şairin bu arzusunun dile getirildiği görülmektedir.

Ayrıca, Ertaylan’ın da işaret ettiği gibi⁴⁵, XIII. ve XIV. yüzyıllarda kaleme alınan Yusuf u Züleyha hikâyeleri Camî ‘nin mesnevisinden önceki döneme ait olmaları sebebiyle gerek, dil ve üslup yönünden gerek, sebab-i telif yönünden Camî etkisini taşıyan sonraki dönem mesnevilerinden daha farklıdır.

XIII. Yüzyılda Yazılan “Kıssa-i Yusuf”lar: Bu dönemde eser veren şairler: Ali, Kırmımlı Mahmud, Aksaraylı Mahmud, Haliloğlu Ali⁴⁶ ve Anadolu sahasında 13. 14. yy arasında eser veren Ş. Hamza

1.1.1. Ali

Türk edebiyatında ilk “Yusuf u Züleyha” hikâyesi olduğu kabul edilen eser, “Ali”, “Harezmlı Ali”, “Kul Ali”, “Kul Gali” adlarıyla tanınan şair tarafından XIII. Yüzyılın ilk yarısında H. 630/M. 1232 yıllarında kaleme alınan “Kıssa-i Yusuf” tur.

Eser, bilim dünyasına ilk olarak Haustma tarafından tanıtılmış ancak, Brockellmann’ın “Ali’s Qıssa-i Jusuf” adlı çalışmasıyla ilk defa dili ve muhtevası kapsamlı olarak incelenmiştir.⁴⁷

Ali’nin Kıssa-i Yusuf’u Oğuz yazı dilinin de ilk örneklerindedir. Eserin ait olduğu saha üzerinde ihtilaflar bulunmaktadır. A. Caferoğlu ve Köprülü, eserin Harezm sahasına; Haustma Buhara; Barthold ve Ertaylan Kırım sahasına ait olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴⁸ Şair, Tatar kaynaklarında, Bulgar şeyhzadelerinden Abdullah Bey’in oğlu olarak geçmektedir.⁴⁹ Kul Ali hakkındaki biyografik bilgilerin bir kısmını Tajettin Yalsıgol el Başkordî’nin (1767-1838)“Tarihname-i Bolgar” kitabından elde etmek mümkündür. Orada Kul Ali’nin Zey nehri boyunda doğup büyümesi, pek çok yıl Harezm’de çocuk okutması ve savaş çıkınca memleketine dönüp, ömrünün sonuna kadar burada yaşamasından bahsedilir.⁵⁰

⁴⁵ Ertaylan, age.,46

⁴⁶Halide Dolu, "Yusuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz Ve Bazı Türkçe Nüshalar", Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, 1952, C. 4, S. 423) Agah Sırrı Levent, Haliloğlu Ali’nin hikâyesini XIV.yy

⁴⁷ Sinan Uygur, Ali’nin Kıssa-i Yusuf’u, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2003, s. 19

⁴⁸ Uygur, age.,s.12

⁴⁹ Ali Cin, “Ali’nin Kıssa-i Yusuf Adlı Eserinin Türkiye Yazması” V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri, ATTYK. Ankara, 2004

⁵⁰ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>

Kıssa-i Yusuf'un müellif hattı bulunamamış, ancak, iki yüzden fazla müstensih nüshası tespit edilmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yazıya geçirildiği tahmin edilen bu yazma nüshaların büyük bir kısmı İdil-Kama bölgesinde bulunmuştur. Yazmaların bir kısmı 1212, 1233 ve büyük bir kısmı ise, 1212 (609) tarihlerini taşımaktadır. Eser üzerinde çalışan bilim adamlarına göre, yazar 1212 yılında kaleme aldığı eserini, 1233 yılında ilavelerle genişletmiş ve üzerinde değişiklikler yapmıştır.⁵¹

Türk Edebiyatında kaleme alınan Yusuf u Züleyha hikâyeleri içinde Hamdi'nin mesnevisine kadar yazılanlar (Ali, Haliloğlu, Ş. Hamza, S. Fakih) Câmi'nin mesnevisinden önceki döneme aittir ve Türkçe mesnevilerde çok belirgin olan Câmi çizgisinin dışındadır. Ali, Türk edebiyatında ilk defa olarak kaleme aldığı bu hikâyeyi doğrudan Kur'an ve tefsir'e dayanarak işlemiştir. Pek çok yerde Kur'an ayetlerinin meali alıntılanmıştır.⁵²

Bir din âlimi olan Ali, mesnevide aktarılan bazı bilgileri de hadis rivayetlerine de dayandırmıştır.

Meşhurdur bu rivayettür ol Câberden

Bir cehud var ıdı adı Butsan

Sual sordı ol cehud hakk resulden

Dürüst cevab sahih söz ister imdi

(69)

Kul Ali, Caber'in dışında, Taberi Tefsiri, Firdevsi'nin manzumesi ve Ansari'nin eserini (XI. yüzyıl) gibi kaynakları da elinin altında bulundurmuştur.⁵³ Edebi eser olarak Firdevsi'nin manzumesi ilham vericidir. Ancak, Kul Ali'nin eseri dikkat çekici bir yorum farklılığı getirmiştir ki, bu manzumeyi takip eden diğer Türkçe eserler de Firdevsi'ye isnad edilen manzumenin olay kurgusundan ayrılacaktır. Örneğin, Firdevsi'de Züleyha, doğma büyüme Mısır kızıdır. Kul Ali versiyonunda ise, Züleyha Magrib ülkesi hükümdarının kızıdır, Yusuf'a da görmeden rüyasında âşık olur. Kahraman ilişkilerinin bu şeması destandan alınmadır.⁵⁴ Eski Türk destanlarında hükümdarın çok sayıda erkek çocuğa sahip olması çok önemlidir. Yusuf'un 12 oğlu olduğuna dair kurgu bu gerekçeye bağlanabilir, zira Kutsal Kitap'ta, Kur'an tefsirlerinde ve Firdevsi'de de Yusuf'un iki oğlu vardır.

⁵¹ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>

⁵² Uygur, 28 ayet mealinin iktibas edildiğini tespit etmiştir.(age.,14-16)

⁵³ Nurm Muhammed Hisamov, "Kıssa-i Yusuf Tatar edebiyatına ilham oldu" www.daplatform.org/bpi.asp

⁵⁴ Hisamov, Agm.

Türk çizgileri kahramanın dış görüntüsünde de mevcuttur, Hikâyeye göre Yakup ve sonra Züleyha Yusuf'un saçlarını örerler. “Saç örgüsü, soyluluğun simgesini anlatan eski Türk etnografyasından alınma bir detaydır.”⁵⁵

Dörtlüklerden oluşan ve hece vezniyle(4+4+4=12) yazılan eserde yarım kafiye ve “imdi” redifinin kullanıldığı görülmektedir. Eser, şairinin ifadesiyle rübai nazım şekliyle yazılmıştır.

Ah diriga değme kişi düzmedi

Fehmi eksik kimseler yazmadı

Bu zaif tek işbu nazmı üzmedi

Rübai düzen içre dursa imdi

Nüshaları:⁵⁶

1. Berlin Nüshası: T.D.K.374 (Mikrofilm kopyası)
2. Dresten Nüshası: T.D.K. 375
3. Milli Kütüphane: A7522/2
4. Kazan Nüshası:
5. Azarbaycan Nüshaları: B-2737, B-4233,B- 3325

1.1.2. Kırımlı Mahmut ve Haliloğlu Ali

Kronolojik olarak, Ali'nin Kıssa-i Yusuf'undan sonra Deşt (Kırım) dilinde yazılan Kırımlı Mahmut'un “Yusuf u Züleyha”sı gelmektedir. Kırımlı Mahmut'a ait nüsha bulunamamıştır. Eserin günümüzde mevcut nüshaları Haliloğlu Ali adlı bir şair tarafından “Türki” dile çevrilen varyantlarıdır.⁵⁷

Bu kitâbı döndüren

Kırım dilin gideren

Türkî dile getüren

Çok zahmetler gördü mü

Ol Halîl oğlu Âli

Yedi Divan'dur eli

Ol düzdi Türkî dili

Tûs dilinden döndürü

⁵⁵ Agm.

⁵⁶ Uygur, age., 16

⁵⁷ İ.H. Ertaylan, Yusuf ile Züleyha, İ.Ü. E. F. Yay. İst., 1960 s.16

Haliloğlu'nun çevirisini yaptığı eser, Kırımlı Mahmut'un ölümüyle yarım kalmış, hikâyeyi sonlandıran Haliloğlu Ali olmuştur.

Bu kıssa bunda dendi

Kırımlı Mahmûd öldi

Kalanın deyemedi

Yarenlere bildirü

Ol ki tefsirde bulur

Bunu añlayup okur

Bunlara hem bildirür

Dahısı vardır deyü

Haliloğlu'nun tercüme ettiği eser, 7'li hece vezniyle ve dörtlükler halinde yazılmıştır. Şiirin asıl kafiyesi dörtlük sonlarındaki “u- ü” sesidir. Prof. Hisamov, Haliloğlu'nun, vezin ve nazım şekli itibarıyla, Kaşgarlı Mahmud'un “Divan”ında, Ahmet Yesevi ve Süleyman Bakırgani'nin eserlerinde görülen şekil özelliklerini yansıttığını ifade etmektedir.⁵⁸

Ertaylan, Haliloğlu'nun eserinin Cenup Türkçesi özellikleri taşıdığını söyler. Ertaylan, ayrıca, Deşt dilinde yazılan eserin, Altınordu saltanatı dönemine ait olduğunu ve bu dönemde “en güzel kıssa” diye nitelendirilen Kur'an kıssasının İslam dinini yaymak amacıyla kaleme alındığını ve aynı amacı taşıyan Haliloğlu'nun da eseri Moğol hâkimiyeti altında yaşayan Oğuzların anlaması için Cenup Türkçesiyle yeniden yazdığını ifade eder.⁵⁹

Haliloğlu Ali'nin tercümesinin yazılış tarihi ve sahası kesin olarak belli değildir. P. Falev, yazılış tarihinin XIV. asır ve sahasının da Azarbeycan veya İran olduğunu kabul etmiş, A. Caferoğlu da şivece Cenup Türkçesinin Azeri şivesine meyleden “Dede Korkud karakterinde bir eser” olduğunu söylemiştir.⁶⁰

⁵⁸ Nurmhammed Hisamov, “Mahmut Kırımlı'nın Yusuf u Züleyhası: Kul Ali'nin Kıssa-i Yusuf'una İlk Bir Nazire” 5. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri Türk Dil Kurumu yay Ank. 2004

⁵⁹ Ertaylan, age., s.18

⁶⁰ Rasim Deniz, Haliloğlu Ali'nin Yusuf u Züleyha Kıssası, Doktora tezi, Elazığ 1998, s.14, Ertaylan, age., s18

Bu metin üzerinde Rasim Deniz tarafından mukayeseli bir doktora çalışması yapılmıştır. Onun bu çalışması, “Râsim Deniz Nüshası, Râif Yelkenci Nüshası, Âgâh Sırrı Levent Nüshası ve Bibliothéque Nationale nüshasına dayanmaktadır.⁶¹

Haliloğlu Ali'nin Yusuf u Züleyha'sı ile birlikte Türk edebiyatında hece vezniyle yazılan ve erken dönem estetik özelliklerini gösteren üç eser bulunmaktadır. Aynı döneme ait olan Şeyyat Hamza'nın eseri ise aruz vezni ve mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır.

1.1.3. Şeyyat Hamza

Şeyyat Hamza, ilk olarak Fuat Köprülü'nün Budapeşte'de yayınlanan ve sonraları tercüme edilip Türk Yurdu'nda da basılan “Selçuklular Devri Anadolu Şairleri I: Şeyyat Hamza” adlı makalesiyle tanıtılmıştır.⁶²

Şeyyat Hamza, XIII. ve XIV. yüzyıllar⁶³ Anadolu'sunda etkin olan dini-tasavvufi şiir akımının önemli temsilcilerindendir. Onun bazı manzumeleri, Yunus Emre'yi yaratan edebi ortamın hazırlanmasında katkısının olduğunu göstermektedir.⁶⁴

Şeyyâd Hamza'nın hem aruzla hem de hece vezniyle yazdığı manzumeleri vardır. Manzumelerinde, dörtlük, mesnevi, gazel, kaside olmak üzere değişik nazım şekillerini kullanmıştır. Ancak, onun elde bulunan en ünlü eseri “Dâsitân-ı Yusuf Aleyhisselam Ahsen'ül-Kasas'ül- Mübarek” adını taşıyan mesnevisidir. Eser, 1946 da Dehri Dilçin tarafından başında bir incelemeyle basılmıştır. Eser, Anadolu sahası Türk edebiyatının, bir başka deyişle Divan edebiyatının bilinen ilk ‘Yusuf u Züleyha'sı olması bakımından önemlidir. Aruzun fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla yazılmış olan mesnevi 1529

⁶¹ Şahin Köktürk, “Halil Oğlu Ali'nin Yusuf İle Zeliha Hikâyesi” Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007s 167

⁶² Ahmet Atilla Şentürk, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah yay. İst.2004 s.119

⁶³ Şeyyat Hamza'nın yaşadığı döneme dair ilginç bir tespit bulunan Adomiç, Hamza'nın yaşadığı yüzyılı belirleyen ilk araştırmacı Köprülü'nün, Nasrettin Hoca fikrini referans alarak onu Hoca'nın çağdaşı olarak düşündüğünü oysa, eldeki verilerin onun çok daha geç bir dönemde 15.yüzyılda yaşadığını gösterdiğini söylemektedir. “Şeyyat Hamza'nın “Dâstân-i Sultân Mahmûd” mesnevisi pek çok yerdeki sözcük seçimi ve anlatımıyla önemli oranda Âşık Paşa'nın 1329/1330 yılında tamamlanmış.“Garibnâme”sini hatırlattığını da göz ardı etmemek gerekir. Bundan Şeyyat Hamza'nın Âşık Paşa'dan sonra da hayatta olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Onun Çağatayca gazeli kronolojik bakımdan daha da aydınlatıcı, çünkü adı geçen mecmuada (1437 yılında hazırlanmış) Ahmedi'nin bir şiirine nazire olduğu belirtilmiştir.(Ömer bin Mezîd, *Mecmû'atu'n-Nezâ'ir* Canpolat. Ankara 1982: 58 ve 53.)Nazireci kesinlikle kendisine örnek teşkil edenden önce yaşamış olamayacağı için Şeyyâd Hamza'nın yaşadığı zamanı,zorunlu olarak Ahmedi'nin ölümünden (1412) sonraki bir zamana veya en iyimser ihtimalle Ahmedi'nin ömrünün son yıllarına götürmek zorundayız. Nihayetinde yukarıda değinilen nazirenin Çağatay dilinde yazılmış olması hususu da kronolojik bir öneme sahip. Çağatayca, özellikle de şâirâne bir üslûp olarak, Timurlenk'in doruk noktasına 1402 yılında ulaşan Anadolu istilasıyla kullanılmaya başlandı.

(Milan Adamović “Şeyyâd Hamza'nın Yeni Bir Şiiri” çev. Aziz Merhan <http://sbe.dpu.edu.tr/14/157.pdf>

⁶⁴ Sadettin Buluç, “Şeyyâd Hamza'nın Beş Manzumesi”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İst. 1956, C. VII, s. 1-16)

beyittir. Vezin uygulanışı yönünden zayıf olan eserin en önemli vasfı kendi türünde ilk örnek olmasıdır. Yusuf u Züleyha kıssası ilk defa olarak bu eserde mesnevi nazım şekli ve aruz vezniyle yazılmıştır.

Dehri Dilçin kitabın başına aldığı inceleme yazısında Ş. Hamza mesnevisinin kendisinden önce yazılan Ali ve sonra yazılan S. Fakih mesnevisi arasındaki benzerliklere işaret eder.⁶⁵ Buna göre, bu üç eser sadece tahkiye yönünden benzeşmez; Dehri Dilçin, birbiriyle aynı gibi görünen beyit dörtlük ve bölümleri karşılaştırmalı olarak sıralar ve söyleyiş yönünden etkileşimi gösterir.

Şeyyat Hamza, Yusuf u Zeliha'sında meclislerde rahatlıkla okunabilsin diye sade bir dil tercih etmiş, sanatlı ve süslü bir söyleyişten kaçınmıştır.⁶⁶Hikâye boyunca zaman zaman okuyucuya seslenilmesi; okuyucunun salavat getirmeye davet edilmesi gibi üslup özellikleri, mesnevinin halk meclislerinde seslendirildiğine delalet etmektedir.⁶⁷

Eserin tek nüshası Raif Yelkenci'ye aittir ve M. 1545 de Abdurrahim b.Kasım b. Hasan tarafından istinsah edilmiştir.

XIV. Yüzyılda Kıssa-i Yusuf Yazan Şairler: Bu yüzyılda eser verenler: Sule Fakih, Erzurumlu Darir, Ahmedî, Rabguzi, Hamzavi, Garib, Aksaraylı Mahmut⁶⁸

1.1.4. Süle Fakih

Yazarın hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Tezkirelerde ve diğer kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Günümüze gelebilen tek eseri Yusuf u Zeliha isimli mesnevisidir.

Yusuf u Zeliha mesnevisinin yazıldığı tarih XIII. yy sonu ve XIV.yy olarak tespit edilmiştir.

Süle Fakih'in mesnevisi de kaynağını Kur'an ve Tevrat'tan almıştır. Ayrıca hadis rivayetleri ve İbn-i Abbas tefsiri şairin kendi saydığı kaynaklardandır.

İbn-i Abbas'tan rivayet oldu hem

Ol rivayetden sana oldu behem

(b.1825)

⁶⁵ Dehri Dilçin, Şeyyat Hamza, Yusuf u Zeliha, İstanbul 1946 s.24-40

⁶⁶ A.A. Şentürk, age.,120

⁶⁷ Dilçin, age., 9

⁶⁸ Dasitan-ı Kıssa-i Yusuf Aleyhisselam ez Güftar-ı Aksaraylı Mahmud Rahmetullahaleyh başlıklı bir mesnevinin 14. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Aksaraylı Mahmut'a ait olabileceği bilgisi mevcuttur bkz. Rasim Deniz, Haliloğlu Ali'nin Yusuf ve Zeliha Kıssası *Fırat Üniversitesi* 1998 s. 66 Ancak kaynaklarda Aksaraylı Mahmut'a ait böyle bir eser adı geçmemektedir. Bilinen tek eseri Müsameret'ül- Ahbar ve Müsayeret'ül Ahyar adlı kitabıdır.

4800 beyit tutarında oldukça hacimli olan eser, tahkiye yönünden ana hikâyeye karışan yan anlatıların zenginliğiyle dikkatimizi çekmektedir. Mesnevide yer alan kısa hikâyeler: “Hikâyet-i Hud Nebi Aleyhisselam”, “Hikâyet-i Malik”, “Hikâyet-i Balık Nil Sultanı” “Hikâyet-i Karia Radiyallahu Anhu”, “Hikâyet-i Arabi”, “Hikâyet-i Şarabdar ve Habbaz”, “Hikâyet-i Beşir”

Mesnevide bölümlerin de “hikâyet-i...” veya “destan-ı...” şeklinde başlıyor olmasına rağmen yukarıda sayılan bölümler müstakil hikâyeye karakteri taşımaları ve o bölüm içinde sonlanmalarıyla farklılık arz eder. Mesela diğer mesnevilerde de bir epizot olarak var olan “Hikâyet-i Şarabdar ve Habbaz” bölümünde zindandaki bu iki gencin başına gelenler ayrıntılı ve müstakil bir hikâyeye oluşturacak şekilde tahkiyeye katılır. İki gencin Sultana suikast düzenleyen bir oluşuma katılmaları; şarabdârın pişman olup hükümdarı uyarması, zindana düştüklerinde ise, şarabdârın Yusuf’un telkiniyle dine girip kendisini toparlaması; habbazın küfür tutumunda ısrar etmesi ve sonuçta suçlu ve kâfir olanın idamı; pişman ve tevbekâr olanın kurtuluşu gibi bir sonla, hikâyeye, bu iki gencin hayatını ve karakterlerini aydınlatacak tarzda işlenir.

Eserin halk edebiyatı açısından önemli yanı, atasözleri ve deyimler gibi önemli dil malzemesini sunmasıdır. Mesnevide, ayrıca çok sayıda arkaik kelimenin varlığı da dilin eski Anadolu Türkçesine yakınlığını göstermektedir.

Mesnevi aruzun remel kalıplarından “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle yazılmıştır.

Süle Fakih’in Yusuf u Züleyha’sının Nüshaları:⁶⁹

1. Raif Yelkenci Nüshası⁷⁰
2. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No 970
3. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, M. Con. 590
4. Milli Kütüphane, F. Bilge No.155
5. T.D.K. Kütüphanesi, A140, 477 (iki adet)
6. İ. Süleymaniye Kütüphanesi, 46/1
7. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, No: 813
8. Konya Büyük Şehir Belediyesi Koyunoğlu Müzesi No:11403, 11366/1, 10045,11846
9. Ankara, Adnan Ötüken, İl Halk Kütüphanesi, 1965
10. Atatürk Üniversitesi, Seyfettin Özege ktp, Agah Sırrı Yzm. No:318

⁶⁹ K. Köktekin, Süle Fakih’in Yusuf u Züleyhası, doktora tezi, Erzurum 1994 s. 14

⁷⁰ Köktekin, Raif Yelkenci özel kütüphanesinde üç adet nüshanın varlığından bahsetmektedir.

2.3.3.2.2. Erzurumlu Darir

Kayanaklarda adı, Ömer'üd-Darir- el- Erzeni'r-Rumi, Darir-i Hakir Mustafa b. Yusuf b. Ömer'ül Mevlevi el- Erzeni'r-Rumi olarak geçmektedir.⁷¹ XIV. yüzyılın ortalarında yaşamıştır. Uzun yıllar Erzurum'da kadılık yapan âlim ve sanatkâr Darir 1377 de "Sultanlar sohbetine layık ol(mak)" arzusuyla Mısır'a yerleşir.⁷²

Daha ziyade "nâsir" olarak şöhret bulan Darir'in asıl başarısı, en büyük eseri olan beş ciltlik Sîretü'n-Nebî adlı siyer kitabıdır. Siyerinde yer alan şiirleri bir hayli liriktir. Hz. Peygamberin mevlidini anlattığı manzum bölüm, Türk edebiyatında mevlid türüne ait ilk örnektir.⁷³ Yüz Hadîs Tercümesi ve Fütûhu'ş-Şam Tercümesi adlı eserlerinin yanı sıra, Kıssa-i Yusuf ile Zelîha adlı mesnevîsi de tanınmış eserlerindedir.

Darir'in dili sade ve üslubu samimidir. Mısır Memlukları arasında Oğuz Türkçesinin yaygınlaşmasında ve edebi bir dil olarak kabul görmesinde önemli rol oynamıştır.⁷⁴

Kıssa-i Yusuf mesnevisi, eserin içindeki "Yidi yüz altmış sekizde söyledim" mısraından da anlaşılacağı üzere H. 768/m.1366 da tamamlanmıştır. Kıssa-i Yusuf, Çelebioğlu'nun bu dönem mesnevileriyle ilgili tasnifinde, halk meclislerinde okunması için yazılanlar olarak tanımladığı kategoriye girmektedir.⁷⁵ Bu tarz mesnevilerin temel özelliği halka hitap edebilme ve anlaşılır olma gayretidir. Darir, mesnevi içinde meclislerde okunması arzusunu vurgulamıştır.

Dinleyenler ta ki bulsunlar murad

Anlayanlar cânı gönli ola şâd

(b.512)

Eser, aruzun, Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde çok tercih edilen 11 heceli "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezniyle yazılmıştır. Bir kısmı da müstensihe ait olması muhtemel pek çok vezin kusuru bulunmaktadır.

2125 beyitten ve sekiz meclisten oluşan eserde "Şiir-i Yusuf" "Şiir-i Züleyha" gibi başlıklar taşıyan gazeller de mevcuttur.

⁷¹ Dr. Leylâ Karahan, Erzurumlu Darir Kıssa-i Yusuf u Züleyha, TDK Yay., Ankara 1994 s.14

⁷² Age.,s.15

⁷³ Age.,20

⁷⁴ Age.,18

⁷⁵ A. Çelebioğlu, XV.Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatında Mesnevi, Kitabevi yay. İst 1999, s.45

Kıssa-i Yusuf'ta, XIII. Yüzyılda yaygın bir dil özelliği olup XIV. yüzyılda azalmaya başlayan Kuzey ve Doğu Türkçesinin izleri belirgindir.⁷⁶ Darir'in yetiştii coğrafyanın da, saha olarak Kıpçak ve Harezmi etkileşimine açık olması eserlerindeki dil özelliklerini açıklayabilir.

Tek nüshası, İstanbul Üniversitesi TY.311 de kayıtlı bulunan ve istinsah tarihi ile müstensihine dair bir kaydın yer almadığı 84 varaklık bir mecmuadır.⁷⁷

1.1.5. Rabguzi

Rabguzi'nin 1311 de kaleme aldığı Kısas-ı Enbiya içindeki kıssalardan biri de Kıssa-i Yusuf'dur. Eser, Emir'ül-Eccel- Nasuriddin Tok Buğra'nın emriyle kaleme alınmıştır. Kısas-ı Enbiya kitabı başta Hz. Peygamber olmak üzere tüm peygamberlerin hayatlarına ve tanınmış Kur'an kıssalarına yer vermiştir. Kutatgu Bilig etkisini yansıtan eser, nesir yapısı içerisinde dörtlüklerin de yer aldığı görülür. Dil örgüsü, cümle yapısı bakımından folklorik üsluba yakındır.⁷⁸

1.1.6. Hamzavi

Hamzavi'nin hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Onun şair Ahmedî ile kardeş olduğu bilinmektedir. Şairin Yusuf u Züleyha mesnevisi İskendernâme adlı eserinin arasında bulunmuştur.⁷⁹

1.1.7. Aydınoğlu Mehmet Bey'in Hazırlattığı Nüsha

Aydınoğlu Mehmet Bey'in emriyle "Ara'is" adlı Arapça bir kitaptan çevrilmiştir. Kısas-ı Enbiya içinde yer alan "Kıssa-i Yusuf" adlı bir bölümdür. Hikâye Rabguzi ve Hamzavi kıssalarına benzemektedir.⁸⁰

1.1.8. Garib/Karib:

Bu mesnevinin şairi ve yazıldığı yıl hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Anadolu Türkçesinin erken dönem örneklerinden olduğu anlaşılmakta, Ali, Haliloğlu Ali, S. Fakih mesnevileriyle benzeşmektedir.⁸¹

⁷⁶ Karahan, age.,s.26

⁷⁷ Age.,s. 25

⁷⁸ Ahmet Atilla Şentürk, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah yay. İst.2004 s.107

⁷⁹ Karahan, age., s.13

⁸⁰ Dolu, Halide, "Yusuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar", Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, 1952, C.: 4, S. 423)

⁸¹ Halide Dolu, "Yusuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz" T.D.E.D., C.IV, s. 432

1.2. XV. Yüzyılda Yusuf u Züleyha Mesnevileri

Yusuf u Züleyha mesnevilerinin erken dönem örneklerinde tefsir, hadis ve kıssa-ı enbiyalara gönderme yapılmakta; Ertaylan ve Çelebioğlu'nun işaret ettiği gibi, daha ziyade dini öğretmek, kıssadan bir ders çıkarmak gibi amaçlar esas almaktaydı.

XV. yy. da, dönemin siyasal- sosyal açıdan istikrara kavuşması ve kültürel yönden gelişime açık bir hal alması bu dönem edebiyatını ve dolayısıyla müstakil bir şekil olarak mesnevileri de olumlu yönde etkilemiştir.

Bu yüzyıldan itibaren mesnevi nazım şeklinin oturmuş olması ve mesnevilerin gerek dil ve üslup, gerekse konunun işleniş tarzı itibarıyla tam anlamıyla edebi hünerin sergilendiği eserler olarak görülmesi, bu dönemde yazılan Yusuf u Züleyha'ların da tarzını belirlemiştir.

Bu dönemde yazılan mesneviler içinde Hamdi mesnevisi dönüm noktasıdır. Hamdi'den itibaren Camî etkisi başlamaktadır. Türk dilinde ilk başarılı örneği vermek iddiasında olan Hamdi 'yi ardından gelen eser sahipleri de aynı sebeple anmaktadır.

XV. Yüzyılda Yusuf u Züleyha Yazan Şairler: Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa⁸² Kırımlı Abdulmecid, Dur Big, Hamidi, Hamdullah Hamdi, Hatai, Çakeri, Bihişti Ahmet Sinan, Bekai⁸³, Abdolvahab⁸⁴, Nahifi.

1.2.1. Ahmedî

Agah Sırrı Levent, Ahmedî'yi Yusuf u Züleyha yazan şâirler arasında ve XIV. yüzyılda gösterir. Burada kastedilen, Germiyanlı Ahmedî'dir ve onun Yusuf u Züleyha yazarı olduğuna dair bilgi Latifi tezkiresinin Likai maddesinden alınmıştır.⁸⁵

Ahmedî'nin İskendernâme adlı eseri üzerinde çalışan İsmail Ünver, şaire ait "Yusuf u Züleyha" mesnevisine rastlanılmadığını belirtmiştir.⁸⁶ Ayrıca, Gönül Ayan, Latifi tezkiresinden bu konuyla ilgili bilgileri aktarırken şöyle bir sonuca ulaşır:

⁸² A.S.Levent, Şeyhoğlu'nun manzumesinin Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev mesnevisinde geçtiğini söylemektedir. (bkz. Agâh Sırrı. Levent. "Divan Edebiyatında Hikâye". TDAY-Belleten 1967 Ankara s.98

⁸³ A.A.Şentürk, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah yay. İst. 2004,s.213

⁸⁴ Age., 213,

⁸⁵ A. S. Levent, . "Divan Edebiyatında Hikâye". TDAY-Belleten 1967 Ankara s.98 Ayrıca H. Dolu da, Ahmet adlı bir şaire ait, tek nüshası Konya Asar-ı Atika Müzesi'nde bulunan ve dil özelliklerinden hareketle 14. yüzyılda yazılmış olduğu tahmin edilen eserden bahsetmektedir. Şair Ahmet hakkında bilgi bulunmamaktadır.(Bkz. Recep Demir, Hatâyî-i Tebrizî Ve Mollâ Câmî'nin Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Doktora çalışması, Van 2004

⁸⁶ Nihat Azamat, "Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yusuf u Züleyha, Esrarnâme Tercüme"Osmanlı Araştırmaları The Journal of Otoman Studies VII-VIII s.347

“Buna göre, Latifi'nin, “Likai, garib yaradılışına rağmen Ahmedî gibi bir şairin Yusuf u Züleyha'sına nazire demekle ayıp ettiğini ve bu ayıbı da hüner sayarak Sultan Bayezid'a eserini sunduğunu, fakat Sultanın onun, enbiya menkıbelerindeki hatasını görünce, o işe yaramayan kitabı yaktığını ve “ehil olmayan böyle işlere kalkışmasın” dediğini nakletmesi üzerine, Tebrizli Ahmedi unutulup eserleri, Yusuf u Zeliha ile birlikte Esrar-name de, o dönemlerde şöhret olan Germiyanlı Ahmedi'ye mal edilir”⁸⁷

Ahmedî adını taşıyan şairin, Marmara Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi No: 51 de kayıtlı olan eserinde, XV. Yüzyılda, Azarbaycan, İran ve Doğu Anadolu bölgesinde büyük bir devlet kuran Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Han'ın adı geçmektedir.

*Hoş nizamdaydı âlem sertâser
Nebet-i Yakup Han idi meğer*

*Anun idi saltanat-ı cedd-i Rum
Taht-ı Bağdadi Irayen ile Kum*

.....

*Farsla hem taht-ı Azribayican
Okunur hutbede Yakub- can*

Bu durumda açıktır ki, elde nüshası mevcut olan Yusuf u Züleyha, Yakup Han zamanında XV. yüzyılda yaşayan Tebrizli Ahmedi'ye aittir.⁸⁸

Eser, aruzun fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Ahmedi'nin Yusuf u Züleyha'sı üzerinde beş nüshadan hareketle tenkitli metin çalışmasıyla Yüksek Lisans yapan Ali İhsan Yapıcı, mesnevinin Türkçenin tarihsel seyri açısından zengin dil malzemesi sunduğunu ifade etmektedir.⁸⁹

1.2. 2. Hamdullah Hamdi

XV. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı mesnevileriyle tanınan Mehmet Hamdallah Hamdi, Fatih Sultan Mehmet'in hocalarından meşhur mutasavvıf Akşemseddin'in oğludur. (843/1449-1503)

⁸⁷G. Ayan “Tebrizli Ahmedi ve Esrar-name İsimli Mesnevisi” Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer 2007 101

⁸⁸Nihat Azamat, “Yeni Bir Ahmedi ve İki Eseri: Yusuf u Züleyha, Esrarname Tercüme”Osmanlı Araştırmaları The Journal of Otoman Studies VII-VIII s.347

⁸⁹Ali İhsan Yapıcı, Ahmedi'nin Yusuf u Züleyha'sı, Yüksek Lisans Tezi, A.M.Ü 2006, tez özeti

Şemseddin Sami, “Kamus’ul- Âlâm” adlı eserinde neslinin Şeyh Şehabettin Suhreverdi’ye dayandığını bildirmektedir.⁹⁰ Hamdullah Hamdi, Akşemseddin’in en küçük oğludur ve babası öldüğünde kendi beyanına göre on- on iki yaşlarındadır. Babasının sağlığında çok sevilip el üstünde tutulan, ancak, onun kaybından sonra ağabeylerinden ilgi ve şefkat göremeyen Hamdi, Hz. Yusuf’un hayat hikâyesiyle bir nevi ayniyet kurmuştur. Belki de bu yüzden Yusuf u Züleyha mesnevisinin, Hamdi’nin hamsesinde yer alan en güzel eseri olduğu kabul edilir.

Hamdi, döneminde en çok mesnevileriyle tanınmıştır. Bilhassa Yusuf u Züleyha mesnevisi çok okunmuş ve sevilmiştir. Onun kendi eliyle istinsah ettiği Yusuf u Züleyha sayesinde geçindiği rivayet olunur.⁹¹ Kendisinden sonra yazılan Yusuf u Züleyha’lar üzerinde de etkili olmuş, şairler sebab-i telif bölümünde (Gubari) veya mesnevi içinde (Şerifi) Hamdi mesnevisini anmışlardır. Kemal Paşazâde’nin de Hamdi’nin mesnevisini gördükten sonra “bunu evvelce görseydim kendiminkini yazmazdım” dediği rivayetler arasındadır.⁹²

Hamdi’nin Yusuf u Züleyha haricinde “Leyla ve Mecnun”, “Mevlid-i Cismânî”, “Mevlid-i Ruhânî” “Tufet’ül-Uşşak” “Kıyafetnâme” mesnevilerinden oluşan bir hamsesi bulunmaktadır. Bir de divanı olan şair asıl şöhretini mesnevi alanındaki başarısına borçludur.

Hamdi, Yusuf u Züleyha mesnevisini H.897 de tamamlanmıştır. Mesneviyi bir ithafla Sultan II. Bayezit’e sunduğu, ancak sultandan iltifat görmediği için sonradan ithaf bölümü çıkarıp, zamanındaki anlayışsızlıkları dile getirdiği bir bölümü eklediğini Latifi ve Mecdi kaydetmektedir.⁹³

Hamdi, mesnevisinin “sebeb-i telif” bölümünde, İran edebiyatının şaheserleri olan Firdevsi ve Cami’nin mesnevilerine denk Türkçe yazılmış bir mesnevi bulunmadığını ve kendisinin eserinin bu boşluğu doldurduğunu ifade eder.

Kıssa kim Ahsen ola hoşdur ana

Dest-i nazm ura emleh’iîş-şuara

Kanı Firdevs-i Tusi gibi fasih

Bülbül-i nazm-ı destan-ı melih

⁹⁰ Naci Onur, Yusuf u Züleyha, Akçağ yay. Ankara, 1991, s.15

⁹¹ Age. ,15

⁹² Ertaylan, Agm., s 212

⁹³ Age., 23

Kanı mânend-i hazret-i Cami

Dü cihanda refî ola namı

Hamdi, 6241 beyitten oluşan mesnevinin 346. beytinde, Matla-ı Dasitan-ı Yusuf Aleyhisselâm başlığıyla asıl hikâyeye girer. Mesnevide hikâye boyunca, olayların gidişatını bozmayacak ve okuyucunun dikkatini dağıtmayacak tarzda "nükte", "pend", "rivayet", "hikâye-i münâsib"lere yer vermiş, bunlardan bir takım ahlaki sonuçlar çıkarmıştır.

Eser içinde söylenen gazeller, hikâyenin akışında kahramanların aşk, hasret, ümitsizlik gibi coşkun duygularını dile getirir. Mesnevi boyunca yer yer karşılaşılan bu gazeller toplam 15 tanedir. Gazellerin dokuzu Züleyha'ya üç tanesi Ya'kub'a, biri Mısır halkına, diğer ikisi de Mâlik ile Bazığa'ya aittir. Mesnevi içinde yer alan bu gazeller Hamdi divanında mevcut değildir.

Yusuf ile Züleyha mesnevisinin yazma nüshalarının yurt dışındaki sayısı 22, yurt içinde çeşitli kütüphanelerdeki sayısı ise 86'dır.⁹⁴

1.2.3. Çâkeri'nin Yusuf u Züleyhası

XV. yüzyılda Yusuf u Züleyha yazan şairlerden biri de Çakeri'dir. Bazı kaynaklarda günümüze ulaşan tek nüshasının Milli Kütüphane 2611 de bulunduğu söylenmektedir. Ancak şu an için Milli kütüphane veri tabanında bu eser görünmemektedir.

Şentürk, Çâkeri'nin, aruzun mefâilün mefâilün feûlün kalıbıyla yazılmış 4200 beyitten oluşan ve tezkireci Sehi'nin ibaresiyle "bi-bedel" olan mesnevisinin 900/1494 de Sultan II. Bayezit'e sunulduğunu bildirmektedir.⁹⁵

Ayrıca Bursalı Mehmed Tahir de "Leyla vü Mecnun ve Yusuf u Züleyha mesnevileri olduğundan bahsetmiştir.⁹⁶

1.2.4. Abdulvahab

A.S.Levend'in ve H. Dolu'nun tasnifinde yer almayan şair Abdulvahab'ın da bu dönemde yazılan bir Yusuf u Zeliha mesnevisi olduğu bilgisi Ahmet Atilla Şentürk'ün

⁹⁴ Naci Onur, Yusuf u Züleyha, Akçağ yay. Ankara, 1991, s.15

⁹⁵ A.A.Şentürk, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah yay. İst. 2004,s.213

⁹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Basımevi Ankara 2000,.II. Cilt,s.134

Eski Türk Edebiyatı kitabında yer almaktadır.⁹⁷ Buna göre, günümüze kadar ulaşan mesnevi, Topkapı Müzesi Kitaplığı H.813 de bulunmaktadır.

1.2. 5. Kıymılı Abdü'l-Mecîd

Eser, Mûnisü'l-Uşşâk adını taşır. Şairi, 1411'de hayatta olan bu eser 14. yüzyıl sonları veya 15. asrın başlarında yazılmış olabilir.⁹⁸ Keşfü'z-Zünûn'da bu konuda yazılmış eserlerin en güzeli olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.⁹⁹

1.2. 6. Hatayî

Hatâyî adından ilk defa olarak bahseden kaynak, Muhammet Ali Terbiyet'in Dânişmendân-ı Azerbaycan adlı eseridir¹⁰⁰. Bu kaynaktaki bilgiye göre, yazar, Hatâyî mahlasını kullanan Şah İsmail'i tanıttığı maddenin sonunda, Hatâyî ve Yusuf u Züleyha mesnevîsi hakkında kısaca bilgi verir. Aynı mahlası kullanıyor olmalarından dolayı aynı madde içinde anılmış olmalıdırlar. Zira, Yusuf u Züleyha şairi Hatayî, Şah İsmail değildir.

Agâh Sırrı Levend Yusuf u Züleyha yazan şairler arasında Hatâyî'nin adını zikretmiştir.¹⁰¹

Terbiyet, Sultan Yakup adına nazma çekildiğini bildirdiği mesnevînin bir yazma nüshasının kendisinde olduğunu belirtmiştir.

A. Hayyampur, Hatâyî hakkında Terbiyet'in verdiği bilgileri tekrar etmiş ve Terbiyet'in kütüphanesinde bir yazma nüshasının olduğunu bildirerek, mesnevîyi nüshası mevcut olmayan Yusuf u Züleyha'lar arasında saymıştır.

Hamit Araslı ise, Azerî Türkçesinde Ali'nin "rubai-koşma" tarzında yazdığı Kıssa-i Yusuf'undan bahsettikten sonra, Hatâyî'nin eserinin Fars dilinde yazılan Yusuf u Züleyha'lar seviyesine ulaşabilecek nitelikte ilk mesnevî olduğunu ileri sürer.¹⁰²

Eserin Yazma Nüshaları

1. Bakü Elyazmalar Enstitüsü b-3231/4856 B1

⁹⁷ A.A.Şetürk, age.s.213

⁹⁸ Recep Demir, Hatâyî-i Tebrizî Ve Mollâ Câmî'nin Yusuf u Züleyha Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Doktora çalışması, Van 2004

⁹⁹ Karahan, Leyla, Kıssa-i Yusuf, Yusuf u Züleyha, Ankara, 1994, s. 13

¹⁰⁰ Recep Demir, age.

¹⁰¹ Agâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, 1988, 129

¹⁰² Hatayî hakkındaki bu bilgiler, mesnevînin metnini ve şair hakkında bilgileri veren ilk çalışma olan Recep Demir Age.' den alınmıştır.

2. Bakü Elyazmalar Enstitüsü Ktb. B-1928/3553 B2
3. Bakü Elyazmalar Enstitüsü b-4441/60
4. Bakü Elyazmalar Enstitüsü b-5709/7334 B4
5. Bakü Elyazmalar Enstitüsü b-5460 B5
6. Bakü Elyazmalar Enstitüsü M-185 M

1.2.7. Nahifi

XV. yy'a ait bir diğ er eser, Nahîfi'nin Yusuf u Zeliha isimli mesnevîsidir. Müstensihî El-Hacı Mustafa bin Trabuzanî olan eserin istinsah tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Eserin el yazma metni yurtdışında bulunmaktadır. Türkiye'deki nüsha ise TDK kütüphanesindeki mikrofilmden ibarettir.¹⁰³

Nahifi mahlası taşıyan şairlerin en tanınmış ı Mevlevî olan Süleyman Nahifi'dir. (XVII.yy) Ayrıca, Nahifi Mehmet Çelebi (XVII.yy.) Nahifi Şemseddin(XV.XVI.yy) isimleri Kınalızade, Sehi Bey ve Riyazi Mehmet tezkirelerinde geçmektedir¹⁰⁴. Ancak, Yusuf u Züleyha şairi olan Nahifi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Tek nüshası Saray-Bosna'dan getirtilen Yusuf u Züleyha mesnevisi, Nahifi'nin bugün bilinen tek eseridir.

105 varak ve 2653 beyitten oluşan eser, aruzun, *mefâîlün mefâîlün feûlün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserin vezni oldukça bozuktur. İki ayrı vezinle yazılmış olmasının yanı sıra her iki vezne uymayan mısra ve kelimeler mevcuttur.¹⁰⁵

Nahifi'nin Yusuf u Züleyha'sı, Mehtap Kaşkaya ve Sibel Üst tarafından, metin kurulması ve dil özellikleri yönünden çalışılmıştır.¹⁰⁶

Eserin dil özellikleri Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerine ait olduğunu düşündürmektedir.¹⁰⁷ Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerinin yanı sıra bazı ağız özelliklerin de varlığı metni, dil açısından ve kelime dağarcığı açısından incelemeyi gerekli kılmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰³ Mehtap Kaşkaya, "Yusuf u Zeliha", Yüksek Lisans tezi, Sivas 2004

¹⁰⁴ Mehtap Kaşkaya, "Yusuf u Zeliha", Yüksek Lisans tezi, Sivas 2004, Sibel Üst, "Nahîfi'nin Yūsuf u Zelihā Mesnevisi", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish Volume 2/4 Fall 2007

¹⁰⁵ Sibel Üst, "Nahîfi'nin Yūsuf u Zelihā Mesnevisi", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish Volume 2/4 Fall 2007 824

¹⁰⁶ Kaşkaya, age., s.4

¹⁰⁷ Sibel Üst, "Nahîfi'nin Yūsuf u Zelihā Mesnevisi", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish Volume 2/4 Fall 2007

¹⁰⁸ Üst, Agm.,824

1.2. 8. Dur Big

Timur zamanında yaşayan Dur Big ilk Çağatayca Yusuf u Züleyha hikâyesini yine XIII. yy'da yazmıştır. Halide Dolu, Dur Big nüshası ile Hamidi Nüshası arasındaki benzerliklere dikkat çekmekte hatta aynı olan beyitlerin varlığına işaret etmektedir. Ancak, Dur Big nüshası'na dair bilgileri Fıfret, *Özbik Edebiyatı Numuneleri*" Semerkant 1928, adlı bir araştırmacının eserinden aktardığı için Dolu, bu konuda kesin bir hüküm verememektedir.

Dur Big nüshasında da Belh şehri muhasarası anılmaktadır.

Kal'a-yı Belh oldu çu dervaze bend

Paye-i zulm oldu be-gayet belend

Eserin sonunda Dur Big adı geçmektedir

İrdi çü hatırda musemmem bu ezm

Eyledi kıssanı Dur Big nezm

Kim ki okısayu bitse muni

Fatihayı birle sagingay mini

1.2.9. Hamidi

Bu nüsha Belh şehri muhasarası sırasında ele geçen mensur bir Farsça eserden Çağatay Türkçesine manzum olarak aktarılmıştır.¹⁰⁹

Nesr idi ol kıssa dağı parisi

İrdi anga can gözi nezzaresi

Bar idi köngülde büründin bu azm

Kim anı Türki tilige kalsa nazm

Eserde tarihi bilgi olarak Belh şehri muhasarasında yaşanan sıkıntıların işlendiği görülür. Ayrıca eser içinde Sultan Hüseyin Baykara'nın tahta çıkışının birinci yılında kendisine takdim edildiği bilgisi de mevcuttur.

¹⁰⁹ Dolu, Agm., 431

1.2.10. Bihîşti Ahmed Sinan

Bihîşti Ahmet Sinan, Sultan II. Bayezit dönemi şairlerindedir. Hayatının bir döneminde İran'a giderek Molla Cami ve Ali Şir Nevai'den ders almıştır.¹¹⁰ Bu şairlerden aldığı edebi etkiler sonucu, "Acem usulü" beş eserlik bir mesnevi külliyyatı hazırlamıştır. Bursalı Mehmed Tahir'e göre bu Türk edebiyatında ilk örnektir.¹¹¹

Behîştî'nin hamsesinde yer aldığı belirtilen mesneviler şunlardır. Vâmuk u Azra, Yusuf ve Züleyha, Hüsn-ü Nigar, Süheyl ü Nevbahar, Leyla vü Mecnûn. Bunlardan yalnız bu gün Leyla vü Mecnun elde mevcuttur. Yusuf u Züleyha mesnevisinin herhangi bir nüshası kayıtlarda görünmemektedir.¹¹²

1.3. XVI. Yüzyılda Yusuf u Züleyha Mesnevileri

XVI. yüzyılda mesnevi türü gelişimini sürdürmüştür. Aynı zaman diliminde kültürel yönden hızlı bir ilerleme ve İran edebiyatıyla yoğun bir etkileşim de söz konusudur.

Bu dönemde İran edebiyatının en önemli eserleri tercüme edilmiştir. Bilhassa aşk hikâyelerinin sayısında telif ve tercüme eserler olarak, bir artış gözlemlenmektedir. Mesnevilerin halk meclislerinde okunması geleneği artık kaybolduğu için 'Divan şiiri'nin süslü ve incelikli dili mesnevi edebiyatında da kendisini göstermektedir. İncelikli ve sanatkârane bir tarz dönemin tüm mesnevileri üzerinde etkilidir.

Bu dönemde yazılan Yusuf u Züleyha mesnevilerinin dil ve üslup özellikleri açısından önceki dönemlerden belirgin bir farkı olduğu görülür. Molla Câmî'nin etkisi de sürmektedir. Tahkiyede olay zincirinin halkaları genelde aynıdır; temel motiflerin de korunduğu görülmektedir. Ancak, Ali ve bilhassa S. Fakih'te görülen bazı masal ve destan motiflerinin sonraki dönem eserlerinde kaybolduğu; bir takım olağanüstü motiflerin ise dönemden döneme aktarılarak korunduğu gözlemlenebilir.¹¹³

Bu yüzyılda Taşlıcalı Yahya ve Kemal Paşazâe mesnevileri dil ve üslup özellikleriyle ön plana çıkmaktadır.

¹¹⁰ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Basımevi Ankara 2000, .II.Cilt s.96

¹¹¹ Agm., 96

¹¹² Burhan Çağlar, trakya-tarih.com/Kaynak/Sayfalar/Behisti.htm

¹¹³ Tüm hikâyelerin motifleri ve temel epizotları karşılaştırmalı olarak "motifler" ve "temalar" bölümlerinde işlenmiştir.

XVI yy.da Yusuf u Züleyha Yazan Şairler: Kemal Paşazade, Hamidi, Bursalı Celili, Likai, Nimetullah¹¹⁴, TaşlıcalıYahya, Karamanlı Kami Mehmet, Ziyai Yusuf Çelebi, Manastırlı Kadı Sinan, Gubari, Halife, Şikari, Şerifi, Manastırlı Celal

1.3.1. Kemal Paşazâde

Tokat'da doğan ve aslen Edirne'li olan İbn-i Kemall'in asıl adı Ahmed olup Kemal Paşazâde diye de tanınır.¹¹⁵ Çeşitli devlet memuriyetlerinde görev aldıktan sonra şeyhülislâmlığa kadar yükselmiş olan Kemal Paşazade çok iyi Arapça ve Farsça bilen, âlim ve sanatkârdır. Arapça, Farsça, Türkçe çok sayıda eser yazmıştır. Tarihî, edebî ve dinî konularda eser vermiş olan Kemal Paşazâde'nin şâir olarak küçük bir Dîvân'ı, Yusuf u Züleyha mesnevisi ve Sâ'd'înîn Gülistân'ına nazire olarak yazdığı, çoğu hikmetli, öğretici hikâyelerden meydana gelen 'Nigâristân'ı vardır. Kemal Paşazâde'nin 'Tevârih-i Âl-i Osman'ı en ünlü eseridir.

Kemal Paşazâde'nin "Yusuf u Zeliha" mesnevisi bu konuda yazılan eserlerin en ünlülerindedir. Kendi ifadesine göre 7777 beyitten oluşmaktadır.¹¹⁶ Aruzun "mefâîlün mefâîlün feûlün" vezniyle yazılmıştır.

Eser, bir münâcâtla başlar; ardından sırasıyla, Allah'ın sıfatlarını, varlığın delillerini açıklayan üç tevhid, münâcât, na't, "Dört Halife" methi, nasihatnâme, iki kaside, sebab-i telif, aşkın halleri ve Hz. Yusuf'un güzelliğinin dile getirildiği giriş mahiyetindeki bölüm yer alır; daha sonra hikâyeye geçilir. Hikâye daha ziyade Züleyha merkezlidir. Mesnevi boyunca araya konulan 23 tane gazelin tamamına yakını Züleyha dilinden söylenmiştir.

Mesnevi üzerinde doktora çalışması yapan Mustafa Demirel eseri kısaltarak yayınlamıştır.¹¹⁷

1.3.2. Taşlıcalı Yahya (Dukaginzâde)

Bursalı M. Tahir, Yahya Bey'in, Muallim Naci'nin tespitiyle "Taşlıcalı" olduğunun öğrenildiğini söylemektedir.¹¹⁸ Yine aynı kaynakta sipahi zümresinden olduğu belirtilmektedir. Âlim ve şairdir. Rüstem Paşa'nın sadrazamlığı sırasında yeniçerilik

¹¹⁴ Levent, bu şairin eseri hakkındaki bilginin kaynağını Keşfü'z-Zünun'a bağlar. Bkz. Levent, Agm...,99

¹¹⁵ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Basımevi Ankara 2000, I. Cilt,

¹¹⁶ Ancak M. Demirel'in doktora çalışması olan tenkitli metninde 7729 beyt vardır.

¹¹⁷ Demirel, Mustafa, "Kemal Paşazâde Yusuf u Züleyha, Seçmeler" Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ank.1983

¹¹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Basımevi Ankara 2000,II. Cilt,s.497

yapmış, Paşa'nın teveccühünü kazanmıştır. Kanuni'nin Bağdat seferine katıldığı ve Fuzûlî ile Bağdat'ta tanıştığı kaynaklarca kaydedilmektedir.¹¹⁹

Yahya Bey, divan sahibidir. Ancak, döneminde “hamse”si daha çok beğenilmiştir. Taşlıcalı Yahya'nın, hamsesinde bulunan mesneviler şunlardır: Gencîne-i Râz, Kitâb-ı Usûl, Gülşen-i Envâr, Yusuf u Züleyha, Şâh u Gedâ.

Bu eserlerden Gencîne-i âz, Taşlıcalı Yahya'nın ilk mesnevisidir. Kitâb-ı Usûl ve Gülşen-i Envâr ile birlikte din, ahlâk, tasavvuf ve aşk konularında yazılmış küçük hikâyelerden oluşmaktadır. Yahya'nın mesnevilerinden Şâh u Gedâ, konusu İstanbul'da geçen te'lif bir hikâyedir. Kendiside eserinin çeviri olmadığını belirtir. Şâh u Gedâ'da İstanbul'un bazı yerlerinin, Ayasofya, Sultan Ahmed Camii gibi tarihi eserlerin tasvirlerinin bulunması mesnevinin önemini artırmaktadır. Hamse'sini Kanuni döneminde yazmış olan, Taşlıcalı Yahya mesnevilerinin hepsinde onu övmüştür.

Yusuf u Züleyha mesnevisi, bu konuda yazılan mesneviler içinde özel öneme sahiptir. Yahya, bu eserini ileri yaşlarda Mısır'da yazmıştır. Son eseridir.¹²⁰ Mesnevinin tahkiye, dil ve üslup yönünden bu kadar başarılı olmasının bir sebebi, belki de onun sanatının en olgun çağında ve hikâyenin cereyan ettiği coğrafyada yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Mesnevide dikkatimizi çeken ve diğer mesnevilerde yer almayan bazı ayrıntılar da onun bu konuda özel bir bilgisi olduğunu hissettirmektedir. Bunlar içinde belki en dikkat çekici olanı mimari özellikler bölümünde zikrettiğimiz bir detaydır. Mesnevide, Züleyha, genç bir gelin olarak gittiği Mısır'da, evlendiği adamın düşlerinde gördüğü Yusuf olmadığını, Aziz'in evinin girişine kazınmış suretini görünce anlar. Tüm mesnevilerde bu epizot, Züleyha'nın kocasını haymenin kenarından veya zifaf odasında ilk olarak gördüğü şeklinde geçmektedir. Yahya ise eski Mısır'a ait bir geleneği canlandırır. Buna göre eski dönemlerde Mısırlı asillerin saraylarının kapısında efendinin resmi kazınmış. Bu bilgi bugün için eski Mısır mimarisi hakkındaki bilgilerimizle de örtüşmektedir.

Bu resme kıldı raviler rivayet

Bu idi Mısrun ayanında âdet

Ev ıssı eylerse bir hâne tamir

¹¹⁹ Mengi, Mine, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Basımevi, Ankara 2002

¹²⁰ Ahmet Atilla Şentürk, Ahmet Kartal, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yay. İstanbul 2004, s306

İderdi endi tasvirini tahrir

Kapusu üzre anı kazdırırdı

Yılun tarihin anda yazdırırdı

Ol devlethâneye geldi Zeliha

Azizün oldı tasviri hüveyda

(2179-2181)

Aynı dönemde yazılan Kemal Paşazâde mesnevisiyle beraber, yüzyılın bu konudaki en güzel mesnevileri olarak kabul edilen Yusuf u Züleyha mesnevisi Mehmet Çavuşoğlu'nun tenkitli metnine göre 15179 beyitten oluşmaktadır.¹²¹ Aruzun “mefâilün mefâilün feûlün vezniyle yazılmıştır. Eserin başında münacat, tevhid, na't, miraciye, Kanuni Sultan Süleyman Han övgüsü ve sebep-i telif yer alır, ardından aşktan bahseden bir girişle hikâyeye geçilir. Yahya mesnevisi temel motifleri açısından incelendiğinde mesnevide yer alan Züleyha'nın “bad-ı saba”ya “mah-ı gerdun”a “afitab” a derdini açması epizodu Leyla vü Mecnun mesnevisine gönderme olarak kabul edilebilir. Yusuf zindana düştükten sonra yer alan “Zeliha Mecnun u Şeyda Olup Şeb-i Hicranda Şem-i Şebistana Kelimat Ettiği” adlı bölüm sözü geçen hikâyeye daha açık bir göndermeyi işaret etmektedir.

Mesnevinin nüshaları şöyledir.¹²²

1. Millet ktp. Ali Emiri Yzm. 986/1
2. İstanbul Üniversitesi Ktp TY 5682
3. British Museum Or. 1147
4. British Museum Or. 7222
5. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 1730
6. Süleymaniye Ktp, Hafız Mehmet Murad, 84
7. Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Ef. 3441

1.3.3. Gubari

Gubari, Kanuni Sultan Süleyman dönemi şairlerindedir. “Kâbenâme” adlı eserinde Akşehir’li olduğunu ifade eden şair, Sultan ve Şehzadesinin maiyetinde

¹²¹ Mehmet Çavuşoğlu, Yahya Bey Yusuf ve Zeliha, İstanbul Üniv.Edebiyat Fak. Yay. İst. 1979

¹²² Age., XIII-XIV

bulunmuş ömrünün son zamanlarını Mekke’de geçirmiştir.¹²³ Tezkirelerde âlim, mutasavvıf, edip ve şair olduğu bilgisi yer alır.

İlk eseri Sultan’ın emriyle Firdevsi’nin “Şehname”sini model alarak yazdığı “Şahnâme” /”Süleyman-nâme”dir. Diğer eserleri sırayla, Mekke’de kaleme aldığı Kabenâme’si, haccın âdâp ve faziletlerini anlattığı “Menasik’ül- Hac”, “Mesahatnâme” , Şebistan-ı Hayal ve Yusuf u Züleyha mesnevisidir.¹²⁴

Yusuf u Züleyha mesnevisi, Molla Cami ve Hamdi’nin aynı isimdeki mesnevilerine nazire olarak yazılmış bir aşk mesnevisidir. Sebeb-i telif bölümünde, Gubârî, bu mesneviyi yeniden yazmasını kendisine tavsiye eden bir zatın Türkçede derli toplu bir Yusuf u Züleyha’nın eksikliğinden bahsettiğini söyler. Buna göre, Cami ve Hamdi mesnevilerinin konuyla alâkasız bahislere ve gereksiz ayrıntılara girdiği, tertip bakımından düzensiz olduğu ve mesneviyi ağırlaştıracak kadar mufassal olduğu görülmektedir. Kendisinden beklenen ise bu meşhur kıssayı “Yusuf gibi güzel” ve insicamlı bir tertiple, yeniden yazmasıdır.

*Uzun uzun hikâyeden hazar it
Cami Hamdi gibi itme muhtasar it*

*Etme tatvil az ve öz eyle
Pâk ü Pâkize dil-fürüz eyle*

.....

*Yazması okuması sehl olsun
Anı bir kez okuyan ehl olsun*

(Gubari,65-66)

Mesnevi içerisinde yer alan tarih beytinden H.980 (M.1572-73) tarihinde yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Mekke’de yazılmış ve Sultan II. Selime sunulmuştur.

Eserin H. Aktaş tarafından hazırlanan tenkitli metni 2106 beyittir. Aruzun “fâilâtün (feilâtün) mefâilün feilün (fa’lün) vezninde yazılmıştır. Döneminin bir özelliği olarak vezin uygulanışı başarılıdır.

Mesnevinin dili sadedir. Şair, İran tarzı şiirin anlamca muğlak, girift ve sanatlı söyleyişinden sakınmış ve derli toplu bir üslubu benimsemiş görünmektedir.¹²⁵

¹²³ Hasan Aktaş, Abdurrahman Gubari Yusuf u Züleyha, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum-2006 s.1-3

¹²⁴ Age., 3-6

¹²⁵ age., s.3

Tahkiyesinde dikkat çeken özellik, hikâyenin Yusuf'un ana rahmine düştüğü andan itibaren başlatılmasıdır. Burada, şair, daha önceki mesnevilerden farklı olarak Yusuf'un güzelliğini, "Sebeb-i Hüsn-i Yusuf Aleyhisselam" adlı müstakil bir bölüm halinde işlemiştir. Böylece, Hikâyenin olay örgüsünü güzelliğe, güzelliği de bazı hikmetlere bağlamıştır.

Mesnevide bir na't, ardından peygamberin "şakk-ı kamer" mucizesini anlatan bir bölüm, münâcât, sebep-i telif ve hikâye metni yer almaktadır. Mesnevi boyunca hiçbir gazel, nasihat, nükte vs.'ye rastlanmaz.

Mevcut nüshaları şöyledir:¹²⁶

1. Milli Kütüphane A 8527
2. Milli Kütüphane A 690
3. Manisa Muradiye Kütüphanesi, 1215/6

1.3.4. Şerifi

Şerifi adı, kaynaklarda Şehnâme mütercimi Diyarbakırlı Şerifi olarak geçmektedir.¹²⁷ Ancak, söz konusu Şerifi'nin Yusuf u Züleyha'sı olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca, tarih bakımından da bir uyumsuzluk söz konusudur.

Bu isim A.S.Levend'in Yusuf u Zeliha yazan şairler listesinde de yer almaz. Ancak, Zuhâl Kültürel, tek nüshası Londra British Library Or. 6240 kayıtlı olan Yusuf u Züleyha mesnevisini yayınlamıştır.¹²⁸ Mesnevide, eserin H 986/ 1578 yılında ve "Şerif" mahlaslı bir şair tarafından yazıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.

Tokuz yüz seksen altıda kemine

Şüru ittikte Yusuf kıssasına

Şerif adıidüp ihsan-ı şamil

Sena-yı şah-ı âdil itdi Kâmil

Eser, konusu ve temel motifleri yönünden diğer mesnevilerle hemen hemen aynıdır. Hikâye içinde Hamdi mesnevisine gönderme yapılmakta, bazı rivayetlerin ondan alındığı açıklanmaktadır. Bununla beraber, Hamdi mesnevisi gibi mufassal değildir.

Kitabında yazar Hamdi Efendi

¹²⁶ Age. s.54

¹²⁷ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Basımevi Ankara 2000, II. Cilt 256

¹²⁸ Kültürel, Zuhâl, Şerifi Yusuf u Zeliha, Bayrak Basımevi, İst.2001

Belagat milketinün encümendi

Aruzun “mefâîlün mefâîlün feûlün” vezniyle yazılan eser, bir münâcâtla başlar; peygambere salat ü selam ve dört halifeye övgü içeren kısa bölümleri, Selim Han’ın övüldüğü 12 beyitlik bir methiye izler; ardından “Sernâme-i Dasıtan-ı Yusuf “ başlığıyla hikâyeye geçiş yapılır.

Dili sade değildir. XVI. Ve XVII. Yüzyılların sanatkârâne üslup endişesi bu eserde de hissedilmektedir.

1.3.5. Ziyai Yusuf Çelebi

Kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. A.S.Levend, Latifi Tezkiresini kaynak göstererek bu yüzyılda yazılan Yusuf u Züleyha mesnevi yazarlarından biri olarak Ziyai Yusuf Çelebi’nin ismini anar.¹²⁹

Amil Çelebi de onu Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşayan Yusuf u Züleyha şairlerinden biri olarak sayar.¹³⁰

Bursalı Mehmed Tahir, hakkında pek fazla bilgi vermeksizin onun “fuzala-i şuara”dan, en meşhur eseri “Gülistan Şerhi” olan ve Yusuf u Zeliha mesnevisi de bulunan bir zat olduğunu söyler İrtihal tarihi olarak da H. 965 yılını gösterir.

M.Tahir’in, Yusuf u Zeliha’dan aktardığı kısa bir bölüm şöyledir:¹³¹

*Çün ire âkıla bir kâr-ı müşkil
Ki düşvar ola andan kâr-ı âkıl*

*İde aklına bir akı dahi yar
Ki ola sehl ana ol kâr-ı düşvar*

Ziyai Yusuf Çelebi’nin mesnevisinin günümüze ulaşan bir nüshasının varlığına dair kaynaklarda ve Türkiye Yazmaları katalogunda bilgiye rastlanmamaktadır.

1.3.6. Nimetullah

Nimetullah’a ait bir Yusuf u Züleyha mesnevisinin varlığından bahseden Levend, buna kaynak olarak Keşfü’z-Zünun (C II, s.2055) u göstermektedir¹³². Söz konusu

¹²⁹ Agâh Sırrı. Levend, “Divan Edebiyatında Hikâye” TDAY-Belleten 1967 Ankara s.99

¹³⁰ A. Çelebioğlu, Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı, M.E.B. yay. İst. 1994 s. 102,

¹³¹ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Basımevi Ankara 2000, .II. Cilt s.293

¹³² Agâh Sırrı. Levend, “Divan Edebiyatında Hikâye” TDAY-Belleten 1967 Ankara s.99

mesnevinin metni mevcut değildir. Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri, Nimetullah maddesinde de, şairin bu adda bir mesnevisi olduğundan bahsedilmemiştir.¹³³

1.3.7. Celili

A. S. Levend, bu yüzyılda Yusuf u Züleyha yazan şairler arasında Celili'yi de zikretmekte eserinin bir fotokopisinin kendinde olduğunu bildirmektedir.

Celili'nin eserleri hakkında Yüksek Lisans çalışması ve gazelleri hakkında bir makalesi olan Şevkiye Kazan, Hüseyin Ayan'ın böyle bir eserin varlığına dair Beyani Tezkiresinde geçen bilginin istinsah hatası olduğunu söylediğini aktarmaktadır.¹³⁴

Prof. Dr. Hüseyin Ayan, Celilî'nin Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan hamsesini incelenmiş; Husrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Gül-i Sad-Berg-i Bî-hâr, Hecr-nâme, Mehek-nâme adlı mesnevileri çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerle edebiyat dünyasına ilk kez tanıtmıştır.¹³⁵

Celili hakkında ayrıntılı bilgi veren bir başka kaynak olan Osmanlı Müelliflerinde, Bursalı Mehmed de, Firdevsi'yle boy ölçüşebilecek çapta bir şair olduğunu söylediği Celili'nin şiirleri ve eserleri hakkında bilgi verirken Yusuf u Zeliha mesnevisi olduğundan hiç söz etmemiştir.¹³⁶

1.3.8. Likai

A.S.Levend, Yusuf u Züleyha yazan şairler arasında Likai'yi de sayar ve kaynak olarak Latifî tezkiresini gösterir.¹³⁷Şentürk de Likai'nin böyle bir eseri olduğuna dair çeşitli kaynaklarda kayıt olduğundan ancak eserin günümüze ulaşmadığından söz eder.¹³⁸

G. Ayan Tebrizli Ahmedî hakkındaki çalışmasında Likai'nin eseriyle ilgili tek değerlendirme olan Latifî tezkiresi yorumunu alıntılanmaktadır:

“Buna göre, Latifî'nin, “Likai, garib yaradılışına rağmen Ahmedî gibi bir şairin Yusuf u Züleyha'sına nazire demekle ayıp ettiğini ve bu ayıbı da hüner sayarak Sultan Bayezid'a eserini sunduğunu, fakat Sultanın onun, enbiya menkabelerindeki hatasını

¹³³ Agm., C. I, s.171

¹³⁴Ş. Kazan, “Hâmidî-Zâde Celilî ve Gazelleri” Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007

¹³⁵ Hüseyin Ayan, “Hâmidî-zâde Celilî”, Türk Kültürü Araştırmaları c.17-21,S.1-2., s.15-45,bkz Ş. Kazan, “Hâmidî-Zâde Celilî ve Gazelleri” Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007

¹³⁶ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Basımevi Ankara 2000, .II. Cilt, s.125

¹³⁷ Ağâh Sırrı. Levend, “Divan Edebiyatında Hikâye” TDAY-Belleten 1967 Ankara s.99

¹³⁸ Ahmet Atilla Şentürk,Ahmet Kartal, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yay. İstanbul 2004s.306

*görünce, o işe yaramayan kitabı yaktığını ve “ehil olmayan böyle işlere kalkışmasın” dediğini nakletmesi üzerine, Tebrizli Ahmedi unutulup eserleri, Yusuf u Zeliha ile birlikte Esrar-name de, o dönemlerde şöhret olan Germiyanlı Ahmedi 'ye mal edilir”*¹³⁹

1.3.9 Manastırlı Celal

Asıl adı Hüseyin olan Celâl, Manastır 1517-1519 doğumludur. Kanuni devrinde İstanbul'a gelerek defterdar İskender Çelebi'nin himayesine girmiş burada Arapça ve Farsça da öğrenerek büyük gelişmeler kaydetmiş âlim şairlerdendir.¹⁴⁰

Eserlerinden bazıları şunlardır: Divan, Sad ü Saîd, Manzum Şerh-i Avâmil, Kavâid-i Arûz, Hüsn-i Yusuf.

Manastırlı Celâl'in Hüsn-i Yusuf adlı eserinin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yazmaları nr:1872'de bulunmaktadır.

Ahdî, Hüsn-i Yusuf'tan övgü dolu ifadelerle bahseder: “Hüsn-i Yusuf nâm bir risâle tasnîf-i hûb ve te'lif-i mergûbdur ki elfâz- rûh-efzâsı rengîn ü hoş şîrîn-edâsı derece-i tahrîr ü takrîrden müberrâ vü muarrâdur...”

Celâl, Hüsn-i Yusuf adlı manzumesinin başlangıcında besmele, tevhit, münacat gibi konulara girmez. Eserine doğrudan kendisinden söz ederek başlar. Eser, giriş ve sonuç bölümünün mesnevi nazım şekliyle yazılması, sebep-i telifi olması gibi yönlerden klasik mesnevilere benzemektedir. Ancak konunun işlendiği ana bölümde mesnevi nazım biçimi yerine 29 tane gazel söylenmiştir. Bu yönüyle eser, bu konuda yazılan mesnevilerden çok farklı bir yapı arz etmektedir. Ayrıca manzume boyunca gazel haricinde kıta, müstezat, murabba, muhammes, tercibent ve terkib-i bent gibi farklı nazım biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu bakımdan Hüsn-i Yusuf, Türk edebiyatında ender görülecek örneklerdendir.

1.3.10. Halife

¹³⁹G. Ayan “Tebrizli Ahmedi ve Esrar-name İsimli Mesnevisi” Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer 2007 101ty

¹⁴⁰ Bu bölümdeki bilgilerin dayandığı kaynak: Hakkı Aksoyak, “Manastırlı Celâl'in Hüsn-i Yusuf Adlı Eseri” Edebiyat ve Dil Yazıları <http://www.doguedebiyati.com>

Levend, Halife'nin "Yusuf u Züleyha" mesnevisi yazmış olduğunu Keşf'üz-zünûn'u kaynak göstererek söyler.¹⁴¹ Aynı kaynakta eserin 7000 beyitlik olduğu ve H. 970'de tamamlandığı da kayıtlıdır. Eserin metni elde mevcut değildir.

1.3.11. Karamanlı Kâmî Mehmed

Mehmed Tahir, Zenbilli Ali Efendi'nin kardeşinin oğlu olan Karamanlı Kâmî Mehmed için "fuzala-yı şuaradandır" ifadesini kullanır. Molla Cami'nin "Yusuf u Züleyha" sını bazı eklemelerle tercüme ettiği yine aynı kaynakta belirtilmektedir.¹⁴² Levent bu konudaki bilgileri, Beyani, Latifi, Kafzade ve Keşf'üz- Zünun' dan aktarmaktadır.¹⁴³

1.3.12. Şikârî

Asıl ismi Ahmed olan Şikari'nin babası Hasan Bey Diyarbakır defterdarıdır. Keşf'üz-Zünun II.C. de manzum bir "Yusuf u Züleyha" sını olduğu bilgisi kayıtlıdır.¹⁴⁴Eser günümüze ulaşmamıştır.

1.3.13. Manastırlı Kadı Sinan:

Beyani tezkiresinde ve Keşf'üz- Zünun C. II de ismi, "Yusuf u Züleyha" yazan şairler arasında geçmektedir.¹⁴⁵ Kadı Sinan'ın eserinin metni mevcut değildir.

1.4. XVII. Yüzyılda Yusuf u Züleyha mesnevileri

XII. yy.da Sekb-i Hindi akımı, Naili, Fehim-i Kadim, Şeyhülislam Yahya Efendi gibi şairlerin etkisiyle dönemin şiir estetiğini belirlemiştir. Divan şiirinde etkin olan akım, mesnevi edebiyatında da kendini gösterir. Bu yüzyıl mesnevileri, derin anlamlar, geniş hayaller, ince ve özenli dil ve üslup anlayışını yansıtır.

Yusuf u Züleyha mesnevileri açısından 16. yüzyıldan sonra sayıca ve nitelikçe bir gerileme söz konusudur. Bu döneme gelinceye kadar bu konuda yazılan manzumeler belli bir gelişim çizgisi izlemiştir. Önce, Kur'an kıssasından bir ders çıkarma amacı güdülmüş; 15 -16. yüzyıllarda ise kissa, entrik yapısı zengin, çift kahramanlı bir aşk hikâyesi olarak beğenilmiş ve gerek tahkiye, gerek dil ve üslup açısından zirve eserler verilmiştir. 17.

¹⁴¹ Agâh Sırrı. Levend, "Divan Edebiyatında Hikâye" TDAY-Belleten 1967 Ankara s.99

¹⁴² Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Basımevi Ankara 2000, C.II 389

¹⁴³ Levent, Agm.,99

¹⁴⁴ Levend, agm.,s.99

¹⁴⁵ Levend, Agm. 99, Çelebioğlu, age., 102

yüzyıla gelindiğinde, artık, bu konu çok işlenmiş, çok söylenmiş bir başka şair tarafından aşılması güç bir noktaya çekilmiştir.

XVII. yy. 'da Yusuf u Züleyha yazan şairler: Bursalı Havai Mustafa, Bağdatlı Zihni Abdüldelil, Rifati Abdulhay, Nur Muhammed Andalip

1.4.1. Nurm Muhammed Andalip (1660-1740)

Nurm Muhammed Andalip, Klasik Türkmen edebiyatının ve Orta Asya halklarının klasik edebiyatlarının gelişmesinde üslup ve şekil bakımından olgunlaştırmada önemli hizmetler görmüş büyük Türkmen şairlerinden biridir¹⁴⁶.

Andalip'in kabul edilen en büyük hizmetlerinden biri de edebî dili halk diline yaklaştırmasıdır. Andalip'in "Yusub-Züleyha", "Leylâ-Mecnun" gibi "destan"ları Türkmen edebiyatında sevilen orijinal eserlerdir. Bu hikâyelerin kaynağı halk edebiyatı olarak görülmektedir.¹⁴⁷ Aslen folklor ürünü olan ve daha sonra yazılı edebiyata akseden ve yüzlerce edebî eserin ortaya çıkmasına sebep olan "Yusup- Züleyha", "Leylâ-Mecnun" gibi konular, Andalip'in başarılı çalışmalarıyla dünya edebiyatının altı arşivine girmiştir.¹⁴⁸

1.4.2. Bağdatlı Zihni Abdüldelil

Levend, Riyazi ve Keşf'üz-Zünun'u (C.II, s. 2055) kaynak göstererek Bağdatlı Zihni'yi Yusuf u Züleyha şairlerinden saymıştır.¹⁴⁹ Eseri bugün için mevcut değildir.

1.4.3. Bursalı Havai Mustafa

Mehmed Tahir, Bursalı Hevai Mustafa'nın müretteb bir divanı, "Vamık u Azra" "Yusuf u Zeliha" sı ve ayrıca "Gülistan ve Bostan"ı şerh eden bir eseri olduğundan söz eder.¹⁵⁰

1.4.4. Rifati Abdulhay

¹⁴⁶ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/>

¹⁴⁷ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>

¹⁴⁸ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>

¹⁴⁹ Agâh Sırrı. Levend, "Divan Edebiyatında Hikâye" TDAY-Belleten 1967 Ankara s.99

¹⁵⁰ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Basımevi Ankara 2000, II.Cilt s.488

Mehmed Tahir, Rifati'nin Leyla vü Mecnun ve Yusuf u Züleyha mesnevileri olduğundan bahsetmektedir.¹⁵¹ Günümüzde metni bulunamamıştır.

1.4 .5. Yazarı Bilinmeyen Bir “Kıssa-i Yusuf”

Cihan Okuyucu'nun Tunus Yazma Eserler kütüphanesinde bulunduğu 12004 numaralı nüsha Okuyucu'nun görüşüne göre şimdiye kadar tespit edilememiş yeni bir Kıssa-i Yusuf versiyonudur.¹⁵² Yazar ve eser adına rastlanmayan metnin başlığında: Haza Kitab-ı Hazret-i Yusuf fi Bilal Efendi kaydı mevcuttur. 126 varak 11 satır olarak düzenlenmiş olan eser, manzum parçaşarın sıkça yer aldığı mensur bir metindir.

Milli kütüphane veri tabanında da Yz. A.8421numarayla kayıtlı Bilal'in Kıssa-i Yusuf Aleyhisselam adlı bir eser bulunmaktadır.

1.5. XVIII Yüzyılda Yusuf u Züleyha Mesnevileri

XVIII. Yüzyıl, Türk edebiyatında mesnevinin duraklama çağıdır. Bu yüzyıla gelinceye kadar klasik mesnevi türleri belli bir tekrar sayısına ulaşmıştır. XVII. Yüzyıldan itibaren çok işlenen konuların yerine daha orijinal konular ve alışılmadık mazmunlar tercih edilmeye başlanmıştır.¹⁵³

Bu yüzyılda aşk ve macera konulu eserlere rağbet azalmış, dini-tasavvufi eserlerin sayısında düşüş kaydedilmiştir. Buna karşılık mahalli unsurlar içeren, realist eserlerde artış görülmüştür.¹⁵⁴ Bir yandan Sebk-i Hindi akımı ve Nâbi tarzı şiirin etkisi sürmekteyken diğer yandan, bu asırda “mahallileşme cereyanı” da şiire farklı bir açılım getirmiştir.

XVIII. yüzyıl mesnevisinin en güçlü eseri Hüsn ü Aşk'tır. Yüzyılın olduğu kadar, mesnevilerin de son zirve eseri olan. Hüsn ü Aşk mesnevisinde “suretler sarayı”, “kuyu” ilahi aşk- mecazi aşk gibi bazı motif ve temaların işleniş geniş ölçüde Yusuf u Züleyha hikâyesinden alıntılar taşımaktadır.

Yusuf u Züleyha mesnevileri açısından bu yüzyıl çok güçlü bir eser verememiştir. Sayı bakımından da oldukça az eser kayıtlarda bulunmaktadır. Eserlerin çoğu da günümüze ulaşamamıştır.

¹⁵¹ Age., II.Cilt s.185

¹⁵² Cihan Okuyucu, “Tunus Milli Kütüphanesindeki Türkçe Elyazmaları” AkÂdemik Araştırmalar Dergisi Sayı: 7-8

¹⁵³ Mustafa İsen, vd. eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker yay. Ankara 2003, 221

¹⁵⁴ Ahmet Atilla Şentürk,Ahmet Kartal, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergah Yay. İstanbul 2004 s.426

XVIII yy. da Yusuf u Züleyha yazan şairler: Havai Abdurrahman, Köprülüzâde Esat Paşa, Ahmet Mürşidi, Molla Hasan,¹⁵⁵ Kerküklü Nevruzi

1.5.1. Ahmed Mürşidi

Bursalı Mehmet Tahir, onun “meşayih-i âşikin” den “Diyarbakir”li bir zat olduğunu söyler.¹⁵⁶ Eserleri içinde en meşhur olanı Ahmediye’sidir. Yusuf u Zeliha şairi olarak da anılmaktadır. Ancak, eseri günümüze ulaşmamıştır.

1.5.2. Kerküklü Mehmet Nevruzi

Kerkük’lü şairin doğum tarihi belli değildir. Hayatı hakkında da pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Kerkük’ün Piryâdı Mahallesi sakinlerinden Nevruz Ağa’nın oğludur.¹⁵⁷ Dönemin geçerli ilimlerini tahsil ettiği bilinen şair, bilhassa Yusuf u Züleyha mesnevisiyle tanınmıştır. Ölüm tarihi 1795 tir. Yusuf u Züleyha adlı eserin Kerkük’te pek çok yazma nüshası özel kütüphanelerde bulunmaktadır. Eser hakkındaki ilk çalışma Ata Terzibaşı’na aittir.¹⁵⁸ Ayrıca, Çoban Hıdır Uluhan tarafından eserin tenkitli metni yayınlanmıştır.¹⁵⁹

İki cilt hâlinde düzenlenen ve mesnevi tarzında yazılan eserin ilk yarısı aruzun "mefâîlün mefâîlün feûlün", ikinci yarısı ise "fâîlâtün fâîlâtün failün"kalıpları ile yazılmıştır. Eserin arasında 21 parça gazel tarzında yazılmış manzume de yer almaktadır. Eserin tamamı toplam sekiz bin beyit dolayındadır. Beyit sayısı itibarıyla yazılan en hacimli mesnevidir. Dil bakımından da sade olan eser, yerli deyim ve sözlerle süslüdür.

Terzibaşı eseri, “mazmun bakımından destanı motiflerle süslü ve gayet çekici ve edebi değeri yüksek” olarak tanımlamaktadır.¹⁶⁰

1.5.3. Köprülüzâde Esat Paşa

Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa’nın oğludur. Eğriboz ve Hanya valiliklerinde bulunmuş bir devlet adamıdır. Şiirlerinde “Es’ad”, “Hicri”, “Haşim”

¹⁵⁵ Age., 221

¹⁵⁶ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Basımevi Ankara 2000, I. Cilt, s.33

¹⁵⁷ <http://www.kultur.gov.tr/tr/>

¹⁵⁸ <http://www.kultur.gov.tr/tr/=mehmednevruzi.pdf>

Ata Terzibaşı, Kerkük Şairleri, Bağdat 1998 adlı kitabın 3. Cildi s.60-94 bölümü şair Nevruzi ve eserine ayrılmıştır.

¹⁵⁹ Çoban Hıdır Uluhan, Muhammed Nevruzi Yusuf u Züleyha: İnceleme Metin Türk Dil Kurumu Yayınları; Ankara, 2007

¹⁶⁰ Bkz. <http://www.kultur.gov.tr/tr/mehmednevruzi.pdf>

mahlaslarını kullanan Es'ad Paşa, oldukça güçlü bir eğitim alarak yetişmiştir.¹⁶¹ Hakkında bilgi veren, Sicil-i Osmani, Safai gibi kaynaklar kendisinde ilmi yönün galip olduğunu bununla beraber, şairlik vasfının da bulunduğunu bildirmektedir.¹⁶²

Esad Paşa'nın Yusuf u Züleyha'sının günümüze ulaşan nüshası yarımır. Kurgusal özellikler bakımından Hamdi mesnevisine benzemektedir.

1.5.4. Hevai Abdurrahman Efendi

Osmanlı Müelliflerinde, “ulema ve şuaradan bir zat olduğu” bilgisi geçmektedir.¹⁶³ Divanının yanı sıra Vamık u Azra ve Yusuf u Züleyha adlı manzumeleri olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Ancak mesnevi günümüze ulaşmamıştır.

1.6. XIX Yüzyılda Yusuf u Züleyha Mesnevileri

Bu asırda, mesnevi nazım şekliyle yazılan hikâyeler Tanzimat sonrası hızlanan Batı tarzı edebiyat anlayışının revaç bulmasıyla sayı ve kalite yönünden gerilemiştir. Dolayısıyla Yusuf u Züleyha konulu eserlerin de sayısı oldukça azdır.

Bu yüzyılda yeniden Molla Cami'nin Yusuf u Züleyha'sı etkili olmuştur. Mehmet İzzet Paşa (ölm. 1914) tarafından eserin manzum tercümesi yapılmıştır. Ayrıca, Ref'et'in tercümesi, Tercüme-i Yusuf u Züleyha adıyla basılmıştır¹⁶⁴ Bu yüzyılda Yusuf u Züleyha yazan bir diğer yazar da Süleyman Tefvik Bey'dir.

1.6.1. Süleyman Tefvik Bey (Özzorlu)

Gazeteci, yazar. Mabeyn-i Hümayun kâtiplerinden Zorluzâde Hacı (Aziz) Hüsnü Bey'in oğludur. Tefvik Süleyman Bey'in, özellikle masal kitapları ve halk hikâyeleri olarak yüzden fazla telif ve tercüme eseri tespit edilmiştir. Dolayısıyla asıl önemli çalışması folklor alanındaki tespitleridir.¹⁶⁵

¹⁶¹ Öznur Tuba Akış, Köprülüzade Esad Paşa'nın Terceme-i Yusuf u Züleyha Adlı Eserinin Bilimsel Yayını İle Eserin Şekil Ve Muhteva Bakımından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul 2003

¹⁶² Age. LXVII

¹⁶³ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Basımevi Ankara 2000, CII s. 489

¹⁶⁴ Demir, age.s.28

¹⁶⁵ www. kulturturizm.gov.tr

2. BÖLÜM

2. YUSUF u ZÜLEYHA MESNEVİLERİNDE KURGUSAL ÖZELLİKLER

Anlatma esasına bağlı bir edebi eser, muhteva, dil - üslup ve yapısal özellikler gibi üç temel eksen etrafında şekillenir. Muhteva, dille örülür; bakış açısı, zaman, mekân, şahıs kadrosu ve olay örgüsü gibi yapısal unsurlarla türe has formu kazanır.

Roman, hikâye, tiyatro gibi modern eserler, öteden beri anlatım teknikleri ve yapısal/kurgusal özellikler yönünden incelenirken, son zamanlarda, destan, halk hikâyesi, masal, menkıbe, mesnevi gibi geleneksel metinlerin de bu unsurlar çerçevesinde değerlendirildiği uygulamalar görülmektedir.¹⁶⁶

2.1. Bakış Açısı, Anlatıcı

Destan, masal, mesnevi, hikâye ve roman gibi anlatma esasına bağlı edebi türlerin kurgusunda ilk önemli unsur, bakış açısı ve anlatıcının varlığıdır. Bir hikâyenin biçimlenmesi anlatıcıyla anlatılan arasındaki ilişkiye dayalıdır.

Anlatıcı, bir vakayı hikâye haline getirip okuyucuya sunan kişidir.

*“O, anlatı dünyasının hem ‘yapıcı’ hem de ‘yansıtıcı’ unsurudur. Anlatıcı, anlatının hayata en yakın elemanıdır; okuyucunun kulağına ilk önce onun sesi ulaşır ve okuyucu, onun sıcak çağrılarıyla anlatı dünyasına yönelir.”*¹⁶⁷

Anlatma esasına dayalı edebi metinlerin oluşmasında ilk etken anlatıcının varlığı olmakla beraber, anlatıcının hikâyeyi kimin gözüyle sunduğu, yani, olayları gözlemleyen bakış açısının kime ait olduğu da önem taşır.

Anlatıcı bazen kendi sesiyle bazen de yansıtıcı merkez kullanmak suretiyle olayları nakleder. Anlatıda projeksiyonun duruma göre farklı kişiler üzerine çevrilmesi bakış açısını belirler.

Genel anlamıyla bakış açısı, “herhangi bir varlık, olay, insan karşısında, sahip olduğumuz dünya görüşü, hayat tecrübesi, kültür, yaş, meslek cinsiyet, ruh hali ve yere göre aldığımız algılayma, idrak etme ve yargılama tavrıdır”¹⁶⁸

Şerif Aktaş, anlatma esasına bağlı edebi metinlerin tahlilinde bakış açısını, vaka zincirinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan, mekân, zaman, şahıs kadrosu

¹⁶⁶ Bkz. Ş.Aktaş, , “Bir Anlayışın Romanı: Hüsn ü Aşk”, Şeyh Gâlib Kitabı (Haz. Beşir Ayvazoğlu), İstanbul, 1995, 123-130.

¹⁶⁷ Mehmet Tekin, Roman Sanatı 1 (Romanın Unsurları),Ötüken Yay., İstanbul, 2006, s.7

¹⁶⁸İsmail Çetişli, Metin Tahlillerine Giriş 2, Akçağ yay Ankara 2004, s.82

gibi unsurların kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevap olarak tanımlar.¹⁶⁹

Gerçek hayatta olduğu gibi, itibari âlemde de, bakış açısında duyu organlarının sağladığı algılama gücü olduğu kadar, söz konusu algıyı yönlendiren psiko-sosyal faktörler de etkilidir. Aynı olayı tarafsız gözle bakan birisi farklı algılarken, olaydan etkilenen, duygusal baskı altında olan biri daha farklı hissedecek ve yorumlayacaktır. Buradaki yorum farkı tamamen bakış açısından kaynaklanmaktadır. Bir eserde, olaylarla arasında mesafe olan, tarafsız, nesnel bir görüşle olayları nakleden anlatıcı, her şeyi panoramik bir bakışla sunarken; o olayı bizzat yaşayan kahraman, kendi öznel bakış açısıyla yorumlayacaktır.

Buna göre anlatma esasına bağlı bir eserde bakış açısı içinde bulunduğu konuma göre şu şekilde tasnif edilebilir.¹⁷⁰

a. Hâkim /Tanrısâl Bakış Açısı / (üçüncü tekil şahıs anlatıcısı)

Hâkim bakış açısı, adeta, ilahi bir güçle her şeyi bilen, kahramanlarının duygu ve düşüncelerini okuyan, doğruları ve yanlışları işaret eden, olacakları önceden bilen mutlak doğrucu sesin sahibidir.

“İtibari bir varlık olan anlatıcı, eserde, yazarın dilini kullanarak ait olduğu âleme ait mekânı, şahıs kadrosunu ve hayat tezahürlerini nakleder veya dikkatlere sunar. Bu hususu dikkate alarak, hâkim bakış açısından hareketle yazılmış eserlerdeki anlatıcıya “yazar anlatıcı” adını verebiliriz”¹⁷¹

Hâkim bakış açısına sahip anlatıcının kendine ait özel bir duruşu, yorumu olmadığı için yazarla aynı dili kullanır. Bu, her şeyin üzerinden bakan yazar- anlatıcı, üçüncü teki şahıs ağzından konuşur.

b. Kahraman Bakış Açısı / Birinci Tekil (ben) Anlatıcısı

Hâkim bakış açısı itibari âleme yukarıdan ve dışarıdan bakarken ‘kahraman’a ait bakış açısı içeridendir. O, olaylardan etkilenen, vuku bulan her şeyi ve her durumu kendi kültürel, psikolojik, sosyal varlığının perspektifinden görüp gözlemleyen birinci tekil şahıs anlatıcısıdır.

¹⁶⁹ Aktaş, Şerif, Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Ankara 1984, s 73-74

¹⁷⁰ Bu bölümde bakış açısı ve anlatıcı tasnifi Prof. Çetışli’nin “Metin Tahlillerine Giriş” adlı eseri esas alınarak yapılmıştır. Aynı tasnifi Tekin, “Bir anlatıda bakış açısı ‘hakim/tanrısâl bakış açısı’, ‘gözlemleyici figürün bakış açısı’, ‘tekil bakış açısı’ ve ‘çoğul bakış açısı’ olarak kategorize edilebilir.” şeklinde yapmaktadır. (Tekin, Age.)

¹⁷¹ Aktaş, age., 96

“ O bütün benliği ile anlatı sisteminin (kurmaca yapıtın) içinde yer alır. Yazar onu bilinçli bir tercihle sistemin içine yerleştirir ve sistemin unsurlarını (figürleri, zamanı, olay ve mekânı), onun bakış açısından sunar.¹⁷²

Kahraman- anlatıcı ‘ben’ dilini kullanarak konuştuğu için bu bakış açısıyla sunulan eserler daha ziyade otobiyografik karakterlidir. Ben- anlatıcının olaylara yaklaşımı tamamen sübjektiftir ki, bu, anlatımı daha samimi ve beşeri kılar. Ancak hâkim/ tanrısal anlatıcının sahip olduğu, her şeyi aynı mesafeden aynı netlikle görebilen panoramik bakıştan mahrum oluşu, onu, olayları kendi cephesinden görüp kendi fikri ve hissiyle değerlendirdiği sınırlı bir alana hapseder.

c. Müşahit/ Gözlemci Bakış açısı/ ‘Ben’ veya ‘O’ anlatıcı

‘Ben’ ve ‘O’ dilini kullandığı için, hâkim ve kahraman bakış açısına sahip anlatıcıyla karışması mümkün olan gözlemleyen/müşahit bakış açısına sahip anlatıcı, itibari âlemin içinde, olayların merkezindedir. Ancak, onun bakış açısı, “kahraman”ın sübjektif tavrından farklıdır. O, ben dilini de kullansa anlatı otobiyografik değildir. Üçüncü tekil şahıs ağzından konuştuğu zaman da, görüş alanı tanrısal bakış açısına sahip anlatıcı kadar sonsuz olmadığı için, ancak belli sınırlar içinde kalır.

“Müşahit / gözlemci bakış açılı anlatıcı, itibari dünyada olup bitenleri sadece müşahade etmekle yetinir. İkinci aşamada da gözlemlerini adeta bir kamera tarafsızlığıyla okuyucuya nakleder. Bu fonksiyonu ile o, itibari dünyada olup bitenleri okuyucuya aktaran bir “yansıtıcı” konumdadır.”¹⁷³

d. Çoğulcu Bakış Açısı

Daha ziyade post-modern kurguda kullanılan çoğul bakış açısı bir eserde birden fazla bakış açısının kullanımı anlamına gelmektedir. Daha açık bir deyişle, birden fazla (hâkim, kahraman, müşahit) bakış açısının kullanıldığı ya da birden fazla ‘kahraman’ ya da ‘müşahit’in sesinin duyulduğu kurgulardır.

Bu tarz kurgularda yazar- anlatıcının sesi ile birlikte yansıtıcı merkezlerin sesleri de duyulduğu için her birinin farklı bir konumda olduğu hissettirilir. Buna “kinaye mesafesi” denir. “Kinaye mesafesi (ironical distance), bir romanda her şeyi bilen hikâyecinin bakış açısı ile romanda sosyal ilişkiler ağını oluşturan öteki karakterlerin bakış açıları ve özellikle başkarakterin bakış açısı arasındaki ‘fark veya uzaklık’ demektir.”

¹⁷², Mehmet Tekin, Roman Sanatı 1 (Romanın Unsurları), İstanbul 2006, s 52

¹⁷³ İsmail Çetişli, Metin Tahlillerine Giriş 2, Akçağ yay Ankara 2004, s.87

2.1.1. Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Bakış Açısı ve Anlatıcı

Destanlardan itibaren, modern öncesi tahkiyede aslanan, her şeyi bilip takdir eden ve her şey hakkında karar veren tanrısal bakış açısına sahip anlatıcının varlığıdır. Mesnevilerin hâkim bakış açısıyla kaleme alınan bu bölümlerinde, anlatıcı, kahramanların geçmişlerini, ataları olan İbrahim, İshak, İsmail, İys ve Yakup'un hayatlarından itibaren “özetleme” yer yer de “geriye dönüş” tekniklerini kullanarak okuyucuya nakleder. Olimpik mevkiden panoramik bir bakışla her şeyi tam olarak gören yazar-anlatıcı, belli hareketlerin sonucundan doğacaklara dair bilgileri okuyucuya duyurur; vuku bulacaklara önceden hazırlar, hikâyenin içinde gerekli gördüğü hatırlatmaları düzeltmeleri, karşılaştırmaları yapar; aynı zamanda müdahale etmediği takdirde okuyucunun anlayamayacağı bazı durumları açıklar. Mesela, İnas Yusuf'un ayrılığına dayanamayacağı için, hırsızlık yaptığı iftirasında bulunmuş, böylece Yusuf'un yanında kalmasını sağlamıştır. daha sonra Yusuf da kardeşi Bünyamin'in yanında kalmasını sağlamak için aynı yola başvurmuştur. Anlatıcı burada hikâyeye küçük bir ara verir ve okuyucuya tuhaf gelebilecek bu durumun sebebini açıklar.

Ol zaman eyle idi şer'-i resul

Düzd olur idi meta ıssına kul

(Hamdi, 62)

Bu idi ol zaman şer'i mutahhar

Olurdu uğrı rızık ıssına çaker

(Şerifi,23)

Hâkim-anlatıcı zaman boyutuna da müdahale ederek “o zamanlar” diye adlandırdığı vaka zamanıyla kendi zamanını doğrudan mukayese ederek okurla her iki zamanı tek düzlemden görebildikleri ortak bir bakışı paylaşır:

Aferin Malik'in kemaline

Vakıf oldu günah-ı haline

Bu zamanda nice fulane'd-din

Hali halk arasında davi-i din

*Bin bela gelse başına nâ-gah
Bir dem anıp günahın eylemez âh
(Hamdi, 151-152)*

Zaman zaman da olay akışını keserek okuyucuya öğüt verir:

*Er isen avrata inanma ahi
Avrat âl etti enbiyaya dahi
(Hamdi,53)*

Mesnevi tahkiyesinde hâkim bakış açısı esas olmakla birlikte, zaman zaman kahramanların dilinden mesnevi ya da gazel türünde monologlar görülmekte, buralarda anlatının projeksiyonu kahramanın bakış açısına çevrilmektedir. Bu açıdan bakınca mesnevilerin tamamında postmodern anlatının öne çıkardığı “çoğulcu bakış açısı”nın kullanıldığını söyleyebiliriz. Züleyha ve Yakup dilinden yazılan aşk gazelleri bu kahramanların gözünden Yusuf’u ve ona duyulan imkansız aşkı anlatır. Kuyuya atılan, yurdundan uzaklaştırılan, zindana atılan Yusuf’un dilinden yazılmış münacatlar ve şikâyetler ise olayları Yusuf’un bakışıyla gözler önüne serer.

Yusuf’un, Züleyha’nın ve şahit durumunda olan şehirli kadınların bakış açısıyla anlatılan Yusuf’un zindana atılması olayı tipik “çoğul bakış açısı” örneğidir. Burada, Yusuf, tüm kadınların baskısından bunalmış, zindana düşmeği bu kısıkaça dayanmaktan kolay görür olmuştur. Münacatında bu çıkmazı kendi bakış açısıyla gözler önüne serer. Züleyha gazelinde kendisini sürekli arayışlara, çaresizce çırpınışlara sevk eden ümitsiz aşkını ve bu çaresizliğin adını dillere düşürmesi yüzünden çığneden onurunu ve gururunu kurtarma çabalarını terennüm eder. Şehirli kadınların Züleyha’nın sarayına davet edildiği sahnede projeksiyon bir de Yusuf’u görür görmez ellerini kesen, hayranlıkları bir anda aşka dönüşen kadınlara yönelir. Onların gözüyle Yusuf ve Züleyha’nın durumu bir kez daha sergilenir.

2.2. Vaka Zinciri/Olay Örgüsü

Anlatma esasına bağlı eserlerin en temel unsuru vaka zinciri/olay örgüsüdür. “Vak'a” kelimesinin sözlük anlamı “olup geçen şey” dir. Bir tahkiyenin ana yapısını bu “olup geçen şey” veya “olması mümkün şey”ler teşkil eder. Eğer anlatılacak şey/olay yoksa hikâye de yoktur.

“Hikâye; belli bir zaman ve mekân bağlamı içinde, belli bir şahıs kadrosunun yaşadığı olay/olayları anlatan tahkiyevi bir edebi formdur.”¹⁷⁴

Hiçbir oluşum öncesinden ve sonrasında soyutlanamaz. Her vaka birbiriyle, gerek kronolojik olarak, gerek sebep- sonuç bağlamında ilişkili olayların peş peşe gelmesiyle oluşur. Bu bağlamda, hikâye analizi, kronolojik akışın ve olay dizisinin tutarlılığını inceler. Burada “daha sonra ne oldu?” sorusundan hareketle **vaka zinciri** oluşturulur. “Bu zincirde kendi başına bir anlamı olan ve aynı zamanda bütün içinde bir anlam taşıyan olaya ise **vaka halkası** denir.”¹⁷⁵

Bir kurguda vaka zinciri sadece aralarında kronolojik bağ ve sebep sonuç ilişkisi olan parçaların sıralanmasıyla oluşmaz; itibari âlemin teşekkülü söz konusu olduğu için bu zincirin oluşumunda ‘konu’ ve amaç bütünlüğü de aranır.

Mehmet Tekin, kurgulanmış bir eserde olay örgüsünün fonksiyonunun olay aktarmak değil, yazarın amaçlarına hizmet eden bir kompozisyon oluşturmak; olayları kurgu şablonuna göre dizayn etmek olduğunu Culler’in görüşlerinden yaptığı iktibaslarla açıklar.¹⁷⁶

Bu şekilde belli bir hedef ve plan dâhilinde oluşturulan vaka zincirleri, taşıdıkları anlam bakımından da mana birliklerini; mana birlikleri de metin halkalarını; metin halkaları metin tabakalarını ve sonuçta ortaya çıkan oluşum/kompozisyon da ‘metin’i meydana getirir.¹⁷⁷

Bu yapı içerisinde ana mesajı taşıyan mana birliklerine *çekirdek* denir. Metin incelemesinde kurguda vakanın yapı taşları demek olan çekirdeklerin tam olarak tespit edilmesi gerekmektedir. Çekirdek etrafında kümelenmiş mana birlikleri de metin halkalarını oluşturur. Bu mana birlikleri bazen, çekirdek vakayı tamamlamaya, yorumlamaya yarar. Bunlar ‘aracı’(catalise) yapılarıdır. Metin halkasındaki kişi, mekân ve olayları tasvir eden, tanımlayıcı bilgiler taşıyan mana birliklerine ise ‘ipucu’ (indice) denir. Tüm bu fonksiyonel yapı dilbilim seviyesinde bir cümle olarak algılanır.¹⁷⁸

Şerif Aktaş, tahkiyede olay örgüsü/vaka zincirinin kişiler arası etkileşim ve çatışmalar tarafından belirlendiğini ifade eder:

¹⁷⁴ Çetişli, age.,s. 21

¹⁷⁵ Çetişli, age., s.59

¹⁷⁶ Tekin, age.,s.69

¹⁷⁷ Çetişli, age.,s.60

¹⁷⁸ Aktaş, Age.: 46

“Vaka herhangi bir alaka ile bir arada bulunan veya birbiriyle ilgilenmek mecburiyetinde kalan fertlerden en az ikisinin karşılıklı münasebetlerinin tezahürüdür.”¹⁷⁹

Bu görüşe göre, kişiler arası gerilim ve çatışma olayların seyrini tayin ettiği gibi, kurgunun entrik yapısını da bu çatışmalar oluşturur.

"Aynı işle uğraşan ve bir arada çalışmak zorunda olan iki insan ya birbirlerine yardım eder, bu takdirde anlaşma sağlanır veya birbirlerine karşı olurlar, o zaman da çatışma ortaya çıkar. İlgisizlik de bir çatışmadır.”¹⁸⁰

Hikâyede zıt güçler mücadelesi ve buradan doğan çatışmanın ritmi ‘entrik’ kurgunun yapısını belirler. Bu da olay örgüsünün şu ya da bu tarzda şekillenmesi anlamına gelir.

Olay örgüsünün mahiyetini belirleyen bir başka faktör de türdür. Bir kurgunun destan, masal, fantastik roman, macera veya polisiye, dramatik ya da trajik vb. oluşu olayların mahiyetini de vaka zincirlerini toparlayan kompozisyonu da etkiler.

2.2.1. Olay Örgüsü Çeşitleri

Tek Zincirli Olay Örgüsü:

Tek bir merkezi kişiye odaklanan ve tüm olay akışının bu esas kişinin ekseninde olduğu kurmacalar bu tarz yapılardır. Bütün olay örgüsü başkahramanın belli bir zaman dilimi içinde yaşadıkları çerçevesinde gelişir ve sonuçlanır. Daha ziyade macera türü eserlerde görülür.

Çok Zincirli Olay Örgüsü

Bu tarz olay örgüsünde birbirleriyle zaman zaman kesişen, ayrılan, paralel seyreden ve çeşitli ilişkiler ağı içerisinde bulunan birden fazla vaka zincirinin varlığı söz konusudur. Bu tarz eserlerde anlatıcı önce dallardan birini bir yere kadar anlatır. Ardından diğerine geçer. Belli ilişkiler çerçevesinde bazı kesişme noktalarında zincir bütünleşir. Masal, halk hikâyesi ve romanslar bu türde yapılardır. Nitekim incelen mesnevilerde Yusuf’un, Yakup’un ve Züleyha’nın maceraları zaman zaman kesişip, zaman zaman ayrılan bir vaka zincirine sahiptir.

Helozonik Olay Örgüsü

¹⁷⁹ Aktaş, age.,44

¹⁸⁰ Age.: 47

Bu tür olay örgülerinde birden çok vaka zincirinin iç içe geçmesi söz konusudur. En dışta yer alan vaka zinciri *çerçeve vakayı* oluşturur. Bunun içinde başka vaka zincirleri iç vakalar yer alır. Vaka zincirleri arasında olay kesişmesi olmaksızın bütünleşme sağlayan şey çerçeve vaka ve iç vakalar arasında belli bir simetrimin ve mantıklı bir ilginin kurulmuş olmasıdır. Binbir Gece Masalları türün en iyi örnekleridir. Yusuf u Züleyha mesnevileri içinde ise Hamdi'nin mesnevisi, otobiyografik çerçeve anlatıyla mesnevi arasında tematik bir yakınlığın doğmasından kaynaklanan ilişki sayesinde bu tarz olay örgüsüne en fazla yaklaşan örnektir.

2.2.2. Yusuf u Züleyha Mesnevilerinin Vaka Yönünden İncelenmesi

Yusuf u Züleyha mesnevileri iç içe geçmiş iki hikâyeden oluşmaktadır. Birincisi Yusuf kıssasının asıl metnini oluşturan “Yakup ve oğullarının hikâyesi”dir. Bu hikâyede baba ve oğulları arasındaki dramatik ilişki işlenir. Babalarının sevgisini paylaşamayan kardeşlerin macerasının başlangıcı Habil-Kabil kıssasını hatırlatan bir kurguya sahiptir. Hikâye, suçların bağışlandığı kavuşma sahnesiyle sonlanır.

Hikâyelerin ikincisi, Yusuf u Züleyha mesnevilerinin esasını teşkil eden tek taraflı aşkın hikâyesidir. Bu bölüm, vaka yönünden incelendiğinde ortaya oldukça şematik bir tablo çıkmaktadır. Yusuf'la Züleyha'nın paralel gelişen oldukça simetrik ayrılık- buluşma tekrar ayrılık ve buluşma çizgisi izledikleri görülür:

1. Bölüm Yusuf'la Züleyha'nın gelişme evresi

Yusuf'un düşü

Züleyha'nın düşü

Yusuf'un kervanla Mısra gelişi

Züleyha'nın düğün alayıyla Mısır'a gelişi

2. Bölüm: Yusuf'un satılışı Züleyha ile ortak yaşadıkları hayat

Züleyha'nın ikbal zamanı

Yusuf'un kölelik zamanı

Yusuf'un zindandaki hayatı

Züleyha'ya zindan olan hayat

3. Bölüm :

Yusuf'un ikbali

Züleyha'nın çöküşü

4. Bölüm:

Kavuşma ve ikbal

Yusuf u Züleyha mesnevilerinin temel epizotları itibarıyla vaka zinciri karşılaştırmalı olarak tablolar halinde sunulmuştur.¹⁸¹

2.3. Mekân

Tahkiyenin temel unsurlarından biri de, kurguda vakanın cereyan ettiği 'yer' olan mekândır. mekân, "eserde yaşanan olayların sahnesidir."¹⁸² Anlatma esasına bağlı tüm edebi metinlerde, 'gerçek', 'muhayyel' veya 'ütopik' mutlaka bir mekâna ihtiyaç vardır. Çünkü mekân, adeta heykelin kaidesi gibi tahkiyenin zemine tutunmasını sağlar. Böylelikle 'gerçeklik' duygusu yaratılır. Okuyucu, hem olayları hem de kahramanları bu fon sayesinde daha belirgin olarak görür.

Tahkiyelerde mekân, şahıslarla, olay örgüsüyle, zaman kurgusuyla olan ilişkisi; mekânın niteliği (iç yahut dış mekân oluşu), mekân tasvirlerinin mahiyetine (subjektif veya objektif) ve bakış açısına göre dikkate alınır.¹⁸³

Modern tahkiyede, bilhassa roman kurgusunda, mekân, eserin atmosferini oluşturur ve dolayısıyla şahıslara biçilen duruşu, olay akışını ve oluşturulan tüm "itibari âlem"i etkiler. Anlatma esasına bağlı bir eserde, realist bir tavır benimsenmişse sahici veya sahici hissi uyandıran mekânlar; gerçeküstü, fantastik bir tür tercihi söz konusuysa hayali ve ütopik mekânlar oluşturulacaktır. Şerif Aktaş, bunu 'mimetik' ve 'stilize' mekânlar olarak ayırmaktadır:

*"İtibari mekân, harici âlemi aksettirme endişesiyle tanıtılıyor ve tasvir ediliyorsa "mimesis"e bağlı yapma ve yaratma tarzına uygun bir esere vücut veriliyor demektir. "Tedric esası çevresinde kaleme alınan metinlerde ise mekâna ait hususiyetler, bir intibayı sezdirecek tarzda dikkate sunulur. Birincisinin resmini yapmak mümkündür; ikincisinde ise, resim yerini minyatüre bırakır"*¹⁸⁴

¹⁸¹ Ek 1 deki tablolar incelenen mesnevilerde hikâyenin olay örgüsünü temel epizotları açısından karşılaştırmaktadır. Tabloda mesneviler şairinin isminin baş harfine göre kısaltılmıştır. Buna göre:
A: Ali Ş: Şeyyat Hamza, S. Süle Fakih, D: Darir, N: Nahifi, H: Hamdi, K Kemal Paşazade, Y: Yahya, G: Gubari, Ş: Şerifi

¹⁸² Çetişli age., s.77

¹⁸³ Çetişli,age. s.78

¹⁸⁴ Şerif Aktaş, age., s.125

Mesneviler söz konusu olunca, oluşturulan itibari âlem stilizedir. Evlerin cennetteki saraylara, bahçelerin cennet bahçelerine benzetildiği idealize mekânlarıyla aynı zamanda da ütöpiktir. Burada canlandırmak değil, tasvir etmek söz konusudur. Tasvirlerde kullanılan “benzetilen”in de mükemmel olması esastır. Zira mesnevilerde tahkiyenin tüm unsurları gibi mekân da simgesel anlamlar yüklenmiştir ve bu simgesel matris, Aktaş’ın tabiriyle “minyatür” bir yapı oluşturur. Burada yer alması gereken tüm dekoratif unsurlar bellidir. Söz konusu mekân hangi coğrafyaya ait olursa olsun, belirleyici çizgileri itibarıyla aynı ideal dünyayı yansıtır.

*“Roman öncesi anlatılarda mekân, hemen tamamıyla muhayyeldir ve mekâna kazandırılan anlam ve işlev olayların sahnesi olmanın ötesinde değildir. Hikâyeci mekânı ve mekânı donatan eşyaları /nesnelere, “teşhis” etme yoluyla canlandırır. Canlandırılan, daha doğrusu çizilen mekânın gerçek dünyada bir benzerinin bulunup bulunmaması pek önemli değildir. Aslında, bunu çizmek ve canlandırmaktan çok ‘stilize etmek’ biçiminde düşünmek daha uygundur.”*¹⁸⁵

Mesnevilerde sanatkâr, mutlak iyi- ideal mekânlar için ve mutlak kötü, korkutucu, çirkin mekânlar için geliştirilen bu stilize, simgesel dili olayların iyi/ kötü seyrine, kahramanların iyi /kötü hallerine simetrik veya karşıt olarak ve birbirini bütünler tarzda kullanır.

2.3.1.Yusuf u Züleyha Mesnevilerinin Mekân Bakımından İncelenmesi

İncelenen mesnevilerinde mekânın kullanımını, coğrafi mekânlar: Memleket, şehir, beldeler; dış mekânlar: bağ, bahçe, çöl, sahra; hayali/ ütöpik mekânlar: Nablus, Askalan, Bisan, Ariş (ahalisi peri olan şehir); iç mekânlar: saray, köşk, kasır, kulübe olarak belirlemek mümkündür.

Coğrafi mekân olarak vaka Kenan ilinde başlar, kervanın yol boyu geçtiği şehir ve beldeler sayılır hikâyeye vakasının büyük kısmı Mısır’da zuhur eder. Bir de Züleyha’nın memleketi olan Mağrip ülkesi söz konusu edilir.

Mesnevileri mekânın kullanımı açısından şu şekilde bölümlere ayırarak incelemek mümkündür:

1-Vaka zincirinin teşekkülünde Yakup’un doğumu başlangıç alınan H.Hamdi ve T. Yahya mesnevilerinde kullanılan mekânlar: Coğrafi olarak, Mekke, Kenan ve Şam; iç

¹⁸⁵ Tekin, age., 134

mekân olarak İshak peygamberin evi, Yakup'un dayısının evi, kendi evi, kız kardeşi İnas'ın evidir. Burada çizilen mekânın fonksiyonu, daha ziyade olaylara sahne olan dekorun belirlenmesi; olay akışının çerçevesinin tayin edilmesidir. Burada mekân, vak'a zincirinin şekillenmesi ve kahramanların psikolojik durumunun çizilmesinde etkili değildir.

2- Yusuf'un çocukluğunun geçtiği mekân: Bu bölümde, Yakup'un yerleştiği ve Yusuf'un çocukluğunun geçtiği coğrafya olan Kenan ili; iç mekân olarak, Yakup'un evi, İnas'ın evi; dış mekân olarak, sahra, kırlar ve Yusuf'un atıldığı kuyu olayların cereyan ettiği yerlerdir. Mesnevilerin bu bölümünde mekânın kullanımı sadece dekoratif fonksiyon üstlenmez; mekân, mesnevilerin kurgusunda psikolojik gerilimi arttıran, hikâyeyi şekillendiren, duygusal ritmi yükselten bir misyon da yüklenmiştir. Bu bölümde mekân, Yusuf'u ve Yakup'u çevreleyen duyguları sembolize eder. Yakup'un evi Yusuf için sevgi dolu baba ocağıdır. Ağabeylerinin ballandırarak anlattığı kırların tasviri, Yusuf'un güvenlikte olduğu yuvasından kırlara açılmak, özgürlüğü ve macerayı tatmak duygusunu güçlendiren bir işleve sahiptir. Burada zaman- mekân ilişkisinin de fonksiyonel kullanımı söz konusudur. Mevsim bahardır. Bu Yusuf için, kozasından çıkan kelebekler gibi yepyeni başlangıçlara kanat açma zamanıdır. Babalarını ikna etmek isteyen ağabeyler buna işaret eder.

Gönül açmak için açıldı çiçek

Ko bu nevruzu görsün ol güççek

Nice bir ola gonca-veş mestur

Gül gibi gülsün ana ver destur

(Hamdi, 73)

Ayrıca, burada tasvir edilen tenezzüh mekânının parlaklığı ve genişliği Yusuf'un atıldığı kuyunun karanlığı ve darlığıyla keskin bir tezat çizmekte, bu tezat psikolojik gerilimin ritmini yükseltmektedir. Yemyeşil kırlar onun masum mutluluğunun; dibi taşlarla, yılanlarla dolu kuyu ise yaşadığı ihanetin, hayal kırıklığının, içine düştüğü ümitsizliğin ve çöküntünün sembolüdür.

3- Yusuf'un kervan ile yaptığı yolculuk bazı mesnevilerde hayali mekân tasvirleriyle masalsı bir karaktere bürünür. Nablus, Bisan, Askalan, Ariş Yusuf'un yolculuğu sırasında uğradığı ve halkını derinden etkilediği şehirlerdir. Bilhassa Aris,

Yusuf'tan daha güzel perilerin yaşadığı bir masal mekânı olarak dikkat çeker. Buradaki mekân tasvirlerinin minyatür resimler gibi bakış açısı/ perspektif kullanılmadan resmedildiği görülmektedir ve tasvir edilen uzun yolculuğa fon oluşturmaktan başka bir fonksiyonu yoktur.

4- Bu bölümde olaylar coğrafi olarak “Mağrib” ülkesinde ve sonra Mısır'da geçer. İç mekân olarak ise Züleyha'nın genç kızken yaşadığı saray, Züleyha'nın Mısır'a gelin olarak yerleştiği Kıtır'in sarayı; dış mekân olarak da Nil nehri kenarı, bağ ve bahçeler kullanılır. Bu bölümde mekânın kahramanlar üzerindeki etkisi sezdirilmiştir.

Hamdi'nin mesnevisinde Züleyha, bahar mevsiminde arkadaşlarıyla kırlarda gezip tozar; ancak, düşlerinde âşık olduğu Yusuf'un düşüncesi ona dünyayı zindan eder. Bazı mesnevilerde Taymus, delirdiğini düşündüğü kızını zincire bağlar, hapseder. Burada iç mekân bir saray da olsa, Züleyha'nın üzerinde yarattığı psikolojik gerilim nedeniyle “zindan” imajını uyandırır. Kızını nihayet “Mısır Aziz”ine veren Taymus'un evindeki düğün hazırlıkları, halka açık ziyafetler eğlenceler, çiçeklerle, bin bir çeşit ziyafet sofralarıyla donanmış mekân tasvirleri, mekânı salt olayın fonu durumundaki levha/ resim statikliğinden çıkarır, canlı, hareketli gerçekçi bir atmosfer oluşturur. Gelinin Mısır'a gelişi bir düğün şenliği içinde olduğundan Mısır mekânları da oldukça canlı ve sahici tasvirlerle çizilmiştir. Yaratılan atmosferle uyum içindedir. Bu düğünün gerçekleştiği bahar mevsiminde Mısır “pür-safa” olmuştur. Ziyafet sofraları; tahtlar, döşekler, kandiller, çiçekler, süsler ve değerli taşlarla bezeli kumaşlarla dekore edilen iç mekân tasvirleri, anlatıda düğünle gelen ve herkesi saran mutluluk havasını sahici kılan unsurlardır.

5- Bu bölümden itibaren Yusuf ve Züleyha'nın Mısır'da geçen hayatlarına sahne olan mekân tasvirleri geçmektedir.

İlk önemli mekân, “Pazar”ın yer aldığı Mısır'ın geniş meydanıdır. Burada da, mekân kurgusu dinamik ve olayların yarattığı gerilimi tamamlayan fonksiyonel bir yapıya sahiptir. Olaylar, Mısır'da bir pazaryerinde başlar. Pazaryerinde münadilerin satılacak kölenin vasıflarını halka duyurması, Yusuf'un güzelliğini işitenlerin akın akın meydana koşmaları ve Züleyha'nın Yusuf'u burada keşfetmesi hikâyenin gerilimi yüksek, dinamik sahnelerinden biridir.

6- Bu bölümde mekân, hikâyenin en çarpıcı ve Yusuf'un kaderinde belirleyici olayların geçtiği; bir nevi dönüm noktasına sahne olan yerdir. Züleyha, Yusuf'u elde

edebilmek için bir saray inşa ettirir. Sarayın bahçesi “cennet” gibidir. Oldukça ütopyik/idealize bir mekân olan Züleyha'nın sarayı tüm hikâye boyunca mekân vurgusu en güçlü olan yerdir. Bu sarayın Yusuf'u büyüleyeceğini hesap eden Züleyha, duvarlara resmettirdiği âşıkane resimlerle de Yusuf'un tamamen etki alanı içine gireceğini düşünmektedir. Yedi bölümden oluşan sarayın her bir bölümü ayrı bir güzelliği ifade eder; Mekân, iç içe bölümleri ile mahremiyeti; dekorasyonundaki süs ve ziynet ile estetik heyecanı; duvarlara nakşedilmiş resimlerle tutkuyu; görüntü çoğaltan aynalarla derinliği ve taşkınlığı sembolize etmektedir.

Eğer bir kase gül konsa miyana

Dönerdi sahn-ı hâne gülistana

Deraguş etse maşukun bir âdem

Olırdı anda yüz yerde bu âlem

(T. Yahya,125)

Yazar-anlatıcı bu mekândaki resimlerin fonksiyonunu şöyle dile getirir.

Şöyle kim olsa ol nukûşa nazar

Sulanırdı dehen çü gonce-i ter

(Hamdi,310)

Bölümün göze çarpan diğer mekânı ise Mısır'lı kadınların Yusuf'u görmeleri için Züleyha'nın düzenlediği ve akla gelen her çeşit yiyeceğin, değerli tabaklarda hazırlandığı görkemli ziyafet sofrasıdır. Burada vurgulanmak istenen Yusuf'un karşı konulamaz güzelliğidir. Mekân, bu güzelliği ön plana çıkaracak ve kadınlara karşı, haklılığını olduğu kadar gücünü de kanıtlamak isteyen Züleyha'nın iktidarını gözler önüne serecektir.

7- Bu bölümde olaylar ağırlı olarak zindanda ve Mısır sultanı Reyyan'ın sarayında sunulur. “Zindan”, burada Yusuf'un “zina”dan kurtuluş çaresidir. Burada yine mekânın fonksiyonel kullanımı söz konusudur. Zindanın kurtuluş olarak görülmesinde ortaya çıkan tezat, kahramanın içinde bulunduğu psikolojik baskı ve gerilimi sözlerden daha etkili olarak ifade etmektedir. Sonradan ‘zindan’ Züleyha için, Yusuf’la arasında bir engel olarak görülmeye başlar ki, burada da zindan ayrılığın müşahhas halidir ve dolayısıyla mekâna atfedilen sembolik anlamlardan biri de budur.

Bölümün ikinci önemli mekânı Mısır Sultanı Reyyan'ın sarayıdır. Bu saray sultanın yaşadığı yer olma özelliği dolayısıyla iktidar ve otoritenin gücünü gösterir. Ancak, bunun tahkiye açısından dekoratif unsur olma dışında hiçbir fonksiyonel değeri yoktur.

Reyyan'ın sarayının, ülke yönetiminin merkezi olma vasfıyla, tüm hikâye kurgusunu etkileyen sembolik değeri, mesnevide olaylar zincirinin düğümlendiği mekân olmasından kaynaklanmaktadır. Hikâyedeki entrikanın düğüm noktasında Yusuf'un zindandan ikbale yükselişi yer almaktadır ki, 'saray' sembolü buradaki tezatın diğer kutbu olarak fonksiyonel bir işleve sahiptir.

8- Bu bölümde olaylar farklı iki mekânda okura sunulur: birincisi Yusuf'u tamamen kaybettiğini düşünen Züleyha'nın "ney"den yaptığı "ev", ikincisi ise Yusuf'un devlet adamı olarak yaşadığı Mısır mekânlarıdır.

Mesnevide "neyden yapılmış ev", görkemli bir saraydan uzaklaşan Züleyha'nın fiziksel ve ruhsal çöküşünü sembolize etmektedir. Bunun, Yusuf'un izlediği grafiğe ters yönde ilerleyen bir çizgide oluşu dikkat çeker.

2.4. Zaman

Kurgusal metinlerin temel unsurlarından biri de 'zaman'dır. Gerçek dünyada olduğu gibi, itibari âlemde de var oluş, zamana tâbidir ve olayların akışı belli bir kronolojik seyir izler. Anlatma esasına bağlı eserlerde, aktarılan her olay ve durum için bir başlangıç ve sonuç noktası tespit etmek gerekmektedir. Bu iki nokta arasında zaman akışı bazen doğrusal, bazen ileri geri dönüşlerle ilerleyen bir seyir izler.

Anlatıcı, olaylar arasındaki bağlantıyı kurmak için zamanın ne kadar sürdüğünü göstermek durumundadır; olayların vuku bulduğu zamanı veya olayların sunuşunda yaşanan süreyi çeşitli şekillerde hissettirir. Zaman kavramını bizzat zamanı ifade eden, hatırlatan iz ve işaretlerle de belirtebilir. Olayların yılını, ayını, gün ve saatini veya mevsimini verir ya da olaylarla ilgili olarak "o anda", "gelecekte" "X zaman önce/sonra", gibi zaman zarflan kullanabilir.

Anlatma esasına bağlı eserler zaman yönünden incelenirken, öncelikle iki farklı zaman boyutunun dikkate alınması gerekmektedir:

Vak'a zamanı: Bunlardan birincisi, itibari dünyanın tabii olduğu zaman akışıdır.

“Roman, tiyatro ve hikâyede olayların başlama noktası ile bitiş noktası arasında geçen zamana vaka zamanı denir.”¹⁸⁶

Vak’a zamanı metnin niteliğine göre farklı karaktere bürünür. Masal, destan ve diğer fantastik türlerde olduğu gibi, zamanın tümüyle muhayyel, gerçek dışı kullanımı ya da realist eserlerdeki gibi nesnel zamanla uyumlu olarak kullanımı mümkündür. Bununla beraber metinde kullanılan zamanın tam bir kronolojik akış izlemesi çok zordur. Mutlaka, zamanda ileri- geri dönüşlerle sapmalar olacaktır.¹⁸⁷

Anlatma Zamanı: “Anlatma zamanı, roman ve hikâyedeki olayların, anlatıcı tarafından görülüp, öğrenilip, yaşanılıp, idrak edildikten sonra, kendi tercih ve imkânlarına göre okuyucuya nakledildiği zamandır”.¹⁸⁸

Anlatıcı tarafından nakledilen zamanla ilgili olarak, “geçmiş zaman anlatımı” (narrative- past) ve “şimdiki zaman anlatımı”(narrative present) şeklinde bir adlandırma mümkündür.

Bir anlatıda vaka zamanıyla anlatma zamanı arasında belli bir zaman farklılığı bulunur. İtibari âlemde olayların cereyan ettiği “şimdi” ile (story-now) ‘o an’ın anlatıcı tarafından nakledildiği zaman olan ‘şimdi’ (discourse-now) arasında doğal olarak bir boşluk bulunmaktadır. Tüm bu zaman katmanları şu şekilde toparlanabilir: “Bir olay belli bir zamanda cereyan eder (vak’a zamanı), bu olay, belirli bir süre sonra romancı tarafından öğrenilir/duyulur, yine aynı olay, belli bir zamanda kaleme alınır (anlatma zamanı) ve yine belli bir sürede (anlatım süresi) sunulur, anlatılır.”¹⁸⁹

Buna bir de anlatının kaleme alınma süresi ve “okuma zamanı” denilen süreç eklendiğinde anlatıdaki zaman katmanları daha açık görülmüş olur.

İtibari âleme ait zaman ve anlatma zamanının arasındaki boşluğun genişliğini belirleyen faktör ise “bakış açısı”dır. Olayların tanrısal/hâkim bakış açısıyla sunulduğu metinlerde, hikâyeye “itibari dünyadaki her şeyi anında görme, bilme, duyma” imkânına sahip biri tarafından nakledildiği için zaman farkı küçülür, hatta belirsiz kılınır. Ancak itibari âlemde olup bitenler, kahramanın bakış açısıyla gözlemleniyorsa önce yaşanıp sonra nakledileceği için araya belli bir zaman boşluğu

¹⁸⁶ Çetişli, age., s.74

¹⁸⁷ Age., 74

¹⁸⁸ Age., 76

¹⁸⁹ Tekin, age.,

girecektir. Bir de kahramanın olayları geriye dönüş (flash-back) tekniğiyle naklettiği durumlar da göz önünde bulundurulursa aradaki zaman farkı daha da genişler.¹⁹⁰

2.4.1 Yusuf u Züleyha Mesnevilerinin Zaman Bakımından İncelenmesi

İncelenen mesnevilerde vak'a zamanı, M.Ö 1700 yıllarına denk düşer. Hikâyenin tarihi gerçekliğinin bulunması vaka zamanını "nesnel zaman" kılmaktadır.

Hamdi ve Yahya mesnevilerinde vaka zamanı Yakup ve kardeşi İys'in doğumundan Yusuf'un ölümüne kadar geçen süredir. Bu da hikâye zamanın yüz yıldan uzun bir zaman dilimini kapladığını gösterir. Söz konusu sürecin büyük kısmı "özetleme tekniği" ile aktarılmış ve vaka zamanı Yusuf'un çocukluğundan itibaren işlemeğe başlamıştır.

Kemal Paşazade mesnevisinde ise hikâye Züleyha'nın hayatı esas alınarak aktarıldığı için Yusuf'un çocukluğu anakronik olarak araya girer.¹⁹¹

İncelenen mesnevilerde anlatma zamanı, her birinin yazıldığı zamanı, yani, tarihsel olarak XIII. yy- XIX yy. arası Batı Türkçesi sahasını (genel olarak) çoğunlukla da Osmanlı dönemini göstermektedir. Her bir mesnevi için, ait olduğu kendi döneminden, kadim Mısır tarihine yöneltilen bakışta "vaka zamanı" ve "anlatma zamanına" ait büyük zaman farkının izleri gözlemlenebilir. Vaka zincirinin oluşumuna kutsal kitaplar ve kısas-ı enbiyaların kaynaklığının etki etmiş olmasını da hesaba katmakla beraber, her birinin aynı zamanda kendi dönemlerine ait perspektiften görüyor olmalarının belirleyiciliği muhakkaktır. Dolayısıyla anlatma zamanının mesneviler üzerinde belirleyici, dönüştürücü bir etkisi olmuştur. Mesneviler şairin kişisel bakış açısı, bilgi birikimi ve zihni yapısıyla şekillendiği gibi zamanın etkilerine de kuvvetle maruz kalmıştır. Bunu mesnevilerin içinde yer alan "surname", "culûsiye", "dariye" parçalarında gözlemlemek mümkündür. Tasvir edilen ev, şenlik, tören, eğlence sahnelerinde her dönemin kendine mahsus gelenek özellikleri kendini gösterir. Mesela, XIII. yy.'a ait Ali mesnevisinde, Züleyha'nın düğününe, sarayına, Yusuf'un tahta çıkışına ait tasvirler, anlatma zamanı XVI. yy.'ı gösteren Yahya mesnevisinde çok daha farklı unsurların devreye girmesiyle zenginleşmiştir.

¹⁹⁰ Çetişli, Age.: 76

¹⁹¹ Anachrony(zaman sapması): Bir hikâyenin kesin olan kronolojisinden sapma. Geriye dönüş (flashback) ve ileriye atlama (flashforward) olmak üzere iki temel türü vardır.

Mesnevilerde yazar-anlatıcının araya girdiği üst kurmaca düzleminde de anlatma zamanı derhal kendini hissettirir. Çok defa şair, bu düzlemde Yusuf peygamber zamanıyla kendi zamanını karşılaştırır. Okuyucuya tuhaf geleceğini düşündüğü bazı durumlarda “o zamanın şeriatı” yahut “o zamanın âdeti” şeklinde tanımlamalarda bulunur. Pek çok mesnevide yazma zamanı ve anlatma zamanı arasında şairin bir farkındalık geliştirdiği her iki zamanı birbiriyle kıyaslamalarından çıkarmak mümkündür.

Aferin Malik'in kemaline

Vakıf oldu günah-ı haline

Bu zamanda nice fulane'd-din

Hali halk arasında davi-i din

Bin bela gelse başına nâ-gah

Bir dem anıp günahın eylemez âh

(Hamdi, 151-152)

2.4.2. Mesnevilerde Zaman Kullanım Teknikleri

Mesnevilerde birbirine paralel iki gelişim süreci yaşanmaktadır: Yusuf'un ve Züleyha'nın birbirleriyle karşılaşmaya kadar geçen hayatları.

Bunlardan ilkinde, Yusuf'un doğumundan, hayatının dönüm noktasını teşkil eden düşü gördüğü ana kadar geçen süre panoramik bakış açısıyla özet tekniği kullanılarak nakledilir.

Kemal Paşazâde mesnevisinde ise bu süreç, geriye dönüş (flash-back) kullanılarak aktarılmıştır. Aynı şekilde Züleyha'nın doğumundan, rüyasında Yusuf'u görerek âşık olduğu zamana kadar geçen süre de panoramik olarak görülmüş ve kısaca özetlenmiştir.

Mesnevilerde vaka zamanı her iki başkahramanın gördüğü düşle başlar. Yusuf'un kuyuya atıldığı zaman “bahar” olduğu belirtilir. Keza, Züleyha rüyada âşık olduğunda da “bahar”dır. Bunalım geçiren Züleyha, baharla yeşeren “sahn-ı çemen”le gül bahçesiyle avunur.¹⁹²

Yusuf'un kervanla yolculuğu, uğradığı şehirlerde konaklamalarla belli bir süreci işaret etmekle beraber zamana dair ifadeler pek sık kullanılmaz.

¹⁹² Hamdullah Hamdi, Yusuf u Züleyha, haz. Naci Onur, Akçağ Yay. Ankara 1991 s.190

Züleyha'nın gelin alayıyla Mısır'a yolculuğunun süratle geçtiği kısa sürede menzile ulaştığına dair pek çok ifade kullanılmıştır:

Götürdi anı esb-i bâd-pâlar
Süleyman tahtını güya ki sarsar
 (Yahya,73)

Gece gündüz dinilmeyip gidildi
Yakın yire ki vakt-ıla irildi
 (Şerifi,26)

Züleyha'nın düğünü tıpkı âşık olması gibi bahar mevsimine denk düşer.

Yusuf ve Züleyha'nın birlikte geçirdikleri zamanın birkaç yıllık bir süreci kapsadığına dair işaretler vardır. Yusuf bu sürede Aziz'in mallarına kâhyalık, Züleyha için çobanlık yapmış çeşitli görevler üstlenmiştir. Arada bir zamanın oluşması gerekmektedir ki, bu süreçte Aziz'in ve Mısır halkının güvenini kazanmış olsun. Zira münadiler Yusuf'un ihanetle suçlanıp zindana atıldığını ilan ettiklerinde, halk "hâşâ, o pak zat böyle şey yapmaz; iftiradır" tarzında itiraz ederler.¹⁹³

Yusuf'un zindanda iki gencin rüyasını tabir edip de kurtulacağını haber verdiği sakiye efendisinin yanında kendisini anmasını istemesi ind-i ilahide hoş karşılanmaz. Saki onu anmayı unuttur. Böylece zindanda yedi yıl kalır.

Bu yedi yılda Züleyha çok dert çekmiş, adeta ihtiyarlamıştır.

Yusuf'un zindandan kurtuluşu hükümdarın rüyasını isabetli bir şekilde yorması sayesinde olmuştur. Hükümdarın gerçekleşen düşüne göre, Mısır ve civarında yedi yıl bolluk ve yedi yıl da kıtlık olacaktır.

Bollukta ve kıtlıkta geçen sürenin sonunda Yusuf babasına kavuşur. Baba oğul arasına giren ayrılık bazı mesnevilerde 26 yıl olarak tanımlanmıştır ki, bu, arada belirtilen zaman zarflarıyla uyumludur. Yusuf'un köle olarak geçirdiği süre+ 7 yıl zindan + 7 bolluk yılı +7 kıtlık yılı hesap edilirse kronolojik sıra takip edilerek anlatılan bu bölümde zamanı doğru olarak hesaplamak mümkündür

Hikâyenin son bölümü yine özetleme tekniğiyle sunulur. Burada baba oğulun birlikte geçirdiği zaman "bir nice sal" diye özetlenir.¹⁹⁴ Bir müddet sonra Yakup vefat

¹⁹³ Hamdi, age. 349

¹⁹⁴ Hamdi, age.,429, Yahya Yahya Bey, Yusuf u Zeliha, Haz. Mehmet Çavuşoğlu, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul 1979, s.173

eder. Ardından Yusuf ve hemen ardından Züleyha ölür. Yalnız bazı mesnevilerde Yusuf'un babasının ölümünden sonra kırk yahut altmış yıl daha yaşadığı bilgisi verilir.

Dahi altmış yıl daha yaşayasın

Şah olup Mısır'da rızık yiyessin

(S. Fakih, 489)

Mesnevilerde kronolojik seyir izleyen vaka zamanı birkaç yerde flash-back'le geriye döner. Mesela S. Fakih'te Yakup'un küçük bir bebekken annesinden ayırıp da sattığı Beşir'in hikâyesi, Yakup'a Yusuf'un gömleğini eritirdiği gün anlatılır. Burada Beşir, uzun yıllar öncesine dönerek kendisini hatırlatır.

Şerifi mesnevisinde Yusuf'un çocukluğu kısa bir geçişle özet olarak sunulur.

Ardından Züleyha'nın hikâyesine geçilir. Züleyha'nın Aziz'in eşi olup Mısır'a yerleşmesi bahsini müteakip "Giru Yusuf ahvaline şüru olunup karındaşlarıyla macera" sına dönüş yapılır.

Bunun dışında araya sokulan "hikâyet-i münasip"ler anakronik olarak vaka zamanın içine yerleştirilir. Burada "kurt"un "Baziga"nın, "Tüccar Malik" in hikâyeleri geri atlama /flash-back tekniğiyle sunulur.

Geri ve ileri atlama tekniklerinin bir arada kullanıldığı en ilginç hikâye "kuyudaki âlim/peygamber"e aittir. O, kendi zamanında Yusuf'un güzelliğine gıyabında âşık olmuş, geleceğe dair kesin bir bilgiyle Yusuf'un zamanına yetişmeyi dilemiştir. (İleri atlama/flash-forward) Bu âlimin kuyuda geçirdiği süre de masallardaki gibi muhayyeldir. Bazı mesnevilerde kuyuda "bin iki yüz yıl" beklediği geçmektedir.¹⁹⁵

İleri atlama/flash-forward tekniğinin nesnel zamana işaret ettiği bir başka durum, Yusuf'un düş gören sultana ileriye dönük on dört yıllık bir zaman diliminde yaşanacakları anlatmasıdır. Yine, 'flash-back' tekniğiyle Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. İshak zamanlarına dönüldüğü gibi Ali, Fakih, Ş Hamza mesnevilerinde İbn-i Abbas rivayeti anılarak Hz. Muhammed'e Yusuf kıssasının nazil oluşu aktarılarak vaka zamanına göre ileri atlama yapılır.

2.5 Şahıs Kadrosu ve Mesnevilerin Şahıs Kadrosu Yönünden İncelenmesi

Tahkiyenin ana unsurlarından biri de 'şahıs kadrosu'dur. Bir hikâye, temel anlamıyla "olay/eylem/aksiyon" etrafında teşekkül ettiğine göre eylemin eyleyeni olarak

¹⁹⁵ Köktekin, Kâzım, Sula (Süli) Fakih'in Yusuf ve Züleyha'sı (İnceleme-Metin) Atatürk Üniversitesi, s.99

kişinin varlığının tüm hikâyenin ana eksenini oluşturduğu açıktır. Her hikâyenin özünü ‘insan’ ve ‘insana dair’ unsurlar oluşturur.

Şahıs kadrosunu, Aktaş, itibari âlem içinde ‘arzu etmek, ‘iletişimde bulunmak’, ve ‘iştirak etmek’ şeklinde üç grupta toparlanan ilişkiler ağı içinde yer alan unsurlar olarak tanımlar.¹⁹⁶

Çetişli ise, şahıs kadrosunu, “hikâye, roman ve tiyatrodan anlatılan/ sahnelenen olayları var eden ve yaşayan, insan ve insan hüviyetine büründürülmüş varlıklardır.” şeklinde tanımlar.¹⁹⁷

Buradaki tanımlamada görüldüğü üzere, vakanın zuhurunu sağlayan unsur, gerçek insan hüviyetine sahip karakterler olabileceği gibi, bir şekilde teşhis edilerek aksiyona katılımı sağlanmış canlı, cansız, simgesel, alegorik her türlü varlık da olabilir.

Bir kurgusal metinde rol alan kahramanların mahiyetleri itibarıyla iki ana gruba ayrıldığı söylenebilir.

“Bunlardan ilki, ‘düz/yalınkat kahramanlar’ dır. “Kart Karakter” olarak da isimlendirilen bu kahramanlar, son derece belirgin nitelikleri ile okuyucunun karşısına çıkar ve olay örgüsü boyunca herhangi bir değişime uğramazlar. Onlar, insan karakterinin belli ve hâkim yönlerini temsil ederler.”

Yuvarlak kahramanlar psikoloji ve karakter bakımından büyük bir derinlik ve zenginliğe sahiptir. Yuvarlak kahramanlar olay örgüsü boyunca sürekli değişir.”¹⁹⁸

Bir kurgusal eserde düz/ yalınkat kahramanlar kurgunun içinde belli bir işlevi üstlenirler. Kişiliklerinin ve kendilerinden beklenen hareket tarzının değişmezliği onları aksiyon içinde belli yerlere kanalize etmeyi kolaylaştırır. Bu karakter “tip” le örtüşür.¹⁹⁹

Hikâyenin asıl taşıyıcısı durumunda olan kahraman ise daha kompleks bir yapıya sahiptir. Kurgunun tüm dramatik seyri boyunca kendi üsluplarınca davranır; olayların gidişatından etkilenir; halden hale geçmekte, gelişim ve değişim göstermekte de esnek davranırlar. Bu vasıflarıyla asıl kahramanlar ‘karakter’le örtüşür.²⁰⁰

¹⁹⁶ Aktaş, age., 133

¹⁹⁷ Çetişli, age.,67

¹⁹⁸ Çetişli, Age.,68

¹⁹⁹ Tip: “Kendine has bireysel nitelikleri değil, herhangi bir sınıfın, grubun veya meslek mensuplarının ortak değer ve niteliklerini şahsında taşıyan kahramandır. Köylü tipi, öğrenci tipi, memur tipi, alafanga tipi gibi” (Çetişli, Age.:68)

²⁰⁰ Karakter: “Başkalarına benzemekten çok, başkalarından farklılıkları ve sadece kendine has değer ve nitelikleriyle belirginleşen kahramandır.” (Çetişli, age.,69)

Destanlar ve masallar gibi geleneksel tahkiyelerde asıl kahramanların da kişiliği düz yapıdadır. Onlar daha ziyade mutlak ‘iyi’ ve ‘üstün’, menkıbevi, mucizevî nitelikleri haiz kahramanlardır ve anlatı boyunca değişmezler. Asıl kahramana ‘karıt-güç’ ü temsil eden kahraman ise mutlak kötü ve yine sürekli kötü eylemlerin taşıyıcısı durumunda olan değişmez karakterlerdir. Böylece bu tarz geleneksel anlatılarda tip ve sterotiplerin rol aldığı söylenebilir.

Bir kurgusal eserde yer alan şahıs kadrosu, dramatik yapı içinde çeşitli görevler üstlenirler. Kurgusal eserlerin incelenmesinde kahramanların olay örgüsünün oluşumundaki fonksiyonlarının dikkate alınması ve olayları şekillendiren ilişkiler ağındaki duruşlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Çeşitli kahramanları fonksiyonel olarak, üç ana işlev ekseninde toparlar:

“Bir başka ifadeyle yazar eserindeki kahramanlarını, üç farklı işlevle yükümlü kılar. Buna göre; kahramanların büyük bir kısmı, doğrudan doğruya olay örgüsünün oluşumu, gelişimi ve sonuçlanmasında görev alırken; bir kısım kahraman, yazarın düşünce ve kanaatlerinin okuyucuya aktarılmasında; geri kalan bir kısmı ise olay, zaman ve mekânın daha gerçekçi bir intiba içinde anlatılabilmesinde ihtiyaç duyulan atmosferin sağlanmasında görev alırlar.”²⁰¹

Bu üç ana işlev içerisinde kahramanlar, olay kurgusunda ve ilişkiler ağındaki duruşlarına göre şu şekilde sınıflandırılırlar.

2.5.1-Asıl Kahraman / Birinci Derecedeki Kahraman:

Her türden çatışma ve olay kurgusunun merkezinde yer alır. Hikâye asıl kahramanların ekseninde döner ve diğer kahramanlar da onunla olan ilişkilerine göre değerlendirilirler. Aktaş, asıl karakteri şöyle tanımlar:

“Bu, Souriau'nun ‘tematik güç’ olarak adlandırdığı vakaya ilk dramatik hamleyi veren şahıstır. Asıl kahramanın hareketi, bir arzudan, bir ihtiyaçtan veya bir endişeden kaynaklanabilir.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde, olay kurgusu yönünden iç içe geçmiş iki ana hikâye mevcuttur. Bunlardan birincisi olan ‘baba-oğul’ hikâyesinin asıl kahramanları Yakup ve Yusuf karakteridir; ikinci ve merkez hikâyenin asıl kahramanları ise Züleyha ve Yusuf’tur.

²⁰¹ Age.:69

Mesneviler modern öncesi anlatılardan olduğu için esas karakterin mutlak iyi ya da kötüyü sembolize eden tek yönlü bir kişi olması beklenir; oysa, Züleyha kişiliği yalınkat olmaktan çok uzaktır. Geçirdiği değişim/ başkalaşım süreci ve hareketlerindeki çelişkiler, duygularındaki iniş çıkışlarla Züleyha, kompleks bir tematik güçtür. Hikâyedeki olay örgüsüne etkili bir şekilde müdahildir.

Yusuf ve Yakup karakterleri modern öncesi anlatıların tipik özelliği olan destansı, menkıbevi-mucizevî kişilik özelliklerini gösterir. Onların bu karakteri kuşanmalarında ‘peygamber’ oluşları birinci derecede etkilidir. Aynı zamanda bir ‘kısas-ı enbiya’ olan hikâyenin bu iki peygamber kahramanı, doğal olarak ‘mutlak iyi’yi ve ‘mutlak güzel’i sembolize ederler. Yalnızca, Hamdi ve Kemal Paşazâde mesnevisinde Yakup peygamber, Tevrat-Talmut metinlerinde olduğu gibi zaman içinde hırslarından ve hatalarından arınmış görünür. Dolayısıyla kompleks bir kahraman gibi bir değişim süreci geçirir.

2.5.1.1 Yusuf

Tasavvufi sembolizmde mutlak güzelliğin simgesi olan ve klasik edebiyatta “kemal” ve “cemal” vasıflarını temsil eden Hz.Yusuf için, İslam kültüründe dünyaya gelmiş erkeklerin en güzeli olduğu bilgisi mevcuttur. Bu mucizevî güzelliğin kaynağı ruhsal ve fiziksel mükemmelliğin şahsında toplanmış olmasıdır. Fiziki güzelliği özünde var olan manevi yüceliğin dışa akseden yönüdür. Tasavvufi düşünceye göre, O, ilahi güzelliğin kendisinde tecelli ettiği saf ve temiz bir aynadır.²⁰²

Hz.Yusuf, Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an’da tüm hayatının hikâyesiyle en geniş anlamda yer bulan ender peygamberlerden biridir.

Tevrat’ta Yusuf, tıpkı babası Yakup gibi kardeşlerinin düşmanlığını adeta bilerek üstüne çeker.²⁰³

Yusuf, onlara karşı övünme, gururlanma tavrı içindedir. Ayrıca yine Tevrat metninde Yusuf’un kardeşleri üzerinde gözleyici olduğu görülmektedir.²⁰⁴ Kardeşlerinin ve hatta babasının ikazlarına rağmen çalışmaz, süslü elbiseler giyer. Bu tavırlarıyla Yusuf,

²⁰² Giritli Sırrı Paşa, Güzel İnsan Yusuf: Yusuf Suresi Tefsiri, Hz. Tahir. G. Serath, Selis Kitap, İst. 2005

²⁰³ “Yusuf, “Lütfen gördüğüm düşü dinleyin!” dedi. “Tarlada demet bağlıyorduk. Ansızın benim demetim kalkıp dikildi. Sizinkilerse, çevresine toplanıp önünde eğildiler.” Kardeşleri, “Başımıza kral mı olacaksınız? Bizi sen mi yöneteceksin?” dediler. Düşlerinden, söylediklerinden ötürü ondan büsbütün nefret ettiler. Yusuf bir düş daha görüp kardeşlerine anlattı. “Dinleyin, bir düş daha gördüm” dedi, “Güneş, ay ve on bir yıldız önümde eğildiler.” Yusuf, babasıyla kardeşlerine bu düşü anlatınca, babası onu azarladı: “Ne biçim düş bu?” dedi, “Ben, annen, kardeşlerin gelip önünde yere mi eğileceğiz yani?” Kardeşleri Yusuf’u kışkırtıyordu, ama bu olay babasının aklına takıldı. Kitab-ı Mukaddes, Tekvin 37: 6-11

²⁰⁴ Tekvin 37:2 bkz. Giriş bölümü, (Tevrat ve Kur’an metinlerinin karakterler açısından karşılaştırılması)

babası tarafından haksız yere şımartılan, nazlı ve geçimsiz bir çocuktur. Köle olarak satılması onu bir anda olgunlaştırır. Böylesi bir nazlı çocuğun Potifar'ın sarayında büyük bir başarı göstermesi şaşırtıcıdır. Her ne kadar bu olay Tevrat-Talmut kaynaklı yorumlarda çocuğun tarla ve hayvan işlerine katılmayıp babası tarafından okutulduğu şeklinde açıklansa da, söz konusu açıklamalar ancak hesap işlerindeki başarısını aydınlatabilir. Ancak, Potifar'ın tüm işlerini çekip çevirmedeki başarı ve iradesini; eşinin ahlak dışı yaklaşımlarına karşı gösterdiği sağduyu ve dirayetini açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Kur'an'da ise Yusuf, babasının peygamberlere has bir sezgiyle yorumladığı gibi tam bir cevherdir. Onu diğer oğullardan üstün tutan seçilmişlik Yakup'un kişisel önyargısı değil, Allah tarafından bahşedilen üstünlüğü teşhistir. Gördüğü rüya da babasının kanaatini teyit eder mahiyettedir. Yakup, oğlunu büyüklenmekle suçlamaz; sadece bu sırrın onun başına felaket getireceğini basiretiyle sezer.

Kur'an kaynaklı Doğu hikâyelerinde de Yusuf, iç ve dış güzelliği birbirini bütünleyen bir yaratılışa sahiptir. Yaratılıştan sahip olduğu üstün maddi ve manevi nitelikler onun kaderinde belirleyici rol oynamaktadır. Tam anlamıyla yetişip kemalermesi için önünde kölelikten zindana, zindandan saraya uzanan zorlu bir yol olmakla beraber, kendisini zirvelere taşıyacak kudreti özünde barındırmaktadır.

Yusuf kıssasında, bilhassa, Doğu edebiyatlarındaki versiyonlarında iç içe iki hikâye bulunmaktadır. Birincisi, Yusuf'un kardeşleri ve babasıyla olan hikâyesi, diğeri Züleyha ile olan macerasının hikâyesi. Her iki hikâyede de Yusuf, aşk ve nefret çatışmasının tam merkezinde yer alır.

Mesnevilerin kurgusunda esas kahraman olarak Yusuf, tüm hikâyenin ekseninde döndüğü merkez çekim kuvvetidir. Cereyan eden her şey, onunla ilgili bir etki- tepki mekânizmasından doğmuştur. Vaka zincirini meydana getiren halkaların her biri doğrudan Yusuf'la ilgilidir.

Mesnevilerde çizilen Yusuf karakteri Kur'an metniyle ve birbirleriyle tutarlı ilişkiye sahip bir bütünlük arz etmektedir. Tüm mesnevilerdeki görünümüyle Yusuf'un psikolojik ve sosyal portresi çizildiğinde ana hatların oluşumunu şu temel hususiyetlerin belirlediği görülür:

1- *Yusuf'un eşsiz güzelliği*: Mesnevilerde, Yusuf evvela kusursuz güzelliğiyle tavsif edilir. Tüm mesnevilerde fiziki görünüşü hakkında en çok bilgi verilen hikâye

kişisidir. Yakup peygamber, Yusuf un satıldığı kervan, kervanın uğradığı Nablus, Bisan, Askalan, Ariş ve Mısır halkları; Züleyha, Bazığa, Arap ve Mısırlı kadınlar da Yusuf un güzelliğinden ayrıntılarıyla bahsetmiştir.

Hamdi'nin mesnevisinde Yusuf'un güzelliği bir de insanlığın atası Hz.Âdem'in bakış açısıyla dillendirilir. Hz. Âdem yaratıldığında nesli olan tüm insanlığın ruhunu temaşa eder. Tüm güzeller içinde Yusuf'un nuru "nücum arasında şems ü kamer" gibi seçilmekte; "cemal ile mümtaz" "padişah-ı fevk-i kemal" olmakla tüm insanlıktan apayrı bir duruş sergilemektedir.²⁰⁵

O, ay ve güneşe benzemektedir. Baştan aşağı nurdur. Eşi benzeri yoktur. Boyu serviye, 'Sidri'ye benzer. Yüzü ayna gibi saf ve temiz; sözleri cana şifadır. Saçları sünbüle, kaşları mihraba, gözleri nergise, ağzı goncaya, dişleri inciye benzer. Çene çukuru cana zindandır.²⁰⁶ Gözleri şehla ve elâ renklidir. Kaşları fitne çıkarır. Ağzından şeker saçılır, dudakları ab-ı hayattır. Onu kuyudan çıkaran tacir, "ab-ı hayatı zulmetten çıkaran Hızır" gibidir.²⁰⁷

Mısır halkı onunla karşılaştığında böylesi bir güzelliğin gökkubbe altında var olamayacağını düşünür.

Didiler görmemiştir çeşm-i gerdun

Cemali gibi bir nakş-ı hümayun

(Şerifi,34)

2- *Yusuf, temiz kalpli, iyi niyetlidir.* Kardeşlerinin kendisine kötülük yapacaklarını hiç düşünmeden kira götürme isteklerini hemen kabul etmiştir. Bağışlayıcıdır: Eflah adlı kölenin kendisine işkence yapmasını, Malik'in kendisini köle olarak satmasını ve yıllar sonra da kardeşlerini bağışlamıştır.

3-*Emanete riayet eden sadık ve güvenilir bir kişidir.* Mısır azizi Kıtфіr, kendisini evlat edindiğinde evini ve mallarını muhafaza eder. Züleyha'nın aşkına karşı direnir; asla efendisine ihanet etmeyeceğini söyler. Hain olmamak için mahkûm olmayı tercih eder. Sultan Reyyan'dan hakkında soruşturma yapmasını talep ettiğinde, soylu kadınlar onun "sadık" "emin", "takva ve din ehli" olduğunu beyan ederler.

²⁰⁵ Hamdullah Hamdi, Yusuf u Züleyha, haz. Naci Onur, Akçağ Yay. Ankara 1991,s.57

²⁰⁶ Age., 64

²⁰⁷ Yahya Bey, Yusuf u Zeliha, Haz. Mehmet Çavuşoğlu, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul 1979 S.42

4- *İsmet ve iffet sahibidir.* Uzun yıllar boyunca onu elde edebilmek için her yolu deneyen Züleyha'ya karşı içinden bir meyil duysa da iffet ve hayâsı onun böyle bir meyli dışa vurmasına engel olmuş; Züleyha'nın cazibesine olduğu kadar tehdit ve tuzaklarına da direnmiştir.

5- *İlim ve irfan sahibidir.* Doğuştan üstün niteliklere sahip olduğunu hisseden babası, onu özel olarak eğitir. Daha sonra Aziz'in sarayında kendisini yetiştiren Yusuf, bilgi ve donanımını güçlendirir. Zamanın geçerli ilimlerine vakıftır. Bu ilim dalları şunlardır:

a- *Hesap ilmi:* Aziz'in sarayında mali işleri üstlenir. Aziz'in malını mülkünü muhafaza ve idare eder. Burada kazandığı tecrübeyi yıllar sonra Mısır Aziz'i olduğunda ülke ekonomisini yönetmekte kullanacaktır.

b- *Dil bilmek:* Darir'in mesnevisinde Reyyan'ın otuz iki dil bildiği ve hepsiyle Yusuf'u sınıadığı görülmektedir. Yusuf tüm dillerde Sultanla konuşur. Sultan, Yusuf'un ana dili olan İbri dilini bilemez.

Otuz iki dil bilürdi pâdişâh

Bilmedi İbri dilini kıldı âh

Otuz iki dilce Yusuf söyledi

Pâdişâh anı ta'accüb eyledi

(Darir,226)

c- *Rüya tabiri:* Rüya tabiri zamanın geçerli ilim dallarındandır. Sultan Reyyan'ın maiyetindeki devlet adamları, gördüğü düşü tabir etmekten acze düşünce sultan nezdinde itibar kaybetmişlerdir. Yusuf'un ikbale yürüyüşünde tabir ilmüne olan vukufu etken olmuştur.

6- *İdarecilik vasfı:* Yusuf, üzerine aldığı işi en iyi şekilde sonuçlandıran pratik bir yöneticidir. Bir meseleyi kavradığında onun sonuçlarıyla nasıl başa çıkacağını bilir.

Kardeşleri tarafından satıldığı kervancıların elinde aciz ve zavallı görünen Yusuf, fırtına olayının geçmesinden sonra farklı bir konuma geçer. Malik'in ve kervan halkının güvenini kazanarak kervanın idaresinde söz sahibi olur. Malik ona "ey veli-i zaman" diye hitap eder.

Sana layık kemal-i izzettir

Bana layık seni riayettir

(Hamdi,153)

Mısır'ı bekleyen kıtlık felaketini öngörüsüyle kavramış ve hemen ardından ne gibi tedbirler alınabileceğini, Sultanın etrafında var olduğu muhakkak olan tecrübeli devlet adamlarından önce planlamıştır. Ayrıca, bolluk ve kıtlık yıllarındaki itidalli tutumu ülke halkında memnuniyet ve güven uyandırdığı gibi halka adaletle ve şefkatle muamele ederek onların sevgisini de kazanmıştır. Ayrıca, geçmiş deneyimlerinden yararlanmayı bilen bir kişidir. Halası İnas, onu yanında alıkoymak için nasıl ki, babadan kalma kemeri çalmakla suçlamışsa, o da kardeşi Bünyamin'i yanında tutmak için Bünyamin'in mücevher taşı çaldığını söylemiştir. Aynı şekilde Kıtıfir'in yanında kazandığı tecrübeyi devlet yönetirken de kullanabilmiştir.

7- *Öz güveni olan güçlü bir şahsiyettir:* Attığı her adımda doğruluktan şaşmayan, dürüst kişiliğini destekleyen dirayet ve irade gücüne sahiptir. Kuyudan saraya, zindandan ikbale, suçlanmaktan yüceltmeye hayatın her türlü iniş çıkışını aynı metanetle göğüslemeyi bilmiş ve kişiliğinden taviz vermemiştir. Yıllarca bir mahkûm olarak yaşadıkdan sonra büyük bir özgüvenle Sultan'dan ülkenin mali işlerini kendisine devretmesini istemiş ve kafasındaki planları da kararlılıkla yürütmüştür.

8- *Sabır ve metanet sahibidir:* Başına gelen her felakette Allah'a sığınıp sabretmiş asla geri adım atmamıştır.

9- *Hatasından hemen dönen sağduyulu birisidir:* Ali, S.Hamza, Hamdi mesnevilerinde, satıldığı kervanla geçtiği şehirlerde güzelliği tüm halkı büyülediğinde gururu okşanır.

Cümle kişverde ber-güzîde benem

Sadef-i âleme feride benem

Galiba bu hezar-dîde felek

Görmedi bana benzer ins ü melek

(Hamdi, 162)

Tekebbüre düşmesi ind-i ilahide hoş karşılanmaz ve ahalisi perilerden oluşan Ariş halkıyla karşılaştırılır. Durumu hemen kavrayan Yusuf, ilahi ikaza mazhar olduğunu da derhal hissedip tövbekâr olur.

Zindanda rüyasını yordduğu gençten halini Sultana arz etmesini istemiştir. Oysa halini Allah'tan gayrisine arz etmesi manevi bir hatadır. Cebrail'in ikazıyla derhal toparlanır. Hatasından döner.

10-*Duygusaldir*: Kardeşleri kendisini kervana sattıklarında, onlardan gördüğü tüm zulme rağmen ayrılık acısıyla duygulanır. Onlarla ağlayarak kucaklaşır. Baba yurdundan, annesinin kabrinden uzaklaşırken de acı acı ağlar. Aynı şekilde kendisini zindana düşüren Züleyha'yı yıllar sonra fakir ve acuze olarak gördüğünde ve babası Yakup'un mektubunu aldığı da gözyaşlarını tutamaz.

11- *Vefalı ve kadirşinastır*. Kendisine zulmeden kardeşlerinden ayrılırken helalleşmek ister. "Belki bir daha kavuşmak mümkün olmaz. Bunca yıl birlikte yaşadık. Aynı evde kaldık. Yetişmemde emekleri çoktur; üzerimde ekmek ve tuz hakkı vardır" der. Malik, onun bu tavrına çok şaşırır; vefa ve bağlılığına hayret eder.²⁰⁸. Mısır'da Aziz Kıtıfır'ın sarayında yaşarken eşi Zeliha'nın elçi gönderdiği dadıya üzerinde hakkı olan birine ihanet edemeyeceğini bildirir. Aziz, kendisini satın almış, evlatlık edinerek evini emanet etmiştir. Bu şartlarda kendisinin hiç bir zaman aziz için kötülük düşünemeyeceğini beyan eder.

2.5.1.2 Züleyha

Mesnevilerde, iç içe geçmiş iki hikâyeden en uzun ve kapsamlı olan ikincisi Züleyha'nın hikâyesidir. Baba- oğul hikâyesinin asıl kahramanı nasıl Yakup ise, mesnevilerin üzerine inşa edildiği aşk hikâyesinin asıl taşıyıcısı da Züleyha'dır.

Kaynağını Kur'an ve Tevrat'tan alan mesneviler, Züleyha tipini oluştururken her iki kaynaktan da bağımsız hareket ederek özgün bir karakter yaratmışlardır. Bu karakter, kutsal kitap metinlerinden ziyade destan, masal ve halk hikâyelerinden doğmuş gibidir.

Tevrat çıkışlı Yusuf öykülerinde Züleyha nefsâni hırsların kural tanımazlığını gösterir. Yaydan fırlamış kaza okudur. Sinsice pusu kurar ve aniden Yusuf'u tezgâhlanmış bir tuzağa çeker. Yusuf, ya onun karanlık heveslerine ram olacak; ya da sonu ölüm veya zindan olacaktır. Bu bağlamda Zeliha, gözünü hırs bürümüş, azgın bir nefisten ibarettir.

Hikâyenin kurgusunda Tevrat'tan çokça etkilenmiş olmalarına rağmen, mesnevilerde Züleyha, lanetlenmiş hırslı bir kadın değil, çaresiz dertlere düşmüş bir âşık

²⁰⁸ Hamdi, age.,s.144

kadıdır. Doğu edebiyatındaki ilk örneklerinden itibaren tüm mesnevilerde Züleyha, kaderin tecellisiyle ve çaresizce Yusuf'un aşkına sürüklenir.

Zeliha "Mağrib" sultanı "Taymus"un kızıdır. Tüm mesnevilerde bu tanımlama görülür. Kastedilen Magrib ülkesi Avrupa'da bir yer olmalıdır. Zira babasının adının Taymus/Thomas olması da bunu düşündürmektedir. Belki de Mısır ve Roma ilişkisini düşünmek lazım.

1. Züleyha'nın güzelliği:

Züleyha, dillere destan güzellikte bir kızdır. Onu her gören hayranlıkla büyülenmektedir. Cennetteki 'huri'lere benzeyen Züleyha, dolunay gibidir.²⁰⁹ Ay, parlaklığını yüzünün nurundan almıştır. Kaşları, nur üzerinde "nun" harfi gibidir.²¹⁰ Kara geceler gibi saçları siyah ve uzundur. Zülfü, akılları perişan edip, çene çukurunun zindanına düşürür.²¹¹ Nergis gözleri baygın, hülyalıdır. Bazen de sihirbaz gibidir.²¹² Siması "melek- manzar", "peri-peyker"dir.²¹³ Gül goncası ağzı, söz sığmayacak kadar küçüktür. Parmakları kalem gibi incedir. Beli de incektir. Yedi yaşına geldiğinde ayın on dördü gibi güzel olmuştur. Nazlıdır, latiftir.²¹⁴ Güzelliği yedi iklime şan olmuş, yedi büyük ülkenin sulatanı ona talip olmuştur.

2. Züleyha'nın rüyada âşık olması:

Züleyha, bir gece rüyasında bir genç görür ve o anda büyük ve derin bir aşk duyar. Bir tek rüyayla sarsılır, hüznünlere boğulur; ertesi yıl bir kez daha rüyasında aynı kişiyi görür. Artık tamamen bağlanmış, yataklara düşmüş, yemeden içmeden, sözden sohbetten çekilmiştir. Babası, dadısı, tüm saray, kızın gündün güne sararıp solmasına, "meh-i nev gibi hayale" dönmesine üzülür.²¹⁵ Böylece tüm mesnevilerde Züleyha'nın aşkı "rüyada âşık olma" motifiyle ilişkilendirilerek Türk Halk kültürünün kutsal bir değer atfettiği ilahi aşk makamına oturtulur. Züleyha'nın Yusuf'a aşkı takdir-i ilahinin tecellisidir. Yusuf'un sadık rüyası kaderini nasıl çizdiyse Züleyha'nın rüyası da onu Yusuf'un kine denk bir maceraya itmiştir. Kıtıfır /Kuteyfarla evliliği rüyasında gördüğü ilahi işaretlerdir.

3. Züleyha'nın mecnun karakterine dönüşmesi:

²⁰⁹ Sinan Uygur, age., s145)

²¹⁰ Hamdi, age., 182

²¹¹ Z.Kültürel, age. 23

²¹² Hamdi, age., 183

²¹³ Yahya, age.,53

²¹⁴ Hamdi,age.,182-183

²¹⁵ Şerifi, age.,24

Mesnevilerde Züleyha, rüyada âşık olarak birden “mecnun” karakterine bürünür. Önceleri sırrını aşikâr etmek istemez, gizli gizli dert çeker. Arkadaşlarıyla eğlencelerde, gezintilerde vakit geçirirken, içi sıkıntılarla daralır.

Tutmuş iken belâ yakasını

Dâmen-i sabra sardı pâsını

(Hamdi,190)

Böyle buhranlar içinde geceler boyu ağlar ve sabahlara kadar sevgilinin hayaliyle avunmaya çalışır, bir hem-dert bulamayıp “ay”la “güneş”le konuşur.²¹⁶ Böylelikle, Züleyha sararıp solar, ağır bir melankoli içinde halini gizleyemez durumlara düşer. Bir müddet sonra da onda delilik halleri görülür. Dadıların nasihatleri, babasının emir ve ricaları çılgınlıklarını dizginleyemez. Evden kaçıp kendini yollara vurması tehlikesine karşı, sonunda babası onu zincire vurmak zorunda kalır.²¹⁷

Nihayet, üçüncü rüyada bu kez aynı kişi tekrar görünür ve ona Mısır azizi olduğunu beyan eder.

Bu, Yusuf’un hali değil, geleceğidir. Ancak, Züleyha, bu işaretle kendisini isteyen tüm sultanların talebini reddedip Mısır Aziz’ine mektup yazmak için babasını ikna eder. Dillere destan düğün hüsrana sonuclanır. Mesnevilerin tamamına göre Hak da onu Yusuf’a reva görmektedir. O yüzden Kıtıfir’e bir cin- peri kızını eş olarak yollar. Ya da bir şekilde Kıtıfir’i Züleyha’dan uzak tutar. Böylece Züleyha, Kıtıfir’le evliliği boyunca Yusuf’a sadık kalır.

Zeliha Kanzafer’a muti olmaz

Özin saklar ona hergiz yakın kelmez

Kanzafer bu ahvaling aslıng bilmez

Cin kızın Zeliha dip sever imdi

(Ali,155)

Düşlerindeki sevgili, Züleyha’nın karşısına köle olarak çıkar. Ama Züleyha onu sultanlara değişmez. Giydirir kuşatır hayranlığı, aşkı her geçen gün çoğalır. Bir an görmeden yapamaz. Kan aldırarak için kendisine neşter vurulsa yere damlayan kanı “Yusuf” yazar.

²¹⁶ Yahya, age.,66-67

²¹⁷ Hamdi, age.,206, Şerifi, age.,24, Hasan Aktaş, Abdurrahman Gubari Yusuf u Züleyha, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum-2006

*Badezan tenden kan aldırır olsa
Hicam anın tamarına neşter ursa
Alel-hal kanı akıp yere tamsa
Yer üzre Yusuf atı yazılır imdi*

(Ali,166)

Züleyha ne zaman gökyüzüne baksa yıldızlar Yusuf diye söylerler.²¹⁸ Aşk acısından dolayı çok ağladığı için gözlerine kan oturur. Aklı başından gider. Ayın on dördüne benzeyen çehresi hilâle döner. Boyu ise dal gibi olur. Züleyha'nın bu halini etrafındakiler bunu cinlere, nazara, büyüye, cünuna bağlar.²¹⁹ Uykusuz gecelerinde mumla dertleşir. Kendini ateşe atan pervanenin haline imrenir.²²⁰

4. Züleyha'nın sınır tanımaz kişiliği

Batı edebiyatında Zeliha, yakışıklı kölesine heves ve arzu duyan, onunla gününü gün etmek isteyen, düşük ahlaklı bir kadından başka bir şey değildir. Onun sınır tanımayan halleri müptezel kişiliğinden kaynaklanır.

Doğu hikâyelerinde ise, bir âşık olarak Züleyha, erkek kahramanın rolünü üstlenir. Naz makamında Yusuf durur, niyaz makamında Züleyha. Onu elde etmek için açıktan mücadele eder. Rüyalarında gördüğü sevgilinin peşinden uzak diyara sürüklenen de, 'mâşuk'tan visal dileyen de, ona kavuşmak için gözü kara olarak her maceraya atılan da Züleyha'dır. Züleyha'nın üstlendiği *rol değişimi* şu mısralarda tam olarak ifadesini bulur.

*Ne du'â çâre eyledi ne füsün
Oldu Leylâ'yı hüsn iken Mecnûn*

(Hamdi,204)

*K'ey vatandan beni garîb kılan
Gül iken haste andelîb kılan*

(Hamdi,238)

*Zeliha'nın önünde âl-i Yakup
Tururdu taze gonca gibi mahcup*

(T. Yahya,107)

²¹⁸ Köktekin, Kâzım, *Sula (Süli) Fakih'in Yusuf ve Züleyha'sı (İnceleme-Metin)*
Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.189

²¹⁹ Hamdi, age., 199

²²⁰ T. Yahya, age.,123

Mesnevilerin bu bölümünde çoğu masal motifleriyle işlenmiş tasvirler görülür. Züleyha'nın Yusuf için yaptırdığı saray, aynalarla çoğalan görüntüler, ülkenin usta nakkaşlarının çizdiği Yusuf u Züleyha tasvirleri gibi. Aşk mesnevilerinde daima görüldüğü üzere, âşığa yardımcı olan karakterler burada da devreye girer. Züleyha'nın dadısı ona sürekli yol gösterir akıl öğretir, planlarını uygulamada yardımcı olur.

Züleyha, Yusuf'u elde edemez ve bir felakete sonuçlanabilecek karşılaşma anında hiç çekinmeden Yusuf'u suçlar. Yusuf'u canından bile çok severken onu zindana hatta ölüme götürecek iftirayı atmaktan kendini alamaz. Burada kendini savunma içgüdüleriyle birlikte öfke ve intikam hissine dönüşen bir his patlaması da görülmektedir. Modern roman kurgusunda rastlanabilecek bir ruhsal çatışma tüm mesnevilerde başarıyla canlandırılır. Bu durum, âşık karakter olarak yüceltilen Züleyha'nın tutarsızlığı olarak gösterilmez. Bilakis içinde derin tezatlar barındıran kadın kahramanı yalınkat olmaktan kurtarır; aşkıyla beraber yıkıcı ihtirasının da ustaca resmedildiği çok renkli, çok boyutlu bir karaktere dönüştürür.

Bu başarılı canlandırma kaynağını Kur'an'dan almaktadır. Yusuf suresinde Yusuf'un dirayeti kadar Züleyha'nın içine düştüğü paradoks da beşeri zaafların ve ilahi takdirin sarkacında insanın kararsız duruşunu objektif olarak sunulmaktadır.

Bu paradoksal duruşuyla Züleyha, bir yandan Doğu toplumlarında bir kadından beklenmeyecek cüreti, istediğini elde etme yolunda asla geri adım atmayı, bu uğurda en kötü sonuçları bile göze alışıyla aktif ve gözü pek bir karakteri canlandırırken; diğer yandan yine Doğu hikâyelerinde hep olduğu gibi, ağlayıp inleyen, ümitsiz aşkına aklını ve canını feda eden klasik âşık tipiyle de örtüşür.

5. Toplumla sevdiğiyle ve kendisiyle hesaplaşma cesaretini gösteren kadın:

Bu gözüpek hırslı kadın, çıkmaza saplandığı durumda bir yandan aşkıyla bir yandan da toplumla hesaplaşma peşindedir. Öncelikle, adını dillere düşüren Mısırlı kadınlara bir ders vermeyi planlar. Burada masumiyetini ispatlamağa çalışan evli bir kadın gibi davranmaz. Tam tersi, aşk davasında haklılığını ispatlama peşindedir. Tüm kadınları bir ziyafette toplar, ellerinde bıçak varken Yusuf'la karşılaştırıp ellerini kesmelerini sağlar. Kadınlar böyle bir aşka düşmekte onu haklı bulurlar.

Ardından Yusuf'u zindana attırır. Onu yola getirmek, reddedilişinin hesabını sormak peşindedir. Bunu yaparken kalbinin bir yanı sevgilisinin acı çekmesini istemez.

Zindancıdan Yusuf'u hoş tutmasını, onun boynuna zincir vurmamasını, yüzünü taze su ile yıkamasını, saçlarını gülsuyu ile taramasını ister.²²¹

Yusuf'un zindan yılları Züleyha'nın âşık karakterinin sivri köşelerinden törpülediği, ayrılık ve pişmanlık ateşinin potasında eriyerek yeniden şekillendiği bir dönemdir. Yusuf bu yıllarda sabır, tevekkül, ilim ve hikmetle donanırken, Züleyha da gözü kara ve ihtiras dolu aşkını acıyla yeniden şekillendirmektedir. Servetini, sağlığını, güzelliğini, itibarını hâsılı tüm maddi varını bile isteye tüketir. Zamanını gözyaşı içinde geçirir ve yaşlanmaya başlar. Güzelliği altüst olur. Malını mülkünü Yusuf'tan haber getirenlere dağıtır. Malı mülkü de bitince kimse yanına uğramaz olur. Ecel bile onu unuttur. Kendine neyden bir ev yapar. Tıpkı Yakup'un "kulbe-i ahzan"a çekilmesi gibi kendini Yusuf dışında tüm dünyaya kapatır. Maddi yönü ezilirken manevi yönü yücelir. Mesnevilerin bu bölümünde Züleyha, artık kendisiyle hesaplaşmaya girişmiştir. Tüm manevi varlığını yeniden yapılandıracak bir sorgulamaya girer. Yıllarca tapındığı mabudunun acziyetinden utanç ve öfke duyan Züleyha'nın yaşadığı his patlaması tüm mesnevilerde yer almakla beraber en canlı ifadesini Hamdi ve Yahya mesnevilerinde bulur.

Didi hayfâ diriga ey cemadât

Size Hak dirdüm eylerdüm münacat

Olurdım tâlib-i mechul-i mutlak

Bugün butlanunuz bildüm muhakkak

İdeli sizden istimdad-ı himmet

Yüzime bakmaz oldı ayn-ı izzet

Bu resme söğdi asnâma müretteb

Şikest itti dil-iâşık gibi hep

(T. Yahya, 157)

Bu dönemin sonunda, yani Yusuf'un zindandan ikbale yürüdüğü dönemde, Züleyha putunu kırar ve tek Allah'a iman eder.

²²¹ Hamdi, age.,s. 350

Hikâyenin sonunda pek çok Doğu hikâyesinde görüldüğü gibi Züleyha. büründüğü “mecnun” karakterinin gereği maddi aşktan manevi aşka evrilen, mecazi aşk mertebesinden hakiki aşk makamına ulaşan çileli bir yol yürür.

2.5.1.3. Yakup

Mesnevilerde iç içe geçmiş iki hikâyeden birisi ‘baba- oğul’a aittir. Hz. Yakup karakteri bu hikâyenin ana kahramanıdır. Mesnevilerde Yakup karakteri çizilirken Kur’an referans alınmakla beraber Tevrat kaynaklı bilgiler de belirgin olarak kullanılmıştır.

Tevrat’ta Yakup, bir yönüyle, istediğini elde etmek için her yolu denemekten çekinmeyen yalan, hile ve düzen kuran, kaypak ve muhteris biri gibi görünür.

Tevrat’a göre Yakup ve İys/İsi Hz. İshak’ın iki oğludur. Yakup, doğumda kendisinden önce gelen kardeşi Is’ın topuğunu yakalamış olarak dünyaya gelir. Doğumda başlayan rekabet, Yakup ve annelerinin düzenlediği planla İys’in hakkı olan nübüvvetin Yakup’a geçmesiyle husumete dönüşür. İki kardeş arasında sonu düşmanlıkla biten bu rekabet daha sonra Yakub’un oğullarına da yansiyacaktır.²²²

Tevrat’ta bu şekilde çizilen Yakup karakteri Tevrat kaynaklı Batı edebiyatı hikâyelerini etkilediği kadar Türk Edebiyatında bazı mesnevileri de etkilemiştir. Hamdullah Hamdi ve Taşlıcalı Yahya gibi Türk edebiyatında en güzel “Yusuf u Züleyha” mesnevilerini yazan şairlerin eserinde Yusuf kıssası Yakup peygambere ait Tevrat-Talmut kaynaklı bu bilgilerle başlar.

Çağırdı oğlı İsi hazretine

Nazargâh itti ayn-ı izzetine

Eyitti hatrum ey mah-manzar

Şikar ahusunun biryanın ister

²²² İys, Babaları İshak’a her bakımdan daha olgun ve üstün görünmektedir ve nübüvvet mirasını bu oğluna bırakmayı arzulamaktadır. Ancak anneleri de oğlu Yakup’tan yanadır. Eşinin niyetini sezer ve İsi’ye karşı Yakup’u destekleyecek bir plan kurar. Burada her iki ebeveynin tamamen hissi davrandıkları ve evlat ayrımı yaptıkları görülmektedir. Av etinden hoşlanan İshak, oğullarından kendisine bir av getirmesini ister. Usta bir avcı olan İsi hemen yola düşer. Babanın dua etmek için av eti istemesinin sebebi belki de budur. Ancak içeride anne de Yakup’a destek olacaktır. Acele bir hayvan kesip kızartır ve Yakup eliyle İshak’a sunar. Gözleri görmeyen İshak yiyeceği getireni İys zannederek nübüvvet duasını yapar ve Yakup halef seçilir. Avdan dönen İys’i kötü bir haber beklemektedir. İshak peygamber de sonunda durumu anlar, oyuna getirildiğini fark eder; ancak yapacak bir şey yoktur ve nübüvvet Yakup’a verilmiştir bile. Yakup, İys’den korkar zira öldürüleceğini tahmin ediyordu. Gece vakti gizlice kaçarak Kenan topraklarına varır, halasının himayesine sığınır.

*Getir sana ziyade himmetim var
Bu raza itme Yakub'u haberdar*

*İdeyin sana ecdadım duasın
Yirüme ta ki peygamber olasın*

*Atası İ's'e etmişdi muhabbet
Mahabbetten araya düşdi nisbet*

*Anası oğlu Yakub'u severdi
Ana bir eylük etmeğe iverdi*

(Yahya, 14- 15)

Kardeşiyle arasına giren husumetten korkan Yakup, Şam'a yerleşir. Halasının iki kızıyla ve onların cariyeleriyle evlenir, toplam on iki oğul sahibi olur. Eşleri içinde en ziyade Rahil'i, evlatları içinde ise Yusuf'u sevmektedir.

Mesnevilerde baba oğul ilişkisi öncelikle Kur'an kaynak alınarak tasvir edilir. Tüm mesnevilerde Yakup, Allah vergisi ferasetiyle Yusuf'u tam da işlenecek bir cevher olarak görmüş, tüm ilim ve hikmet varını oğluna aktarmıştır. Ancak, bunların dışında Yusuf'un kayırıldığına dair muhtemelen Tevrat kaynaklı bazı bilgiler de görülmektedir. S. Fakih ve Darir mesnevilerinde Yakup'un tüm oğullarına üç bin, Yusuf'a ise altı bin koyun verdiği ifade edilir.

Degme oğluna üçbin koyun ider

Altı bin Yusuf iderdi peder

(S Fakih, 71)

Hamdi mesnevisinde ise baba oğul ilişkisi çok daha ayrıntılı olarak tahkiye edilir. Tüm mesnevilerde asıl vakaya geçerken özetleme tekniğiyle aktarılan bu ilişki, sebebi-tilif bölümünde kendi babasıyla olan hayatıyla ilişkilendiriliş tarzından da yorumlanabileceği gibi, Hamdi için çok özel bir anlama sahiptir.

Sadece Hamdi mesnevisinde geçen bir epizotta, Yakup, en kıymetli aile yadigârlarını Yusuf'a sunar. Bir bayram günü Yusuf'u yanına alır, onu gül sularıyla yıkar, tarar süsler. Ona, Cebrail'in Hz. İbrahim'e, ateşe atılacağı an cennetten getirip de

giydirdiği, o özel gömleği giydirir. Beline de babası İshak'ın kemerini takar. Ona verilen bu özel değer ve itibar kardeşlerin öfke ve kıskançlığını çeker.²²³

Yine Hamdi ve Şerifi mesnevilerinde geçen küçük bir epizot ise şöyledir: Yakup'un kapısı önünde biten bir ağaç her oğlunun doğumunda bir dal verir; Yakup da bu dallardan oğullarına asa yapar. Ancak, Yusuf'un doğumunda ağaç dal vermediği için Yakup dua eder ve Cebrail ona cennetten zebercet dalı getirir. Yusuf'un babalarının duasıyla bu şekilde taltif edilmesi kardeşleri öfkelenendir.²²⁴

Bu örnekler oğlunun başına gelenlerle Yakup'un davranışlarını ilişkilendirmektedir. İlginç bir yorum da Yahya mesnevisinde yer almaktadır. Burada "sebeb-i felakât-i Yakup" adı altında iki "nükte" aktarılır. Bunlardan birincisi, S. Fakih, Darir, Hamdi, Şerifi mesnevilerinde de yer bulan, Yakup'un sütanne olarak aldığı cariye'nin bebeğini, tüm sütü Yusuf'a kalsın diye, satmasını anlatan epizottur. Yalnız Yahya'da görülen "sebeb-i diğer" ise Yakup'un bir baba olarak oğluna gösterdiği aşırı zaafın ind-i ilahide hoş karşılanmadığını beyan eder.

Bu ifrat-ı muhabbet oldı mihnet

İrişti farkına sevda-yı firkat

(T.Yahya, 39)

O andan itibaren Yakup karakterini acı, hasret ve sabr u tahammül çatışması çerçeveler. Gözleri kör olana kadar ağlar inler acısını tam yirmi altı yıl ilk günkü tazeliğiyle duyar, ancak "bana düşen sabr-ı cemildir" diye çizdiği düstura sadık kalır.

Yakup karakterinin en bariz özelliği bir baba olarak hissettikleri ve yaşadığı acılardır. Mesnevilerde, leit-motif tekniğiyle sıkça tekrarlanan "hüzün" ile özdeşleştirilmiştir. İsmiyle beraber "gam", "hüzün", "keder", "hasret", "firkat", "şeyda" kelimeleriyle yapılan sıfatlar anılmaktadır. Sabır ve tevekküle yaslanarak geçirdiği upuzun hüzünlü yılları ikinci bir ayrılık acısı böler. Yusuf'a yaptıklarının acısını hâlâ unutamadığı oğulları, ondan, bu kez ikinci bir Yusuf olarak bağrına bastığı Bünyamin'i talep ederler. Şartlar onların bu talebini de karşılamayı gerektirmektedir. Alınan teminatlar yine boşa çıkacak, Bünyamin de, Yusuf gibi, ağabeyleriyle çıktığı seferden dönmeyecektir. Yakup karakterinin gücü burada ortaya çıkar. Görünüşte en sevdiği iki oğlunu kaybetmiştir; ancak, aslında diğer evlatları da babalarına ihanet eden, güvenilmez insanlar durumuna düştüğü için adeta birer kayıptır.

²²³ Hamdi, age., s.66

²²⁴ Hamdi, age.,67-68, Şerifi, age., 27

Hikâyeyi kuşatan ayrılık acısı bir müjdeyle sonlandığında, Yakup peygamber tüm oğullarına birden kavuşur ve yeni kurdukları hayata veda ederken de oğullarından bu kez kendilerine emanet bıraktığı din adına teminat alır.

Şeyyat Hamza ve S. Fakih mesnevilerinde Yakup bir zinciri bağlamak ister gibi oğullarını yanına alarak atası Hz. İbrahim'in kabrini ziyarete gider ve burada irtihal eder.

Yahya'da Yakup'un sonu, insana iki gün mutluluk yaşatan feleğin cellat kesilip sevincini katledeceği yorumuyla sunulur.²²⁵ Hamdi de aynı yorumu yapmaktadır. Hamdi'ye göre de devr-i felek bir gün "visal" ile "hurrem ü şad" kıldığını ertesi gün yere vurur:

Etti âhir ecel deburu ubur

Ne safa kodu yıkmadık ne sürur

(Hamdi, 429)

2.5.2. Hasım veya Karşı Güç:

Olay zincirinin teşekkülünde ve kişiler arası ilişkiler merkezinde çoğu zaman bir 'karşı kutup' bulunur.

"Çatışmanın olabilmesi, vaka zincirinin düğümlenmesi için birinci derecedeki kahramanla temsil edilen tematik gücün karşısında bir hasıma ihtiyaç duyulur. Tematik gücün gelişmesine mani olan bu güce Sourian karşı güç adını vermektedir."²²⁶

Bu karşı güç, olay akışını statik seyirinden çıkarır, aktif bir karmaşaya sebep olur. Oluşan bu çatışma ve entrik atmosfer hikâyenin aksiyon yapısını belirler.

Bilhassa, modern öncesi dönem anlatma esasına bağlı eserlerde hikâye kurgusu bu iki temel güç üzerinden şekillenir. Mutlak iyinin karşısında yer alan mutlak kötü sadece olay akışını canlandırmakla kalmaz hikâyenin üzerine bina edildiği 'iyi'nin görünür kılınmasını sağlayacak fonu oluşturur.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde en önemli karşıt güç, baba oğul hikâyesinde yer alan kıskanç kardeşlerdir. Kardeşler mesnevilerde topluca 'kötülük yapan kişiler' olarak anılırlar. Ancak burada çok önemli bir husus vardır ki, geleneksel tahkiyede 'mutlak kötü' yü temsil eden 'yalıncat' kahramanları dramatik yapısı olan 'yuvarlak kahramanlar'a dönüştürür. Karşı gücü temsil eden bu 'kötü' kişiler aynı zamanda Hamdi mesnevisinde olduğu gibi, isimlerinin yanında "Aleyhissalam" sıfatını taşıyan peygamber evlatlarıdır. İyi aile terbiyesi ve temiz bir maya gibi 'iyi' nitelikleri de taşıyan bu kişiler, mesnevilerde

²²⁵ Yahya, age., s. 174

²²⁶ Aktaş, age.,s.135

derin bir psikolojik çatışmayı içlerinde barındırırlar. Bilhassa Yehuda'nın temsil ettiği bu değerler karmaşası ve iyilik-kötülük çatışması onları derin psikolojik yapısı olan karakterlere dönüştürmektedir.

İkinci hikâyenin 'karşıt- güç'ü Aziz Kıtıfir/Kanzafar'dır. Bu karakter bilhassa Züleyha açısından karşıt gücü temsil etmektedir. Hikâye içindeki varlığı Züleyha'nın arzularına, amaçlarına ulaşmasında bir engeldir. Ancak Kıtıfir karakteri de ilginç bir şekilde kompleksdir. Modern öncesi anlatılarda, bilhassa bir aşk üçgeni söz konusu olduğunda, kahramanın karşısında durması gereken 'kötü' tip olmaktan çok uzaktır. Esas kahramanlardan Züleyha'ya göre karşıt güç olmasına rağmen, onun hayatındaki varlığı olumsuz ve zulmedici değildir. Bilakis, eşini sayıp seven, aşk üçgenin karşıt kutbunda yer alan kişiye ise âdil olarak yaklaşmaya çalışan bu kahramanın "kötü" oluşu sadece konumundan kaynaklanmaktadır.

2.5.2.1 Kardeşler

Yusuf'un kaderini etkileyen, hayatında en belirleyici rolü oynayan unsur kardeşlerinin husumetidir. Yusuf hayatında ilk kez öfke ve nefretle tanışır; zulme ve haksızlığa uğramanın ne demek olduğunu öğrenir.

Düşünde on bir yıldız güneş ve ayın kendisine secde ettiğini gördüğü zaman babası, oğullarının tehlikeli bir potansiyele dönüşen nefretlerini üzerine çekmesinden korkar. Bu, Yakup'un baba olarak oğullarındaki nefret ve kıskançlığın boyutlarını hissedebildiğini gösterir. Ancak sevilen el üzerinde tutulan bir çocuk olarak Yusuf, etrafında gelişen tehlikeli oluşumdan habersizdir. Ağabeylerinin birlikte kıra çıkma teklifini babaları korkuyla, Yusuf sevinçle karşılar.

Yusuf'un on üvey ağabeyi: Rubil, Şemun Lavi, Yehuda, Yağşalal, Yeşçer, Riyalün, Dan, Cadu, Aşer Deyne/Dünya adlı kız kardeşi ve aynı anneden doğma Bünyamin/İbn-i Yamin adlı küçük kardeşi vardır. ²²⁷On üvey ağabey, Yusuf'a karşıt gittikçe artan öfke ve kıskançlık duyguları içindedir. Babalarının da endişelendiği gibi, Yusuf'un gördüğü düş, bardağı taşıran son damla olmuştur.

Kur'an kaynaklı hikâyelerde Tevrat yorumunun aksine, kardeşlerin düşmanlığı onun davranışlarına katlanamamaktan değil, bilakis üstün davranış ve ahlakı karşısında ezilmelerindedir. Bu eziklik ve yetersizlik duygusu onları sonuçları ağır olacak planlar yapmaya iter. Yusuf'u ortadan kaldırmak suretiyle babalarının sevgisini kendilerine

²²⁷ Hamdi, age.,55-56

hasretmek isterler. Bu yönüyle Yusuf kıssası Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan 'Habil' ve 'Kabil' macerasıyla benzeşmektedir. Kardeşler, rakibi önce ortadan kaldırıp sonra tövbekâr olmanın Allah'ın rızasını tekrar kazanmaya yeteceğini düşünürler. Hesaplarına göre hem babaları bu olayı unutacak, hem Allah tüm yaşananları bağışlayacak, böylece istedikleri huzura kavuşacaklardır.

*Didiler kim giru tevbe idevüz
Yarlıgaya girü Çalab nidevüz*

*Yazuğumuz dilevüz Tanrıdan
Rahmet ide yine bizi yaradan*

(S. Fakih, 88)

Şemun, öldürme fikrini ortaya atar.²²⁸ Tüm kardeşler aralarında "öldürelim", "kanını dökelim" diye konuşurlar. Rubil, Yusuf'u öldürerek ellerini kana bulamak yerine onu bir mağaraya kapatmak gerektiğini söyler. Böylece, Yusuf aç kalacak, kurtlara, tilkilere yem olacaktır. İçlerinde Yusuf'a en çok şefkat gösteren ya da korkunç plana dahil olmaktan pişman olan Yehuda, kardeşlerini Yusuf'u öldürme fikrinden vazgeçirir. Onu kuyuya atma fikrini öne sürer. Böylece, Yusuf ölmeyecek, birileri onu bulup ya oğul ya kul edinecektir. Babalarından "Yusuf'u kırlara götüreceğiz." diyerek güçlkle izin alırlar. Ona yolda yapmadıkları zulüm kalmaz. Yusuf'u kuyuya attıktan sonra Şemun, Rubil ve Lavi kuyunun başına gidip Yusuf'u yalancılıkla suçlarlar. Sadece Yehuda acı ve pişmanlıkla çırpınır Yusuf'u korumaya çalışır.

Yusuf'a olan kızgınlıklarını onun yalancı oluşuna atfederken kendileri de hile, yalan-dolan içindedirler. Babalarını Yusuf'un öldüğü yalanına inandırmak için yalandan ağlayıp feryad ederler. Şem'un o kadar acımasızdır ki babasının, kurt yalanına inanmadığını görünce, kuyuya giderek Yusuf'u paramparça etmeyi, onun bazı azalarını alarak babasına getirmeyi teklif eder. Yehuda bu fikre şiddetle karşı koyar. Hatta diğer kardeşleri de ikna ederek Yusuf'u kuyudan çıkarmayı düşünürse de şeytan onları bu fikirlerinden vazgeçirir.

²²⁸ Hamdi, age.,71

Mesnevilerin çoğunda kardeşler acımasız, yalancı, kıskanç, duyarsız olarak vasfedilir. Yusuf'u baba sevgisi uğruna öldürmek istemişlerdir; ancak, babalarının gözleri önünde erimesine de tepki göstermezler. Yusuf'u kuyudan çıkaran kervana, onun yalancı, hırsız ve kaçak bir kul olduğunu söylerler. Kervancıların gözünde değerini düşürürler. Yusuf'u satmalarının üzerinden uzun yıllar geçtikten sonra olgunlaşmış ve hatta pişman olmuş olmalarına rağmen, küçük kardeşleri Bünyamin'i "hırsız" iddiasıyla yakalayan Yusuf'a rahatlıkla "Biz bunun yaptıklarından beriyiz. Bunun kardeşi Yusuf da hırsızdı" diyebilirler. Yusuf, onlara yaptıklarını ima eden şeyler söyler onlar da inkârlarını sürdürürler. Ne zaman ki yaptıkları açığa çıkar o zaman pişmanlıkla af dilerler.

Mesnevilerin tamamında Yehuda hariç, tüm kardeşler ortak bir kararlılık içindedir. Bu sebeple çoğu mesnevide tek tek şahsiyetleri resmedilmez de toplu olarak "emanete hıyanet eden", "kindar" "ikiyüzlü" "entrikacı" "merhametsiz", "yalancı", "hasut", "hilekâr", "haris" insanlar olarak vasıflandırılırlar. En geniş ve ayrıntılı olarak Hamdi'nin mesnevisinde olmak üzere diğer mesnevilerde de şahsiyetleri hakkında bilgi verilen kardeşler, Yehuda, Şemun, Rubil ve Lavi'dir.

2.5.2.2. Yehuda

Mesnevilerde hakkında en fazla bilgi verilen üvey ağabey Yehuda'dır. Yakup'un Leyya'dan olan oğlu Yehuda, Yusuf'a karşı diğer kardeşlerinden daha merhametli davranmış, Şemun ve Rubil'i Yusuf'u öldürme fikrinden vazgeçirmiştir. Kardeşlerin onu "hançerlemek", "mağarada hayvanlara yem etmek", "ıssıza terk edip açlıktan öldürmek" gibi fikirlerine karşı durup nihayet kuyuya atmak" teklifini yapmıştır. Hamdi, ²²⁹Şemun'un Yusuf'u attıkları kuyudan çıkarıp parçalama fikrini duyunca gözlerine kan dolmuş, kardeşlerine "Siz ki nesl-i enbiyasınız, kendi cüz'ünüze nasıl cefa ediyorsunuz? Nasıl bir gafletle böylesi bir zulme meylediyorsunuz? Eğer Yusuf'un bir kılına zarar gelirse sizin canınızı koymam." demiştir. ²³⁰

Rubil, Şemun, Lavi Yusuf'a kuyunun başından onu derinden yaralayan sözlerle seslenirken Yehuda, üzüntüyle kardeşinin hatırını sorar. Yusufu kervancı Malik'e satmak

²²⁹ Hamdi, age., s. 72

²³⁰ Hamdi, age., s. 106

istedikleri zaman da, Yehuda تنها yerde onun yanına gelerek adeta özür diler. Pişmanlık ve şefkat duygularıyla doludur.²³¹

Sula Fakih mesnevisinde Yahuda'nın üstün fiziki gücü tasvir edilir: “Yahuda'ya Tanrı kuvvet vermiştir.” Onun bir narası bile binlerce kişiyi korkudan öldürmeye yeter.²³² Yusuf Bünyamin'i yanında alıkoyduğunda ümitsizce geri dönüp giden kardeşleri durdurur. Bir başına tüm Mısır'a meydan okumayı göze alır.

*Bir kezin çağırsaydı Yahuda
Bin kişinin ödi sınırdı ey dede*

*Narasından bin kişi ölürdi
Yusuf anun kuvvetin bilürdi*

*Bildi Yusuf kim bular savaş kılur
Varuban zindana kardaşın alır*

(S. Fakih, 413)

Erzak alma amacıyla gittikleri Mısır'da Yusuf'un, kardeşleri olduğundan ilk şüphelenen de Yehuda olmuştur. Yusuf, gömleğini babasına onunla göndermiştir. Tüm mesnevilerde sayılan vasıflarıyla Yahuda, “güçlü”, “sözü geçer”, “iradeli”, “adil”, “merhametli”, peygamber nesli olmanın mesuliyetini taşıyabilen müspet kişilikli bir insandır. Ayrıca Yusuf'un kuyuya atılması ve onu izleyen süreçte çok ciddi vicdan muhasebesi yapmış; pişmanlık ve utançla acı dolu günler geçirmiştir.

2.5.2.3.Rubil

Rubil, Yusuf'un kaderi hakkında karar veren kardeşlerden biridir. Mesnevilerde, Yusuf'u öldürüp ortadan kaldırmak konusunda Şemun'la ortaklaşa diğer kardeşlere baskı yaparlar. Düşüncesiz ve gözü kara Şemun'a karşı o ihtiyatlı ve sinsidir. Kardeşlerine der ki: “gelin kılıcımıza onun kanını bulaştırmayalım, ne

²³¹ Hamdi,age.,s.146

²³² S.Fakih,age.,s. 412

de olsa bir ‘Müslüman’dır. Onu ıssız bir mağaraya terk edelim aç susuz kalsın, vahşi hayvanlara yem olsun.”²³³

Yusuf’u kuyuya attıkları zaman içeride çaresizce ağlayan küçük kardeşine bağıarak zaferini ilan eder.

*Dedi Rubil gör yalan düşünü
Nice müşkil eyledi işini*

*Ben ki Rubil’em eylerim ayan
Ki yalandır sözün bu düşte yalan*

(Hamdi,92)

2.5.2.3. Şemun

Şemun, tüm kardeşler içinde gözünü en fazla hırs bürüyendir. Hamdi’nin mesnevisinde Yusuf’u öldürme fikrini ortaya o atar.

*Dedi Şemun ki öldün anı
Hilesinden halas idin canı*

(Hamdi,71)

Yusuf’u kuyuya attıklarında onun acıklı hali Yehuda’yı pişmanlık ve merhamete sürüklemiş, diğer kardeşler de az çok burukluk yaşamıştır. Şemun’la birlikte en sert tavrı takınan Rubil bile kuyudaki kardeşine hitabında kendilerini haklı çıkarmaya çalışan sözler sarf ederek bir bakıma savunmaya geçer; oysa Şemun bu olayı “zafer” ve “fetih” anı olarak görür ve şükreder. Yusuf’a hitabından kıskançlığın en çok onu yaraladığı ve belki de diğerlerini etki altına aldığı sonucu çıkarılabilir.

*Dedi elhamdülillah ey kâzib
Ki bizi sana eyledi galip*

*Bize ol dem erişti feth ü zafer
Ki seni görmez oldu çeşm-i peder*

(Hamdi, 91)

²³³ Hamdi, age., s.71

Yakup'un, üzerinde diş izi bulunmayan kanlı gömleği şüphe ile karşılaması tüm kardeşlerin üstünde pişmanlık ve utanç dolu bir duygusal baskı oluşturur. Yaptıkları işin çirkin yüzünü görürler.

*Dediler halimiz ziyan oldu
İşimiz türlü türlü kan oldu*

*Çah içinde ol anda dil haste
Ah içinde biz bunda dem- beste*

*Çeşmi anın ceфа ile giryan
Bağrı bunun fırak ile bryan
(Hamdi,105)*

Kardeşlerin pişmanlıkla Yehuda gibi rücu yoluna girdiğini gören şemun, onlara bu işin geri dönüşü olamayacağını söyler.

*Dedi şemun ki ey biraderler
Kzib anlar bizi bu sözde peder*

*Bes gelin çah-ı Yusuf'a gidelim
Çıkarıp anı pare pare edelim*

*Bazı azasını anun alalım
Pederin yine katına gelem
(Hamdi,105)*

Onu bu zalimce kararını Yehuda göğüsler. Kardeşler içinde Yehuda'nın olumlu anlamda şemun'un ise olumsuz anlamda diğerlerine baskın çıkabilen güçlü karakterler olduğu gözlemlenmektedir.

2.5.2.4. Aziz Kıtıfır/Kuteyfar

Tevrat ve Tevrat kaynaklı metinlerde "Baş vezir Potifar"; mesnevilerde "Kuteyfar", "Puteyfar"ve çoğunlukla da "Kıtıfır" ismiyle anılan Mısır azizi hikâyenin temel kahramanlarındanır.

Mesnevilerde, dönemin Mısır’ında maliyeden sorumlu vezir ‘Aziz’in neredeyse hükümdara denk bir otorite sahibi olduğu görülmektedir. Sonradan bu makama getirilen Yusuf’un da taşıdığı yetki ve otoritenin gücü hem kutsal metinlerde, hem de mesnevilerde işlenmiştir.

Aziz Kıtıfır, Ali, Sula Faki, Şeyyat Hamza metinlerinde bazen “melik”, bazen “şah” bazen de “sultan” unvanıyla anılır. Böylece otoritesinin gücü vurgulanır.

Bir hikâye kahramanı olarak Kıtıfır ilginç bir kişiliktir. Mesnevilere, düşlerinde âşık olduğu Yusuf’un kendisini Mısır Aziz’i olarak tanıtmamasından doğan yanılıyla kendisine evlilik teklifi ulaştıran Züleyha vasıtasıyla girer; Züleyha açısından hüsrarla sonlanan muhteşem bir düğünde ilk kez okuyucuya tanıtılır. Bu evlilikte aktif rolü üstlenen Züleyha’dır. Umutla yola çıkan debdebeli düğün alayıyla menzile ulaşan genç gelin, birden karşısında rüyalarında gördüğünden bambaşka birini bulur. Uğradığı hayal kırıklığını Kıtıfır’e yansıtır. Züleyha’nın gözüyle Kıtıfır "dev", "diken", "ejderha", "karga", "miskin"dir. Onu sevmez ve onun haklarına riayet etmez. Oysa Kıtıfır’in Züleyha’yı sevdiği bir dediğini iki etmediği görülmektedir. Günün birinde satışa çıkarılan Yusuf’u görür görmez düşlerinin sevgilisi olduğunu anlayan Züleyha’nın arzusuyla Yusuf’u satın alacaktır.

Aziz Kıtıfır’in belki en ilginç yönü, Züleyha ile Yusuf’u kapının önünde yakaladığı o anda sergilediği davranıştır. Züleyha istediğini elde edememenin hırsı ve yakalanmış olmanın korkusuyla tüm suçu Yusuf’a atar:

“Senin eşine fenalık yapmak isteyeninin cezası zindana konulmaktan veya acıklı bir azaptan başka nedir?”²³⁴

Yusuf da kendini savunur. Gerilimin böylesine yükseldiği, bu kritik anda ülkenin en yetkin otoritesini kuşanmış birinin sağduyu ve sükûnetle davranması, nihayeti birisi sadakatsiz bir eş, diğeri ise bir köle olan elinin altındaki iki insan için dikkatle ve adaletle hükmetmesi şaşırtıcıdır.

“Hanımın akrabasından bir şahit de şöyle şahitlik etti: “Eğer gömleği önden yırtılmışsa hanım doğru söylemiştir. O zaman bu yalancılardandır. Yok eğer gömleği arkadan yırtılmışsa hanım yalan söylemiştir. O takdirde Yusuf doğru söyleyenlerdendir. Gömleğin arkadan yırtılmış olduğunu görünce: “Anlaşıldı, bu, siz kadınların tuzaklarındandır. Sizlerin tuzağı hakikaten çok büyüktür dedi. Yusuf, sakın bundan söz

²³⁴ Yusuf, 25

*etme. Sen de kadın, günahından dolayı Allah'tan bağışlanma dile. Sen gerçekten büyük günahkârlardan oldun.*²³⁵

Mesnevilerde Aziz, çoğu kez Züleyha'nın duygularından etkilenmiş bir yargının perspektifinden bakılarak zayıf karakterli, iradesiz, iktidarsız, kendi başına karar vermekten aciz biri olarak görünür. Züleyha'nın isteklerini her zaman yerine getirir. Yine mesnevilerin pek çoğunda Yusuf'u satın alma konusunda Züleyha'nın isteğine uyar. Yusuf'u satın alıp evlat edinme konusunu Hamdi, diğer mesnevilerden biraz daha farklı bir şekilde işler. Burada Kıtfir, önce hazinesinin bu bahaya yetmeyeceğini bahane eder, bu itirazı Züleyha'nın servetinin devreye girmesiyle bertaraf olur. O zaman Kıtfir Mısır sultanının da onu almaya niyetlendiğini, sultana karşı artırmaya girmenin münasip olmayacağını öne sürer.²³⁶ Züleyha da bir evlatları olmadığı için sultanın anlayış göstereceğini belirtir. Mesnevide yer alan bu diyalog, isteklerini ancak dolaylı yollardan ifade edebilmekte olan Aziz'in karısına karşı zayıf duruşunu gözler önüne sermektedir.

Mesnevilerin çoğunda tıpkı Kur'an metninde olduğu gibi Kıtfir'in tutumu yorumsuz olarak verilmektedir. Eserinde her vesile ile olaylardan alınacak dersi açıklayan Hamdi, Kıtfir'in bu tutumunu eleştirir. Kıtfir'i şerefini ayaklar altına alacak kadar yumuşak başlı bulmuştur.

*Sulh hoştur velî yerinde gerek
Sabr eyidir velî yerinde gerek*

*Zen-i ter dâmene çü sabr ede merd
Erişir gayreti cemâline gerd*

(Hamdi,333)

Benzer bir yorumu bir de Taşlıcalı Yahya'da görmek mümkündür.

*Aziz akran içinde eyledi ar
Bu kâr-ı ayba settar oldı naçar*

(T. Yahya,137)

Diğer mesnevilerde Kıtfir'in Yusuf'un masumiyetinin mucizevî bir şekilde ayan olmasından sonra, eşine karşı gösterdiği sabır eleştirilmez, Züleyha'nın Yusuf'u zindana

²³⁵ Yusuf, 26-29

²³⁶ Hamdi, age., 252

kapatma fikrini haksız olduğunu bilmesine rağmen benimsemesi eleştirilir. Hamdi'de Kıtıfır bu haksızlığa "v'ey ne hoş tedbir" diye onay verir.²³⁷

Darir'de bu sahne Kıtıfır'ın karısı karşısındaki zaafını gözler önüne serecek bir diyalogla çizilir.

Ne kılalum bu işi nitmek gerek

Didi kim Yusuf'ı habs itmek gerek

(Darir, 749. b)

Ali'nin mesnevisinde Kanzafar sultandır ve zayıf iradeli değil, adil bir insan olarak resmedilir. Karısının Yusuf'u kendisinden habersiz hapsedtiğini duyunca öfkelenir, Züleyha'yı sertçe azarlar ve Yusuf'u ertesi gün zindandan çıkaracağını söyler. Sultan o gece hastalanıp ölür ve yerine geçen kardeşi Reyyan Yusuf'u unuttur.²³⁸ Süle Fakih'de Kanzafar, zindanda Yusuf'u görür ve onu serbest bırakacağını ancak Züleyha'nın öfkesinin geçmesi için bir müddet beklemek lazım geldiğini söyler.²³⁹

Sonuç olarak, mesnevilerin tümünde Aziz, özünde adil, cömert ve iyi niyetli ancak karısına karşı zayıf ve iradesiz bir erkek profili çizmektedir.

3.5.2.5. Iys

Sadece, Hamdi ve Taşlıcalı Yahya mesnevilerinde görünen Iys karakteri, esas itibarıyla Tevrat/Talmut çıkışlıdır. Hz. Yakub'un ikiz kardeşi, Hz. Yusuf'un amcasıdır. Mesnevilerde önce doğan Iys'ı Yakup'un topuğundan yakaladığı rivayet edilir. Böylece aralarında daha sonradan gelişecek rekabete, üstünlük sağlama yarışına daha doğum anlarından başladıkları anlaşılır. Babaları Hz. İshak tarafından Iys'ın çok sevildiği, annelerinin ise Yakup'u tercih ettiği yine mesnevilerde yer alan bir motiftir. Böylece İys karakteri kendiliğinden hasım-güç konumuna yerleşir.

Kızıl saçlı, kızıl tüylü, boylu poslu güçlü bir erkek olan Iys, avcılıkla meşgul olurdu. Bir gün, Hz. İshak, ondan kendisine av etinden biryan getirmesini ister; niyeti peygamberlik duasını onun için yapmak, kendisinden sonra nübüvveti ona devretmektir.²⁴⁰ Fakat anneleri bir hile ile durumu değiştirir. Iys daha avdan dönmeden kendi eliyle pişirdiği eti babasına sunması için Yakup'a verir. Gözleri iyi görmeyen Hz.

²³⁷ Hamdi, age.,347

²³⁸ Uygur,age., s.199

²³⁹ Köktekin, age., 240

²⁴⁰ Hamdi, age.,: s.52

İshak nübüvvet duasını ona yapar. İys avdan dönünce durum anlaşılır ancak yapılacak bir şey kalmamıştır. İshak ona da soy, mal ve zenginlik için dua eder.²⁴¹

Hamdi'de, İys, kardeşi Yakub'a düşman olmuştur.²⁴² Yakup, baba evini terk edip Şam'daki halasının yanına sığınır ve onun iki kızıyla evlenir. Uzun yıllar İys'tan kaçtıktan sonra barışırlar.²⁴³

İys, mesnevilerde hakkı yenen ancak yine de affedebilen güçlü bir karakter olarak görünür. Taşlıcalı Yahya mesnevisinde İys'in böylesi bir hileye kurban gitmesi Hz. İshak'a dokunur. O da İs ve nesli için dua eder. Kabul olunan bu dua bereketine "Osmanoğulları ailesi" onun neslinden gelir.

Anun neslinden oldı Âl-i Osman

Cihanun hâkimü'l-vaktidir elan

(T. Yahya,15)

2.5.3. Yönlendirici Kahraman

Hikâyenin kurgusunda olayların gidişatını ve kahramanların kaderini etkileyen kahramanlardır.

*"Çatışmanın gerçekleştiği dramatik vaziyet, bir yönlendiricinin müdahalesi sayesinde vücut bulabilir, gelişebilir ve çözümlenebilir. Bu, metnin sonunda vakanın istikametini gösteren ibarenin bir tarafa meyletmesini temin eder. Böylece de, eser boyunca, bir bakıma vakayı idare eden hakem hüviyeti ile karşımıza çıkar."*²⁴⁴

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Cebrail ve Şeytan yönlendirici kahraman olarak nitelendirilebilir. Aynı zamanda iki zıt kutbu (iyi-kötü) temsil eden bu iki kahramandan biri olan Cebrail, esas kahraman olan Yusuf ve Yakup'u yönlendirir. Olay akışını bu ikisinin lehine olacak şekilde etkiler. Bazı durumlarda daha karmaşık bir yapı sergileyerek gidişatı kahramanların istemediği bir yöne sevk eder. Burada da her şeyin üstünde olan takdir-i ilahinin iradesine göre davranmakta, belli bir hikmetle hareket etmektedir. Yakup'un oğlundan ayrılışı, Yusuf'un zindanda kalma süresinin uzatılışı olaylarında olduğu gibi.

İkinci yönlendirici, şeytan, mutlak kötüdür ve hasım karakter olan kardeşlerin hareketlerini sevkeder.

²⁴¹ Hamdi, age., s. 53-54

²⁴² Hamdi, age., s. 54

²⁴³ Hamdi, age., s. 60

²⁴⁴ Aktaş, age., 135

2.5.3.1. Cebrail

Cebrail (A.S) mesnevilerde adeta hikâyenin motive edici kahramanlarından biri gibidir. Kahramanlara müdahale ve ikaz ederek olayların seyrini belirler.

Mesnevilerde, “Cibril”, “Peyk-i Hüda”, “Ruh’ul-Emin”, “Ruhul-kuds”, “Resul-i Rabb-i Celil”, “bülbul-i bağ-ı kuds-i Cebrail” gibi isim ve sıfatlarla anılan Cebrail, en çok Ali, S. Fakih ve Hamdi’nin Yusuf u Züleyha’sında olmak üzere tüm mesnevilerde yardımcı kahraman olarak görünür.

Yusuf’un kardeşleriyle kırlara gitmesine izin vermek zorunda kalan Yakup, olacakları sezmektedir. Oğlunu Cebrail’in cennetten getirdiği leğende yıkar, suyun titreşimlerini hayra yormaz.²⁴⁵ Sonra, yine Cebrail’in, cennetten, kurban edileceği gün İsmail için indirdiği ve Hz. İbrahim’den kendisine intikal eden gömleği oğluna giydirir.

Sadece, Hamdi’nin mesnevisinde yer alan bu motif, kaynağını Türk edebiyatında yazılan mesnevilere örnek teşkil eden Cami mesnevisinden almış gibidir. Burada, Cebrail kuyuya atılan Yusuf’a “nedim-i hâs” olur. Yusuf’un kolundaki bazubendi açıp içinden çıkardığı gömleği ona giydirir. Bu ‘pazubend’ Hz. İbrahim’den yadigâr kalmıştır. Hz. İbrahim’i ateşte yanmaktan koruyan bu gömlek şimdi Yusuf’u kötülüklerden koruyacaktır. Ayrıca Yusuf’un üzerine üşüşen yılan ve çıyanlara onun Yakup peygamberin oğlu ve Mısır’ın beyi olduğunu bildirir.²⁴⁶

Yusuf’un kuyuya atılışı tüm mesnevilerde aynı şekilde işlenir. Cebrail Allah’ın emriyle derin kuyuya fırlatılan Yusuf’u havada yakalar ve onu kuru bir yere bırakır/havada kanadına asılı şekilde tutar. Hamdi’nin mesnevisinde o an tüm gökler meleklerin “nale vü feryad”ıyla dolmuştur.²⁴⁷

Bunun dışında, Ali, Ş. Hamza, Darir, Hamdi mesnevilerinde Cebrail, kuyudaki Yusuf’a “cennet”ten nimetler getirir ve “harir/ hulle/ton” giydirir. Allah’tan Yusuf’a müjdeler ulaştırır. Ona sabretmesini, bir zaman sonra kardeşlerinin karşısında pişmanlık ve utançla baş egeceğini ve kendisinin hepsine hükümrân olacağını haber verir.

Cebrail iner şol dem tutar anı

Kuyu dibinde şolok dem kor anı

²⁴⁵ Hamdi, age., s.79

²⁴⁶ Recep Demir, age.,s.96-100

²⁴⁷ Hamdi, age.,s. 88

*Yusuf'ın eski tonını çıkarur
Hulle tonların Yusuf'a giydürür*

*Yusufo ohşadı anda Cebrail
Cebrail benem Yusuf sen bellü bil*

*Tanrıdur virüben sana beni
Sen nebisin sen nebisn bil seni*

(S. Fakih,101)

S. Fakih mesnevisinde kervancılardan su almak için kuyuya saldıkları kovaya oturarak dışarı çıkmasını tavsiye eden de Cebrail'dir.²⁴⁸

Mısır'a götürülmekte olan Yusuf, annesinin mezarına koşup onunla vedalaşmak isterken, kervandan uzaklaşması yanlış yorumlanır ve köle Eflah onu döver. Mesnevilerin çoğunda bu olayı müteakip göğü kara bulutların sardığı ve bu tabiat hadisesinin kervan halkını korkuttuğu anlatılır. Molla Cami'nin mesnevisinde bu olay Cebrail'in doğrudan müdahalesiyle sonuçlanır. Kölenin kaba davranışı gazab-ı ilahiyi celbeder. Cebrail gelerek kanadını yere vurup yeri göğü titretir ve bu hal yedi gün sürer. Buradaki ilahi ikazı doğru yorumlayan Malik, Yusuf'tan özür dileyip, ona güzel elbiseler giydirerek duasını talep eder.²⁴⁹

Hamdi mesnevisinde gece gündüz feryadı gökleri yakan Yakup'a "Resul-i Rabb-i Celil" bir ihtarda bulunur:

*Ana sabr eyle dedi çün Cibril
Ol dahi etti azm-ı sabr-ı cemil*

(Hamdi,112)

Yahya Bey mesnevisinde, Yakup'un gece gündüz Yusuf'u anarak ağlaması Cebrail tarafından kınanır. Yakup rüyasında oğluna kavuştuğunu görüp mutluluk içindeyken onu uyandırır ve Allah'tan gayrisine böyle bağlanmanın ind-i İlahide hoş karşılanmadığını haber verir.²⁵⁰ Yakup'un gönülden pişmanlıkla istiğfara yönelmesiyle

²⁴⁸ Fakih, age.,s.116

²⁴⁹ Demir, age., s.233- 244

²⁵⁰ Yahya, age.,s.40

Cebrail tekrar yanına gelir ve bu kez Yusuf için matem tutmasına artık izin verildiğini; kalan ömrünü ‘beyt’ül- hazen’de geçirmesinin uygun olduğunu söyler.

Didi ey matla-ı mihr-i saadet

Figan eyle sana oldı icazet

Girü evvelki gibi sine-çâk ol

Firak-ı Yusuf ile derd-nâk ol

Otur beyt’ül-hazende taşra gitme

Gözünden seyl-i eşgi ırmag etme

(Taşlıcalı Yahya, 40)

Yakup, oğullarının anlattığı kurt hikâyesini şüpheyle karşılar; Yusuf’un akıbetine dair endişe ve merak içindedir. Bu halden kurtulmak için oğlunun ahvalini Cebrail’den sorar. Cebrail gökyüzünde Azrail’le buluşur ve onun o “şems ü canın zevalini” görmediğini ve ruhunu “kabzetmediği” cevabını tekrar Yakup’a iletir.²⁵¹ Sadece Yahya mesnevisinde yer alan bu motif, Cebrail’in nebilerle vahiy zincirinin dışındaki iletişimine dair ilginç bir yaklaşımdır.

Ali, Sule Faki, Şeyyat Hamza mesnevilerinde Züleyha, Yusuf’u sarayında tüm kapıları kilitleyip visal dilediğinde Cebrail gelerek Yusuf’a metanet telkin etmiş; Ali mesnevisinde kanadıyla sırtını sıvazlayarak içinde uyanan arzuyu gidermiştir.²⁵²

Zindanda gurbet acısını daha derinden duyan Yusuf bir gün zindan kapısından geçen Arap taciri durdurur. Ona, Kenan ilinde Yakup’a varıp kendisi için dua istemesini söyler. Haberi alan Yakup çok duygulanıp, haberi getiren Arap ve devesine ve zindandaki gence dua eder. Cebrail kabul olunan duayı Yusuf’a müjdeler:

Yakup nebi el kaldırdı dua kıldı

Duası hazrete kabul oldı

Cebrail Yusuf’a zahir kıldı

Yusuf’a hoş beşaret ketürür imdi

(Ali, 214)

²⁵¹ Yahya, age.,s.41

²⁵² Ali, age.,s.189

Yusuf'un zindandan kurtulmasına vesile olan "ilm-i tabir"i öğreten de Cebrail'dir. Cebrail zindanda Yusuf'u teselli eder. Ona cennetten inci benzeri bir taş getirip ağzına koyar. Yusuf rüya tabirini öğrenir.(Ali, Şeyyat Hamza, S. Fakih) Yusuf'a, Mısır hükümdarının bir düş göreceğini ve bu düşü tabir ederek kurtulacağını müjdelir.

Yusuf, zindana atılan iki gençten kurtulacağını müjdelediğine hükümdarın yanında kendisini anmasını ister. Zindandan kurtulmak için kuldan medet umması Cebrail aracılığıyla kınanır. Yusuf tevbe eder.

Kör ve yaşlı bir kadın olarak Yusuf'un karşısına çıkan Züleyha, ona evlilik teklifinde bulunur. Kemal Paşazade ve Şerifi mesnevilerinde Yusuf, önce bu evlilik teklifini cevapsız bırakır. Fakat Cebrail, Allah katında bu evliliğin takdir edildiğini bildirerek onları birleştirir.

Aziz olan Yusuf bir gün şehirde dolaşmaya çıkar. Karşısına kötü giyimli, düşkün bir genç çıkar. Yusuf onun hallerinden hoşlanmayıp ondan yüz çevirir. O an Cebrail gelerek Yusuf'u ihtar eder ve o gencin yıllar önce dört aylık bebek iken dile gelerek Yusuf'un suçsuz olduğunu ispatlayan kişi olduğunu söyler.²⁵³

Cebrail'in hikâyenin kahramanlarından biri olarak her önemli olayın vukuunda aktif rol oynadığı Ali mesnevisinde, oğluyla hasret giderip kırk yıl yaşayan Yakup'a vadesinin yettiğini ve atalarının toprağında can vermek için Kenan'a dönmesini yine Cebrail söyler.²⁵⁴

Aynı motifin işlendiği S. Fakih'de de Cebrail, babasının ardından yas tutarak dünyadan elini çeken Yusuf'a, bu kaybı metanetle karşılaması gerektiğini ve Allah'ın kendisine tanıdığı ömür süresinin altmış yıl daha süreceğini açıklar.²⁵⁵

Ölüm vakti geldiğinde Cebrail Yusuf'a bir elma sunar, bu elmayı koklayan Yusuf ruhunu teslim eder.

Gelip Cibril o şaha viridi sibi

Cinana davet etti ol habibi

Ol almayı kokunca mâh-ı Kenan

Revan itti arâm-sitânına can

(Şerifi,55)

²⁵³ Fakih:,316-317

²⁵⁴ Ali, age.,302

²⁵⁵ S. Fakih:488-489

2.5.3.2. Şeytan

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde, Şeytan, olayların akışına müdahil olan yönlendirici kahramanlardan birisidir. Şeytan ve melek (Cebrail), mutlak iyiyle mutlak kötü çatışmasının iki kutbu olarak görünürler. Melek/Cebrail Yakup ve Yusuf'u yönlendirirken Şeytan hasım-güç durumundaki kardeşleri kışkırtır.

Mesnevilerde şeytanın varlığı kaderi etkileyen önemli karar anlarında görünür. İçsel bir dürtü olan nefisle müşterek hareket ederek kahramanların iç çatışmasını negatif yönde besler.

*Olok saat hazır keldi la'in iblis
Bu iş içre hased kılı kördi İblis
Bu on kardaş niyetin kıldı hasis
Cümlesini batıl yola dartar imdi*

*Bu yalançı oğlançığı öldürün dir
Oşbu yalan düş tabirin yaturun dir
Yalançılık cezasın bildürün dir
Bid'at üzre ray tedbir kılur imdi*

(Ali, 82)

Kardeşlerin peygamber evladı olmaktan kaynaklanan manevi güçleri kontrolü ele geçirmeye başlayınca insan suretine bürünerek tarafsız bir üçüncü şahıs dilini kullanır. Vicdan muhasebesinde öfke ve kıskançlık hislerinin galip gelmesi için her yolu dener.

*Didiler idelüm bu tıfla tazim
Atasına kılalum giru teslim*

*Eğer faş olmaz ise bu kabahat
Zihi devlet zihi izz ü saadet*

*Eger noksanımız olursa menkul
Olalum cümle istiğfara meşgul*

(T. Yahya, 28)

İnsan suretine giren Şeytan'ın fiziki özellikleri Yahya'da oldukça ilginç tasvir edilir. Burada Şeytan müşahhas hale gelen bir kötülük olarak canlandırılmıştır. İnsanı ürperten çirkinliğe sahiptir. Baştan aşağı siyahlara bürünmüş karga gibi vücudu, sararmış benzi, göz boncuğu gibi donuklaşmış gözleriyle başarılı bir temsil gücüyle resmedilmiştir.

*Ağarmış cümleten riş-i dirazı
Şu hâr gibi var idi bir hotazı*

*Kara şemleye dönmüş dudgâha
Kara karga gibi batmış siyaha*

*Uzun bir taylesanı var perişan
Misal-i dest-i düzdân-ı siyahan*

*Sararmış çehresi manend-i zırnıh
Başında tâc u tâcında zer-i mih*

*Gögermiş iki çeşmi benzi solmuş
Gözi göz boncuginun aynı olmuş*

(Yahya, 28-29)

Hamdi mesnevisinde Şeytan'ın dış görünüşü çizilirken “aldatıcılığı” ön plana alınmıştır. Şeytan gösterişli tacı ve cüppesiyle kardeşleri etkisi altına almak isteyen sahtekâr ve şarlatandır.

*Farkı üstüne tacı kubbe kadar
Bitmez iman dilinde habbe kadar*

*Taylasanı lisan-ı kizb ü düruğ
Yok derununda zerre denlü fûruğ*

*Kemeri mekr ü tavkı avk-ı vefa
Girmemiş sinesine sıdk u safâ*

Eline âsılık âsâ olmuş

Boynu üzre rida riya olmuş

(Hamdi,129)

Şerifi’de ise, dış görünüş tam bir aldatıcılık içindedir. Onu gören seçkin biri sanır.

Giderken yollarına geldi şeytan

Anı insan-ı salih sandı ihvan

Müşabih kubbeye tacı kabası

Kamusun aldatup tac u kabası

(Şerifi,32)

Şeytan tasvirini başarıyla çizen Yahya’da Şeytan, korkutan ve baskı altına alan, bir yandan da ümide kapılmalarını sağlayan aldatıcı hitabetiyle kardeşlerin vicdanın sesini bastırır. Zihinlerindeki korkuları su üzerine çıkaracak tarzda konuşur.

Eyitti anlara ey kavm-i aciz

Ne işdür bu ki şimdi siz idersiz

Dönersiz cümleünüz ferzend-i Nuha

Aman virmek safahatdur bu ruha

Urup öldürmemek ayn-ı hatadur

Size ölince bir kayd-ı beladur

Olur cumhurunuz magyub ve magzub

Kovar merdud ider tuyenca Yakub

Sizi yolda gören keser selamı

Keserler

ihtiramı iltiyamı

Bu gavga sulh olur gavga değüldür

Sizün tedbirünüz evla değüldür

(Taşlıcalı Yahya, 28- 29)

2.5.4. Alıcı Kahraman

Hikâyede yaşanan olayların akışından, kahramanlar arası ilişkiler ağından etkilenen kahramanlardır.

“Vakanın neticesinde, her zaman, birinci derecedeki kahraman, asıl kahraman karşı çıkmaz, endişe duymaz. Tesadüfen de olsa bu netice başkaların işine yarar, sebep olan arzulanın veya endişe duyulan nesneden başkaları da müteessir olur. Asıl kahraman kendisi için olduğu kadar, başkaları için de endişe duyabilir. Vaka zincirine böyle bir alakayla bağlanan şahısları bir grup dahilinde ele almak gerekir.”²⁵⁶

İncelenen mesnevilerde “alıcı” durumundaki kahraman olarak, öncelikle, Mâlik, ‘kuyudaki zat’ ve sonra Yusuf’un kervanla seyahati sırasında karşılaştığı kişiler ile zindan halkını saymak mümkündür. Bu şahıslar entrikayı çeviren güç olmadıkları, olaylara bizzat sebebiyet vermedikleri halde sebep ve sonuçlardan etkilenmişlerdir.

Hasım-güç durumundaki kardeşlerin Yusuf’u kuyuya atmaları, gaipten gelen bir ilimle olacakları bilen ve binyıldan fazla bir süre ‘o gün’ü bekleyen kuyudaki peygamber/âlim’i olduğu kadar, onu kuyuda bulup sayesinde büyük bir servet kazanan Malik’i de oldukça etkilemiştir. Bu iki kişi kendi dışlarında gelişen olay sayesinde hayatları boyunca bekledikleri büyük kazanca sahip olmuşlardır.

Baziga ve ‘kurt’ karakteri de pasif konumlarıyla alıcı kahraman durumundadır. Aynı şekilde kervanın uğradığı Kudüs, Aris, Askalan, Nablus, Bisan halkları da Yusuf’un güzelliğiyle büyülenip onun etkisiyle hidayete /putperestliğe dönüş yapmışlardır. Züleyha’nın cariyelerini de ‘alıcı’ konumunda düşünmek mümkündür. Bu cariyeler öncelikle Züleyha’nın amaçlarına hizmet etmekle yükümlü olmaları hasebiyle yardımcı kahraman olarak düşünülebilir; ancak, aynı zamanda Yusuf sayesinde hidayete erdikleri ve mesnevilerde bu yönleriyle görüldükleri için daha ziyade alıcı karakterine yakınlardır. Keza bazı mesnevilerde geçen Arap deveci de Yusuf’la tesadüfen karşılaşmış, bu sayede Yakup’un duasını kazandığı ve zindan halkı da Yusuf’la olan yakınlıkları sayesinde dertlerine deva, hastalıklarına şifa buldukları için alıcı durumundadırlar.

2.5.4.1. Malik

Yusuf’u kuyudan çıkararak kervanın başı, Mısırlı/Medyenli tüccar. Mesnevilerde “Malik” “Melik Doğar” olarak anılır. Bir gece düşünde güneşin koynuna girip yakasından çıktığını ve başına inci, mercan, yakut yağdığını görmüştür:

²⁵⁶ Aktaş, age., s.135

*Doğar kün muayyen kökten indi
Koynumdan kirüben yakamdan çıkdı
Hem kökden dürr ü mercan incü yağdı
Ben anı itegime derdim imdi*

(Ali, 102)

Rüyasının tabirini yapanlar ona hazineler değerinde bir kulu ucuza alacağına müjdeliler. Malik “beka-yı devletine” sebep olacak o kulu bulabilmek için Kenan illerine gelir; hatiften bir ses aradığını ancak elli yıl sonra bulabileceğini söyler.²⁵⁷ Elli yıl geçer ve günlerden bir gün Kenan’dan Mısır’a götürdüğü kervanıyla, su almak amacıyla Ad kuyusuna yanaşır. Kuyuyu kuş suretinde melekler tavaf etmektedir. Malik bunu bir işaret olarak görür ve en güvendiği kölesini kuyuya gönderir. Kervan halkı çocuğun güzelliği ile büyülenir. Onun bir melek olması gerektiğini düşünürler. Kardeşlerin olan biteni görüp de Yusuf’un köleleri olduğunu iddia etmeleri üzerine Malik, Yusuf u 18 akçeye satın alır.

Yol boyunca yaşadıkları mucizeler ona Yusuf’un sıradan bir güzel olmadığını gösterir. Bazı mesnevilerde (Ali, Sula Fakih, Şeyyat Hamza, Hamdi) Malik, Mısır’da onu teşhir eder. Görmek isteyenlerden bir altın alır. Daha sonra açık artırmaya sokar ve Mısır azizi Kıtfir’e yüklü bir bedel karşılığı satar. Ancak, tam da o esnada, Yusuf’un daha evvel göremediği hakiki güzelliğini müşahede eder onu dünya malına değiştiğine pişman olur. Yusuf, Malik’e asıl kimliğini satıldıktan sonra açıklayacağına dair önceden bir söz vermiştir. Malik, onu Kıtfir’e sattıktan sonra Yusuf’a bu sözünü hatırlatır.²⁵⁸ Yusuf ona sırrını açıklayınca, Mâlik pişmanlık içinde ağlayıp af diler. Yusuf’tan bağışlanma ve dua ister; kalbi aydınlanır, imana gelir.

Ali, Sula Fakih ve Şeyyat Hamza mesnevilerinde Malik, çocuk sahibi olamadan bir ömür geçirmiştir. Yerine bir evlat bırakamadan ölüp gideceğine üzülmemektedir. Yusuf’tan kendisine oğul verilmesi için dua ister. Bu dua bereketine kırk oğlu olur. Sula Fakih ve Şeyyat Hamza mesnevilerinde Mısır’ı kıtlık istila ettiğinde Malik kırk oğluyla beraber buğday alabilmek için Yusuf’un kapısına hizmetkâr olur.

Mesnevilerde, Mâlik, bir yönüyle rüyalarla ayan olan talihi sayesinde muradına eren masal kahramanına benzemektedir. Diğer taraftan, Mâlik’in ‘işbilir’, ‘kurnaz’,

²⁵⁷ Hamdi, age., s.132

²⁵⁸ Hamdi, age.,s.255

‘duruma göre vaziyet alabilen’, ‘paraya pula düşkün’ tüccar yönüne de dikkat çekilmektedir.

Mesnevilerde çizilen genel hatlarıyla Malik, durumu değerlendirebilen ve gerekli dersi hemen çıkartabilen analitik zekâyâ sahip birisidir. Gördüğü o düşü muabirlere yordurduktan sonra sabırla Yusuf’a sahip olacağı o günü bekler ve ticaret güzergâhını ona göre tayin eder. Fırtına hadisesi olunca Mâlik bundan bir ders çıkartıp, hangi günahın bu belâyâ sebep olduğunu sorgulamıştır. Hamdi, mesnevisinde Malik’in bu yönünü "Aferin Malik'e!" diye takdir eder. Böylece bir yandan onun hadiselerden ders alabilen ve hatasından derhal dönebilen basiretli ve olgun yönünü işaret ederken; diğer yandan, zamanın din ehli olup da kendi hatalarının farkına varamayan mağrur karakterli bazı şahsiyetlerini de eleştirmektedir:

Bu zamanda nice fulâne'd-din

Hali halk arasında davi-i din

Bin bela gelse başına nâ-gâh

Bir dem anıp günahın eylemez ah

(Hamdi, 152)

Mesnevilerde, Malik’in çok iyi çizilen bir yönü de ‘becerikli’, ‘işbilir’ tüccar yönüdür. Mısır'a vardıkları zaman Yusufu yorgun ve bitkin haliyle ve yolların tozu, kiriyle müşterinin karşısına çıkarmaz. Onu Nil nehrinde (Ali, Şeyyat Hamza, S Fakih, T Yahya) veya hamamda (Hamdi) yıkayıp, giydirir; tarayıp süsler. Onun yüzünü bir dinar karşılığında halka göstererek daha köle pazarına çıkarmadan şehirde adının bir efsane gibi dolaşmasını sağlar. Sonuçta onu Mısır Azizi'nin tüm hazineleri pahasına satar.

Böylesi kurnaz ve işbilir bir tüccar olan Malik’in bu maddiyatçı kişiliğinin yanı sıra, hakiki güzelliği görebilen, ilahi sırları keşfe hazır, maneviyatı yüksek bir cephesi de vardır. Bu yanı Malik’i hikâyeye karışan tek yönlü, yalınkat bir tip olmaktan çıkarıp kompleks bir karaktere dönüştürür. Mâlik, tüccar yanıyla eline geçirdiği değerli malı en iyi bedele satmanın peşindedir; satış tamamlanıp önündeki hedef kalkınca kazandığı maddiyata çok daha ağır basan manevi hazineler kaybettiğini derhal sezer. Yusuf’un hakiki hüviyetini de öğrenince gerçek bir

pişmanlığa gömülür. Yusuf'u değil mala, cana bile değişmemesi gerektiğini anlar ve bunu itiraf etmekten çekinmez.²⁵⁹

2.5.4.2. Baziga

Yusuf u Züleyha mesnevilerinin üçünde (Hamdi, Taşlıcalı Yahya ve Şerif) görülen Baziga karakteri en ayrıntılı olarak Hamdi'nin mesnevisinde yer bulur. Sule Faki mesnevisinde aynı rolü üstlenen kahraman ise Mağrip'li Karia'dır. Baziga, Şedad bin Ad neslindedir / Mısır'da Amâlika meliki Tâbur'un kızıdır. Güzelliğinin şöhreti öylesine nam salmıştır ki, Baziga adeta kendi cemaline âşık ve mağrurdur.

Hamdi'nin mesnevisinde Baziga şöyle tasvir edilir.

Ol ki Şeddâd-ı Ad'dı ceddi

Oldu bâğ-ı İrem gibi haddi

Yok idi asr içinde mânendi

Mısır'a dolmuştu lezzet-i kandı

Leb-i şîrîni olsa şekker-hand

Zevkten şîşe içre kaynaya kand

Nîl-i aşkın saçı nehengi idi

Gamzesi fitneler hadengi idi

Ereli çîne buyu giysûsu

Müşk-efşân oluptur âhûsu

Dürre derya idi cevahire kân

Mâli bî-hadd cemâli bî-pâyân

Bunca mâl ü cemâl ü istiğna

Eyle vermişti ana izz ü gına

Ki felek secde etse ol meleğe

²⁵⁹ Hamdi, age., s.255

Hüsnü baş eğmez idi bir feleğe

(Hamdi, 257)

Bu haliyle Baziga, dünyevi güzelliğin fani değerlerini temsil etmektedir.

Yusuf köle pazarında teşhir edildiğinde tüm Mısır halkı hayranlıkla büyülenir. Güzelliğinin şöhreti Baziga'ya ulaştınca rekabet ve kıskançlığı galebe çalar. Hamdi'de Baziga, tüm ihtişamı, mal-mülk, güzellik ve süsüyle meydana çıkar. Halk Yusuf'un güzelliğiyle öylesine meşguldür ki, kimse ona iltifat etmez. Bâziğa üzüntü ve mahcubiyet ile kalakalır.

Geldi ol mihr eğerçi germinden

Gördü mahı kızardı şerminden”

(Hamdi, 259)

Ancak güzel olduğu kadar basiret sahibi de olan genç kız, Yusuf'un güzelliğinin fani olmayan ışıltısını sezerek bunun hikmetini öğrenmeye heves eder. Yusuf'la konuşur. Önce güzelliğini över, sonra onu böyle mükemmel bir suretle yaratanın kim olduğunu sorar. Yusuf, ona İlahi güzelliği tanıtarak Hak yolunu anlatmaya başlayınca, Bâziğa onu can u gönülden ikrar eder. Kalbine keşif ve ilham hâsıl olur. Bir anda manevî derecelere nail olan genç kız, fani hayattan yüz çevirir. ²⁶⁰Malını, mülkünü Allah yolunda tasadduk ederek, Nil nehri kıyısında bir mabet yaptırır. Sırtına eski bir aba, başına eski bir örtü dolar; arpa ekmeği ve suyla riyazete çekilir, fakirane bir hayat sürer.

²⁶¹

Taşlıcalı Yahya'da Baziga, Yusuf'un vasıflarını işitmiş ona “kulaktan” âşık olmuştur.²⁶² Tıpkı Züleyha gibi mecazi aşkın ağına düşen Baziga, vuslat yolunda en çok güzelliğine güvenmektedir. Kendi güzelliğinin Yusuf'un cemalinden parlak olduğunu düşünen genç kız kendisini karşısında gören Yusuf'un bu üstünlük karşısında teslim olacağını, kendisine ram olacağını düşünür.

Cemalüm bahri itsün Yusuf'ı fark

Görenler eylesün mabeynimiz fark

Ümid oldur ki ışıkmadan gele hal

Ola serv-i revanı bana meyyal

²⁶⁰ Hamdi, age.,s.261- 262

²⁶¹ Hamdi, age.,s. 262

²⁶² Yahya, age.,81

(T. Yahya, 81)

Yusuf'la karşılaşmalarında güzellik iddiasında hakemlik yapacaklarını umduğu halktan hiç rağbet görmez. Yusuf da onun güzelliğinden etkilenmiş değildir. O zaman kendisiyle bir iç hesaplaşmaya girer. Görünenin ardındaki hikmeti Yusuf'tan sual eder. Aldığı cevaplarla kalben mutmain olarak kendisini bu güzelliğin esrarına vâkıf olma yoluna adar.

*Sözünden Yusuf'un çok ibret aldı
Peşiman oldu istiğfara geldi*

*Gönülden ışk-ı Yusuf zayıf oldu
Hemen asl-ı usule mayıl oldu*

*Hakiki oldu bu ışk-ı mecazi
Hüdadan gayrıdan gitti niyazı*

(T. Yahya, 82)

Şerifi'nin mesnevisinde Baziga'nın hikâyesi, ana hikâyeye eklenmiş, hacimce az yer tutan bir epizottan ibarettir. Burada da Şedad bin Ad neslinden zengin ve güzel bir kız olduğundan bahsedilir. Kendisinin Yusuf'un güzelliğiyle boy ölçüşemeyeceğini anlar anlamaz, güzele değil, güzelliğin kaynağına yönelir. Tüm fani varlığını bu yola adar.²⁶³

Bâziga'nın hikâyesi esas hikâyenin temel mesajları ve ana hatları açısından tekrarlandığı ilginç bir metindir. Baziga adeta kendi gelişimini daha erken tamamlamış Züleyha'dır. Okuyucu mesnevide Züleyha ile yeni karşılaşmışken Baziga gibi ideal bir kadın âşık modelini tanır. Baziga, Züleyha gibi karmaşık ve sancılı bir süreçten geçmez. Bu bakımdan Baziga basiret sahibi ve görünenin ardındaki gerçeği daha çabuk yakalayan, sezgileri güçlü birisidir. Aynı mertebeye Züleyha uzun yollar aşarak kendini madden ve manen tüketerek ulaşır; Baziga ise bir anda.

2.5.4.3. Kuyudaki Peygamber/ Âlim

Ali, Ş Hamza mesnevilerinde peygamber; S Fakih'te Hud Nebi, Darir ve Hamdi'de "âlim- zahid" olarak vasıflandırılan "aksakallı" bir "pir" kuyuda Yusuf'un karşısına çıkar.

²⁶³ Şerifi, age., 37

Yusuf'un atıldığı kuyuyu kazdıran Şeddad'ın zamanında Ürdün civarında yaşayan âlim ve âbid bir zat, Şit suhufunu okurken Yusuf kıssasını görür. Yusuf'un evsafına hayran olarak derin bir aşka düşer. Yusuf'un zamanına erişip onunla görüşebilmeyi candan dileyerek dua eder. Gaybdan gelen bir ses de ona Ad bin Şeddad'ın kazdırdığı kuyuya girip beklemesini söyler. Ali, S. Fakih mesnevilerinde bin yıl, diğer mesnevilerde yüzlerce yıl kuyuda ibadetle zamanın dolmasını bekleyen 'pir'e rızkı gaybdan gelir. Hamdi'de ona her akşam bir nar sunulur ve karanlığını dağıtacak bir kandil tutuşur.²⁶⁴

Sonunda beklenen an geldiğinde uğradığı zulmün şaşkınlığını, kırgınlığını ve içine düştüğü durumun korkusunu üzerinden atmaya çalışan Yusuf'un karşısına çıkar ve ona Hakkın takdirinden bahsederek nasihatler eder.²⁶⁵ Ona " kardeşlerinden sakın şikâyet etme! Bunları Hak senin vaslına ermem için bahane etti" diyerek muradına ermiş olarak can verir.²⁶⁶

Bazı yahut Karia gibi kuyudaki zat da ilahi cemalin aksini Yusuf suretinde temaşa etmiş ve görünenin ardındaki hikmeti sezmiştir. Mesnevilerde aşk ve sabrın sembolü olarak görünür.

2.5.4.4. Kurt

Yakup, Yusuf'u kırlara götürmeyi teklif eden oğullarına "korkarım kurt kapar" diye adeta fikir vermiştir. Böylece önce Yakup'un, sonra da planlarını gerçekleştirmede babalarının bu korkusunu kullanmak isteyen kardeşlerin ağzından "kurt" itham edilir.

Babalarının Yusuf'un gömleğinde diş izi göremediğini, dolayısıyla kendisine sunulan kanlı gömleği inandırıcı bulmadığını ima etmesiyle kardeşler bu kez gider, Kenan çöllerinde bir kurt yakalayarak ağzına kan bulaştırıp babaları Yakup'un huzuruna çıkartırlar. Yakup peygamber kurttan konuşmasını isteyince, kurt "Lâ ilahe illallah" diyerek söze başlar; peygamber etinin kendilerine haram edildiğini, bu sebeple de Yusuf'u yemenin kendileri için mümkün olmadığını belirtir.

Özingiz peygamber hem resul siz

Nübüvvet iyesi İsrail resul siz

Halik sizge bildürür hem bilür siz

²⁶⁴ Hamdi, age.,97

²⁶⁵ Ali, age.,94

²⁶⁶ Hamdi, age.,98

Peygamber iti bizge haram imdi
(Ali,100)

Pek çok mesnevide Yakup'un sorması üzerine Kenan'a niçin geldiğini de anlatmıştır. Kurdun anlattıkları Yusuf'un hikâyesiyle simetrik. Ana vatanı Mısır olan kurt, Kenan iline kayıp kardeşini bulmaya gelmiştir.

2.5.4.5. Arap Tacir

Ali, Ş. Hamza, S Fakih, Hamdi, T Yahya mesnevilerinde, devesiyle Mısır'a gelip Yusuf ile görüşen ve ondan Yakub'a haber götüren bir Arap deveçiden bahsedilir.

Hamdi'nin mesnevisinde Kenan'dan Mısır'a sefer yaptıktan sonra Kenan'a dönmek isteyen Arap tüccarın devesi dik başlılık etmiş, sahibinin dövmesine rağmen Aziz'in kapısına gider. Yusuf'u görünce dertli bir şekilde inleyip ağlayarak yüzünü Yusuf'un eteklerine sürer.

Arap tüccar, Kenan'a döner ve Yakup peygamber'e Yusuf'un durumunu anlatır. Babalarıyla bedevi arasında geçen görüşmeyi duyan oğulları araya girerek bedeviyi yalanlar.²⁶⁷

Ali, Ş Hamza, Sula Fakih mesnevilerinde Mısır'dan gelen Arap tacir Yusuf'un hüviyetini bilmemektedir. Kızı Dünya ile Arap taciri kabul eden Yakup'a, tacir, Mısır zindanında bir gencin kendisine selâm ettiğini ve kendisinden dua istediğini söyler. Arap tacir, mahkûmun nikap altındaki yüzünü görememiş ancak sözlerinden, hallerinden çok etkilenmiştir. Yakup, tuhaf bir burukluk yaşar ve zindandaki genç ve haberci için dua eder.²⁶⁸

2.5.4.6. Zindandaki Mahkûmlar

Züleyha'nın ve saray çevresine mensup soylu kadınların artan baskısı Yusuf'u "Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni davet ettiği şeyden daha sevimlidir. Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum" duasıyla zindanı diler duruma düşürmüştür.²⁶⁹

Yusuf, zindanda dış dünyadan çok farklı bir ortam ve insanlarla karşılaşır. Burası zincirlere vurulmuş, karanlıklara gömülmüş acılı ve asık yüzlü insanların

²⁶⁷ Hamdi, age.,278

²⁶⁸ S Fakih, age., 278-281

²⁶⁹ Yusuf Suresi,33

mekânıdır. Yusuf'un gelişi karanlık hayatlarını renklendirir Boyunlarından ve ayaklarından zincire vurulmuşlarken artık Yusuf'un kemendiyle gönülleri bağlanmış zincirlerin azabından kurtulmuşlardır.

*Kamusu oldular kemendine sayd
Kaydan oldu dilleri bi-kayd*

*Her ki gördüyse ol zenahdanı
Ferahından unuttu zindanı*

(Hamdi,349)

Yusuf, zindanda hasta mahkûmları tedavi eder. Çaresiz dertlerle boynu bükülenlere dualarıyla yetişir. Karanlık köşelere atılmış bir garibin geniş bir mekâna nakledilmesini sağlar. Ümitsiz ve çaresizlerin vekili, borçluların kefilisi; herkesin sevgilisi olur. Rüya gören mahkûmların rüyalarını tabir eder ve nihayet tüm mahkûmları imana davet ederek hidayetlerine vesile olur:

*Kamu بیمار-ı zindana şifası
Duasından iriüşirdi safası*

*Şu kim habs içre ola gam esiri
Nüvazişle olırdı dest-giri*

*İden iflas-ı halinden şikayet
Anun tedbiri eylerdi kifayet*

*Yıkılmış dilleri tamir iderdi
Şu kim rüya göre tabir ederdi*

(Şerifi,45)

Tüm zindan halkı gibi gardiyanlar da Yusuf'a gönülden bağlanmıştır. Onu incitmezler. Hatırını hoş ederler. Bir gün, Züleyha, sırf sesini duyabilmek için zindancıya Yusuf'u kırbaçlatmak ister. Zindancı bu emre uymak istemez; ancak Züleyha'dan korkmaktadır.

*Aciz oldu neylesün zindan-van
Döndü eydür Yusuf'a ey nev cüvan*

Ne kılâyum şimdi urmazsam seni

Ol Zeliha öldürür bu dem beni

(Fakih,260)

2.5.4.7. Zindandaki İki Genç

Kur'an ve Tevrat metinlerinde yer alan iki mahkûmun hikâyesi tüm mesnevilerde vaka zincirinin temel halkalarından biri olarak yer bulur. Yusuf'la beraber iki genç zindana atılmıştır Bunlardan birisi şarapçı, diğeri fırıncıdır. Hükümdarın adamlarından olan bu iki genç, bazı mesnevilerde hükümdara karşı düzenlenen bir suikastın zanlıları şeklinde tasvir edilir.

S. Fakih mesnevisinde, hayat hikâyelerinin müstakil bir bölüm olarak verildiği bu iki adam, Sultan'a karşı düzenlenen bir suikast planında yer almışlardır. İçlerinden biri 'fırıncı/habbaz'dır ve pişirdiği ekmeğe zehir katmıştır. Diğer adamın görevi ise Sultan'a şarap hazırlamaktır. O ise plana katılmaktan pişmanlık duyar ve rolünü uygulamaktan kaçınır. Suikast planı açığa çıkınca her iki adam da zindana atılır. Zindanda, saki ve fırıncı Yusuf'a gördükleri rüyaları anlatır.

Gençlerin ikisi de birer rüya görürler. Şarapçı eliyle Sultan'a şarap sunduğunu görmüştür. Yusuf ona yakında kurtulup Sultan'ın maiyetine gireceğini söyler. Diğer adam ise rüyasında başının üzerinde ekmeğin sepeti taşıdığını ve kuşların bu ekmekleri yediğini gördüğünü söyler. Yusuf, bu rüyayı da tabir eder ve adama yakında asılacağını, kuşların başının etini yiyeceğini söyler. Kurtulacağını müjdelediği sakiye kendisini unutmamasını ve hükümdara bahsetmesini söyler. Allah'tan başkasına umut bağlaması boşa çıkar. Adam tam yedi sene onu anmayı unuttur. Bazı mesnevilerde Yusuf'un bu davranışı bizzat Cebrail tarafından kınanır. Yusuf tövbe etmeye çağrılır.

2.5.4.8. Mısırlı Saray Çevresi Kadınları

Mısır azizinin eşi olan Züleyha, Mısır yüksek zümre hanımları arasında önemli bir mevkie sahiptir. Züleyha'nın genç kölesi ile ilgili macerası kısa zamanda duyulur. Saray kadınları arasında Züleyha'nın İbranî köleye olan aşkının dedikodusu yayılır. Asil kadınlar bu karşılıksız aşkı dillerine dolar, alay ederler.

Mesnevilerde çizilen saray kadınları aykırı davranışları çok çabuk kınayan, yargılayan, kendilerini fazilet sahibi olarak kabul edip, karşıdakinin iffetsizliğini bağışlayamayan katı tutumlu insanlar olarak görünür. Ancak, hakkında söylenenleri duyan Züleyha, bu katı ahlakçı tavırlarındaki samimiyetsizliği sezmektedir. Kendisini temize çıkarmaktan ziyade haklılığını ispatlamak peşindedir. Onlara mükellef bir ziyafet hazırlar. Sıra meyve ikramına gelince turunç çıkarılır, misafirlerin eline birer bıçak verilir. Tam o esnada Züleyha, Yusuf'u içeri çağırır; O da elinde bir ibrikle içeri girer. Kadınların "Bu insan değil, adeta bir melek!" diye haykırmaları, meyve yerine parmaklarını kesmeleri tüm mesnevilere Kur'an'dan geçen canlı bir sahnedir.

Kadınların Kur'an'da sahnelenen bu tavrı tüm mesnevilerin en önemli bölümlerinden biridir. Ancak en ayrıntılı ifadesini Hamdi ve Taşlıcalı Yahya'da bulmuştur. Burada öncelikle ziyafet salonu ve sofrası incelikle tasvir edilerek dekor yerine oturtulur. Asil ve kendini beğenmiş hanımların kontrollerini kaybederek değişik tavırlara girmeleri, bir yandan Yusuf'u Züleyha'nın isteklerine uyması için ikna etmek isterlerken diğer yandan Züleyha'yı saf dışı edip, kendilerini Yusuf'a sunmaya çalışmaları ustalıkla resmedilir.

Kadınlar, Yusuf'a zindanın korkunç yüzünü tasvir ederek, Züleyha'ya karşı direnirse başına gelecekleri ustalıkla ima ederler ve hem kendi gençliğine hem de derdinden yerle yeksan olan Züleyha'ya acımasını tavsiye ederler.

Ki Züleyha Yolunda hâk oldı

Damenin gibi bağı çâk oldı

Nola yerden götürsen ol haki

Erse daman-ı pâkine tâ ki

Lutf edip hacetin reva etsen

Derd ile ölmedin deva etsen

(Hamdi,343)

Diğer taraftan aynı kadınlar Züleyha yerine kendilerini sunma telaşındadır.

Sevmez isen cemal-i rûyun anun

Gönlün almazsa reng-i buyun anun

*Anı def'et bizimle demsaz ol
Sohbet eyle nihani hem-râz ol*

*Her birimiz çün ede arz-ı cemal
Ne Züleyha erişe mihre zeval*

(Hamdi, 344)

Böylece, karmaşık kişilik yapıları ve içine düştükleri ruhsal çalkantılarla, saray çevresine mensup soylu kadınlar, sadece hikâyeye eklenen dekoratif unsurlar olmakla kalmayıp, psikolojik derinliği olan gerçek karakterlere dönüşürler. Bu da mesnevilerin kurgusundaki modern tahkiye tekniklerini aratmayan başarısını göstermektedir

2.5.5. Yardımcı Kahraman

Hikâyede yukarıda sayılan işlevlere sahip kahramanlara üstlendikleri eylemi gerçekleştirmede yardımcı olan kahramanlardır. Olay akışına istikamet veren kahramanlar bunların yardımıyla amaçlarına/arzularına ulaşırlar. İncelenen mesnevilerde çok sayıda 'yardımcı kahraman'ın varlığı görülmektedir. Bunlar: Züleyha'nın babası (Taymus), Züleyha'nın dadısı, Sultan Reyyan, saray çevresi hanımları, Büşra ve Beşir, dile gelen bebek, Eflah karakterleridir.

2.5.5.1. Taymus

Züleyha'nın babası, Mağrib ülkesinin sultanıdır. Tüm mesnevilerde anlayışlı, sevgi dolu ve kızının duygularına önem veren ideal bir 'baba' portresi çizer. Biricik evladını nazla, ihtimamla büyütmiştir.

Züleyha, bir gece rüyasında bir suret görür ve ona âşık olur. Bu rüyayı babasına anlatacak kadar samimi bir ilişkileri vardır. O, artık bir hükümdar değil, kızının derdine çare arayan bir babadır.

*Pederi dedi nola dermanın
De ki sa'yında olalum anın*

(Hamdi, 206)

Rüya'nın tekrarlanması Züleyha'nın tüm benliğini alt üst etmiş, onu derin bir melankoliye salmıştır. Taymus, bu süre zarfında Züleyha'nın derdine ortak olmuş, kızına sabretmesini, aklını başına toplayıp çektiği sevdayı unutmasını tavsiye etmiştir.

*Çün bu ahvali dinledi Taymus
Sine ka'ından inledi Taymus*

*Kendi ırzın sakındı ol Sultan
Dedi etmen bu hâli halka ayan*

*Buna bir çare eylemez tedbir
Görelim nice gösterir takdir
(Hamdi, 200)*

Taymus, yedi ülkenin padişahları Züleyha'yı istediğinde, bunlardan biriyle evlenmesini uygun gördüğü halde, kızının üzüntüsü karşısında geri adım atmıştır. Ardından da, yine kızının yönlendirmesiyle Mısır azizi Kıtıfır'e bir mektup yazıp, Züleyha'nın güzelliğinden, meziyetlerinin üstünlüğünden, taliplerinin çokluğundan bahsetmiş ve onun Mısır'a gelin olma isteğini “Ya suyudur çeken ya toprağı” şeklinde tevil ederek kızının haysiyetini korumaya çalışmıştır.²⁷⁰ Ayrıca, kızına çeyiz olarak verecek malı mülkü de saymış, kızının evlilik anlaşmasına güçlü ve başı dik girmesini sağlamıştır.

Mesnevilerde resmedilen karakteriyle Taymus, öncelikle şevketli bir sultandır. Mağrib'e hükmetmekte ve heybeti âlemi doldurmaktadır. Öylesine cesur ve kuvvetli bir sultandır ki “hışmının ateşinden” “Keykavus” bile ürker:

*Mağrib'e hükmederdi şevket ile
Âleme dolmuş idi heybet ile
Azm-ı rezm eylese ger o çâlâk
Kanlar ağlardı kahr ile dahhak*

Hışmı odun yakaydı ger Taymus

²⁷⁰ Hamdi; age., 219

*Pür key olurdu kalb-i Keykavus
(Hamdi, 181)*

Taymus, haysiyet ve şerefine son derece düşkün, kınanmaktan kaçınan bir kişidir. Kızı Züleyha'nın aşk yüzünden düştüğü duruma, sergilediği çılgınca tavırlara üzülmekte ve bunu izzetinefis meselesi yapmaktadır. Önce dadısını kızına nasihat etmesi için yollar, ardından kendisi adını dillere düşürmesin, rezil-rüsva olmasın diye kızına adeta yalvarır.

*Pederi dedi key sakın namı
Görelim nice olur eyyamı*

*Dedi duhter olalı aşk ayan
Gitti kalmadı bende nam ü nişan*

*Pederi dedi olma rüsvayı
Aklım der dağıt bu sevdayı
(Hamdi, 205)*

Taymus, sabırlı, anlayışlı ve tahammüllü olduğu kadar işini halletmesini bilen bir insandır. İçine düştükleri durum ne kadar çaresiz ve küçük düşürücü görünürse görünsün, uygun bir çözüm yolu üretebilecek pratik zekaya sahiptir. Çözüm ararken sürekli kızının arzularını ve menfaatini her şeyin üstünde tutmaya çalışır. Maddi manevi fedakârlıktan kaçınmaz.

3.5.5.2. Mısır Sultanı Reyyan

Mısır hükümdarı mesnevilere genellikle Yusuf'un kurtuluşuna vesile olan rüyayı gördüğü anda girer. Hükümdar, bir gece rüyasında yedi cılız ineğin yedi semiz ineği yediğini, yedi demet kuru başağın yedi demet taze başağı sardığını görmüş ve rüyanın etkisinde kalmıştır. Etrafındaki adamlar bu rüyayı yorumlamaktan aciz kalır.

Yorumlanamamış rüyanın huzursuzluğunu taşıyan hükümdara, zindandan kurtulan Saki, Yusuf'u tavsiye eder. Onun, rüya tabirindeki vukufunu olduğu kadar, ahlâkının üstünlüğünü de över. Yusuf, rüyayı taze başaklarla, semiz ineklerin bolluğa; kuru başaklarla cılız ineklerin kıtlığa işaret olduğu ve bu iki zamanın da

yedişer yıl süreceği şeklinde yorumlamıştır. Yusuf'un yorumu olduğu kadar önerdiği tedbirler de Reyryan'ın hoşuna gitmiş, ona üstün bir mevki vermiştir. İlerleyen zaman içinde Yusuf, Hükümdarın sağ kolu olacak hatta tüm ülke yönetimini hükümdar adına devralacaktır.

Mesnevilerde Reyryan, öncelikle hiçbir şeyi boş vermeyip meselelerin üzerine giden bir insan olarak görünmektedir. Nitekim gördüğü rüyanın karışık şeyler olduğunu söyleyen kâhinlere itibar etmez de doğru yorum yapabilecek birini arar.

Reyryan'ın öne çıkan bir diğer özelliği onun feraseti, karşısındaki insanı ölçüp değerlendirmedeki başarısıdır. Bu yönüyle sultan, ülkenin selameti için etrafında akıllı ve iş bilir insanlar görmek isteyen biri olarak görülür. Sorduğu sorularla karşısındakinin bilgi ve becerisini ölçüp, yetenekli ve üstün nitelikli insanları kazanmaya çalışan gerçek bir idarecidir. Rüyasını isabetle yoran kişi, bir mahkûm ve üstelik de sadece bir köle olmasına rağmen, sahip olduğu vasıflar yönünden sıradan biri olmadığını anlayarak ona değer verir.

Hünerin gördi aferin etti

Kurbetine dahi yakın etti

(Hamdi,371)

Zindandan çıktıktan sonra Reyryan onu davet ederek iltifat ve ikramlarda bulur. Yusuf'un çeşitli diller bildiğini fark edince ona değişik lisanlarda sorular sorarak vukufunu ölçer. Bu onun da çok sayıda dil bilen kültürlü biri olduğunu göstermektedir.

Otuz iki dil bilürdi pâdişâh

Bilmedi İbri dilini kıldı âh

Otuz iki dilce Yusuf söyledi

Pâdişâh anı ta'accüb eyledi

(Darir, 226)

Sultan Reyryan Yusuf'tan İbrani kökeni hakkında bilgiler alır. Rüyasının yorumunu tekrarlatarak ülkeyi tehdit eden kıtlığa karşı alınacak önlemleri onunla tartışır.²⁷¹

²⁷¹ Hamdi,ag.e.,371-372

Sultan Reyyan'ın bir diğer özelliği adaletle hükmetmesidir. Zindandaki bir kölenin adalet talebini boş çevirmemiş, Mısırlı kadınları çağırıp yeniden soruşturma başlatmıştır. S. Fakih ve Ş. Hamza mesnevilerinde sultan, Züleyha suçunu itiraf edince gazaba gelir. Karşısındaki iki davalıdan birinin ülkenin en asil kadınlarından biri, diğerinin ise bir köle olmasına rağmen, haklı olanın tarafını tutar.

Çünkü Sultan işbu sözi dinledi

Kakıdı Zelha'ya gey hışm eyledi

(S.Fakih, 298)

Sultanın en önemli özelliklerinden birisi de makam, mevki hırsının, otorite tutkusunun olmayışıdır. O insaf sahibi ve hakkı teslim eden, aynı zamanda emaneti ehline vermek isteyen bir kişidir. Yusufun kapasitesini fark edince kendi yetkilerini ona devretmiştir.

Olmasun şâhum benüm bizden müdâm

Pâdişâh sensin benüm kem-ter gulâm

Bu vilâyet halkınun sen canısın

Üstümüzden rahmet-i vezdânısm

(Darir, 117 118. b)

2.5.5.3. Dadı

Züleyha'nın dadısı tüm mesnevilerde Züleyha'nın yanı başında yer alan ve vakanın işleyişinde aktif katılımı olan bir karakter olarak görünür. Bu karakter, aslında masallar ve destanlardan itibaren geleneksel hikâyede, başkahramanı koruyan kollayan, emellerine ulaşmasına yardım eden 'yardımcı' prototipinin devamıdır. Masallarda âşıkların yanında yer alan bu karakter, kah kılık değiştirip olayların gidişatını etkileyecek planların içinde yer alır; kâh haber taşır, âşıkları buluşturur.

Mesnevilerdeki görünüşüyle dadı, masallarda, vaka işleyişinin tetikleyici unsuru olan yardımcı karakterin uyarlanmış halidir. Ana gibi şefkatle ve derin bir sadakatle Züleyha'ya bağlı olan dadı, yaşamı süresince en büyük yardımcısı olmuştur. Onun sorunlarına ortak olup çözüm üretmeye çalışmış; emellerine ulaşabilmesi için ona yol gösterip, yönlendirmiştir.

Dadı Züleyha'ya olan hislerini şöyle anlatır.

*Göbeğin katı edeli şefkat ile
Sana dil bağladım muhabbet ile*

*Ol zaman mesnedim idi beşiğin
Secde-gâhım durur bu dem eşiğin*

*Geceler hizmetine daye benem
Gündüzün kametine saye benem*

(Hamdi,195-196)

Mesnevilerin pek çoğunda Kıtıfî'yi görünce fenalık geçiren Züleyha'yı derhal teskin ederek düğün günü çıkacak bir rezaletin önüne geçen de dadıdır. Yine Yusuf'u köle pazarında görüp de baygınlık geçiren Züleyha'nın yüzüne O, gülsuyu serpmiştir. Züleyha, dadısını çaresizce vuslat peşinde koştuğu yıllar içinde hep yanında en büyük destekçi olarak bulmuştur. Dadı, zaman zaman Züleyha'yı nasihatlerle yola getirmeye çalışsa da, onun sevdasının boyutlarını yakinen bildiği için, daha çok onları kavuşturma yolunda çaba sarf etmiştir. Yusuf' a Züleyha adına aracılık etmiş, onu ikna etmeğe çalışmıştır. Züleyha'ya Yusuf'u elde etmesi için muhteşem bir saray yaptırıp içini tezyin etmesini, duvarlarını her ikisini nakşeden ve duyguları tahrik edebilecek shevi resimlerle süslemesini tavsiye eden de yine dadıdır.

*Taya eydür ben kılâm tedbir-i rây
Senün için bu işe iy görke bay*

*İlla bana gerekdür çok sim ü mal
Kim saraya harc idem iy hoş fial*

(Darir,184)

Züleyha, zindana attırdığı Yusuf'u görmeye de onunla gider. Ayrılık acısını da onunla paylaşır.

Böylece tüm mesnevilerde dadı, evvela ana yüreği ve sonsuz sevgisiyle resmedilir ama en çok da, pratik zekâlı, işbilir, olayları ve insanları kendi planları dâhilinde çekip çeviren güçlü yanıyla görünür.

Züleyha'nın Yusuf'la beraber, eşini, malını mülkünü, güzelliğini kaybetmesiyle birlikte çektiği sıkıntıların anlatıldığı bölümlerde bazen Hamdi'de

olduğu gibi Züleyha'nın kimsesizliğini ve çaresizliğini daha da pekiştirmek için dadısını da yitirmiş olarak anlatılır.

Dâyesi yok ki ana arz ede hâl
Mâyesi yok ki ondan artıra mâl

(Hamdi,378)

3.5.5.4. İnas

Mesnevilerin çoğunda Hz. Yakub'un kız kardeşi, Hz.Yusuf'un halası olarak geçer. Yusuf'u çok seven annesi Rahil, ölüm döşeginde iki yaşındaki oğlunu İnas'a ısmarlamıştır. O da bu görevi seve seve yerine getirir. Çocuğun güzelliğine, ahlakına hayrandır. Onunla evi şenlenmiş, bereketi artmıştır.

Yakup oğlunu geri istediği zaman, çocuğu vermemek için çareler düşünür ve bir hile yapar: Yusuf'un beline atadan kalma kıymetli kemerini bağlayarak, "kemerim kayboldu" der. Kemer çocuğun belinden çıkınca da, Yakup, İbrahim şeriatini uygulamak zorunda kalır. Buna göre hırsızlık eden mal sahibine köle olarak verilmektedir

Kemer oldı orada dâm-ı tezvîr
Elif-veş rast geldi rây-ı tedbir

Yog iken eğrilik zatında asla
Kemer ol mu-miyanda oldı peyda

Bu idi ol zamanın muktezası
Eğer şah u eger halkın gedası

Kaçan uğrusını bulsa alırdı
kulı olur kalırdı

Şeriatte

(Taşlıcalı Yahya, 21)

2.5.5.5 Hz. Yakub'un Annesi

Hamdi ve Taşlıcalı Yahya mesnevilerine Tevrat- Talmut kaynaklı bir hikâyeyle giriş yapılır. Hz. İbrahim'in ikinci oğlu Hz.İshak'ın iki oğlu dünyaya gelmiştir. İs/Iys ve Yakup adlı ikiz kardeşler arasında doğuştan gizli bir rekabet sezilmektedir. Gün gelip de

Hız.İshak'a ölüm alâmetleri görüldüğünde oğlu İys'e nübüvvet mirasını bırakmak ister. Yakub'un annesi hikâyeye burada dahil olur. O da oğlu Yakup'u nübüvvet makamında görmek istemektedir. Bu yüzden bir hile planlar ve pişirdiği biryanı gözleri görmeyen eşinin önüne koyarak "Bunu oğlun Yakub getirdi" der.²⁷² Böylesi hassas bir konudaki gözü pek ve kararlı tavrı onun insiyatifini kullanmaktan çekinmeyen güçlü yapısını sergilemektedir.

2.5.5.6. Dile Gelen Bebek

Mesnevilerde, Züleyha'nın elinden kaçarken kapıda efendisine yakalanan Yusuf'u içine düştüğü zor durumdan kurtaran bir bebek olmuştur.

Yusuf'un masumiyetini açıklayan bebek, Darir'e göre Aziz'in öz kardeşidir. Züleyha onu çok sevmiş, kendi çocuğu olamayacağı için yanında alıkoymuştur.

*Kardaşı olur Aziz'in bir kişi
Bir anadan bile doğmuş kardaşı*

*Ana tanrısı bir oğlancuk virir
Çü Züleyha bakar oğlanı görür*

*Hem Züleyha oğlanı sever idi
Uş bu oğlan benim olsun dir idi*

(Darir,b. 641- 646.)

Diğer mesnevilerde söz konusu bebek, Züleyha'nın akrabası veya orada bulunan hanımlardan birinin bebeği olarak tanıtılır. Kur'an ve Tevrat metinlerinde olmayan bu motif tüm mesnevilerde yer alır. Yusuf'un masumiyetini hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak mucizevî bir yolla ilan etmek belki de bu motifi kazandıran temel motivasyondur.

2.5.5.7. Dünya/Deyne/Dine

Yusuf'un üvey kız kardeşi. Ali, Sula Fakih, Şeyyat Hamza mesnevilerinde görünür.

²⁷² Hamdi, ag.e.,53

“Yakup’un üvey kızı” diye anılan bu karakterin dışında bir başka üvey kızın daha olduğuna dair açık bir bilgi yoktur. Ancak, Ali ve Sula Fakih mesnevilerinde Yusuf’un gördüğü düşün tabirini yapan ve bunu kardeşlerinden gizlemesini isteyen Yakup’un sözlerini gizlice ağabeylerine yetiştiren üvey kız, mesnevilerdeki Dünya karakteriyle çelişen bir tavır içindedir.

*Var idi Yakub’un bir öğey kızı
Ol eşitmiş evvel öngden oşbu sözi
Kocalardan beklesin Halık sözi
Varıp kardaşlarına ol aytur imdi
(Ali, 72)*

*Yakup’un varidi bir öğey kızı
Uğrulayın dinledi işbu sözi
(S. Fakih, 79)*

Bu, kapıları gizlice dinleyip, baba oğul arasındaki sırrı açığa çıkaran üvey kız muhtemelen Dünya değildir. Dünya, Yusuf’u candan sever, sadece ablası değil sırdaşı, arkadaşıdır.²⁷³

*Yakup’un öğey kızı Dünya Hatun
Görklü idi parisa sözü bütün
(Ş.Hamza, 8)*

Dünya da babası gibi Yusuf’un gidişini hayra yormaz. Arkalarından yetişip Yusuf’u yakalar geri dönmesi için yalvarır.²⁷⁴

Ali’nin mesnevisinde Dine, gördüğü düşü babasına anlatır:

*Dine aytur ben bu saat yatur idim
Düşüm içre ağlayu varur idim
Ya ebeti düşümde on kurt gördürm
Elimizden Yusuf’ı kaparlar imdi
(Ali, 80)*

Sula Fakih’te baba kız Yusuf’un ardından ağlaşırlar.²⁷⁵ Dünya babasının dert ortağı olur.

²⁷³ Fakih, age.,89

²⁷⁴ Ali, age.,80, S. Fakih, age., 89

²⁷⁵ Fakih, age.,90

2.5.5.8. Bünyamin /İbn-i Yamin

Yusuf'un tek öz kardeşidir. Anneleri Rahil onu dünyaya getirirken ölür. Babaları Yakup, iki öksüz kardeşi çok farklı duygularla sever.

Mesnevilerde, İbn-i Yamin karakteri sadece Yusuf'un Mısır aziziyken kendisinden buğday isteyen kardeşlerine tuzak kurarak onu yanında alıkoyması olayıyla görünür. Yusuf kuyuya atıldığında küçük bir çocuk olan Bünyamin, yokluğunda Yusuf'un hatırasına bağlı kalmış; Yakup'un acılarını dayanılır kılan tek teselli olmuştur.

Uzun yıllar sonra ağabeylerini tekrar karşısında gören Yusuf, onlara kim olduğunu sezdirmeden yakınlık gösterir; lütuf ve ihsanda bulunur. Böylece onların güvenini kazandıktan sonra küçük kardeşleri Bünyamin'i getirmelerini ister. Yakup'a ikinci kez evlat kaybını yaşatan bu olaydan sonra Bünyamin ve Yusuf baş başa kalarak birbirlerine hayatlarını anlatır babalarını yâd ederler.

Şeyyat Hamza, Sula Fakih, Darir mesnevilerinde Bünyamin, hikâyenin bu son bölümüne daha ayrıntılı ve masalsı bir anlatımla girer. İkinci defa sevgili evladını ağabeylerine teslim etmek zorunda kalan Yakup, oğullarına, Mısır'a ayrı kapılardan girmelerini tembihler. Şehrin kapısında kardeşler ikişer ikişer ayrılır. Herkes kendi öz kardeşiyle birlikte şehre girer. Altıncı kapıda yapayalnız kalan İbn-i Yamin, kardeş kaybının acısını bir kez daha yaşar. Yusuf şehir sokaklarında “garip” gezen kardeşini bulur, onunla sohbet eder ve koluna kendi bileziğini geçirir. Ağabeyleriyle buluşan İbn-i Yamin'in Yusuf'un kaybından beri ilk kez neşeli olduğu dikkat çeker. İbn-i Yamin onlara tanımadığı Yusuf'u anlatır; hediyesi olan bileziği gösterir. Ağabeylerin kıskanç tavrı bir kez daha sergilenmektedir. Her biri bileziği kendi koluna takmayı dener, ancak, bilezik tekrar İbn-i Yamin'e geçer.²⁷⁶

Şeyyat Hamza ve Sula Fakih mesnevilerinde, Yusuf, duvarlarına kendi hikâyesini nakşettirdiği bir saray yaptırır. Bu saraya önce ağabeylerini sonra yalnız olarak İbn-i Yamin'i gönderir. Duvarda resmedilen hikâye İbn-i Yamin'i ağlatır. Yusuf'un oğlu Mişelim ona gerçekleri anlatır. İki kardeş buluşur, hasret giderirler.²⁷⁷ Bünyamin, ona ayrı geçirdikleri yıllarda yaşananları hikâye eder. Kendisi de evlenmiş; “Kurt”, “Kan”, “Yusuf” adlarını verdiği üç oğul sahibi olmuştur.

²⁷⁶ S Fakih, age., 362-371

²⁷⁷ Fakih,age., s.386

Bünyamin, bu mesnevilerde karakterinin çeşitli yönleriyle resmedilir. Buna göre Bünyamin, “vefali”, “hassas”, “duyarlı”, “ehl-i dil” olmak gibi vasıflara sahip, sevgi dolu ve ince kalpli bir insandır. Ağabeyleri gibi Yusuf’u kıskanmamış, bilakis, her zaman onunla gurur duymuş ve babasının sevgisini anlayışla karşılamıştır.

2.5.5.9. Eflah

Mesnevilerde Malik’in adamlarından biri olarak adı geçer. İri yarı, sert yapılı, davranışları kaba saba bir siyahî köledir.

Malik tarafından Yusuf’a bekçi tayin edilen Eflah, her fırsatta onu itip kakmaktadır.

Dev olıcak müvekkel ol meleğe

Meleğin doldı nalesi feleğe

(Hamdi, 146)

Kardeşleri ile görüşmek istediği zaman zorla onu alıp götürür. Yolda annesinin kabrine rastlayıp onunla vedalaşmak isteğiyle kafileden uzaklaştığında kaçtığı zannederek peşine düşer, kırbaç, tokat ve yumrukla döverek, yüzünü morartıp kanatır.²⁷⁸

Eflah, efendisine korkuyla itaat eden, güçlünün karşısında ezilip, gücünün yettiğine zulmetmekten geri durmayan tipik ezik adam psikolojisine sahip bir stereotiptir.

2.5.6. Dekoratif Unsur Durumundaki Tipler/Fon Karakter

Şahıs kadrosu içinde olay örgüsünün oluşumunda ve seyrinde hiçbir işlevleri olmadan yer alan şahıslardır. Bunların tek fonksiyonu ortamda bulunarak fon oluşturmalarıdır.

İncelenen mesnevilerde rastlanan dekoratif unsur mahiyetindeki kahramanlar şunlardır: Züleyha’yı istemeye gelen elçilerin heyetleri, Mağrip halkı, Züleyha’yı Mısır’a götüren düğün alayı, Yusuf’u Mısır’a götüren kervan halkı, Yusuf’un yol boyunca karşılaştığı halklar, Mısır ahalisi, Yusuf’un satıldığı pazarı dolduran müşteri kalabalığı, kıtlıktan etkilenip Yusuf’un kapısına gelen civar memleket halkları, Yakup’u karşılayan halk, Yusuf kuyuya atıldığında ve babasıyla kavuştuğunda yeri göğü dolduran melekler.

²⁷⁸ Hamdi, age., s. 146-150

2.6. Mesnevilerin Anlatım Teknikleri Açısından İncelenmesi

2.6.1. Sebeb-i telifler/ üst-kurmaca (metafiction)

Post-modern edebiyat, eski bir Doğu tahkiye geleneğini yeniden keşfetmiş ve anlatıcının kendi sesini duyurduğu anlatılarda iç içe iki anlatı düzleminin, “metafiction/üst-kurmaca” boyutunun, varlığını tespit etmiştir.²⁷⁹

Mesnevilerde üst kurmaca katmanı evvela “sebeb-i telif”lerde görünür. Şair, burada hikâyeyi anlatma sebebini açıklarken, okuyucuyu hikâye boyunca zaman zaman karşılaşacağı asıl kahramanlardan biri olan “anlatıcı”yla tanıştırır. Aynı ses, hikâye içinde zaman zaman kahramanlara müdahale edecek, onların doğru ve yanlışlarını okuyucuya işaret edecek olaylardan ibretlik dersler çıkararak nasihat/pend bölümleriyle okuyucuyu yönlendirecektir.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde, sebeb-i telifler, öncelikle Kur’an’ın “ahsen’ül-kasas” nitelendirmesini işaret ederek, bu en güzel hikâyeyi dile getirmek, okuyucunun seviyesine indirgemek niyetini ifade eder.

Nazm düzdüm bu sözü dün ü günü

Gör ki ne şirin hikâyettir bunu

Ziy şirin söz Yusuf’un kıssası

Dinleyenin gide gönlü gussası

Budur kıssaların görklüsü

Kur’an içre Mushafların yazısı

(Şeyyat Hamza, 4)

Bir diğer önemli sebep, bu “en güzel kıssa”nın Türk dilinde en güzel ifadesini bulabilmektir.

Sebeb-i teliflerle çizilen üst kurmaca düzleminde, anlatıcı, hikâyenin ders vermek, yol göstermek gibi eğitici bir misyonu olduğunu açıklar. O andan itibaren iki metin vardır: Hikâye metni ve hikâyeyi yorumlayıp sonuca varan anlatıcının üst metni. Hikâyenin ibretlik bir yerinde fasıla verilir ve nasihat/pend ya da latife tarzı bir metin girer. Bu, başlangıçta, yazma sürecini hikâye ederek kendisini bir hikâye kişisi kılan anlatıcı sesin duyulduğu ikincil anlatıdır. Bu yan anlatıların sebeb-i telifle

²⁷⁹ Bkz. Şeyma Büyükkavas Kuran “Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?” Turkish Studies /Türkoloji Dergisi 1 (2006), Sayı: 2

ilişkilendirilmesi esas amacın şair tarafından işaret edilen bir hedefe varmak olduğunu gösterir. Böylece hikâye sadece söze vesile; asıl metin ise, anlatıcının birinci kahraman olduğu çerçeve metin olur.

Hamdi'nin mesnevisi üst kurmaca düzlemi açısından oldukça farklı bir yol izler. O, sebep-i telifini sadece ders vermekle ilişkilendirmez. Hikâyeden çıkacak ibretlik sonuçlarla ilgili olmaktan çok bizzat hikâyeyle ilgilidir.

Hamdi, bu bölümde, babasının son çocuğu olduğunu ve onun yaşlılık dönemine denk geldiğini açıklar. Büyük âlim Akşemseddin, burada Hz. Yakup'u temsil eder ve tıpkı onun gibi kendisini dünyaya bağlayan tek şeyin küçük oğlunu yalnız bırakmamak olduğunu açıklar. Tıpkı Hz. Yakup gibi, çok sayıda oğlunun içinde bu küçük oğlanı ayrı bir yerde tutar ve ağabeyleri de kıssada olduğu gibi ona kin besleyip, babalarının ölümünden sonra kendisine zulmederler. Hikâyenin üst- kurmacasında yer alan "sebeb-i telif" esas metinle ontolojik bağlar kuran ve ona paralel bir yol izleyen ikinci hikâyeye dönüşür Böylece yazarın benzer bir geçmişe sahip olmak hasebiyle Yusuf hikâyesiyle doğrudan aynileşmesini sağlar. O, artık anlattığı hikâyenin satır aralarında Yusuf'la bütünleşen, onunla duygu ortaklığına giren biri olarak hep var olacaktır.

Hamdi'nin nasihat ve nüktelerinden oluşan ara metinleri ise ana hikâye, çerçeve hikâyenin üstünde kurulan üçüncü katman olarak düşünülebilir. Buradaki anlatıcı ses, kıssayı Türkçede en güzel şekilde ifade etmek isteyen şairin sebep-i telif bölümünde görünür kılınan varlığıyla bağ kurar.

Taşlıcalı Yahya Bey'in mesnevisinde sebep-i telif'in yine adeta ikinci bir hikâyeyle üst kurmaca düzlemi oluşturduğu görülmektedir. Bu çerçeve hikâyede Yahya Bey, gençlik döneminde aşkın esrarına vakıf olmayı dilemiş, bu dileğine kavuşup aşkın bin bir haliyle gönlü coşmuş, gözünden gaflet kalkıp her yanda sevgilinin varlığını görerek kabına sığamaz, durduğu yerde duramaz olmuş ve böylece aşkın maceralı yollarına düşmüş bir kahramandır. Aşkın şevkiyle terk-i diyar ederek önce Şam'a, ardından Kenan'a sefer eder. Böylece Hz. Yakup'un yolunu izlemiş olur. Ken'an'da da karar kılmayıp Mısır'a gidince, Nil nehrinin ve Mısır'ın güzelliğiyle büyülenir. Tüm bu coğrafya ona hep Yusuf u ve onun aşkıyla ihtiyarını kaybeden Yakup ve Züleyha'yı hatırlatır ve bir Yusuf u Züleyha mesnevisi yazmaya karar verir.²⁸⁰

²⁸⁰ Yahya Bey, age., s.12

Kemal Paşazade'nin mesnevisinde, üst kurmaca, alışılmış bir tarzla devirden, talihin dönekliğinden şikâyetle başlar. İlim irfan ehlinin hor görülüp, cahil dalkavukların itibar gördüğü zamanenin tasviri satır aralarında Yusuf hikâyesiyle bütünleşir. Gerçek değer sahibinin zindanda bile olsa ikbale yürüyeceği bilgisi şaire, insanın asıl değerinin ardında bırakacağı büyük eserler olduğunu ve sahici bir değer olan eserlerin sahibine ölümünden sonra bile olsa yükseklik makamını sunacağını ilham eder. Buradaki üst kurmaca metni, eserin yazılma sebebini, ölmez bir sanat eseri bırakmakla ilişkilendirdiği için, iki anlatı arasındaki ilişki, yol gösterici sesi değil, hikâye metninin kendisini ön plana çıkarır mahiyettedir.

Gubari mesnevisinin sebebi telif bölümünde, bir mecliste ekâbirden bir zat, şaire Yusuf u Züleyha kıssası hakkında soru sorar; Gubari de, bu kıssanın iki kişi tarafından yazıldığını söyler: Farsça'da Câmî, Türkçe'de Hamdi. Bu diğer mesnevileri nazar-ı dikkate almadığını göstermektedir. Her iki mesnevi de güzel fakat lüzumundan fazla uzundur. Bu durumda Gubari'nin niyeti hacimce küçük, gereksiz fasıllardan arınmış, derli toplu bir eser ortaya koymaktır.

*Gerçi her biri hoş kitab etmiş
Zahmet-i bi-had irtikab etmiş*

*Lik gayet mufassal etmişler
Hadden artuk mutavvel etmişler*

*Kıssanın hoş değil midür muhtasarı
Hissenin hoş değil mi muteberi*

(Gubari,63)

Şairin, burada esas hikâyeye bütünleşmeyi değil, onunla arasına bir mesafe koymayı amaçladığı görülür. Hikâye, “yazmak” için bir vesiledir. Şair, sebeb-i telif bölümünde kendi yazma sürecini hikâye eder.

2.6.2. Anlatma/Tahkiye

Destan, masal, halk hikâyesi, menkıbe gibi geleneksel hikâye formlarından biri olan mesnevilerde de ‘anlatma/tahkiye’ tekniği esastır.

*“Anlatma/tahkiye, anlatıcının bir takım olayları ve bu olaylar çerçevesindeki insanları, belli bir mekân ve zaman çerçevesinde dinleyici/ okuyucuya nakletmesidir.”*²⁸¹

Anlatma esasına bağlı metinlerde hikâyeye ile okuyucu arasında anlatıcının varlığı durur. Bu sebeple okuyucu olayları geçmiş zaman diliminde ve anlatıcının bakış açısına bağlı olarak öğrenir. Yazar-anlatıcının tâbi olduğu tüm psiko-sosyal ve kültürel şartlar, anlatılan hikâyenin atmosferinin oluşmasında etkili olur. Bu durumda okuyucu, itibari âlemde tamamen pasif olarak, anlatıcının kendi perspektifinden sunduğu bilgileri alıcı/ öğrenici pozisyonunda durur.

Mesneviler söz konusu olduğunda tahkiyeye dayalı anlatım tekniği esastır. Burada yazar- anlatıcı gerek olayları gerek kahramanları kendi yorumuyla okuyucuya nakleder. Mesnevilerin çoğunda üst-kurmaca/ metafiction boyutunun da varlığı anlatıcıyı hikâyeye içinde daha bir görünür kılmaktadır. Pek çok mesnevide (Ali, S. Fakih, Ş. Hamza) anlatıcı, “bir hikâyet” anlattığını ve bu hikâyeyi mesela İbn-i Abbas’ın rivayet ettiğini belirtir.

Bir rivayet ibn-i Abbas eyledi

Ol ki tefsir-i kelamı söyledi

(S.Fakih,74)

Fakih’te, yazar- anlatıcı, İbn-i Abbas rivayetini kıssanın nüzul sebebiyle ilişkilendirilip, Hz. Ömer’in, Hz. Peygamberin ve Yahudi cemaatinin de hikâyeye katılımı sağlayarak anlatıda hikâyeye içinde hikâyeye inşa etmiş ve her iki hikâyeyi de tek bir zaman kipiyle ana hikâyeye eklelemiştir. İç içe geçen ve farklı zaman boyutlarını gösteren tüm bu anlatılar özetleme tekniğiyle sunulmuştur.

2.6.3. Özetleme

Tahkiye tarzı anlatım yazarın hızlıca geçmek istediği fasıllarda özetlemeye dönüşür.

*“Özetleme, uzun bir zaman diliminde yaşanmış olayların teferruattan arındırılarak ana hatlarıyla kısaca ifade edilmesidir.”*²⁸²

İncelenen mesnevilerde Yusuf’un doğumundan malum rüyayı gördüğü zamana kadar olan fasıl özetleme tekniğiyle aktarılır. Hikâyede Yakup’un doğumunu başlangıç

²⁸¹ İsmail Çetişli, Metin Tahlillerine Giriş 2, Akçağ yay., Ankara, 2004, s.93

²⁸² Çetişli, age., s. 95

noktası olarak alan Hamdi ve Kemal Paşazade mesnevilerinde, Yakup'un kardeşiyle olan nübüvvet mücadelesine kadar olan zaman ve Yakup'un Kenan'a yerleşip çoluk çocuk sahibi oluşundan başlayıp Yusuf'un çocukluk dönemini içine alan zaman özetleme tekniğiyle verilir. Ayrıca tüm mesnevilerde Yusuf'un yedi yıl zindanda kalış dönemi, Yusuf iktidarındaki bolluk-kıtlık dönemleri, babasına kavuştuğu andan ölümüne kadar olan zaman dilimleri hep özetleme tekniği kullanılarak nakledilir.

2.6.4. Gösterme/ Sahneleme

Gösterme, bir olayı ya da durumu, belli bir zaman ve yer içinde, kişiler arası konuşma ve eylem biçiminde okuyucuya sunmaktır. Tümüyle göstermeye bağlı anlatım tekniği tiyatro ve sinema sanatları için geçerlidir. Anlatma esasına bağlı eserlerde genellikle ele alınan konunun gerekleri uyarınca, hem anlatma hem de gösterme yöntemleri birlikte kullanılırlar.

Mesnevilerde gösterme tekniği Züleyha'nın düğününde, Yusuf'un köle pazarında satılışında, Züleyha'nın Yusuf'u elde etmeye çabaladığı dönemlerde dadısıyla ve Yusuf'la olan diyaloglarında, kapıda Azize yakalandıkları anda, Yusuf'la Yakup'un kavuşma anlarında kullanılmıştır. Gösterme tekniklerinin en dikkat çekici biçimde kullanıldığı bölüm olan "Aziz'le karşılaşma" anı, aşağı yukarı tüm mesnevilerde, fakat bilhassa, Hamdi, T. Yahya ve Kemal Paşazade mesnevilerinde teatral bir başarıyla kullanılmıştır.

2.6.5. Konuşma Tekniği

Konuşma tarzı anlatım, daha ziyade, tiyatro ve sinemaya ait bir teknik olmakla beraber, anlatma esasına bağlı eserlerde de bilhassa göstermenin ön plana çıktığı bölümlerde kullanılması kaçınılmazdır. Konuşma, kahramanları anlatıcının bakış açısı ve geçmiş zaman dilimi sınırlarından çıkarır, kendi özgün ifadesiyle ve vaka zamanıyla kendini ifade etme imkânına kavuşturur.

Konuşma tarzı anlatımda diyalog ve monolog tekniği kullanılır:

*"Diyalog; en az iki insan arasında cereyan eden karşılıklı konuşmadır. Eğer konuşma eylemi, bir kişi tarafından, tek taraflı ve uzun bir biçimde yapılıyorsa "monolog" ortaya çıkar.*²⁸³

²⁸³ Çetişli, age., 102

İki veya daha fazla insanın karşılıklı ve sesli bir biçimde konuşmaları söz konusuysa “dış diyalog”; kahramanın kendi kendine karşısında biri varmış gibi sessiz bir biçimde içinden konuşmasına “iç diyalog”; karşısındaki insana veya insanlara konuşma fırsatı vermeden tek taraflı ve uzun bir biçimde konuşmasına “dış monolog”; kendi içine dönük olarak sessiz ve tek taraflı yapılan konuşmaya da “iç monolog” denir.

Mesnevilerde monolog ve diyalog tarzı konuşma teknikleri kullanılmıştır. Bunlar içinde en dikkate değer olan örneklerden biri de, klasik tiyatrodaki da görülen, monolog tarzı tiradların birbirine cevap verir tarzda sunulduğu bölümdür.

T. Yahya, Hamdi mesnevilerinde kardeşler, kuyunun başında durup Yusuf’a hitap ederler. Birer monolog olan bu hitaplar karşı hitapla bir tür diyaloga dönüşür. “Hitab-ı Rubil Aleyhisselam”- “Cevab-ı Yusuf Aleyhisselam”; “Hitab-ı Lavi Aleyhisselam”, “Cevab-ı Yusuf Aleyhisselam”; “Hitab-ı Yehuda Aleyhisselam” -“Cevab-ı Yusuf Aleyhisselam” şeklinde devam eden bu karşılıklı monologlar kahramanların her birinin bakış açısıyla olayı nasıl değerlendirdiklerini göstermesi açısından da dikkate değer.

Bunun dışında Züleyha ile babasının, Züleyha ile dadısının, Yusuf’u zindana atırma kararında olan Züleyha ile Aziz’in diyalogları da kahramanları doğal ortamlarında kendi kişiliklerini yansıtan üsluplarıyla tanıtıyor olması açısından önemlidir.

Ah etti görüp anı Taymus

Dedi ey bağ-ı ömrüme tâvus

Ne için soldu yine taze gülün

Nice pür-hun olur bu gonca dilin

Ey peder bana çare kılmaz isen

Zahmumun merhemini bilmez isen

Şevkten gonca gibi çak oluram

Yazuğum boynuna helak oluram

Pederi dedi derde sabr eyle

Cebr edip kesr-i cana cebr eyle

(Hamdi,205)

Bir başka çarpıcı örnek, Yusuf'un kendi cemâline hayran olarak içinden geçenleri bir tür 'iç monolog' yöntemiyle dillendirdiği bölümdür. Yine Hamdi mesnevisinde geçen bu bölüm, modern kurguda psikolojik tahlil metotlarından biri olan 'içe dönük konuşma/ iç konuşma' dır.

*Geldi şehri-ri Arişe çünkü o mâh
Vesvese düşdü kalbine nâgâh*

*Ki bu şehrin de halkı pîr ü cüvan
Göricek hüsnümü olur hayran*

*Cümle kişverde ber –güzide benem
Sadef –i âleme feride benem*

*Galiba bu hezar – dide felek
Görmedi bana benzer ins ü melek*

(Hamdi,162)

Yine, tüm mesnevilerde karşılaşılan “Yakup dilinden gazel” “Züleyha dilinden gazel” bölümleri de birer 'monolog'tur. Ayrıca, kahramanların dilinden Allah'a hitab edilen “münacat” bölümleri de konuşma tekniğinin değişik örneklerindedir.

2.6.6. Tasvir

Geleneksel tahkiyede en sık karşılaşılan anlatım tekniklerinden biri de “tasvir” dir. Yazar- anlatıcının ön planda olduğu ve okurların tüm hikâyeyi onun bakış açısıyla ve onun dilinden öğrendikleri anlatma esasına bağlı eserlerde, görünür olan her şey, eşya, insan, tabiat, anlatıcının görüp aktardığı haliyle eserde var olur. Burada tasvir ve tarif devreye girmektedir:

“Tasvir insan tabiat eşya veya mekânın kelimelerle resmedilmesi adeta görünür hale getirilmesi; okuyucunun gözü önünde tecessüm ettirilmesidir.”²⁸⁴

Tasvir bir yanıyla 'gösterme' tekniğiyle ilgilidir. Bilhassa realist romanda ön plana çıkan 'gösterme', anlatıyı daha gerçekçi kılacak fonu oluşturmaya yarar. Mekân ve insan tasviri gerçek dünyadakinin bir benzerini itibari âlemde oluşturmaya

²⁸⁴ Çetişli, Age., s.100

yaramaktadır. Dolayısıyla ‘objektif’ tir. Klasik Türk edebiyatı söz konusu olduğunda ise, tasvir, gerçeğin bir benzerini yaratmaya değil, ideal, mutlak güzel ve kusursuz olanı resmetmeye yarar. Burada çirkin ve kötü uç noktada olağanüstü; güzel ve iyi ise en uç noktadadır. Buradaki tasvir tamamen ‘sübjektif’, itibari âleme mahsus kriterlerle belirlenmiş bir varlığı yansıtmaktadır.

Yusuf u Züleyha mesnevileri de aşırı uçlara yaslanan sübjektif tasvirlerle örülmüştür.

2.6.6.1. Şahıs Tasvirleri

Mesnevilerde Yusuf ve Züleyha’nın fiziki tasvirleri yer bulur. Mutlak güzelliği itibari âleme mahsus çizgilerle resmeden esas kahramanların tasvirine zıt olarak, mutlak kötünün resmi de Hamdi, Yahya, Şerifi mesnevilerinde rastlanan ‘şeytan’ tasviri ile ortaya çıkar.

Ağarmış cümleten riş-i dirazı

Şu hâr gibi var idi bir hotazı

Kara şemleye dönmüş dudgâha

Kara karga gibi batmış siyaha

Uzun bir taylesanı var perişan

Misal-i dest-i düzdân-ı siyahan

Sararmış çehresi manend-i zırnıh

Başında tâc u tâcında zer-i mih

Gögermiş iki çeşmi benzi solmuş

Gözi göz boncuginun aynı olmuş

(T. Yahya, 28)

2.6.6.2. Mekân Tasvirleri

Mesnevilerde mekân tasvirleri en sık karşılaşılan bölümlerendir. Tabiat tasvirleri daha ziyade ‘bahariye’ler şeklinde görülmektedir. Yusuf’u kırlara götürmek isteyen ağabeylerin dilinden bahar ve sahranın tasviri; Züleyha’nın avunmak için gezdiği kırların tasviri tüm mesnevilerde, bilhassa Hamdi ve Yahya mesnevilerinde görülmektedir. Tabiat tasvirleri hacimce az, nitelik olarak da sübjektiftir. Ancak, saray ve kulübe gibi iç mekân tasvirleri mesnevilerde daha fazla yer tutar ve oldukça ayrıntılı olarak, yer yer nesnel bir bakışla resmedilir.

Tüm mesnevilerde iç mekân tasvirlerinin en zengin detaylarla ön plana çıktığı bölüm Züleyha’nın Yusuf için yaptırdığı sarayın tasvirleridir. Ali ve Şeyyat Hamza mesnevisi gibi erken dönem eserlerde daha ziyade masal unsurlarıyla donatılmış sübjektif tarzda resmedilen saray tasvirinin Hamdi, Kemal Paşazade, Yahya, Şerifi mesnevilerinde kendi dönemlerinin saray mimarisini yansıtır şekilde nesnel bir anlatımla tasvir edildiği görülür.

*Daya aydur baniler hazır kelsün
Sanga layık bir saray hazır kılsun
Eyle kılsun ki görenler hayran olsun
İçi acaip türlü nakş olsun imdi*

*İçine dürr ü mercan ferş döşesin
Kızıl altun yıgaçlar anda diksün
Budakları erdügünden elvan olsun
Yemişleri elvan elvan olsun imdi*

*Dürlü dürlü direkler anda diksün
Bir neçe direkleri akik olsun
Bir neçe direkleri billur olsun
Bir neçesi dürr ü mercan olsun imdi*

*Ol direkler arasına çıbık diksün
Ol çıbuklar cümlesi altun olsun
Direklerin arasına ögüz kılsun
Ol ögüzler kümüştten olsun imdi*

*Saf kıvıltı altundan at eylesün
 Gevher yakut birle anı bezek kılsun
 Çevresinde telim türlü yıgaç diksün
 Yemişleri cümle altun olsun imdi*

(Ali, 172-173)

Aynı saray, Hamdi'de mimari terimlerle donatılmış gerçek bir bilgiyi süslü ve abartılı bir anlatımla tasvir edilir

*Hendese içre akli bî-mikdâr
 Fikr-i ma'mûru her işe mi'mâr*

*Levh-i nâ-hunde çizse şekl-i cihan
 Kâr-nâme ederdi anı hemân*

*Kâra perkâr bulmasa müştî
 Bes idi ana iki engüştî*

*Cüst çün azm-i tâk-ı atlas ede
 Zühalin kasrını mukarnes ede*

*Tîşesi etse pîşeye âheng
 Ola mûm u hamîr âhen ü seng*

*Etse teşkîl-i tarh ü taksimi
 Nice iklîdis ala ta'lîmi*

*Mermere hûşe yazsa hârmên eder
 Senge gül kazsa taze gülşen eder*

(Hamdi, 308)

2.6.7. Tahlil/İç Çözümleme

*“Tahlil/İç Çözümleme; olay örgüsünde yer alan kahramanların iç dünyalarının (duyguları, psikolojileri, ruh dünyaları) anlatıcı tarafından bütün derinliği ve çıplaklığı ile irdelenip gün yüzüne çıkarılmasıdır.”*²⁸⁵

Modern öncesi dönemlerin anlatma esasına bağlı eserleri olan, destan, menkıbe, efsane, halk hikâyeleri ve mesnevilerde insana bakış açısı tek taraflı, derinlikten mahrum ve yüzeyseldir. Bu tarz hikâyelerin kahramanları kendilerine biçilen rol gereği ‘iyi’ ya da ‘kötü’ olur ve sadece içinde yer aldıkları maceraya göre şekillenirler. Kahramanların iç dünyasına yönelik kritik bu tarz hikâyelerde yer almaz.

İncelenen mesnevilerde kahramanların ruh dünyasına yönelik çözümlere genel olarak rastlanmamaktadır. Ancak, Züleyha’nın, Yakup’un ve Yusuf’un iç- monolog tarzında söylemleri kısmen de olsa kahramanların kendi dilinden birer iç-çözümleme sayılabilir. Ayrıca, Züleyha’nın uzun yıllar süren aşk macerasıyla yıpranıp çöktüğü dönemde, vicdaniyla baş başa kaldığı sazdan evde tüm hayatını ve inancını sorguladığı bölüm de bu tarza örnek teşkil edebilir.²⁸⁶

2.6.8. Leit-motif

Aslında bir müzik terimi olan ‘leit-motive’ ana, temel motif anlamına gelir.

*“Anlatım tarzı olarak leitmotiv; herhangi bir tavır, hareket veya sözün eserde çeşitli vesilelerle birçok kez tekrar edilmesidir.”*²⁸⁷

Mesnevilerde bilhassa ‘rüya/ düş’ kavramının bir çeşit leit-motif gibi konuyu belli bir eksene çektiği görülür. Muhammet Esat, Yusuf suresi tefsirinde aslında kelime olarak telâffuz edilmeyen ‘kader’ kavramının kıssayı bir çeşit leit motif gibi kuşattığını dile getirir.²⁸⁸

²⁸⁵ Çetişli, age.,106

²⁸⁶ Hamdi, Age. 381-382

²⁸⁷ Çetişli, Age.; 112

²⁸⁸ Muhammed Eset, Kur’an Mesajı, Mütercim Cahit Koytak vd İşaret yay. İst. 1999, 3 cilt

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİNDE TEMALAR

3.1. Rüya

Gerek Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'de yer alan "Yusuf" kıssasında gerekse tüm Yusuf u Züleyha hikâyelerinde 'rüya' ve kaderin tecellisi birbiriyle ilişkili olarak tüm hikâyeyi kuşatan bir 'leit-motif' dir.

İncelenen tüm "Yusuf u Züleyha" mesnevilerinde, rüyalar, kaderin seyrini belirleyen, insanları bir durumdan bir duruma getiren itici güç olmaları ve dolayısıyla vaka oluşumunda etkileyici-belirleyici fonksiyonları sebebiyle hikâyenin kilit noktalarıdır.

Kutsal kitaplardaki anlatıdan ve mesnevilerde oluşturulan tablodan çıkarılabilecek bir diğer yargı, rüya yorumunun dönemin geçerli ilimlerinden biri olduğudur. Bilhassa eski Mısır'da rüya yorumunun oldukça itibar gören bir ilim olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgi Tevrat'ın ifadelerinden de çıkarılabilir. Kâhinler hükümdarın sağ koludur. Yusuf, sultanın en güvendiği adam olunca da baş kâhin Potifera'nın kızı Asenat'la evlendirilerek ödüllendirilir. Yusuf'un rüya yorumu sayesinde zindandan kurtulup, "aziz" unvanına layık görüldüğü açıklandığına göre Kur'an da bu bilgiyi teyit etmektedir. Mesneviler de de hükümdardan tacire, Yusuf'un kardeşlerinden Züleyha'ya kadar pek çok kişi gördüğü rüyanın yorumuna göre hareket etmekte, hayatını buna göre tanzim edebilmektedir.

Mesnevilerin çoğu özetleme tekniğiyle sunulan bir girişten sonra, Yusuf'un güneş, ay ve yıldızları kendisine secde ederken gördüğü rüyayla başlar. Bu rüya, ağabeylerinin onun için hissettikleri kıskançlığı su üstüne çıkaran ve aleyhinde karar vermelerini sağlayan tetikleyici unsurdur. Bu vakayı takip eden gelişmeler Yusuf'un olduğu kadar Züleyha'nın hayatını belirleyen ve hatta geniş planda düşünülürse tüm Mısır ve civar ülkelerin kaderinde etkili olan olaylar zincirinin oluşmasında temel etkindir. İncelenen mesneviler içinde sadece Kemal Paşazade mesnevisi Züleyha'nın rüyasıyla başlar. Oluşturulan vaka zincirinin bağlayıcı unsuru Züleyha'nın rüyasında âşık olmasıdır. Tüm olaylar bu çekirdek etrafında şekillenir.

Mesnevilerde vaka çekirdeklerini teşkil eden rüyalar şu şekilde sıralanabilir:

1. Yusuf'un rüyası

Yusuf'un rüyası hikâyeyi şekillendiren leit-motiftir. Bu rüya, onun geleceğini olduğu kadar, tüm olaylar zincirinin oluşumunu belirleyen dönüm noktasıdır. Sadece Yusuf'un gördüğü düş değil, hikâye boyunca görülen her rüya bir şekilde Yusuf'un kaderini ve dolayısıyla olay akışını etkilemiştir.

Mesnevilerde Yusuf'un çocukken gördüğü rüya anlatılırken, okuyucuya, tüm hikâyenin seyrini tayin edecek önemli bir yere geldiği hissettirilir. Pek çok mesnevide de görülen tüm rüyaların Yusuf'un kaderinde bir dönüm noktası teşkil ettiği özellikle vurgulanır.

*Yusuf'a düşten oldu bunca te'ab
İzzetine dahi düş oldu sebep*

*Hâbdan gördüğü safa vü cefa
Akibet hub oldu cümle ana*

*Belki hâb içre görd ol hâb
Ârif olmaz bu kıssadan âbı*

(Hamdi,69-70)

Gubari de aynı noktaya temas eder:

*Zillet-i Yusuf'a düş oldu sebep
İzzetine dahi düş oldu sebep*

(Gubari,187)

Kutsal kitaplarda da yer alan rüyasında Yusuf, güneş ay ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görür. Rüyasının önemini sezer ve babasına anlatır. Babası, peygamber basiretiyle rüyanın anlamını derhal çözümlediği gibi, bu bilginin doğuracağı sonuçları da derinden sezer.

*Olacağın bilür gibi hakikat
Bu söz sırrında çok itti nasihat*

*Çü ağızdan çıka söz dönmez ayruk
Giru döner mi yaydan atılan ok*

(Kemal Paşazade, 103)

Kardeşler için rüyanın bir şekilde duyulması içlerindeki kıskançlık duygularını su yüzüne çıkaran ve onları derhal harekete geçmeğe sevkeden itici bir güç olmuştur. Rüya'nın geleceklerini etkileyeceğine ve kardeşlerinin kendileri üzerinde tam bir üstünlük kurmasını sağlayacağına dair inançları, sonu cinayet olan eylemin vebalinden duydukları korkuyu bastıracak şiddettedir.

Hamdi mesnevisinde başarılı bir canlandırmayla çizilen tabloda, kardeşler, işledikleri fiilin vicdanlarında uyandırdığı baskıyı hafifletmek için Yusuf'u suçlarlar ve en önemli mazeretleri de Yusuf'un "yalan düş" sahibi oluşudur. Kuyunun başında kardeşlerin her biri Yusuf'a hitap eder ve gördüğü düş yüzünden böyle bir akıbeti hak ettiğini söyler.

Dedi Rubil gör yalan düşünü

Ki nice müşkil eyledi işini

(Hamdi,92)

Dedi Lavi yalan düşüne sebep

Kendi zu'munda ehl-i ola acep

(Hamdi,93)

Yahya mesnevisinde de tenhada dövüp yaraladıkları Yusuf'a, kardeşler, tüm bunların tek sebebinin Yusuf'un uydurduğu rüya olduğunu söylerler:

Dir idi hışm ile evlad-ı bed-kâr

Eyü bulduk seni ey tıfl-ı ayyar

Zarafatde yalan düşler düzersin

Bizüm unvanumuz yani bozarsın

(Yahya, 28)

Böylece Yusuf'un gördüğü rüya onu baba evindeki sakin ve huzur dolu düzeninden koparır; sonucunda rüyanın gerçekleşmesine yarayacak çalkantılarla dolu bir büyük maceranın içine iter. Böylesi bir macerayla atıldığı hayatında karşılaştığı her önemli vakada yine bir rüya hayatına yön verecektir.

Evvela, kendisini kuyudan çıkaran Malik'le karşılaşır. Tüccar Malik, onu düşünde görmüş ve yıllarca hep o kuyudan gelecek müjdeyi beklemiştir. Malik onu Mısır'a götürür ve o andan itibaren hayatı bambaşka bir mecraya sevk edilmiş olur. Züleyha'nın rüyada Yusuf'a âşık olması da Yusuf'un hayatının dönüm noktasıdır. Bu

onun için, bir yandan yetişip kemale ermesini sağlayan süreci başlatırken, diğer yandan sonu zindanda bitecek ağır bir imtihan sunmuştur.

Zindandaki gençlerin rüyası ve hükümdarın rüyası ise sadece rüyayı görenlerin ve Yusuf'un değil, tüm Mısır ülkesiyle beraber Yakup peygamberle oğullarının da kaderini derinden etkilemiştir.

2. Züleyha'nın rüyası

Kutsal kitaplarda yer almamakla beraber, mesnevilerin tamamında, Züleyha, hikâyeye bir rüya ile girer. Hikâyenin Züleyha perspektifinden şekillendiği Kemal Paşazâde mesnevisinde, Züleyha'nın rüyada Yusuf'u görerek âşık olması vaka zincirinin/metin halkalarının ilk ve belirleyici çekirdeğini teşkil eder. Mağrib Sultanı'nın dünya güzeli kızı rüyasında Yusuf'u görür ve tüm hayatı değişir. Birer yıl arayla üç kez Yusuf'u rüyada gören Züleyha, herkesin hayran olduğu güzel ve neşe dolu bir kızken, zincire vurulacak derecede aklını ve iradesini yitiren bir "mecnun" karakterine bürünür. Üçüncü rüyada Yusuf "Mısır Azizi" olduğunu açıklar. Tüm mesnevilerde yer alan bu önemli motif, kaynağını masallardan halk hikâyelerinden alan "rüya yoluyla âşık olma" motifinin bir uyarlamasıdır.

Yahya'da bu önemli motif, Züleyha'nın tekrarlanan rüyalarla mecnun karakterine bürünüp güneşe, aya hitap ettiği ve nihayet ümitsizliğe kapıldığı dönemde onu cinnetten kurtaran müjde olarak görünür. "Zeliha hitab-ı afitabdan ictinab edip âlim ü sırrı ve'l-hafiyata münacat ittiğü ve defa-yı saliste hazret-i Yusuf'u düşünde gördüğü" adlı bölümde rüya, Züleyha'yı Mısır'a yönelten güçtür.

Benem mahrusa-yı Mısırın azizi

Şerif-i alemi ehl-i temizi

Beni İster isen ey peri-ru

Zaman ile gelesin Mısra doğru

(T. Yahya, 69)

Bu rüyayla Züleyha, kendisini isteyen yedi ülkenin sultanının teklifini reddedip yurduna en uzak mesafedeki Mısır Azizi'ne kendisi talepte bulunur. Rüyasına tüm kalbiyle inanıp bel bağlayan Züleyha, Mısır Aziz'i Kıtfir'i kaderi olarak kabullenmez ve bekleyişini sürdürür.

3. Yakup'un rüyası

Yakup peygamber de sevgili oğluyla aralarına girecek ayrılığı, gördüğü rüya dolayısıyla hissetmiştir. Bazı mesnevilerde Yakup, oğullarına, düşünde kırlarda otlayan on iki kuzudan birini kurt kaptığını gördüğünü söyler.(Ali, Şeyyat Hamza, Sula Fakih, Hamdi, Yahya) Anlattığı bu rüya Yusuf'u ortadan kaldırmayı planlayan kardeşlerine bir fikir vermiş olur. Yakup'un bu rüya yüzünden içine düştüğü korku dolu beklentinin, başına gelenleri kabullenmek konusunda psikolojik bir baskı oluşturacağı kesindir.

Bu idi kurdı anduğına hikmet

Düşin görmişdi ol kân-ı basiret

Bir ulu tağ var idi Tur gibi

Düşinde çıkmış ana nur gibi

O yüce dağda seyr edip tururdu

Bir alçak yirde bu mâhı görürdi

Alup ortaya birkaç gürk-i bed-hah

Hücum itmişdi ferzendine nâgâh

Ana dermana eylerken tevakkuf

Yarıldı yer yüzi gayb oldı Yusuf

Uyandı nâgeh ol şem-i hidayet

İrişdi canına hayli melamet

(T. Yahya,25)

4. Malik'in rüyası

Yusuf'u kuyuda bulan Malik de olacakları gördüğü düştten anlamıştır. Medyen'li bir tacir olan Malik, (İbn-i Doğar/ İbn-i Zaza) bir gece etkisinden kurtulamayacağı bir düş görür. Gökyüzünden güneş inerek koynuna girmiş, bir müddet sonra tekrar burcuna yükselmiş bu esnada, Malik'in başına inci mercan yağmıştır. Muabirler, kuyuda bir kul bulacağını, o kulun sayesinde büyük servet, izzet ve saadete nail olacağını söylerler.

Didi kim dürr ü mercanlar yağar

Ya güneş kim anda üstüne doğar

Ol arada bir kul eline gire

Ne kim istersen çalab sana vire

Ol kul ucuz girüserdir eline

KÂdeminden berakat var maluna

Anun ucundan iyi devlet gele

Mal u nimet evlerün külli tola

(S. Fakih,113)

Tüm mesnevilerde yer alan bu epizotta Malik'in gördüğü düş sebebiyle yıllarca Ad civarındaki kuyuyu mutlaka ziyaret ettiği; bazı mesnevilerde(Ali, Ş Hamza, Hamdi) tam elli yıl rüyadaki kulu beklediği yer alır.

5. Zindandaki iki gencin rüyası

Yusuf zindanda iki gencin rüyalarını yorumlar. Bunlar Sultan'ın zindana düşmüş iki adamıdır.

İki gençten birisi rüyasında hükümdara şarap sunduğunu görmüştür; Yusuf ona bu rüyanın aynen gerçekleşeceğini müjdeler. Diğeri ise başındaki ekmek sepetinden kuşların yediğini görmüştür ki ona da Yusuf, asılacağını haber vermek durumunda kalır. Bu rüyalar iki gencin kaderlerinde tam da Yusuf'un dediği gibi bir tecellinin göstergesidir. Yusuf'un bu yorumdaki isabeti ise ileride onu gördüğü düşün ağırlığı altında ezilen hükümdarla karşılaştıracaktır.

6. Hükümdar Reyyan'ın rüyası

Mısır hükümdarı Reyyan mesnevilerin çoğunda gördüğü meşhur rüya ile hikâyeye girer. Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes de de yer alan bu epizotta, hükümdar Reyyan'ın bir gece rüyasında yedi dolgun başağı izleyen yedi kuru başak; yedi semiz ineği yutan yedi sıska inek gördüğü anlatılır. Hükümdar, bunun alelade düşlerden biri olmadığını hissetmiş olmalıdır ki, rüyasının tabirini yaptırmak için etrafındaki bilginlere danışır.

Tevrat çıkışlı metinlerde hükümdarın rüya yorumuyla ilgili arayışları daha belirgindir. Etrafında değer verdiği kâhinler rüyayı yorumlamaktan aciz kalırlar. Yorum olarak verdikleri bilgiler sultanı tatmin etmez ve sultanın gazabını celbeder.

Kur'an ve mesnevilerde de Hükümdarın etrafına danıştığı ve rüyası ile ilgili kaygılandığı görülmektedir. Sonuçta Yusuf'a onu Hükümdar'ın önünde anacağına dair verdiği sözü yedi yıl boyunca hatırlamayan Saki, Yusuf'u Hükümdar'la tanıştırır. Yusuf'un yorumu ve sunduğu öneriler Hükümdar'ı karşısındaki insanın donanımı konusunda tatmin etmiş ve onu 'Aziz' ilan etmiştir. Hikâyenin dönüm noktalarından birinde yer alan bu rüya, Yusuf'u, gördüğü ilk rüyanın yorumunda işaret edilen noktaya ulaştırır.

3.2. Aşk

'Aşk', Yusuf u Züleyha mesnevilerinde tüm hikâyeyi kuşatan ve vaka kurgusunda tetikleyici mekanizmayı çalıştıran ruhsal güçtür. Hikâyenin alt yapısı aşk teması üzerine kurulmuştur.

İki hikâyeden oluşan kurgunun ikinci katmanı ve esas metni olan Yusuf ve Züleyha'nın macerası tamamıyla bir aşk hikâyesi olduğu gibi; Yakup ve oğullarının hikâyesi de bir nevi aşk- nefret çatışmasını terennüm etmektedir.

Birinci Hikâye: Yusuf u Züleyha

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde, aşk teması, masallar, halk hikâyeleri ve klasik aşk mesnevilerinden gelen 'stilize/idealize' edilmiş vasfını sürdürmekle beraber, eşine modern kurguda rastlanabilecek tarzda bir psikolojik gerilim ve zıt güçlerin çatışmasını da içinde barındırır. Bu anlamda Yusuf u Züleyha hikâyesi, Leyla vü Mecnun, Ferhat ve Şirin, Kerem ile Aslı gibi türün karakteristik hikâyelerinden farklı olarak derinlikli, çok boyutlu kompleks bir yapıya da sahiptir.

Hikâyenin farklılığı, aşkın, evvela kadın kahramanı, bir maşuka olması beklenen Züleyha'yı, hedef seçmesinde kendisini gösterir. Burada bir rol kayması söz konusudur. Züleyha, klasik hikâyelerde eşine pek rastlanmayan bir kişiliğe sahiptir. Kadın kahramanın "mecnun" karakterine bürünmesi, buna karşılık erkek kahramanın sürekli istiğna tavrı sergilemesi de klasik aşk hikâyeleri içinde "nev'i şahsına münhasır" bir duruş sergilemektedir. Bu alışılmadık duruma Gubari mesnevisinde özel bir dikkat atfedilmiştir:

Ne Züleyha gibi olur âşık

Ve ne Yusuf gibi olur sadık

Server-i âşıkân Züleyhadır

Mihter-i âşıkân Züleyhadır

Server-i dilberan Yusuf'tur

Bihter-i bihteran Yusuf'tur

Ne Züleyha'ya bir bedel geldi

Ve ne Yusuf gibi güzel geldi

Dü cihanda bu âşık u maşuk

Misli bunların olmadı mahlûk

(Gubari,172-173)

Mesnevilerde, Züleyha'nın hikâyesi bir masal gibi başlar. Züleyha'nın rüya yoluyla âşık oluşuyla başlayan ve bir yere kadar klasik aşk hikâyesi şablonlarına uygun gelişen hikâye, bu noktada birden bire karmaşık yapıda çoklu bir çatışmanın içine düşer. Alışlagelmiş aşk çatışmasında var olan aşk üçgeni, âşık- maşuk- rakip yapılanması, burada da mevcuttur; ancak, tüm entrikayı şekillendirmesi beklenen 'karşıt güç/rakip'in pasifize edilmesi ve çatışmanın ağırlık noktasının "âşık- maşuk" ilişkisine kayması bu tarz hikâyelerde hiç beklenmeyen bir durumdur.

Bir aşk hikâyesi olarak Yusuf u Züleyha mesnevilerinde aşk çatışması birkaç katmanda seyredir.

1. 'Âşık'ın halleri
2. Âşık- maşuk- rakip ilişkisi
3. Nefisle mücadele, maddi aşk, ilahi aşk

Birinci katmanda Züleyha, rüyalarında gördüğü Yusuf'a âşık olmuştur ki, bu da aşkın kutsal boyutunu ortaya çıkarır. 'Âlem-i gayb'dan Züleyha'ya ilham gelmiş olmasıyla bu aşk, takdir-i ilahinin eseridir.

Züleyha elinde olmadan aşkın esiri olmuş; yine farkına varmadan yanlış bir yola sürüklenmiştir. Karşısında Yusuf'u bulacağını zannederek Mısır Aziz'iyle evlenmesinin, bu evliliğin getirdiği hayal kırıklığı ve çöküntünün başarıyla canlandırıldığı mesnevilerde

Züleyha, bir anda talihsiz bir âşık hüviyetine bürünmüştür. Mesnevilerde, önce hedefini bulamayan aşkın şaşkınlığıyla cinnet haline sürüklenişi işlenir. Burada Züleyha, zincire vurulacak hale gelmiş bir çilekeştir.

*Bu halette Zeliha ızdırarı
Didi canâ yitirdim ihtiyarı*

*Çiküp تنها peder çok pende çekdi
Çü yoktur çare gördi bende çekdi*

*Gam-ı zülfi safasın viridi zincir
Perişan olmadı kalmadı tesir*

(Şerifi,24)

Aşk hikâyesinin bu katmanında, ideal âşık karakterinde tasvir edilen Züleyha'nın sürüklendiği yanlışlar mazur görülür.

*Ziyade mest ü medhûş olsa âşık
Olur ahvâli cümle nâ-muvafık*

*Şarâb-ı aşkdan hergîz ayılmaz
Hatasın anlamaz işini bilmez*

(Yahya,99)

Züleyha, kendisini gittikçe daha çok saran aşkın verdiği ruh haliyle akıl ve mantığı ile hareket edemez, Mısır Azizi'nin eşi olan asil bir hanımdan beklenen davranış biçiminden uzaklaşır. Çılgın bir âşık gibi hislerinin akışına kapılır.

*Âşık olan kişide âr olmaya
Nâm u nengi salmışam ben bir yana*

(Darir)

*Kemâl-i 'ışk odur kim âşık-ı pâk
Hicabı perdesini eyleye çâk*

(Yahya,102)

Yahya mesnevisinde Züleyha, kendisini anlayacak bir hem- dert bulamayıp “ay”la, “güneş”le söyleşir. Mantığını ve iradesini kaybetmiştir.

*Anun kim elde yoktur ihtiyarı
Nice pinhân ider esrâr-ı yârı*

(Yahya,102)

Bu aşk macerasında Yusuf, sabrı ve ismeti temsil ederken, Züleyha, melamet vasfını öne çıkarır. Kendisini sonunda Mısır'lı kadınların diline düşüren ve her türlü kınanmayı göze alan Züleyha için melamet aşktaki mertebesini gösterir:

*Melâmetle olur ışkın kemali
Melametlikdür ehl-i aşk hali*

*Nedür ışkın işi şuride olmak
Melamet olup il ü şehre tolmak*

*Çıkamaz ışk ile ar ehli başa
Başını saklayan varmaz savaşa*

(Kemal Paşazade,143)

Züleyha'nın tüm varlığıyla ağır bir melankoliye sürüklendiği; ailesine ve topluma karşı olan sorumluklarını dışlayıp yalnızca kendisini kuşatan duygu yoğunluğuna kapıldığı evvela en yakını olan dadısına aşikâr olur. Bu tehlikeli gidişi dadı büyülenmeye, cinnete benzetir.

*Nasihatle didi bu div işidir
Bunu bil iy peri-ru riv işidir*

(Şerifi, 24, b-74)

Masallarda kahramanın tüm işlerinin kilit noktasında yer alan yardımcı tipin bir uyarlaması olan dadı, Züleyha'yı öncelikle içine düştüğü durumdan kurtarmaya çalışır ve ona, aşkın heyecanı geçtikten sonra yaptıklarıyla hesaplaşmak zorunda kalacağını hatırlatır.

*Daya eder aşk işi şöyle olur
Âşkın odu gitse rüsva olur*

.....

*Âşık olan öğüde girmez olur
İki gözü örtülü görmez olur*

(Şeyyat Hamza, 44)

Mesnevilerin klasik aşk hikâyeleriyle pek çok yönden örtüşen bu katmanında Züleyha'nın halden hale dönüşen âşık kimliği tecessüm eder.

İkinci katmanda ise âşık- maşuk mücadelesi fırtınalı bir seyir izleyecektir.

Bir peygamber olarak Yusuf'un duruşu sabittir. Özünde var olan iffet ve iyi ahlak, onu hislerine değil akl-ı selime uymaya davet eder. Onun sağlam duruşu Züleyha'yı büsbütün çileden çıkarır.

Çünkü Yusuf ol işe sabreyledi

Ol Zelîhâ delirdi gör neyledi

(Şeyyat Hamza)

Bu künc-i gamda amma mah-ı Kenan

İder eyvan-ı istiğnada cevlan

(Yahya, 105)

Züleyha'nın içine düştüğü gerilim ve çalkantılar tüm mesnevilerde belirgindir. Ancak bunlar içerisinde Gubari mesnevisinin özel bir yeri vardır. Burada, Züleyha'nın değişken ve tutarsız davranışları bir genelleme ile âşık psikolojisine ait tespitler perspektifinden yorumlanır ve âşığın halden hale geçişi olarak nitelendirilir:

Gâh âşık habibe düşmen olur

Olsa gamgin habib ol şen olur

Gah âşık helâk ider yârın

Bir görür yârı ile âgyarı

Kimisi yârını helak eyler

Kimini âgyarını helak eyler

Kimisi kendüni helâk eyler

Kimi dil-bendini helâk eyler

(Gubari, 174)

Taşlıcalı Yahya mesnevisinde, aşk kurgusu üçüncü katman olarak belirlenen hakiki aşk- mecazi aşk boyutlarıyla irdelenir. Yahya mesnevisinin bu bölümünde, fani bedene yönelen aşkın çıkmaz noktasına dikkat çekilir. Diyalog tekniğinin başarıyla

kullanıldığı bölümde, Züleyha, fikr-i sabiti ve bedene takılıp kalmış gönlün çırpınışlarını dile getirirken; Yusuf, ihtirasa karşı koyabilen akl-ı selimin yol göstericiliğiyle maddi aşkın hedefi durumundaki cismin faniliğini çarpıcı biçimde ifade eder.

*Yusuf eydür ana kim ey pür-sitem
Ecel irse öleyidüm işbu dem*

*Beni sin içre eylediüp kosalar
Kanı Yusuf öldi Yusuf diseler*

*Üç günden sonra açsan sinimi
Görsen çürümiş dökülmüş tenümi*

*Yemiş kurtlar bu tenümi üşüben
Gözümün içine kurtlar düşüben*

*Şu hâlde beni görsen nagihan
Kaçaydun burnunu dutup çü revan*

*Dahi hergiz bana bakmayaydun
Dahi ayruk ışka akmayaydun*

*Nakş-ı sûret külli toprakda kala
Kamet ü kaddi külli suret yıkıla*

*Toprak ola toz ola yile gide
Anı seven kişi ne assı ide*

*İmdi terk it sen dahi bugün beni
Delü olmagıl yüri ko git beni*

(T. Yahya,212-213)

Üçüncü katmanda seyreden aşk çatışmasında Züleyha için elde etme hırsı ve kaybetme korkusundan doğan bir mücadele söz konusudur. O, her fedakârlığı göze almış, maddi manevi tüm varını bu yola adanmıştır.

Yusuf için ise çatışma nefis mücadelesidir. İmanını, iffetini babasının hatırasını korumak ve efendisine karşı sadakatten ayrılmamak azmindedir. Mesnevilerde Yusuf, Züleyha'ya karşı namusunu savunurken nefsiyle mücadele eden ve Allahın yardımı olmasa "az kalsın meyl edecek"²⁸⁹ beşeri yanı ustaca resmedilmiş karakterdir. Söz konusu ilahi yardım, mesnevilerde bazen Allahın emrini bir avuç içinde yazılı görmek ve Yakup'un hayalinin belirip temiz peygamber soyunu hatırlatması şeklinde masalımsı; bazen de Züleyha'nın putundan haya ederek üstünü örtmesinden doğan haşyet hissinin ikazı olarak tecelli eder. Yahya mesnevisinde diyalog tekniğiyle çatışmanın her iki yönü sergilenir.

Bu saraylar hep senün için durur

Senden artuk işbu eve kim girür

Yusuf eydür uçmagun sarayları

Hürileri köşkleri vü evleri

Bâkî durur fâni olmaz kamusu

Tangrıdan korkgıl vardur anun tamusu

....

Zelhâ eydür kimseneden korkmagıl

Korkdugun kimdür neden bana digil

Eger sultânısa korkun senün

Ben kılayum dir çaresini anun

Bir gece anun işin bitüreyüm

Yirine geç ben anı götüreyim

.....

Yusuf eydür Tangrıdan korkar özüm

²⁸⁹ Yusuf, 24

Şeytana uysam kara olur yüzüm

*Yarın atam yüzine nice bakam
Kendü cânımı cehennemde yakam*

.....

*Zelhâ eydür beni miskin eyledün
Tangrıdan ben seni dileyeyüm*

*Yazugun bağışlaya yine sana
Ne ki mâlum varısa virem ana*

*Yusuf eydür rüşvet almaz Tangrımız
Rüşvetile togru kılmaz egrimiz*

(Yahya,215-216)

Tüm bu çatışmalar içinde Yusuf'un ismet ve iffeti kadar Züleyha'nın aşktaki sadakat ve sebatı da sabittir. Onun tüm varını tüketen, kendisine acı, elem ve nihayet zillet ve sefaletten başka bir şey sunmayan aşkına vefası sonunda karşılığını bulacaktır. Mesnevilerin sonunda vefanın ödüllendirilişi bilhassa vurgulanır.

*Olur ışk ehlinün sermayesi sıdk
Cemal-i aşıkun pirayesi sıdk*

*Kaçan âşık ola ışkında sadık
Olur maşuk ahir ana âşık*

*Zeliha yusuf'a kim âşık ıdı
Cemal-i subh gibi sâdık ıdı*

(Kemal Paşazâde, 198-99)

İkinci Hikâye: Yakup ve Oğulları

Mesnevilerin ilk bölümünde yer alan baba-oğul hikâyesinde de Yusuf yine aşk ve nefret çatışmasının tam merkezinde yer alır. Settari, "Züleyha'nın Aşk Derdi" kitabında Yakup'un aşkını dile getiren eserlerin tasavvufi bakış açısını yorumlar. Buna göre

eserlerde Yusuf, Yakup'un aşkının hedefi değil vasıtasıdır. Bir başka deyişle, Allah'ın "sâni" vasıflarını yansıtan bir aynadır.

*"Önce Yakub'un Yusuf'a olan aşkını ele alalım. Bu hususta şöyle denilmiştir: Yakub'un Yusuf 'u müşahedesi Hakk'ı müşahede etmekle gerçekleşiyordu. Yakub ne zaman Yusuf 'u baş gözüyle görse, sır gözüyle Hakk'ı müşahedeye koyuluyordu. O halde Yusuf 'u müşahede etmek hicâb arkasında olunca, Hakk'ı müşahede etmek de onun gönlünde hicab ardında gerçekleşiyordu. Yakub'un onca inleyişi, üzüntüye katlanışı Yusuf'la konuşma şansının geçmesine değil, Hakk'ı müşahede şansının kaçmasınaydı. Yusuf 'tan ayrı kalarak özlem duyması ve kederlenmesi kendi aynasını kaybetmiş olmasından ileri geliyordu; Yoksa aynanın zâtı için ağlamıyordu."*²⁹⁰

Yakup, oğlunun seçkin vasıflarını ve üstün yaratılışını gördüğü için de tüm ilim ve hikmet varını ona aktarmak, onu kendisine vekil kılmak istemiştir.

*Anı irşad ederdi zat-ı Yakub
Olırdı her sözi yanında mergub*

*Anunla sırr-ı vahdet söyleşirdi
Kelâm-ı ilm ü hikmet söyleşirdi
(T. Yahya, 23)*

*Yusuf'a has itti sohbetini
Ruşen itdi ana muhabbetini*

*San heman Yusuf idi ferzendi
Yoğ idi andan özge dil-bendi
(Gubari, 72)*

Bu büyük sevgi enerjisi, karşısında denk güçte bir nefret enerjisinin doğmasına sebep olacaktır. Bu karşıt duygu yoğunluğu içinde Yusuf'un duruşu sabittir. Tevrat kaynaklı hikâyelerde olduğu gibi aşırı sevgiden şırmamış değildir; kardeşlerin düşmanlıklarına alayla ve küçümsemeyle bakıyor da değildir.

²⁹⁰Celal Settari, age.,s.157-158

Kur'an kaynaklı hikâyelerde Yusuf, sevdiklerine sunulmuş bir imtihandır. Onu çok seven ve ölümünün yaklaştığını hissettiğinde en çok oğlundan ayrıldığına içi yanan annesi gibi babası da ayrılık imtihanına katlanmak zorunda kalacaktır. Gubari mesnevisinde bu duruma dikkat çekilir. Yusuf, kendisini sevenleri bekleyen akıbeti Züleyha'ya hatırlatır.

Beni her kim sever belâya düşer

Derd-i aşkumla ibtilâya düşer

Sevdi hâlüm çü yâr idindi beni

Besledi ğam-küsâr idindi beni

Âkıbet hasretile oldı cüda

Firkat ü mihnetile oldı cüda

Pederüm sevdi mübtelâ oldı

Beni sevmek ana belâ oldı

Derdümile iki gözi giryân

Aşkum ile dahi dili nâlân

(Gubari, 144)

3.3. Telepati

1. Züleyha'nın Telepatik Hisleri

Hamdi mesnevisinde, Züleyha'nın Yusuf'a olan derin aşkının, henüz bu aşk şekillenip hedefini bulmadan önce bile derin bir sezgi olarak var olduğunu gösteren "telepati" kurgusu yer almaktadır. Yusuf'u satın aldıktan sonra onunla yakın bir dost olan Züleyha, bir gün, bir sohbetlerinde Yusuf'un kuyuya atılma hikâyesini kendisinden dinler ve birden hafızasında o günkü hali canlanır. Yusuf'un kuyuya atıldığı gün sarayında otururken birden sebepsiz bir acı hissetmiştir. Derin bir sıkıntı ve keder onu boğmaktadır. Dadısı ve etrafındakiler hayrete düşerler. Züleyha onlara derdinin sebebini açıklayamaz.

Ki bugün ben de olmuşam hayran

Beni bilmem ne etti ser-gerdan

*Sebebin bilmezem bu hayretimin
İlletin bilmezem bu illetimin*

*Câna tir urdular kemânı nihan
Yok kemana güman u tire nişan*

*Yelerem yel gibi kararım yok
Bilmezem halim ihtiyarım yok*

(Hamdi, 268)

Hamdi, Züleyha'nın bu telepatik gücünü "gönülden gönüle yol vardır" meseliyle açıklar.

*Tan mı ol mah olsa ger âgâh
Ki gönülden gönüle vardır râh*

....

*Hâr batsa nigâr pâyına
Ola ol pâya rûyî âyine*

*Bi karar olsa zülf-i cânânı
Dağıla hâtır-ı perişanı*

*Yâr haddine konsa zulm ile gerd
Düşe âşık diline âteş-i derd*

(Hamdi, 268-269)

Hamdi, bu olayı bir de Leyla vü Mecnun hikâyesiyle ilişkilendirir. Leyla'dan tedavi amacıyla kan almak isterler. Leyla'ya neşter vurulur vurulmaz çölde dolaşan Mecnun'un kanı akmaya başlar:

*Reng-i Leylî'ye nişter erdi heman
Hûn-ı Mecnun revane oldı revan*

(Hamdi, 269)

2. Yakup'un Önsezisi

Yakup Peygamber, nübüvvet ferasetiyle insanların nasıl davranabileceğini tahmin etmekte; olacakları hissedebilmektedir. Gördüğü düşü saklamasını istemesi bu bilgi

sebebiyledir. Ancak sadece bir peygamber olarak değil, Yusuf'a derin gönül bağlarıyla bağlanmış biri olarak, Yusuf hakkında bir takım gerçekleşen önsözleri ve telepatik hisleri vardır.

Ağabeyleri Yusuf'u kıra götürmek konusunda, Yusuf'u da araya koyarak, izin aldıklarında içini bir huzursuzluk sarar. Tüm mesnevilerde yer alan bu motif, Hamdi mesnevisinde yer alan epizotta, güçlü bir sezgi olarak kendisini şu şekilde göstermektedir.

1- Kardeşlerin kıra götürmek için izin aldıkları o gece, Yusuf'u, Hz. İbrahim'e oğlu İsmail için cennetten gönderilen leğende yıkar ve leğenin titreşimlerini hayra yoramayıp korkar. Burada "leğen" motifi, zaten İsmail'in kurban olması olayına gönderme yapmaktadır.²⁹¹

2- Ertesi sabah Yusuf'u cennetten gelen gömlekle, Hz. İshak'ın kuşağı/ hamayıl'ı ile kuşandırması, Hz. İbrahim suhufunu boynuna asması sezgilerini sembolik olarak ifade etmektedir.

Ta suhuf-ı İbrahimi boynuna asar

Ta yavuz göz kılmaya ana nazar

(S. Fakih, 89)

3- Ona, eğlenceye değil cihada gidiyormuş gibi telkinlerde bulunur. Devamlı 'zikrullah'la meşgul olmasını söyler ve bir tehlike anında hangi duaları okuması gerektiğini öğretir.

De bunu gelse bir bela nâ-gâh

Hasbiyallah lâ ilâhe sivah

Okudu bunu ceddin İbrahim

Gülistan oldı ana nâr-ı azim

(Hamdi,82)

4- Onu kırlara gönderirken hiç kavuşamayacak gibi vedalaşır.

Seni benden kaza çün etti cüda

Dilerem kim refikin ola Hüda

.....

Elveda ey cema-i bustanım

Elveda ey yüzi gülistanım

²⁹¹ "Leğen" motifi, "Motifler/ Leğen" bölümünde ele alınmıştır

(Hamdi,83-84)

Bu motif tüm mesnevilerde işlenir. Yahya'da, Yusuf'la vedalaşmak için bir müddet oğullarına eşlik eden Yakup, eve geri dönerken üzüntü içindedir. Onun bu üzüntüsü tüm tabiatı uyandırır, ağaçların yaprakları bile “el-fırak” diye çağırır:

*Oraya Yusuf ile geldi Yakup
Veda etti gam ile kaldı Yakup*

*Derun-ı dilden âh etti hemana
O bâd-ı âh ile sarsıldı dünya*

*Çağırıldı el-fırak u el firakı
Ziyade oldu pirin ihtiraki*

(Yahya,26)

3.4. Güzellik

Güzellik teması hikâyeyi alttan alta kuşatan bir leit- motiftir. Üst katmanlarda aşk- nefret ilişkileri hikâyenin entrika dokusunu oluştururken satır aralarında ‘güzellik/cemal’ olgusu belirleyici bir role sahiptir. Yusuf peygamberin gelmiş geçmiş erkeklerin en güzeli oluşu, onun ismini taşıyan surenin “ahsenü'l-kasas” (en güzel kıssa) diye anılması ve hikâyenin entrik yapısının Yusuf'un güzelliği etrafında teşekkül eden gerilimin oluşturması “güzellik” temasını hikâyenin en güçlü dinamiklerinden biri kılar.

Yusuf'un güzelliğini müstakil bir konu olarak işleyen tek eser olan Gubari mesnevisi, diğer mesnevilerden farklı olarak Yusuf'un güzelliğini anne ve babasının dualarla dilediğini ve gerçekleşmesi için bazı tedbirlere başvurduklarını anlatmaktadır. Diğer mesnevilerde “hüsn-i Yusuf” sadece takdir-i ilahi olarak görülür ve belli bir sebebe dayandırılmazken, Gubari mesnevisi bu olguyu maddi ve manevi sebeplere bağlar.

“Sebeb-i Hüsn-i Yusuf Aleyhisselam” başlıklı bir bölümde Gubari, Yusuf'un ana rahmine bir gül bahçesinde düştüğünü, babasının güllerin güzelliğine hayran olarak gül gibi bir evlat dilediğini yazar.

*İstedi gülşen içre bir gonce
Gönlüne tâ ki ola eglence*

*Vakt-i peyvend çeşmi gülde idi
Yusuf'un sureti gönülde idi*

*Olsa göz gülde çün dem-i peyvend
Güzel olur be gayet ol ferzend
(Gubari, 67)*

Gubari mesnevisinde “Diğer Sebeb-i Hüsn-i Yusuf A.S” başlıklı bölümde bu kez anneye bağlı sebepler açıklanır. Buna göre Yusuf’un annesi hamileliği boyunca hep güller ve güzellikler arasında yaşamış, elinden gül dalı düşmemiş yediği içtiği de hep ‘gül’lü şeyler olmuş.

*Olsa idi kaçan ol gül-ru ac
Ya gül aşın yer idi ya gülâç*

*Gül şarabı idi şarabı anun
Lahm-ı tavus idi kebabi anun*

.....

*Örtüsü döşeği heme gül idi
Riş-i balini perr-i bülbül idi*

(Gubari, 70)

Mesnevilerde Yusuf’un güzelliği peygamberlere has mucizelerden biri gibi görünür. Yusuf’un güzelliği mesnevilerde çoğu kez insanların hidayete ermesine vesile olarak gösterilir.

*Güzel yüz cana can bağışlar
Kadimi kâfire iman bağışlar
(Kemal Paşazade, 57)*

Kemal Paşazade’nin bu tespiti mesnevilerde örneklerle desteklenmiştir. Konuyu en etraflı işleyen Hamdi mesnevisinde güzelliğin mucize-i nebevi gibi yorumlanmakta; insanlara hakkı tebliğ etmede tek başına bile etkili olduğu düşünülmektedir.

*Aferin ol cemal-i cânâna
Ki gelir görse kâfir imâna*

Hüsn odur kim göricek ehl-i dalal

Diye sübhane mübdi 'i muta 'al

(Hamdi, 155)

Yusuf'un insanüstü güzelliği muhatabına bir imtihan sunmaktadır. Yusuf kervanla Mısır'a doğru yol alırken konakladıkları beldelerin halkı üzerinde güzelliğinin derin etkileri olmuş, bu etki bir kısmının hidayetine vesile olurken, bir kısmının da küfrünü arttırıp putperest duygularını pekiştirmiştir.

Yusuf'u çün o halk gördüler

Hüsnünün Hâlikini sordular

Dediler ey kemal-i zibayı

Kim yarattı bu hüsn-i zibayı

(Hamdi, 156)

Kervan'ın konakladığı bir diğer belde olan Bisan'ın halkı üzerinde güzelliğin etkisi saptırıcı olmuştur. Onlar “nakş”la “nakkaş”ı karıştırmış, güzelliğin kaynağını yorumlayamamışlardır.

Nakşı nakkaş sandılar anlar

Dinlerinden usandılar anlar

Şekl-i Yusuf'da ol cemaat-i dall

Bir murassa sanem düzüp derhal

Taptılar nice bin yıl ol saneme

Eylediler hılaf her ümeme

(Hamdi, 158)

Yusuf'un güzelliği, Mısır'daki hayatında da insanlar üzerinde aynı karşıt tepkinin doğmasına sebep olmuştur. Onun güzelliğini görür görmez bunun ilahi bir nurun tecellisi olduğunu hissederek tüm aşkını Allah'a hasreden Baziga gibi, Züleyha'nın Yusuf'a verdiği cariyeler, zindan halkı ve nihayet Mısır halkı onun cismani ve ruhani “cemal” ve “kemal” vasfının etkisiyle hidayete erer.

Gördiler çün anun cemâlini

Anladılar dahi kemâlini

Bu kemâl ü cemâlu'llâh anı

Gören unutdı bend ü zindanı

(Gubari,184)

Oysa Züleyha ve asilzâde kadınlar “nakş”la “nakkaş”ı ayırt edemeyenler arasındadır. Bilhassa Züleyha, bu güzelliği doğru yorumlayana kadar çetin bir imtihana tâbi tutulmuştur.

Güzellik, taşıyıcısına da ağır bir imtihan sunar. Gelmiş geçmiş en güzel simaya sahip olan Yusuf’un bu güzelliğin kaynağını devamlı müşahede etmesi gerekmektedir. Zira o bir aynadır, ilahi güzelliğin tecelligâhıdır.

Nablus halkı: "Seni böyle güzel yaratan kimdir?" diye sorunca, Yusuf, onlara Allah'ın isim ve sıfatlarını söyler.²⁹² Yine aynı şekilde Bâziğa'ya²⁹³ ve Züleyha'nın cariyelerine²⁹⁴ Allah'ın sıfatlarını tebliğ eder.

Yahya mesnevisinde, Baziga Yusuf’un ikazı olmaksızın “nakkaş”ı tesbih eder ve hatta Yusuf’a bu güzelliğin kendisi için bir imtihan olduğunu hatırlatır

Ne nakşı kim yazar nakkaş-ı kudret

Bulur ayine-i âlemde suret

Bu hüsnün câmesiyle olma mağrur

Alursa sahibi eyler seni ‘ur

Cemalidür viren mahluka hâlât

Olur her biri bir vech ile mirat

(Yahya, 82)

Yusuf da güzelliğin taşıyıcısı olmakla zaman zaman ilahi ikaza maruz kalmıştır. Çocukluğunda güzelliğini aynada seyredip köle olarak satılsa pahasına dünyaların yetmeyeceğini düşünmesi, onun ileride 18 pul gibi cüz’i bir miktara satılmasıyla karşılığını bulur. Yahya mesnevisinde bu durum “Mah-ı Kenan’ın Sebeb-i Felaketidir” başlığı altında irdelenir.²⁹⁵

²⁹² Hamdi, age., 156

²⁹³ Hamdi, age.,258, Yahya 82

²⁹⁴ Hamdi, age.,298

²⁹⁵ Yahya,age.,s.31

Kervanla geçtiği güzergâh üzerindeki halkların teveccühü de kalbinde bir vesvese uyandırır.

*Geldi şehri Arîş'e çünkü o mâh
Vesvese düştü kalbine nâ-gâh*

*Ki bu şehrin de halkı pîr ü cüvân
Göricek hüsnümü olur hayran*

*Cümle kişverde ber-güzîde benem
Sadef-i âleme feride benem*

*Galiba bu hezar-dîde felek
Görmedi bana benzer ins ü melek*

(Hamdi, 162)

Yusuf'un bu yanılgısı da cevabını bulur. Bir sonraki şehrin ahalisi perilerdir ve her biri güzellikte Yusuf'tan çok üstündür. Karşılaştığı bu sahnede hemen ilahi ikazı hisseden Yusuf, Allah'ın "Sâni" sıfatını müşahede ederek tevbekâr olur.

*Tevbe olsun ki görmeyem özümü
Hod nümâlıktan açmayam yüzümü*

....

*Dediler kim zihi cemali cemil
Ki oluptur kemal-i sun'a delil.*

(Hamdi, 163)

3.5. Ölüm

Ölüm teması mesnevilerde hikâyenin sonunda asıl kahraman olan Yakup ve Yusuf'un ölümlerinin konu edilişi vesilesiyle işlenmiştir.

Ölüm, mesnevilerde bir takım masal sembolleriyle işlenir. Yakup ve Yusuf için konu edilen ölüm, masal motifleri taşımaktadır.

Şeyyat Hamza ve S. Fakih mesnevilerinde, Yakup, ömrünün sonunda Filistin'e dönüp ataları olan Hz. İbrahim ve Hz. İshak'ın kabirlerini ziyaret etmek ister. Oğullarıyla

vedalaşması dünyadan göçeceğini hissettiğini gösterir. Yusuf da bu gidişin bir son olduğunu hissetmiştir.

*Atlanur Yusuf atasın gönderür
İki gün yola anunla varur*

*Ağlayu ağlayu Yusuf atasın
Gönderi giderdi ruh-ı munisin
(S. Fakih, 481)*

Yakup, atalarının kabri başındayken meleklerin bir mezar kazdığını, kazılan çukura nur dolduğunu görür. “Misk ü anber” kokuları saçan kabir “yeşil harir” döşelidir.²⁹⁶ O kabre girmeyi yürekten diler. O zaman melekler ona bir kadeh sunarlar. Bu kadeh, ‘ecel şerbeti’ dir.

*Bu kadeh kimün durur idün bana
Bunlar eydür kim senündür baksana*

*Ger içersen didiler şimdi buni
Sana bağaşlayavuz işbu sini*

*Ya ’kub eydür hoş olsa olun berü
Buni didi vardı ol dem ilerü*

*Aldı Ya ’kub ol kadehi kıldı nüş
Gitdi canı kaldı gövde şöyle boş*

*Cananı ismarladı Allah ’ına
Vardı irdi ol kadim hem-rahına*

(S. Fakih, 485)

Mesnevilerde Yusuf’un ölümü de masal motifleriyle işlenir. Babasının ardından ölümü yürekten arzulayan Yusuf’a Cebrail henüz vadesinin dolmadığını işaret eder.²⁹⁷

Tüm mesnevilerde babasına kavuştuktan ve Züleyha ile evlendikten sonra uzun bir saltanat sürdüğü anlatılan Yusuf bir gün beklenmeyen bir anda ölümle karşılaşır:

²⁹⁶ S. Fakih, age.,s. 484

²⁹⁷ S. Fakih, age.487

Mesnevilerin tamamında yer alan bu motif Yusuf kıssasının leit- motifi olan ‘kader ve kaza’nın tecellisini bir kez daha göstermektedir. Evinden çıkıp atının “rikab”ına bir ayağını atan Yusuf’a Cebrail, bir ayağını daha atmanın kısmet olmadığını söyler.

*Rikabe basduğı dem irdi Cibril
Didi seyrane yol yok itme tacil*

*Rikabe bir ayagun dahi basmak
Mukadder olmamışdır bil muhakkak*

(Kemal Paşazade, 200)

Cebrail, o anda Yusuf’a bir elma sunar. Bu elmanın kokusu Yusuf’un can vermesine sebep olacaktır.

*Elinde Cebrail’in varı bir sib
Anınla bag-ı huld olmuşdı pür- sib*

*Eline Yusuf’un çün sundı anı
Alup kokdı hemandem virdi canı*

*Didi guya görünince ol alma
Vir almayı vü nakd-i canı alma*

*Beka bagının bûyı irdi ana
O bagın yolına oldı revane*

(Kemal Paşazade,200- 201)

S. Fakih ve Yahya’da ölümle ilgili sembollerin rüya motifiyle birleştiği görülmektedir. Yusuf rüyasında Cebrail’i görür. Yusuf’un rüyası bir nevi miraç yolculuğudur. Fena ve beka âlemlerini temaşa eder. Burada anne ve babasının ruhlarıyla karşılaşan Yusuf’a dünyadaki irşad vazifesini yerine getirdiği, artık “kayd-ı âlemden halas ol(manın)” vakti geldiği söylenir.

*Meger bir gece Yusuf haba vardı
Gözi uyhuda vü gönlin uyardı*

*Kodı ten âlemin ruh-ı revanı
Temaşa eyledi iklim-i canı*

*Gökte Cibril-i aklı itdi pervaz
Açıldı nergisine Gülşen-i raz*

*Meger levh-i misale bakdı aynı
Görindi geldi ana valideyni*

*Didiler ana ey ferzend-i salih
Yiter oldun avamü'n-nasa naşih*

*Yetiş gel şem'-i cem'-i enbiya ol
Halas ol kayd-ı alemde safa bul*

(S. Fakih,175)

Rüya yoluyla vadesinin yettiğini anlayan Yusuf, ailesiyle vedalaşır, onlara dinleri hakkında nasihat eder. Diğer mesnevilerde olduğu gibi Yahya'da da atının eğerine ayağını atan Yusuf o anda Cebrail tarafından durdurulur. Kendisine sunulan elmayı koklayarak can verir.

*Rikaba şol ayağın çünki saldı
'Ale'l-fevr ana Cebra'il geldi*

*Didi bu resme oldı emr-i Yazdan
Süvar olmadan ata viresin can*

*Getürdi ana cennetden bir elma
Eline aldı vü kokdı hemana*

*İrişdi alem-i balaya canı
Kodı terk itdi bu süfli mekânı*

Visal-i yara ölümdür vesile
Mukayyed olma kayd-ı alem ile
(Yahya, 174)

Yusuf'un ölümünü "elma" ve "rüya" motifleriyle işlemeyen Ali mesnevisinde, Yusuf'un ailesiyle vedalaşması ve onlara dinlerine sahip çıkmaları hususundaki vasiyeti yer alır.

Ali, Ş. Hamza, S. Fakih mesnevilerinde Yusuf'un tabutu söz konusu edilir. Ölümünden sonra tabutun Nil ortasında bir adaya defnedildiği ve adanın sulara gömülerek Yusuf bereketinin Nil nehrine geçtiği anlatılır. Yusuf'un çocukluk düşünün gerçekleştiği ve babasına kavuştuğu sahneden sonra toparlanıp tamamlanan ve Yusuf'un ölümüne kısaca değinilen mesneviler içinde S. Fakih'in mesnevisi bu konuyu mufassal işleyen tek eserdir. Babasının ölümünden sonra dünya kaydından kurtulmak isteyen Yusuf'a Cebrail, kendisine kırk yıl daha ömür yazıldığını, bu süreyi tebliğ ve irşatla geçirmesi gerektiğini söyler. Bu süreçte henüz putperest olan Reyyan'la arası açılan Yusuf, iman edenlerle birlikte Mısır'dan çıkıp bir başka beldeyi mamur eder. Onun tüm feyiz ve bereketi o yeni beldeye akar. Reyyan'ın da imana gelmesiyle ilişkileri düzelir ancak Yusuf kurduğu belde de can verir. Adından Mısır'ı büyük bir kıtlık sarar. Yusuf'un defnolduğu belde de ise bolluk vardır. Bunun üzerine Reyyan bir mektupla oğullarından Yusuf'un na'şını ister. Oğullarıyla yapılan anlaşma ile bir orta yol bulunur. Nil' de bir ada üzerine defnedilir.²⁹⁸

Mesnevilerde Züleyha'nın ölümü de konu edilir. Züleyha, Yusuf'un ölümünün ardından yaşamak istemeyerek ölümü dilemiştir. Mesnevilerin pek çoğunda Yusuf'un mezarının toprağına başını dayar ve ölüm gelinceye kadar öylece kalır. Onun tüm hayatı gibi ölümü de Yusuf'a adanmıştır ve aşk davasındaki sadakatini gösterir.

Gör gönül âşkın bu cûdunu
Aşka bağışladı vücudunu

Ermek için visal-i canana
Nazar etmedi başa vü cana

²⁹⁸ Bu konu "İrşat- Tebliğ" bölümünde ele alınmıştır.

Hoş rıza verdi olmağa cansız

Razı olmadı olmağa ansız

(Hamdi, 437)

3.6. Hile

Mesnevilerde “hile”, “aldatmaca”, “plan kurma” motifi hikâyenin entrik yapısını şekillendirmektedir. Hikâyenin kilit noktalarında yer alan açmazları kahramanlar hile ile aşmaktadır.

1. Yakup’un annesinin hilesi

Tevrat kaynaklı olan ve Hamdi ve Yahya mesnevilerinde yer alan epizotta Hz. İshak’ın dünyadan göçmeden önce nübüvvet mirasını bırakmak için oğlu İys’ı tercih etmesine mukabil, oğullarının annesi de Yakup’un kazanmasını arzu etmektedir. Bunun için bir plan yapar. Usta bir avcı olan İys’ı düşünerek oğullarından kendisine bir av hayvanı getirmelerini isteyen İshak peygamberi gözlerinin iyi göremeyişini kullanarak kandırır. Bir oğlak keserek pişirir ve babasına sunması için Yakup’a verir. Eti getiren Yakup’u İys’la karıştıran babaları, onun için dua eder ve nübüvvet annelerinin planladığı gibi Yakup’a geçmiş olur. Bilhassa Hamdi mesnevisinde geniş yer bulan bu epizotta Hamdi, kadınların hilekâr oluşlarını vurgular.

Çünkü İshak gördi bu hali

Bildi kim avrat eylemiş anı

Er isen avrat sözine inanma ahi

Avrat al etti enbiyaya dahi

(Hamdi,53)

2. İnas’ın Hilesi

Yusuf’un annesi Rahil ölürken oğlunu İnas’a emanet eder. Yusuf’u büyüten İnas onu çok sevmiş ve bağlanmıştır. Yakup oğlunu geri almak istediğinde bunu engellemek için bir çare düşünür ve sonunda bir hile yapar. Bu plan gereği aile yadigârı bir kemeri çocuğun beline takıp onu hırsızlıkla itham eder. İbrahim peygamber şeriatına göre hırsız mal sahibinin kölesi sayılmaktadır.

Güzer ittikte hazreti pederi

Kalmış idi âna meğer kemeri

*Yok iken Yusuf'un meğer haberi
Meğer eliyle kuşattı ol kemeri*

*Kemerim gitti deyu eyledi âh
İşiden oldu hâline agâh*

*Yusuf'u aldı kendi hanesine
Vasla erdi kemer bahanesine*

(Hamdi,62)

3. Kardeşlerin Hilesi

Yusuf'un kardeşleri öncelikle Yusuf'u ortadan kaldırma planlarıyla hikâyeye girerler. Aralarında anlaşır çizdikleri plana göre, Yusuf'u öldürüp yahut bir kuyuya atıp babalarını da kanlı gömlekle Yusuf'un kurtlar tarafından parçalandığına inandıracaklardır.

*Didiler idelüm gelün tedbir
Yusuf'ı istedikte bizden pir*

*Yusuf'ı cümle kurt yedi diyelüm
Sad figan ile matem eyleyelüm*

*Dökelüm gönleginiün üstüne kan
K'ola bu kanlı gönlek ana nişan*

(Gubari,96)

Babalarını yalanlarının tutarsız olması sebebiyle kandıramazlar. Tüm mesnevilerde yer alan bir epizotta Yakup, kanlı gömleğin üstünde diş izleri görmez ve bunu oğullarının yüzüne vurur. Bunun üzerine bir kurt yakalayıp, ağzına kan bulaştırmanın daha inandırıcı olduğunu düşünürler.

Kardeşlerin bir diğer hilesi, Yusuf'u kuyudan çıkararak Malik'e onu köleleri olarak satmalarıdır. Bu planın asıl sebebi para kazanmak değil, Malik'in Yusuf'u serbest bırakmasını engellemektir.

4. Züleyha'nın Hilesi

Tüm mesnevilerde Züleyha'nın Yusuf'u elde etmek için kurduğu planlar söz konusu edilir. Yusuf'a hediye ettiği cariyeler, Yusuf'u etkilemek için yaptırdığı muhteşem saray onun hile ve tuzaklarındandır.

Mesnevilerde geçen bu epizotlardan farklı olarak T.Yahya mesnevisinde Züleyha'nın oldukça ilginç hileler yaptığı anlatılmaktadır. Öncelikle Yusuf'u etkilemek için nakkaşla sevgilisinin hikâyesini anlatır. Yusuf'tan umduğu karşılığı bulamaz; sonra, onun kalbini ele geçirmenin yolunun diğer rabıtalardan koparmak olduğunu düşünür. Arap deveciyle karşılaşır Yakup'un halini soran ve babası için gözyaşları dökerek saraya dönen Yusuf'a bir mektup yazıp Yakup'u Mısır'a davet etmeyi teklif eder. Bu öneri Yusuf'u avutur.

Yazalum hazret-i Yakup'a name

İdelim davet anı bu makama

Sen anı o seni etsin ziyaret

İriş maksuduna çekme melalet

(T. Yahya, 94)

Yakup'a mektup yazılıp yola çıkarılır; ancak Züleyha mektubu taşıyan adamı yoldan geri döndürüp mektubu elinden alır. Bu durum “kadının hilesi” olarak değerlendirilir.

Meh-i Kenan'a itdi hile vü âl

Girü ol kimseyi döndürdü fi'l-hal

Zenanun çarha benzer fikr ü rayı

Döner bir dürlü eyler macerayı

Zenün ahdi sınık kavli yalandır

Deni dünya gibi nâ-mihribandır

(Yahya,94)

Züleyha'nın, Hamdi mesnevisinde yer alan bir diğer hilesi, Yusuf'u elde edebilmek için zindanı bir tehdit unsuru olarak kullanabilmek adına Kıtıfir'i ikna etmesidir. Ona, adının dillere düşmesinden ancak Yusuf'u zindana atmakla kurtulabileceğini söyler.

*Çün işitti bu fitneyi Kıtfir
Beğenip dedi v'ey ne hoş tedbir*

*Aferin sana turfa ray ettin
Güç işi ray ile kolay ettin*

(Hamdi,347)

5. Dadının Hilesi

Züleyha'nın dadısı da nasihatle yola gelmeyen Züleyha'yı kederinden kurtarmak, sevdiğine kavuşturmak için planlar yapar. Tüm mesnevilerde yer alan hilesi Züleyha'ya Yusuf'u davet etmesi için muhteşem bir saray yaptırtıp duvarlarına her ikisinin suretlerini âşıkane pozlarla resmettirmesidir.

Yahya mesnevisinde dadı daha etkili bir darbe vurmaya planlar. Yusuf'a babası Yakup'un ölüm haberini ulaştırmayı bu suretle ümidi kesilen Yusuf'u tamamen ele geçirmeyi düşünür ve Züleyha'ya böyle bir tavsiyede bulunur.

*Zeliha'ya didi bir gice dâye
Yakışmaz Yusuf'un gönli buraya*

*İkide birde yad eyler diyarın
Geçürür ah ile leyl ü neharın*

*Kuralum hile vü tezvire üslub
Diyelüm Yusuf'a fevt oldu Yakup
(Yahya,94)*

Gubari mesnevisinde Züleyha'dan, Yusuf'a cariyeye hediye etmesini ve Yusuf ona meylederse yerine geçmesini dadı istemiştir.

*Daye mekrin idüp ana talim
Oldı mekkare ol keniz-i azim*

*Ol kenizi bu zib ü ziverle
Mekr-i pür hile-i müzevverle*

*Halvet-i Yusuf'a Züleyha tiz
Arz idüp anı oldu şeker-riz*

(Gubari,149)

Sadece Gubari mesnevisinde görülen bu epizotta cariyeye de hileye katılır. Yusuf'u işve ile kandırıp gece için söz alır ve Züleyha'ya haber iletir. Burada dadı bir kez daha devreye girer. Hünerli bir düzenleme ile Züleyha'yı cariyeye benzetir.

*Şimdi sihr idecek zamanundur
Dahi mekr edecek mekânundur*

*Gel beri vakti geldi telbisün
Gerçek üstadı isen iblisün*

*Bu kenize tonum nazir olsun
İkimizin libası bir olsun*

(Gubari,152)

7. Yusuf'un Hilesi

Hikâyenin sonunda Yusuf'un kardeşlerini bir hile ile aldatıp Bünyamin'i yanında alıkoyar.²⁹⁹ Tevrat ve Kur'an'da da yer alan bu epizot, hikâyeyi sadece Yusuf ve Züleyha ekseninde işleyen Kemal Paşazâde mesnevisi hariç, tüm mesnevilerde işlenir. Yusuf, buğday alabilmek için Ken'an'dan gelen kardeşlerini oldukça iyi karşılar. Bazı mesnevilerde yüzü örtülü olduğu için, kardeşler onu tanımazlar. Onları kim oldukları konusunda sorgulayıp, aralarında bulunmayan Bünyamin'i getirmelerini söyler. Hamdi ve

²⁹⁹Kur'an'da bu olay şu şekilde yer almaktadır: "Yusuf'un yanına girdikleri vakit, kardeşini yanına aldı ve: "Haberin olsun ben senin kardeşinim, sakın yapacaklarına göcürge (üzülme)!" dedi.

Sonra onların bütün hazırlıkların yaptığı vakit, su kabını kardeşinin yükü içine koydu, sonra da bir çağırıcı: "Ey kabile, siz kesinlikle hırsızlık yapmışsınız!" diye seslendi.

Bunlara döndüler ve: "Ne arıyorsunuz?" dediler. Dediler ki "Hükümdarın su kabını arıyoruz. Onu getirene bir deve yükü bahşiş var ve ben ona kefilim." Şimdi yalancı çıkarsanız cezası ne?" dediler. -Dediler ki "Cezası kimin yükünde çıkarsa, işte o onun cezası! Biz zalimlere böyle ceza veririz!" Bunun üzerine (Yusuf) kardeşinin kabından önce, onların kapılarını aramaya başladı, sonra onu kardeşinin kabından çıkardı, işte Yusuf için böyle bir tedbir yaptık! Melik'in kanununa göre kardeşini alıkoymasına çare yoktu. Ancak Allah'ın dilemesi başka! Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz ve her ilim sahibinin üstünde bir bilen vardır. Dediler ki: "Eğer o çalmışsa, bundan önce bir kardeşi de çalmıştı." O vakit Yusuf bunu içine attı ve onlara belli etmeden:"Siz çok kötü bir durumdasınız, ne isnat ettiğiniz! Allah çok iyi biliyor." dedi. Dediler ki: "Ey şanlı Aziz, emin ol ki, bunun çok yaşlı bir babası var; onun için yerine birimizi al: çünkü biz seni iyilik edenlerden görüyoruz!" Dedi ki: "Allah saklasın, eşyamızı yanında bulduğumuz kişiden başkasını tutmamızdan Allah korusun! Çünkü biz o takdirde zulmetmiş oluruz." Ne zaman ki ondan ümit kestiler, fısıldaşarak çekildiler. Büyükleri dedi ki: "Babanızın, aleyhinizde Allah'tan söz almış olduğunu, bundan öncede Yusuf hakkında yaptığınız kusuru bilmiyor musunuz? Ben artık babam izin verinceye veya Allah hakkımda bir hüküm verinceye kadar buradan ayrılmam; O, hükümverenlerin en hayırlısıdır." Siz donun de babanıza deyin ki: "Ey babamız, inan ki oğlun hırsızlık yaptı. Biz ancak bildiğimize şahitlik ediyorum, yoksa gaybın bekçileri değiliz. Hem bulunduğumuz şehir halkına, hem de içinde geldiğimiz kafileye sor. Ve emin ol ki biz, kesinlikle doğru söylüyoruz." (Yusuf, 69-83)

Şerifi mesnevilerinde Yusuf, onları casuslukla suçlar ve sözlerinin doğruluğunu ipatlamaları için Bünyamin'i getirmelerini ister.

Burada Yusuf'un kurduğu düzen, babalarını evlat acısıyla bir kere daha karşılaştıracak, ancak ağabeylerini babalarının huzurunda yalancı durumuna düşürerek geçmişte yaptıklarıyla yüzleştirecektir. Böylece, Bünyamin'in hırsızlık yaptığına inanmayan babalarının önünde aynı suçla ikinci kez hesap verir duruma düşerler:

*Bize hod itimadın yok ezelden
Beriyüz hile vü mekr ü dağalden*
(Yahya, 168)

Gubari mesnevisinde Yakup oğullarına Kur'an'da da geçen o sözlerle sitem eder.³⁰⁰

*Didi belki itti nefsinüz tesvil
Şimdi anı idersiniz te'vil*

*Didi hem çün budur rıza-yı Celil
Vacib oldur ki ola sabr-ı cemil*
(Gubari,206)

3.7. Kader

Muhammed Esed, Yusuf sûresi tefsirinde kaderin tecellisinin bir çeşit leit motif olarak kıssayı kuşattığını söyler. Esed yorumuna göre, Kur'an, bu kıssayı "Allah'ın insan hayatı üzerindeki nüfuz edilemez yönlendirmesinin bir ifadesi" olarak "istemediğiniz şey, mümkündür ki sizin iyiliğinizdir; istediğiniz, hoşlandığınız şey de, mümkündür ki sizin kötülüğünüzdür: Allah bilir (bunu), siz bilmezsiniz."³⁰¹ hükmünün bir tecellisi olarak yorumlar.³⁰²

Mesnevilerde de "kaderin tecellisi"ni satır aralarında izlemek mümkündür. Pek çok vaka ardından gelen vakalarla sebep-sonuç ilişkisine girmekten ziyade masallardaki tılsımlı anahtarlar gibi hiç umulmadık bir kapının açılmasına yol açarlar. Bu durum Eset'in verdiği

³⁰⁰ Babaları dedi ki: "Yok sizi nefsiniz aldatmış; artık (bana düşen) güzel bir sabır! Umulur ki Allah bana hepsin! birden getirir. Gerçek şu ki, herşeyi bilen O'dur, her yaptığım bir hikmete göre yapan O'dur." Ve onlardan yüzünü çevirdi de: "Ey Yusuf'un üstünde titreyen tasam!" dedi ve üzüntüden gözlerine ak düştü; artık yutkunuyor, yutkunuyordu.(Yusuf,84-85)

³⁰¹ Yusuf, 216

³⁰² Muhammed Eset, Kur'an Mesajı, Mütercim Cahit Koytak vd. İşaret yay. İst. 1999, C.II, s.453

örnek ayetle uyum içindedir. Bilhassa Yusuf için nefesine ağır gelebilecek her zorluk, umulmadık bir ikbalin kapısını açmaktadır.

Kaderin tecellisi Hamdi ve Yahya mesnevilerinde evvela Hz.Yakup'un nübüvveti alması olayında görülür. Hz. İshak peygamberlik duasını oğlu İys için yapmak istemektedir. Ancak belli ki, peygamber olmak Hz. Yakub'a mukadderdir. İys'in nasibinde ise mal ve evladın çok olması vardır. Hamdi mesnevisinde “Rum” soyunun İys'den geldiği bilgisi geçer.³⁰³ Yahya ise Âl-i Osman'ın bu soydan geldiğini beyan etmektedir³⁰⁴

Yusuf'un gördüğü rüyadan dolayı kardeşlerinden zarar görebileceğini tahmin eden Yakub, oğlundan rüyasını bir sır gibi saklamasını ister. Bu mümkün olmaz. Ardından oğullarının Yusuf'u kırlara götürme teklifini gördüğü düşü öne sürerek ve S Fakih'te boş eğlencelerin peygamber soyuna yakışmayacağını bahane ederek reddetmesi kaderin tecellisini değiştirmez; sonuçta yazılmış olan akıbet başına gelir.

Zaruri atası virdi rızayı

Kabul itdi ihtiyarıla belayı

Bu söz kim hakdur hakikat

Kaza irdükde bağlanur basiret

(Kemal paşazade,109)

Mesnevilerde, kaderi etkileyen olayların varlığı da ayrıca önem arz etmektedir. Yahya'da “Sebeb-i Felaket-i Yakup”, “Sebeb-i Felaket-i Diğer”, “Mah-ı Kenan'ın Sebeb-i Felaketi” başlıklarıyla verilen ve diğer mesnevilerde de geniş olarak yer alan yorumlar, kaderi belirleyen anahtar vakalara işaret eder.

Sebeb-i Felaket-i Yakup, Yusuf'a sütannelik eden köle kadının beduasını almasıdır. Yakup, cariyenin sütü tamamen oğluna kalsın diye kadının bebeğini satar. Evlat acısı çeken cariyenin bedduası Yakup'un da oğlundan ayrılmasına sebep olur.

Alur bir daye var ferzend canı

Ki Yusuf'la bile bislerdi anı

Yalımız emmeğe ol Gülşen-i can

Satıldı oğlu daye kıldı efgan

³⁰³ Hamdi, age.,53

³⁰⁴ Yahya, age.,15, b 415

Didi adlün iriştir halka her an

Ki kıldılar bana zulmi firavan

(Şerifi,30)

Mesnevilerin tümünde yer alan bu motifte Yakup'un oğluna tekrar kavuşması ancak mazlum kadının bedduasının üzerinden kalkmasıyla gerçekleşecektir.

Sebeb-i Diğer: Bu da sadece Yahya mesnevisinde geçen bir motiftir. Bir peygamber olarak Hz.Yakup'un Allah'tan başkasına ifrat derecesinde muhabbet duyması ind-i ilahide hoş karşılanmaz. Bu durum kaderin seyrini değiştirir. Mukadderatın bu şekilde cereyan etmesi baba-oğlun kaderini belirlediği gibi bilhassa Yusuf'un hayatıyla kesişen pek çok hayatı da derinden etkilemiştir.

O masumu ayırdı ismet-i Hak

Bu hal oldu ana evla vü elyak

Bu ifrat-ı muhabbet oldu mihnet

İrişti farkına sevda-yı firkat

“Asa en tekrahu” dan olma gafil

Ne kim Hû'dan gelir ona ol kayil

Celal içinde seyr eyle cemali

Firak ayinesinde gör visali

(Yahya, 39)

Mesnevilerde kaderin seyrini etkilediği düşünülen bir sebep daha vardır: Yusuf, güzelliğinden dolayı gurura kapılıp köle olarak satılsa pahasının dünyalar edeceğini düşünmüştür. Onun güzelliğiyle gurur ve enaniyete kapılması ind-i İlahide hoş görülmemiş, kardeşleri tarafından 18 pul/akçe gibi düşük bir bedel karşılığı satılmıştır.

Yazarlar Yusuf için ehl-i kıssa

İriştiğine ana böyle gussa

Ruh-ı ayına ayine tutdı

Baha-i kadr-i hüsnü fikrin itdi

*Görüp kendini oldı işbu halet
Didiler oldı bu ucb ile zillet*

*Bela-yı kibri gör Yusuf ki n'oldı
Çeküp mihnetleri ucuz satıldı*

(Şerifi, 30,b- 270-73)

Ali'nin mesnevisinde, Aziz'in hazinedarı, bir takım kuşların yeni satın alınan Yusuf'la insan lisanıyla söyleştiklerini görür. Kuşlar ona başına gelenin takdir-i ilahi eseri olduğunu ve kaderin bu şekilde tecelli etmesinin sebebinin ise Yusuf'un bir vakitler aynada kendi güzelliğine hayran olup kul olarak satılsa değerine baha yetmeyeceğini düşünmesi olduğunu beyan ederler.

*Bundan önden közgüde baktung mudı
Közgüde körküng körüp ukdung mudı
Ben satulur kul olsam didün midi
Benim baham kim tigürür didüing imdi*

*Bahangı ne idüğün bildün mü dir
Takdir neçe idüğün kördün mü dir
Ne bahaya satdılar kördüing mü dir
On sekiz yarmakga satuldung imdi*

(Ali,164)

Mesnevilerde, Yakup'un oğulları da kaderin seyrine müdahale etmek istemişlerdir. Yusuf'un üstünlüklerine karşı duydukları kıskançlık bir yana, o malum rüyadan çıkartılan hüküm Yusuf'un gelecekte hepsinin üzerinde hükümrân olacağına işaret etmektedir. Her ne kadar rüyaya inanmamış görünseler de geleceğe dair böyle bir bilgi onları cinayeti bile göze alacak derecede rahatsız etmiştir. Yusuf'u öldürerek tevbekâr olmanın ve yeniden babalarının kalbini fethetmenin kendi geleceklerini doğru bir mecraya sevk edeceğini düşünürler. Yusuf'un atıldığı kuyuda kendiliğinden ölmesi ya da bir kervanla uzak beldelere götürülmesi onları Yusuf'un gelecekteki hâkimiyetinden kurtaracaktır.

Gubari mesnevisinde, kuyuya atılan Yusuf, gördüğü düşün yorumu ona devlet, izzet ve saadet vaat etmiş olmasına rağmen karşısına çıkan bu felaketi yorumlayamaz. Kaderin neden beklentileri doğrultusunda seyretmediğini sorgular:

*Ki benlim tâli 'imdir ol kevkeb
K'evci izzetde idi ol her şeb*

*Bu gice doğdı ol nuhusetle
Rüz u şeb sadiken saâdetle*

*Sa'd iken ana noldı nahs oldı
Devr-i gerdün meğer ki aks oldı*

.....

*Yirüm olmuşdı zirve-i eflâk
Oldı kahr ile şimdi ka'r-ı hâk*

*Aksine döndi gibi çarh-ı felek
Bilmezem dahi nice olur giderek*

.....

*Bu nuhuset bana neden oldı
Bu felâket bana neden oldı*

(Gubari,91-92)

Oysa kader Yusuf'u kardeşlerin hiç istemediği bir istikamete sevk eder. Kuyuda Yusuf'un imdadına yetişen Cebrail, bu olayın takdir-i İlahi'nin bir eseri olduğunu, içine düştüğü bu kuyunun ikbaline basamak teşkil edeceğini söyler.

*Şöyle idi kaza vü sırr-ı kader
K'ola idi sana bu çâh makar*

(Gubari, 95)

Kardeşlerin korktukları şey beklemedikleri bir yerde ve zamanda başlarına gelir. Cebrail'in haber verdiği gibi, Yusuf, Mısır azizi olur ve kardeşleri aç ve muhtaç bir halde gelerek ondan yardım diler.

*Muhterem olasin nübüvvetle
Müctebâ olasin saâdetle*

*İhvetün içre ser-firâz olasin
Bî-temennâ vü bî-niyâz olasin*

Ola kardaşların sana muhtaç

Geleler kapuna zelil ü ac

(Gubari, 94- 482)

Kaderin seyrini etkileyen bir diğer olgu çok büyük arzuların, emellerin eninde sonunda insan hayatında bir noktada yerini bulmasıdır.

Şit suhufunu okuyarak Yusuf'a gıyabında âşık olan zat, Yusuf'u dünya gözüyle görebilmeyi her şeyden çok istemiştir. Bu büyük arzusu ve ısrarlı duası onu çağdaşı olmadığı halde Yusuf'la karşılaştırır. Onun kaderinde asırlarca bir kuyunun dibinde Yusuf'u beklemek vardır.

Züleyha'nın çılgınca bir aşkla, bütün hayatı boyunca arzuladığı tek şey Yusuf'a kavuşmaktır. Onun bu arzusu kaderini de etkiler. Kendisine talip olan civar ülkelerin sultanlarını reddederek Mısır'a kadar gelmesi ve hiç istemediği bir evliliğe sürüklenmesi onun kaderinin bir tecellisidir. Akıbet bu kader onu Yusuf'a kavuşturacaktır. Fakat uzun zaman bekleyip sabretmesi gerekmektedir. Onu rüyasında gördüğü andan itibaren ona kavuşmak için sürekli çırpınır ancak kadar aceleci olsa da kaderi öne almak veya ertelemek mümkün değildir.

3.8. Gam ve Keder

Gam ve keder teması, mesnevilerde daha ziyade Yakup ve Züleyha ile ilgili olarak kullanılır. Zulüm ve haksızlıklardan en çok etkilenen, evinden yurdundan sürülen, kuyuya zindana düşürülen Yusuf, gam ve kederle özdeşleşmiş değildir. Yusuf, sabır ve mücadele yönünde tavır sergilemektedir.

Oysa Yakup, gam ve keder içine gömülmüştür. Aldığı acı haber, bir yandan en sevdiği varlığın kaybını bir yandan oğullarının ihanetini taşımaktadır. Kabullenmesi zor bir acı ve ihanetle karşı karşıyayken, Yusuf'un durumunun belirsizliği ve ona yardım ulaştırabilmenin imkânsızlığı da ayrı bir sıkıntı olarak Yakup'u kuşatır. Tüm bunlara ilaveten, bir peygamber olarak, her şeyin takdir-i İlahi eseri olduğunun şuuruyla, kazaya rıza ve hoşnutluk göstermek durumundadır.

Hamdi mesnevisinde, feryad ve figanı gökleri tutmuşken Cebrail bunun bir nevi isyan anlamı taşıdığını kendisine hatırlatır ve "sabr-ı cemil" tavsiye eder.³⁰⁵ Bu yüzden

³⁰⁵ Hamdi, age.,s.112

Yakup, Hamdi ve Yahya mesnevilerinde başarıyla canlandırılan bir iç çatışmanın içine düşer. Yusuf'u asla anmayacağına ve onun için ağlamayacağına söz verir ve sabreder. Böylesi bir mücadele azmindeyken rüyasında Yusuf'u görür ve ağlayarak ona olan hasretini ve onun için endişelerini dile getirir. O esnada Cebrail'in gelerek ona sözünde durmadığını hatırlatması acısını daha da arttırmıştır.

*Didi ey muktada-yı ehl-i irfan
Kanı kavlı karar u ahd ü peyman*

*Yine Yusuf adın anar acırsın
Felek gibi dönersin ahdi sırsın*

(Yahya,40)

Yakup, bir dönem sabır imtihanı verir ve Yusuf'un acısını dile getirmez, adını anmaz. Hamdi mesnevisinde verdiği sözü rüyasında bozup ağladığı için Cebrail'in ihtarına mazhar olan Yakup, gece gündüz istiğfar edip, Yusuf'un adını kazara anmamak için ağzına kum doldurur.³⁰⁶

Sonunda, “gam ve keder” duygusunu yaşamasına, ağlayıp yas tutmasına izin verilir. Onun “beyt'ül- hazen”de kapanıp çile doldurması Allah indinde de kabul görmüştür. Yakup da, Yusuf'dan ayrı geçen ömrünü gözleri kör olana dek ağlamanın tek tesellisi olduğu bir ağır çileye hasreder. Bu çile, ona “sabr-ı cemil” vasfını kuşandırıp maneviyatını yükselten, acının içinde bizzat acının kendisiyle teselli eden ve Allah tarafından izin verilmiş, takdir edilmiş olmakla mukaddes bir duyguya dönüşen bir kazanımdır.

*Niyaz içindeyken hayret aldı
Huda'dan hazret-i Cibrîl geldi
.....
Didi ey matla-ı mihr-i saadet
Figan eyle sana oldu icazet*

*Girü evvelki gibi sine-çâk ol
Firak-ı Yusuf ile derd-nâk ol*

³⁰⁶ Hamdi, age., s.116

*Otur beyt-i hazende taşra gitme
Gözinden seyl-i eşgi ırmag itme
(Yahya,40)*

Züleyha da gam ve kedere gömülmüştür. O, tek taraflı aşkın ümitsiz ve onur kırıcı acısıyla, içinde teselli edici bir maneviyatın bulunmadığı bir duyguyla boğuşmaktadır. Önceleri hedefini bulamayan aşkın bunalımı, giderek elde etme hırsına ve tüm çabalarının sonuçsuz kalmasıyla da ümitsizliğe dönüşür. Züleyha, aşk derdinden ziyade ümitsizlikten bunalmaktadır.

*Ölince çekem derdini usanmayam ey dost
Sanma gam-ı hicran ile ben benden usandım*

*Usandı sanursın ola cânânını senden
Toyunca yüzün görmemişem kandan usandım
(Kemal Paşazâde,128)*

Yusuf'u kazanmak için elindeki her imkânı kullanır, en çetrefilli planları, tuzakları, yalvarmaları ve tehditleri boşa çıkar. Son çare olarak düşündüğü zindan tehdidi de boşa çıkar. Artık, ümitsizce beklemektedir.

*Nice leyl ü nice nehar oldı
Nice kış u nice bahar oldı*

*Oldı bî-had gamı Züleyhanun
Hasret-i vuslatiyle cânânun*

*Kâr u bârı diriğ u zâr oldı
Dahi bî-şabr u bî-karâr oldı*

*Vaşl-ı canana bulmadı çâre
Oldı mecnün-şıfat ol âvâre*

(Gubari, 184)

Bu durum Züleyha'yı ağır bir çöküşe götürecektir. Onu canlı tutan çare arayışları tükendiğinde gittikçe daha da ağırlaşan bir melankoliye sürüklenip çöker. Sahip olduğu her şey kaybeder. Servetini, güzelliğini ve itibarını yitirir.

*Gam Züleyhayı ki zebûn itdi
Bağrını döne döne hün itdi*

*Bir yana gussa vü gam-ı Kıtîr
Bir yana aşk-ı Yusuf-ı tasvîr*

*Kaldı kasrında pür-gam u bî-kes
Der ü darında uçmaz oldı mekes*

*Gitdi emvali târ u mâr oldı
Tâs-ı çarh içre hâli zâr oldı*

(Gubari 192)

3.9. Kıskançlık

1. Kardeşlerin kıskançlığı

Mesnevilerde kıskançlık teması, kadere yön veren en önemli olaya, Yusuf'un yurdundan uzaklaştırılmasına, yol açtığı için özel bir yere sahiptir. Hikâyenin iki temel motivasyonundan birisi 'aşk' ise diğeri 'nefret- kıskanç'lıktır. Kardeşlerin kıskançlığı vaka zincirinin ilk temel halkasıdır. İncelenen tüm mesnevilerde kıskançlık duygusu benzer şekillerde irdelenmiştir.

*Hasidi gör size ne işler işler
Kardaşı kardaştan ayırır gider*

(S. Fakih,123)

*Ger dilersen cihanda taşdan eşed
İste ol kalbi kim bitirdi hased*

*Gâh olur seng yasemin bitirir
Ancak ol sîne kibr ü kin bitirir*

(Hamdi,87)

Gubari “Sebeb-i Hased-i İhvet-i Yusuf A.S” başlıklı bölümde kardeşlerin kıskançlığını Yusuf’un sahip olduğu üstün niteliklere bağlar. Görünüşte babalarının evlat ayırımı yapmasını hazmedememekte, onun tüm ilgi ve sevgisinin sadece Yusuf’a hasredilmiş olmasına dayanamamaktadırlar; görünenin ardındaki sebep ise Yusuf’un maddi ve manevi güzelliklerle donatılmış üstün bir yaratılışa sahip oluşudur.

Çünkü Yusuf irişdi on yaşına

Galebe itdi cümle kardaşına

Hüsn-i suretde lutf-ı siretde

Akl u fikretde cümle haletde

(Gubari,72)

Gubari mesnevisinde kardeşlerin nefreti psikolojik tahlillerle sunulmaktadır. Gubarinin yorumuna göre, kardeşleri Yusuf’a nefret ve “kerahet”le bakmaktadırlar. İnsan iradesini kullanarak güzel bir şeyi çirkin bir nazarla çirkin addebilir yahut bir “div”i güzel olduğuna inanarak “peri” ya da “huri” gibi görebilir.

Bakdılar dide-i kerahetle

Gördiler Yusuf’ı hakaretle

*Dive baksa kişi iradette
Görinür div hüsn-i suretle*

(Gubari, 73)

Yahya mesnevisinde kıskançlık duygusu bir genelleme ile Yakup oğullarının şahsında değil insanoğlunun fitratında var olan bir duygu olarak irdelenir. Buna göre, insanoğlu sadece evladının kendisinden üstünlüğünü kabulden hoşnut olur; bunun dışında her kim kendisinden üstünse ona düşmanlık besler.

*Heman oğlına olmaz kişi düşman
Yeg olsa her cihette kendüsinden*

*Oguldan gayrı ger edna vü âlâ
Hünerde olsa senden cümle evla*

*Çeker ma- beynüne buğz u hased sed
İdersün her kabulünü anun red*

.....

*Karındaşın dahi eder adavet
Görse sende ikrama liyakat*

(Yahya,22)

Kardeşlerin düşmanlığını çeken de Yusuf'daki üstün meziyetlerdir. Babalarının ona gösterdiği teveccühün sebebi de budur.

*Ana talim ederdi ilm ü hüner
Bir dem andan ayırmaz idi nazar*

*Az yaşında çoğaldı irfanı
Hased ettiler ana ihvanı*

(Hamdi,64)

Bununla beraber, kardeşlerin Yusuf'a karşı hissettikleri kıskançlığa mesnet olabilecek maddi delilleri ve mazeretleri de vardır. Babalarının Yusuf'a duyduğu kalbi meyil aşikâr iken, bir de Yakup, nübüvvet sırlarını olduğu kadar ailenin kıymetli yadigârlarını da sadece Yusuf'a sunmaktadır.

Olup Yusuf bu ihsan ile meşkur

*Hased hamrıla ihvan oldı meskur
(Şerifi,27)*

Yusuf'un gördüğü rüya ise zaten dolun noktasına gelen kardeşleri kıskırtan son olaydır.

*Nübüvvetle bulup ifşada aşub
Dime ihvana seyrün didi Yakup*

*Bu sırra yokdur ihvanda takat
Hasedle bir yere gelmez sadakat
(Şerifi,28)*

Yahya mesnevisinde bu öldürücü kıskançlığın sebebi bizzat kardeşlerin dilinden aktarılmaktadır. Kardeşler, Yusuf'un babasını ustalıkla yöneterek, kendisini kâinatın merkezine yerleştirdiğinden yakınmaktadır.

*Zarafetde yalan düşler düzersin
Bizim unvanumuz yani bozarsın*

*Atamızla turursur oturursın
Seni koduk uyur düşde görürsün*

*Bizi kor sana eyler iltifatı
Akıtdun kendine hep kâinatı*

(Yahya, 28)

2. Aziz'in kıskançlığı

Gubari mesnevisinde ve S Fakih'te Aziz Kıtîr'in Yusuf'un 'aziz'lik makamını elde etmesinden kıskançlık azabı duyduğu dile getirilmektedir. Başlangıçta Yusuf'u evladı gibi seven Aziz, eşyle yaşananlardan sonra ondan uzaklaşmış ve nihayet onun gün gelip kendi makamını elde etmesinden ise acı bir kıskançlık duymuştur.

*Yusuf'un izzetin duyub Kıtîr
Zehr-i kahr eyledi ana te'sîr*

Şeh huzurunda bahtı diin idi hem

Alem-i bahtı ser-nigün idi hem

(Gubari,191)

Aziz'in ölümüne, duyduğu bu şiddetli kıskançlık sebep olur.

Zehr-i kahrile zehr-nak oldu

Zehresi çak olub helak oldu

Çünkü Yusuf yirine oldu Azîz

Kahr-ı Yüsufla ol gün öldi Azîz

(Gubari,192)

3.10. Pişmanlık

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde entrikalarla örülen vaka örgüsü pişmanlık temasını da içinde belli bir ritimle tekrarlamaktadır.

Mesnevilerde öncelikle kardeşlerin pişmanlığı söz konusu edilir. Kaderi tayin eden büyük bir fiil işlemişlerdir. Planladıklarında gözlerine basit ve kolay görünen suikast, gittikçe giriftleşen bir tecelliye dönüşmüştür.

Yusuf'u babalarının gözünden uzaklaştırmanın kendi yerlerini pekiştirmeye yarayacağı ümidiyle hareket eden kardeşler, bu eylemi gerçekleştirdiklerinde, Allah'tan bağışlanma dileyerek hem huzur-ı ilahide hem babalarının nazarında temizleneceklerini hayal ederler. İçlerinde pişmanlığı ilk hissedeni Yehuda olur. Kardeşlerin cinayet planlarına sertçe karşı çıkar ve cinayetin affının kolay olmayacağını onlara bildirir. Yusuf'u kuyuya attıklarında diğerleri vicdanen rahat; Yehuda ise pişmanlık ve vicdan azabı ile doludur. Kuyuya seslenen kardeşler zaferlerini ilan ederken o acıma ve vicdan azabı ile özür dilemektedir.

Mesnevilerde diğer kardeşlerin de babalarının teselli olamayan acısını ve kendilerine yönelen şüphenin keskinliğini gördükleri anda pişmanlık duydukları dile getirilir.

Didiler idelüm bu tıfla tazim

Atasına kılalum giru teslim

Eğer faş olmaz ise bu kabahat

Zihi devlet zihî izz ü saadet

Eger noksanımız olursa menkul

Olalum cümle istiğfara meşgul

(T. Yahya, 28)

Mesnevilerde, Yusuf'un kuyuda kaldığı süre zarfında ağabeylerinin ilk andaki zafer duyguları körelir; yerini korku ve utanç alır. Yusuf kuyudan çıkarılıp satıldığında ise işledikleri fiilin sonuçlarını daha net olarak görürler. Ancak geri dönmek için evvela yaptıklarını babalarına itiraf etmek gerekmektedir ki, bu da onları eskisinden daha kötü bir duruma düşürecektir.

Bunlar anı görüben ağlaştılar

Birbirini koçuban yiyleştiler

Didiler Yusuf seni alaydık

Varup atamıza yalvaraydık

İlla namus iderüz kıyamazuz

Dididgümüzde yalan olamazuz

(S. Fakih,125)

Bir nevi iç hesaplaşmaya girişen ve bu çirkin eylemi sonlandırmak isteyen kardeşlere şeytan müdahale eder. Vicdanlarının sesini bastıran mantıki deliller sunarak böylesi bir fiilin dönüşü olmayacağını haber verir.

Eyitti anlara ey kavm-i aciz

Ne işdür bu ki şimdi siz idersiz

.....

Urup öldürmemek ayn-ı hatadur

Size ölince bir kayd-ı beladur

Olur cumhurunuz magyub ve magzub

Kovar merdud ider tuyunca Yakub

Sizi yolda gören keser selamı

Keserler

ihtiramı iltiyamı

Bu gavga sulh olur gavga değüldür

Sizün tedbirünüz evla değüldür

(Taşlıcalı Yahya, 28- 29)

Kardeşlerin pişmanlığı Yusuf Mısır Azizi olarak onlara yaptıkları hatırlatıldığında son dereceyi bulur.

Yüzün görüp gelürler anda vecde

İder onbir karındaş ana secde

.....

Bir araya gelüp on iki karındaş

Zemine gözlerinden dökdiler yaş

Sabahtan akşama dek ağladılar

Döğündüler cigerler dağladılar

Anup itdikleri cürm ü günahı

Sürerlerdi yere ruy-ı siyahı

(Yahya,170)

Züleyha'nın pişmanlığı ise Yusuf'u haksız yere zindana düşürmesiyle kendisini gösterir. O ana kadar Yusuf'u elde etme yolunda sarf ettiği gayreti ve yaptığı her eylemi aşk uğruna yapılmış haklı ve doğru işler olarak gören Züleyha, Yusuf'un masum yere zindana kapatılmasından duyduğu vicdan azabını onu kendi eliyle gözünün önünden uzaklaştırmış olmasından kaynaklanan pişmanlıkla bir arada yaşar.

Sana zulm eyledüm zindana saldım

Vebalün barını boynuma aldım

Düşürdüm canımı bend-i belaya

Cefalar eyledüm sen dil-rübaya

Günahı bî günaha ettüm isnad

Güler halüme ahab ü ezdad

(Yahya, 147)

*Kendü destümle kör idüp gözümü
Câhdan çâha salmışam özümü*

*Başuma yok bela satun aldum
Ya'ni derde deva satun aldum*

*Sa'y idip bunca yâra irmişken
Dil-i bîmâra çâre irmişken*

*Gönderüp yân ka'r-ı zindana
Teni zindan düzetmişem cana*

(Hamdi,351-352)

3.11. Sabır

1. Takdir-i İlahiye karşı sabır

Takdir-i ilahiye tam bir rıza ile teslim olmak peygamberlerin hasletlerindedir. Böylesi bir teslimiyet de sabırla mümkündür. Yusuf suresinde kan sürülmüş gömlekle, “Yusuf’u kurt yedi” iddiasıyla karşısına çıkan oğullarına Hz. Yakup, “artık bana düşen ‘sabr-ı cemil’dir” der.

*Yakup eydür şöyle kim sabr idem
Sabr etmedin ya dahi pes nidem*

*Sabr ile ben Yusuf’um geri bulam
Ümidim vardır kim yüzini görem*

(S. Fakih, 109)

*Yakup eydür bari tevekkül kılam
Ol tevekkül birle Yusuf’ı bulam*

(S. Fakih,110)

Yusuf da önce kardeşlerinin sonra Züleyha’nın baskılarına maruz kalmış, çok zor anlar yaşamıştır. Bu dönemlerde başına gelenlere sabırla göğüs germek durumundadır. Kuyuya atılarak mutlu ve gamsız hayatından bir anda kopan ve ömründe ilk kez zulümle karşılaşan Yusuf’a Cebrail sabrı öğütler.

Cebrail şol dem iner gökten yere

Selam kılır ol Yusuf peygambere

Sabrediben katlangil üşbu işe

Sabr ile her iş çıkar bir gün başa

(Ş. Hamza, 58)

Hamdi mesnevisinde Allah'ın hükmüne ve kazasına sabrın velayet muktezası olduğu, Allah'ın sevdiği kulu mutlaka bir musibetle sınıdığı beyan edilir. Kuyuda akıbetinin ne olacağını bilemeyerek korkan Yusuf'u teselliye gelen Cebrail ona bu hikmeti hatırlatır. Allah'ın kendisinden sabır ve tevekkül içinde olmasını beklediğini söyler.

Dedi ey nur-ı handan-ı Halil

Sana eti selâm Rabb-i Celil

Dedi hükmüme inkıyad eylesin

Ceddi yolına ictinad eylesin

...

Her kime kim velâ nasib ederem

Ana evvel belâ nasib ederem

Sabr eyleser eğer belâlarım

Gösterirse rıza kazalarım

*İzzetim hakkı ederem anı aziz
Bu belâdan halas edem anı tiz
(Hamdi,89)*

2. Nefsin isteklerine karşı sabır

Nefsin isteklerine karşı sabır da mesnevilerde sıkça işlenen temalardandır. Şeyyat Hamza, Züleyha'nın saraya davet ettiği Yusuf'u baştan çıkarma mücadelesinde zaman zaman zaafa uğrayan Yusuf'un ilahi ikaza mazhar olduğu ve nefsin isteklerine sabretmesi için uyarıldığı işlenir.

*Tanrı'dan kork işleme uşbu işi
Yavuz iş nite kalırsun ey kişi*

*Anı gördi akli derdi başına
Sabr kıldı ol kast ettiği işine*

*Çünkü Yusuf ol işe sabr eyledi
Ol Zeliha delirdi gör neyledi*

(Şeyyat Hamza,51)

3. Âşıkların sabrı

Sabır âşıkların da vasfıdır. Vuslat zamanına kadar geçen süre âşıkların aşktaki sebatlarını ölçen bir imtihandır. Bu süreçte âşıklar, acı, keder, hasret imtihanlarına tâbi tutulurlar. Hakiki âşıklar her acıya katlanır aşkından vazgeçmez.

Mesnevilerde evvela Yusuf'a gıyaben âşık olan “kuyudaki âlim” ve Malik sabır imtihanına tâbi tutulur. Şit suhufunu okuyan zat karanlık bir kuyuda tek kandil ve tek narla destek bularak aşkının gücüyle bin yıldan fazla bir zaman Yusuf'a kavuşmak için bekler. Tüccar Malik ise kimi beklediğini tam olarak bilemeden kırk yıl kadar bir süre hep Âd kuyusu civarında dolaşarak sabır imtihanı verir.³⁰⁷

En zorlu sabır imtihanına çekilen Züleyha'dır. Önce kim olduğunu bilmediği sevgiliyi beklemek için sabr etmesi gerekmiştir. Üç yıl boyunca rüyalarında gördüğü sevgilinin Mısır Azizi olduğunu yine rüyasında öğrendiğinde ferahlamış ve vuslat için sabırsızlanmıştı. Evlendiği şahsın Yusuf olmadığını öğrendiğinde yine sabr etmesi

³⁰⁷ Bu konuda “Kuyudaki Zat” ve “Malik” bölümlerine dönülebilir.

gerekmektedir. Hamdî'nin mesnevisinde Züleyha'ya gaybdan gelen bir ses sabır tavsiye eder.

*Hâtif-i gaybdan nida geldi
Ne nida derdine deva geldi*

*K'ey Züleyha firaka sabr eyle
Ağlama iştiyaka sabr eyle*

(Hamdi, 231)

Yusuf'la yaşadığı mücadeleli dönem de Züleyha için sabretmesi zor bir imtihandır. Bu dönemde ve bilhassa Yusuf'un zindanda kaldığı yıllarda Züleyha büyük acılar yaşar. Muradına ermesi için her zaman çeşitli yollarla ona yardım eden dadısı da bu kez sabır tavsiye etmekten başka çare bulamaz.

*Nice şîrîn demiş bunu dânâ
Ki olur sabr ile koruk helvâ*

*Sabr ile bitti meyve-i ümmîd
Sabr ile bitti devlet-i câvîd*

.....

*Sabr eder dür sadefde bârânı
Sabr eder gevher ile pür-kânı*

.....

*Dâye pendî koyup Züleyha'ya
Cânına etti sabrı sermâye*

*Dâmen-i sabra çekti pâyını cüst
Etti kâr-ı tahammülünü dürüst*

*Âşık ammâ çü bî-mecâl olur
Sabr dâim ana muhâl olur*

(Hamdi,354)

3.12. Gurbet- Vatan

“Vatan” kavramı mesnevilerde vatan sevgisi, vatan hasreti, gurbet, gurbet acısı gibi fikri ve hissi motiflerle birlikte kullanılmaktadır. “Ayrılık” temasının etkin bir şekilde işlendiği mesnevilerde “vatan” özlemi, ayrılık acısını somutlaştıran ve bir hedefe yönelten unsurdur.

Mesnevilerde vatan özlemi üç yerde konu edilir:

Bunlardan ilki Hamdi ve Yahya mesnevilerinde geçen bir motiftir. Yakub, kardeşi İys’le nübüvvet meselesi yüzünden arası açılınca Şam’a giderek dayı /halasına sığınır. Burada evlenir, çocukları olur; ancak tüm bunlar içinde vatan hasretinin büyümesine engel olamaz. Kardeşi İys’tan korkmasına rağmen dayanamayıp, ailesini de yanına alarak memleketi Ken’an’a geri döner.

Geldiler çün vatan diyarına

İs’in uğradılar şikarına

(Hamdi,59)

Vatan hasreti, en çok yurdundan uzaklaştırılan Yusuf için konu edilir. Kuyuya atılan Yusuf, dönüşü olmayan bir yola girdiğini hissetmiştir.

Çü kaldı çah içinde ol mah-ı Ruşen

Vatan dur u mehcur atasından

(Kemal Paşazade,111)

Yusuf’un satıldığı kervanla vatanından, baba ocağından koparak uzaklara götürülüşü tüm mesnevilerde dillendirilir.

Eli ayağı bend ile beste

Hasret ile za’îf ü dil-haste

Bir yana mihnet ü cilâ-yı vatan

Bir yana şiddet-i belâ-yı resen

Bir yana fûrkat-i cemâl-i peder

Bir yana mihnet-i melâl-i sefer

(Hamdi, 146)

Yolda annesinin mezarına rastlar ve onunla vedalaşmak ister. Kabre sarılıp vedalaşması bir semboldür. Annesinin toprağı ve vatan toprağı, Yusuf'un o andaki tüm gurbet ve kimsesizlik acısını somut bir nesneye yönelterek ifade etmektedir.

*Didi ey valide bildün mi hali
Ne kıldı bana Ya' kubun ayali*

*Karanu çaha atdılar fakiri
Diriga olmuşam gurbet esiri*

*Kulumuzdur diyü satdılar ahir
Diyar-ı gurbet oldum müsafir*

*Mizacum hasta vü gönlüm şikeste
Kul oldum şimdi bir dünya-pereste*

*Bela-yı rah-ı gurbet zecr-i devran
Firak-ı valideyn ü kahr-ı ihvan*

*Gamum hadden ziyade mihnetim çok
Öürsem dahi bir halüm sorar yok*

*Benem gülzar-ı dehrün andelibi
Akar su gibi oldum yer garibi*

*Bu yerlerde benim halüm bilir yok
Terahhum eyleyüb şefkat kılır yok*

(Yahya, 45)

Kemal Paşazade mesnevisinde diğer mesnevilerden farklı olarak Züleyha'nın gurbete gelin gidişi ve bu ayrılığın acısıyla memleketinde hüznün ve hasret yaşları döküldüğü anlatılır.

Başına kavminün kopdı kıyamet

Akuban gözlerinden eşk-i hasret

Döğüp başlarıhasret taşlarıyla

Suladılar yolun gözyaşlarıyla

Zeliha berg gibi şâd u handan

Bulut gibi bular giryan u nâlân

(Kemal Paşazade, 88)

Züleyha, genç bir gelin olarak vatanından ümitlerle ayrılmıştır. Sevdiğine kavuşma yolundaki tüm mutluluğuna rağmen, içinde vatanından ayrılışın hüznünü duyar.

Ne kadar olsa ehl-i cah garib

Vatanın ansa eyler ah garib

Kalırmış dilinde hûb-ı vatan

Olsa cennet dahi ana mesken

(Hamdi, 269)

Gubari mesnevisinde, Züleyha ile sohbetlerinde macerasını anlatan Yusuf, gurbetin acısından dem vurur. Züleyha, kendisi için gurbet acısının daha büyük olduğunu iddia eder. Çünkü çok sevdiği baba yurdundan büyük ümitlerle ayrılmış ve ağır bir hüsrana uğramıştır. Bu durum gurbet acısını daha dayanılmaz kılmıştır.

Didi ey Yusuf ağlama çü bahar

Sen değisin hemen garib-i diyar

Gurbetin mihnetini benden sor

Mihnetün camını çekenden sor

(Gubari, 118)

3.13. Ayrılık- Kavuşma

Mesnevilerde “hasret” ve “ayrılık” teması birlikte işlenir. “Ayrılık”, “fırak”, “fırkat”, “hasret”, “hicr/ hicran” kelimeleriyle dile getirilen bu tema, olay kurgusunu şekillendiren temel motiflerden birisidir. Hikâyenin ikinci ve en geniş katmanında yer alan Yusuf ve Züleyha’nın macerası, her aşk hikâyesi gibi ayrılık- hasret, kavuşma-vuslat

temaları çerçevesinde şekillenir. Hikâyenin ilk katmanında yer alan Yakup ve oğullarının macerasında ise hasret ve ayrılık teması daha belirgindir.

Hikâyenin ilk katmanında, Yakup'un bir baba olarak oğlu Yusuf'a olan derin gönül bağları, hikâyeyi bir leit-motif olarak kuşatan ayrılık ve hasret olgusuyla keskin bir kontrast oluşturacak şekilde işlenmiştir. Bu paradoksal psikolojinin oldukça çarpıcı bir şekilde sergilendiği mesnevilerde, Yakup, oğluna duyduğu sevginin boyutlarından ürkmektedir. Nitekim Yahya mesnevisinde Yakup'un "sebeb-i felâketi" olarak muhabbetin fazlalığı gösterilmiştir:

Bu ifrat-ı muhabbet oldu mihnet

İrişti farkına sevda-yı fûrkat

(T.Yahya, 39)

Birlikteliklerinden duyduğu mutlulukla kaybetme korkusu eş değer bir ritimle büyümektedir. Bu korku sembolik düşlerle su üstüne çıkar. Kır gezisinden dönen oğulların Yusuf'a dair verdikleri haber ona inandırıcı gelmemekle beraber sırf bu önseziye dayalı korkularıyla Yakup, Yusuf'la aralarına giren ayrılığın kesinliğine inanır:

Acaba kanda kaldın ey Yusuf

Beni odlara saldın ey Yusuf

Gerçek ettin benim gümanlarımı

Zahir ettin yavuz nişanlarımı

Korkulu düşlerim tuş oldu bana

Vuslatın âlemi düş oldu bana

Geldi hayf ettiğim belâ başıma

Agu kattım elim ile aşıma

(Hamdi,104)

Yusuf için ise hasret, gurbetle birlikte anılan bir duygudur. O, babasından mahrum kaldığı gibi evinden yurdundan, kendisine aşına olan her şeyden kopmuştur. Geleceği meçhul, geçmişi kayıptır. Kuyudaki bekleyişin ardından, kurtulduğu anda ağabeyleri tarafından uzaklara sefer yapan bir kervana satılır. Artık ailesinden tamamen koptuğunu hissetmiş, ancak bunu takdir-i İlâhi olduğunu da anlamıştır.

*Beni sizden Hüda çün etti cûda
Bir nefes katlanın be-hakk-ı Huda*

*Zararım yok size vedâ ederin
Göreyin sizi gurbete giderin*

*Kim bilir yüzünüz görem mi dahi
Valsınız îdine irem mi dahi*

(Hamdi, 145)

Yusuf zindanda gurbet acısını daha da derinden hisseder. Gurbette başına gelen bu haksızlık, zindandaki tecrit, ona, sevgili babasının ve ayrıldığı baba yurdunun özlemini daha derinden hissettirir.

*Fürkat odı yakdı canumu benüm
Âh -ı hasret yaşı gözümde akar*

*Ahumu ilte benüm bad-ı saba
Zarılığım bilmege yidi diyar*

*Ol halilullah ki pir-i enbiya
Dedem olur benüm ol şah-ı kibar*

*Bir dedem İshak u İsmail biri
Babam olur benüm Yakup-ı zar*

*Gelse babam görse benüm halimi
Kalmışam zindan içinde der-hisar*

(Darir, 199-200)

Züleyha için hasret, sevdiğine yakın olduğu halde kavuşamamanın verdiği acıdır. O, tamamen ümidini kesebilmiş değildir; sürekli çare arayışı içindedir. Ancak, Yusuf'un sabit duruşu onu ümitsizliğe öfke ve isyana sevk etmektedir.

Yanar derun odı canda söylenmez

Ne zalimsin bana özin söylenmez

Firakun ateşi cana boyandı

Ciğer bu derd ile kana boyandı

....

Başumdan eksik olmaz tiğ-i mihnet

Gözümünden zayıll olmaz eşk-i hasret

(Kemal paşazade,127)

Züleyha için, Yusuf zindana düştüğü zaman ayrılık ve hasret başka bir boyuta taşınmış olur. Burada, son çare olarak onu zindanla tehdit etmenin de işe yaramadığını görmüş olmanın verdiği ümitsizlik duygusu kadar, ona eşlik eden suçluluk psikolojisi de Züleyha'nın ayrılık acısını arttırmakta onu maddi ve manevi bir yıkıma götürmektedir.

Belâ bundan ziyade olmaz asla

Gide dildar kala dâri tenha

.....

Tolaştı damenine har-ı fûrkat

Yakasın çak edip geldi nedamet

Lebin dişlerdi anıp fûrkatini

Sıdı dürr ile la'li kıymetini

Anardı macerâ-yı bezm-i yâri

Tolardı yaş ile ayn-ı bınarı

Visaline hicab oldu firakı

Heman dilde hayali kaldı baki

(Yahya,144)

Hamdi mesnevisinde, “fûrkat”, “vuslat”ın ortaya çıkması için gerekli bir zemindir. İlginç bir tespitte bulunan Hamdi, ayrılığı kavuşmanın mutluluğunu görünür kılan kontrast gibi sunar.

Olsa âşık Nigar vaslına gark

Valsı fûrkatten o dem etmez fark

*Ne bilir mahi kıymetin mânın
Düşmese sâhiline deryanın*

(Hamdi,351)

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde yer alan her iki hikâyenin de sonu kavuşma ile biter. Ayrılık teması işlenirken kavuşma, hep bir yerde ulaşılması beklenen hedef gibidir.

Birinci hikâyede oğlundan ayrılan, böylece o ana kadar hep korktuğu şey başına gelen Yakup, durumun ümitsizliğine rağmen kavuşmaya dair inancını yitirmez.

Yahya mesnevisinde “külbe-i ahzan” içinde çile dolduran Yakup’u Cebrail ziyaret eder; Yakup da ondan Yusuf’un hayatta olup olmadığını öğrenmesini ister. Cebrail gök katlarında Azrail’le buluşur ve ondan aldığı haberi Yakup’a ulaştırır. Böylece Yakup için kavuşma ümidi belirmiş olur.

*Nüzûl itdi zemine peyk-i Yezdan
Dil-i Yakubı kaldı şâd u handân*

*Fırakı ateşine su serpildi
Figanı bülbülün hamuş kaldı*

*Ümidi kapusun etti güşade
Safâ-yı hatırı oldı ziyade*

(Yahya, 41)

Yakup için bekleyiş çilesi Yusuf’un gömleğinin kokusu kendisine mesafeler ötesinden ulaştığı ana kadar sürer. Kur’an’da da yer alan bu epizotta, Yusuf’un babasına yolladığı gömlek, yola çıktığı anda, mucizevî bir şekilde kokusuyla evvela Yakup’un çileyle yorulmuş gönlüne; menzile ulaştığı anda ise, ağlamaktan kör olmuş gözlerine şifa getirir.

Baba oğlun kavuşması ise yeryüzünde tüm insanları, göklerde melekleri sevinçten ağlatan büyük bir mutluluk anıdır. O andaki coşku ve sevinç Hamdi’nin mesnevisinde etkileyici bir tabloyla sunulur.

*Etti Reyyan u Yusuf istikbal
Ceyş deryası cuş edip derhal*

Bile üç yüz bin atlı çıktı revan

Doldı âvâz ile zemin ü zaman

Göricek ceş-i Mısır'ı İsrail

Seyl olup nur-ı hânedân-ı Halil

Tanladı ceş-i gördü çün nâgâh

Dedi Cebrail göğe eyledi nigah

Yer ü gök arası melek doldu

Cümlesi bu visale şâd oldu

(Hamdi, 427)

Baba oğlun attan inip kucaklaşmaları tüm mesnevilerde en coşkulu an olarak tasvir edilir.

Görüp ol hali cuşa geldi cihan

Ditredi sayhadan zemin ü zaman

Yerde emvac-ı kulzüm-i insan

Gökte cuş-ı melaik-i Rahman

Tuttu yer alemin giriv-i nefir

Gök yüzü doldu nara-yı tekbir

(Hamdi, 428)

“Sebeb-i felaket-i Yakup”u sütanneyi oğlundan ayırmış olmasıyla açıklayan tüm mesnevilerde, bilhassa bu konuyu müstakil bir bölüm halinde ayrıntılı olarak işleyen S. Fakih mesnevisinde yer alan bir epizotta, Yakup’un oğluna kavuşması ancak mazlum ana- oğlun kavuşması ve kadının Yakup için “O da evladına kavuşsun” diye dua etmesiyle mümkün olur. Tıpkı Yusuf gibi Mısır’a satılan ve sonraları Mısır Aziz’i Yusuf’un sağ kolu olan köle Beşir, Yakup’a iletmek için kendisine emanet edilen gömlekle Kenan’a gider. Yolda, sazdan bir kulübede ömrünü ağlayarak geçirmiş olan bir

kadına rastlar. Kadınla konuşmalarından ana-oğul olduklarını anlarlar. Kadın, Allah tarafından kendisine bildirilen hükmün yerine geldiğini, artık Yakup'un da oğluna kavuşabileceğini söyler.

Tanrının kudretini gör neyledi

Hak Teala bana hitab eyledi

.....

Didi sana oğlını kavuştıram

Ölmedin Yusufdan ön iriştürem

Evvel oğlını didi sana virem

Yusufla Yakupa andan irgürem

(S. Fakih,458-459)

Mesnevilerde Yusuf ve Züleyha'nın hikâyesi de kavuşma ile biter. Züleyha Yusuf'u düşünde gördüğü ilk andan itibaren kavuşma arzusu ve mücadelesi içindedir. Tek taraflı bu mücadele aşk hikâyeleri için alışılmadık bir tavır sergilemektedir. Züleyha'nın vuslat dilemesi boş ve karşılıksız, cevapsız bir ümittir. Köle pazarında karşısında Yusuf'u gördüğü o ilk anda bile umduğuna nail olamamaktan mustarip olan Züleyha, bekleyiş çilesinin sona erdiğini düşünecek kadar sabır ve tahammülün son sınırlarına gelmiştir.

Ki acep âşikâre mi ki bu dem

Yohsa düş mü ki bana bu âlem

Tali'im uykudan uyandı mı ki

Kanıma çarh-ı huni kandı mı ki

Şeb-i firkat ger olmasa âhir

Subh-ı vuslat olur mıydu zâhir

(Hamdi, 263)

Ancak bu olay bir sonuç değil başlangıçtır. Züleyha, Yusuf'la aynı mekânı paylaştıkları zaman içinde asla ümit ettiği vuslata yakın olamaz. Aralarına giren zindan yılları içinde, vuslat ümidi kırılan Züleyha'nın vuslat dileği hâlâ yaşamaktadır. Çocuk yaşlarında gönlünde uyanan ve nihayet gençliğinin son bulduğu, bedenini çöktüğü

dönemde karşısına çıkan vuslat, Züleyha'yı aynı zamanda, 'faniden baki'ye, 'mecazi'den 'ilahi'ye aşkın tüm halleriyle tanıştırır. Hikâye böylece son mecrasına ulaşmış olur.

Şeb-i hicranı anun ahir oldı

Visa-i subghâhı zâhir oldı

.....

Cihanda ber-karar olaydı fîrkat

Ne maşuk olur idi ne muhabbet

...

Çerağ-efruz-ı ışk u ferd-i bi-çûn

Komaz bir derd-mendi şöye mahzun

Uyarır tali-i şem'ini ahir

Oır nur-ı cemal-i yâra nâzır

(Yahya,160)

Yahya'nın vuslat hakkında insan tabiatındaki elde etme hırsını açıklayan oldukça ilginç tespitleri vardır. Züleyha'nın ağzından dile getirilen bu tespitler sevgiliye kavuşmayı insanın emellerine kavuşma ihtirasıyla ilişkilendirilir. Bu mücadelede aşk belki bahanedir. İnsanoğlunun, gözünü diktiği bir hedefe varan yolda, mesafeleri aştıkça hırsı artar; dünyayı fetheden komutan gözünü göklere diker.

Didi şol mâla benzer vuslat-ı yâr

Çoğaldukça olur âdem tama'kâr

Yedi iklimi tiği ile bir şah

Güneş gibi açıp feth itse nâgâh

Bu olur badehu tedbir-i râyı

Kıla'-ı çarha toğrılda âsâyı

Yücedür kasr-ı vuslat nerdübanı

Görenler pâye pâye gördi anı

(Yahya,109)

3.14. Hıyanet

Mesnevilerde “hıyanet” öncelikle Züleyha’nın elde etmeye çalıştığı Yusuf’un tepkisiyle dillenir. Yusuf bir yanda zina günahının diğer yanda “hıyanet” fikrinin tehdidiyle karşı karşıyadır. Züleyha’yı günah–vebal kavramlarıyla uyarır. Putperest olan Züleyha bu uyarıyı hiç ciddiye almaz. Yusuf ayrıca “hıyanet” fiilinin çirkinliğini gözler önüne serecek tarzda nasihat eder.

*Didi andan bana irişdi nimet
Kuliben eylerün sıdk ile hidmet*

*Aziz oğul diyu itmişken inam
Reva mıdur bu gune idem ikdan*

*Maazallah olam fail bu kâra
Hıyanet namı ire her diyara*

(Şerifi, 38)

*Hıyanet ehlini hiç halık sevmez
Düşmanlarından azabın hiç kidermez
Dergahına kelenleri kirü kovmaz
Sabr kılğıl hayf reca olgıl imdi*

*Zeliha ol sözü hiç anglamaz
Yusuf pendin dınglamaz reva körmez
Ana layık keleş hiç sözlemez
Kendiye kolaylı söz sözler imdi*

(Ali, 180)

“Hıyanet” kavramı ardından Aziz’in karşısına bu ithamla çıkan Yusuf’a yöneltilen sitemlerle irdelenir. Mısır Aziz’i Yusuf’u bir köle gibi değil, adeta evladı gibi görmüş, eşinden ona en iyi şartlarda bakmasını ve hoş tutmasını istemiş, kendisi de evinin ve tüm malının idaresinde onu yetkili kılarak ona verdiği değeri ve duyduğu güveni göstermiştir. Bu şartlar altında şahit olduğu sahne ve eşinin ithamları onun için ağır bir darbe, ummadığı bir hıyanettir.

Gubari mesnevisinde, Aziz, karşılaştığı ihanet sahnesinde yaşadığı acıyı dile getirmektedir.

*Didi ferzendüm idün ey Yusuf
Dahi dil-bendüm idün ey Yusuf*

*Bu hıyanet sana ne layıkdur
Bu şekavet sana ne layıkdur
(Gubari, 166)*

Hıyanet fiili bir kez de Züleyha'nın eşine gösterdiği sadakatsizliği ve iffetsizliği sebebiyle dile gelir. Namusunu ve eşinin hukukunu korumayan Züleyha'nın büyük aşkı onu bir dereceye kadar mazur gösterir. Mesnevilerde aşk ehlinin “ar” ve “namus” perdelerini yırtmış olması gerektiği vurgulanır. Züleyha'nın âşık kişiliğinin en belirgin yönü gözü kara ve atak oluşudur. Züleyha aşkı uğruna canını ve malını olduğu kadar namus ve iffetini de feda etmiş, her şeyi gözden çıkarmıştır. Böylesi bir cünun hali onu eşine karşı sergilediği sadakatsiz ve iffetsiz tavırda adeta haklı çıkarır.

*Çıkamaz ışk ile ar ehli başa
Başını saklayan varmaz savaşa
(Kemal Paşazade, 143)
Kemâl-i ışk odur kim 'âşık-ı pâk
Hicabı perdesini eyleye çâk
(T. Yahya)*

Züleyha'nın ihanetini ilginç bir tarzda yorumlayan Hamdi, diğer mesnevilerde olduğu gibi “âşık” olma keyfiyetinin içinde her türlü taşkınlığı içinde barındırmasını normal karşılar, bir yandan da ihanetin sorumluluğunu Aziz'e yükler. Zira kadınlar üzerinde hâkimiyet kuramayan ve zaafa düşen bir erkeğin böyle bir akıbeti hakkettiği kanaatindedir.

*Sulh hoştur veli yerinde gerek
Sabr iyidir veli yerinde gerek*

*Zen-i ter damene çü sabr ede merd
Erişir gayreti cemaline gerd*

*Çünkü gayret deminde sabr ede bu
Ne kadar şir ise olur ahu*

Odı sıdsın ol âdemin sad- bâr

Bir seg için geyik ola bi- âr

(Hamdi,333)

Hıyanet fiili ağır bir suç olarak görülürken, insanın ekmeğini yediği, iyilik gördüğü bir şahsa ihaneti çok daha ağır bir dille kınanmaktadır. Geleneksel olarak “tuz- ekmek” hakkı denilen ve sofrasında yemek yenilen birine karşı duyulması gereken vefa borcu Yusuf’un şartları düşünüldüğünde daha da büyük boyutlar

Mesnevilerde Yusuf, zina ithamının bir peygamber soyu için taşıdığı ağır yük bir yana, “tuz- ekmek hakkı”na karşı duyarlılığını da özellikle vurgular

Ben tuz ekmek hakkını bilsem gerek

Hayin olmayup vefa kılsam gerek

(Darir,186)

Bilürem hakk-ı izzet-i nanı

Ben şikest etmezsin nemek-dânı

Ben kimem ta sana hiyanet edem

Hânedânunda hedm-i hurmet idem

(Gubari,167)

3.16. Zulüm

Mesnevilerde, ‘zulüm’ teması, daha ziyade kardeşlerin Yusuf’a yaptığı haksız muameleler dolayısıyla ele alınmıştır. Daha geniş olarak da “haksızlık” ve “kötülük” anlamıyla işlenmiştir. Bu bağlamda zulüm, hemen karşılığını bulan ve Allah tarafından mutlaka cezalandırılan davranışlardır.

Hemen tüm mesnevilerde yer alan, Hamdi ve Yahya mesnevisinde “sebeb-i felaket-i Yakup” olarak gösterilen olay, Yakup’un evladından ayrılmasını mazlumun âhını almış olmasıyla ilişkilendirmektedir. Mesnevilerde bu durum, mazlumun duasının mutlaka karşılığını bulacağı yorumuyla açıklanır.

Âkil isen bu hikmete nazar it

Etme cevri cezası var hazar et

*Etme zulmü ne denli kemter ise
Cân-ı zâlim egerçi mermer ise*

*Derd ile çünkü ah ede mazlûm
Eritir âhir anı niteki mûm*

*Eseri anlanursa etme gurûr
Ki olur vaktiyile cümle umûr*

*Mûr incitme mâra uğrarsın
Bâr yükleme nâra uğrarsın
(Hamdi, 100)*

Mesnevilerde, zulüm, en ziyade kardeşlerin davranışlarında kendini gösterir. Onların davranışları bir anlık öfkenin tepkisi değil, kasıtlı ve planlı olarak işlenen bir suçtur. İşledikleri fiil haksız ve kötüdür. Yusuf, kardeşlerine zulmün bir gün mutlaka sahibine geri döneceğini hatırlatır.

*Size râci olur zulmün belası
Ne hak râzı buna ne enbiyası*

*Karındaşlık hakkını zayi etmen
Koyup doğru yolu eğriye gitmen*

*Oluptur aslumuz zulme mani
İdersiz neslümüz ırzını zâyi*

...

Sizin bu zulmünüz bilmez mi Allah

Kıyamette ceza kılmaz mı Allah

(Yahya, 29)

Züleyha da Yusuf'a zulmetmiştir. Eliyle hazırladığı tuzaktan kurtulmak için Yusuf'a sonunun ne olabileceğini bildiği halde iftira atar. Bazı mesnevilerde Kıtîr, ilk andaki öfkesiyle Yusuf'u cellatlara teslim etmek istemiştir. Masumiyeti mucizevî bir şekilde aşikâr olduktan sonra, atlattıkları bu tehlikeye rağmen Züleyha'nın Yusuf üzerindeki baskısı sürer. Bu, Yusuf için zulümdür. Sonunda Yusuf, haksız yere zindana düşer.

Züleyha ise kavuşma ümitlerini yitirdikçe kendini haksızlığa uğramış, mazlum biri olarak görmektedir. Başlangıçta Züleyha'yı kınayan Mısır'lı asil kadınlar, Yusuf'u gördükten sonra Züleyha'ya hak verir ve hatta ona karşı sert bir tutum takındığı için Yusuf'u zulmetmekle suçlarlar. Hamdi mesnevisinde asilzade kadınların Yusuf'u hem kendilerine hem Züleyha'ya meyletmesi için ikna etmeye çalıştıkları, çabaları sonuçsuz kalınca Züleyha'ya Yusuf gibi bir "zalim"i zindana atması gerektiğini söyledikleri görülür.

K'ey belalara lâl olan mazlum

Müstehakk-ı visal olan mahrum

Mihnete nâ-murad olan miskin

Yardan nâ-murad olan miskin

Gerçi pend eylemekte Yusuf'a biz

Dilimiz oldu sözde sûsen-i tiz

Vasla meyletmedi dikiş tutmaz

Cevri komaz cefayı unutmaz

(Hamdi,346)

3.16. Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Sosyal Hayat

3.16.1. Devlet İdaresi

İncelenen mesnevilerde devlet idaresine yönelik çok önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Tarihi dönem itibarıyla M.Ö 1700 yılları civarında bir zamanı işaret eden Yusuf kıssasında, Mısır devletinin idaresine dair kıssanın taşıdığı temel bilgiler mesnevilerin her birinin ‘yazma zamanı’na ait devlet ritüellerinin etkisiyle zenginleşmektedir.

Mesnevilerde devlet yönetimine dair verilen bilgiler birbiriyle çelişmemekte, ortak bir tabloya kolaylıkla ulaşılmaktadır. Ali mesnevisinin ait olduğu XIII. yy’dan XVII.yy a kadar incelenen tüm mesnevilerde çizilen devlet yönetimine dair panorama ortak hatlarıyla şu unsurlardan oluşmaktadır:

3.16.1.1. Hükümdar

Mısır ülkesinde tahtın sahibi “Şah”, “Sultan”, “Melik” unvanını taşıyan kişidir. Ülkenin idaresinde birinci söz hakkını taşımasına rağmen yetki ve otoritesini “aziz” unvanı taşıyan yardımcısıyla paylaştığı, gerek kutsal kitaplardan ve onların yorumlarından, gerekse edebi eserlerden anlaşılmaktadır.

Mesnevilerde “Sultan” ın adı Reyvandır. “Âdil” ve “haktanır” bir hükümdar olduğu, ülke menfaatlerini her şeyin üzerinde tuttuğu görülmektedir Ülkeyi, karşılaştığı kıtlık felaketine karşı koruyabilen Yusuf’a kendi otoritesine denk bir yetki verişinden böyle bir sonuç çıkarılabilir. Darir’in mesnevisinden alınan örnekte görüldüğü üzere Sultan, ülke yönetimindeki başarısından dolayı Yusuf’u taltif etmiş ve onu sultan olmaya layık gördüğünü ifade etmiştir.

*Olmasun şâhum benüm bizden müdâm
Pâdişâh sensin benüm kem-ter gulâm*

*Bu vilâyet halkınun sen canısın
Üstümüzden rahmet-i vezdânism*

(Darir, 117 118)

Mesnevilerde, Mısır’ın zamanın en iyi yönetilen, en güçlü devletlerinden olduğu ifade edilir. Bu vesileyle ideal bir devlet adamının taşıması gereken vasıflara da işaret edilir.

H.Hamdi, eserinde Reyyan ve Yusuf'un halka karşı cömert oluşlarını örnek göstererek, devlet erkânının fakirlere ikram ve ihsanda bulunmaları gerektiğine işaret eder.³⁰⁸

Mesnevilerde “sultan” unvanını taşıyan kişiden beklenen bir diğer vasıf, bilgili ve feraset sahibi olmasıdır. Gerek Taymus, gerek Reyyan, gerekse de Yusuf, bilgili ve idareci vasıflarını haiz kişilerdir. Her üçü de karşılaştıkları durumu değerlendirip eylem planı yapabilen pratik yöneticiler olarak görünürler.

Darir'in mesnevisinde Reyyan'ın otuz iki dil bildiği ve hepsiyle Yusuf'u sınıdığı, sonra onun kökenini ve dinini incelediğini bildirilir.

Otuz iki dil bilirdi padişah

Bilmedi ibri dilini kıldı âh

Otuz iki dilce Yusuf söyledi

Padişah anı taacüp eyledi

(Darir, 226)

Kemal Paşazade'de Sultan, Yusuf'u önce dinler, sözlerini tartar. Sonra da rüyasına getirdiği yoruma göre nasıl bir planı olduğunu anlattırır. Tüm bunlar hükümdara Yusuf'un iş idaresi alanındaki bilgi ve donanımını ifşa eder. Tam bir kanaat hâsıl olunca Yusuf'a “mansıp” verir.

3.16.1.2. Aziz

Mesnevilerde ‘Aziz’, ülkenin tüm idari işlerini sultan adına üstlenen kişidir. Mısır devletinde Aziz, sultanın baş danışmanı olarak hemen hemen ona denk bir otoriteyi paylaşmaktadır.

Yusuf, aziz olunca kıtlığa karşı önlemler alır. Yedi bolluk yılında halka bol miktarda ekin ektirir ve ekinin yarısını ambarlarda saklar. Halka, ne şekilde ekin ekeceklerini ve hasat edilen ürünün ne şartlarda saklanması gerektiğini de öğretir.

Arpa buğda sapı birle gizlenüz

Ol küllisi kızlık için gözlenüz

Sapı birle ne kadar durur ise

³⁰⁸ Hamdi, age., 400-401

Çürümez on yıl eğer kalır ise

(Darir,219)

Kıtlık yılları geldiğinde elindeki stokları halka satarak devlet hazinesini doldurur. Mısır hazineleri altın, mücevher ve değerli mallarla zenginleşirken, yoksul ve kimsesizleri de devlet hesabına himaye eder.

*Geldi bu kez şehir halkını hisab
Kamusun yaz adını der-kitap*

*Öksüz oğlan u dul avrad varıdı
Şöyle kim dünyelikde eli tarıdı*

*Bunlarınçün kıldı riayet hümam
Günde yüz binine virirdi taam*

(Darir, 231)

Bazı mesnevilerde halk, mal varlığını tüketince önce arazilerini sonra oğullarını karşılık olarak verir. Ellerindeki ürün tükenince kendilerinin kulluğa kabul etmesini ister Yusuf, onları azad eder, dualarını alır. Tüm halk onun bu davranışı sebebiyle imana erer.

*Kamu bir gezden sana olduk esir
Gerek ise sat gerek ko ya emir*

*İy halayık tanrı aşkına kamu
Azad olun kamunuz benden amu*

(Darir,234)

Hamdi'nin mesnevisinde Yusuf, iman etmelerini şart koşarak onları azad eder.

*Kail olup bu şarta pir ü cüvan
Doldı Mısır'a hidayet-i iman*

(Hamdi,401)

3.16.1.3. Diğer Devlet Erkânı

Mesnevilerde, “Mısır begleri”, “ulular”, ”âyân”, “vezir” ifadeleriyle yer alan Sultan’ın maiyeti, kendileriyle istişare edilen ve devlet işlerini yürüten kişiler olarak çeşitli vesilelerle anılırlar.

Mısır’da, devlet yönetiminde kâhinlerin de önemli yer işgal ettikleri öncelikle Tevrat-Talmut metinlerinde görünmektedir. Hükümdarın rüyasını yormak konusunda çaresiz kalan kâhinler, sarayda çok önemli bir mevki işgal etmektedirler. Tevrat çıkışlı metinlerde, Hükümdar, rüyasına güzel bir yorum getirerek kendisini büyük bir sıkıntıdan kurtaran Yusuf’u baş-kâhini Potifera’nın kızı Asenat’la evlendirerek taltif eder.

Muabir/ müneccim gibi adlarla anılan rüya tabircilerinin sarayda önemli bir yer işgal ettikleri mesnevilerde de görülebilir. Sultan Reyyan, gördüğü rüyayı yordurmak istemiş, sarayda beyler ve ayanla birlikte saray müneccimleri de toparlanıp istişare etmişlerdir.

*Begler ü ayan ana hep geldiler
Padişaha karşı hizmet kıldılar*

*Var idi anda müneccimler dahi
Pâdişâha geldiler anda dahi*

*Her biri kendüye bir yir virür
Şah bunlara gördüğü düşi dir*

(Darir,215)

4.16.1.4. Devlet Törenleri

3.16.1.4.1. Tahta Çıkma Törenleri

Ali, Sula Fakih ve Şeyyat Hamza’nın mesnevilerinde Züleyha’nın eşi Kıtfir/ Kanzafar sultandır. O ölünce yerine kardeşi Reyyan geçer. Hil’at kuşanır, taç takar. Şenlikler yapılır. Genel af ilan edilip zindanlar boşaltılır.

*Yerine kardaşı Reyyan oturur
Sultanlık hükmün yerine getirir*

*Zindan ehlin kamusun azat kılur
Korlar anda Yusuf’u yalnız kalır*

(Şeyyat Hamza, 65)

Bu motifin bir benzeri Sula Fakih’de ve Darir’de geçer. Yusuf, sultanın taç giyme törenine benzer bir törenle azizlik makamına oturur. O da hil’at ve altın taçla donanır. Sultandan genel af ilan etmesini ister. Zindanlardaki mahkûmlar salınıverir.

Yusuf şefaatin kıldı kabul

Zindan ehli azad oldu buldı yol

(Şeyyat Hamza, 77)

Tüm mesnevilerde, Yusuf’un zindandan çıkarılıp saraya götürülmesi ve “aziz”lik makamına oturması şerefine düzenlenen devlet törenleri geniş yer bulur.

Devlet erkânı ve orduyla birlikte geniş halk kitlelerinin de katıldığı ve bizzat sultan tarafından düzenlenen devlet töreni tam bir şenlik havasında geçer. En ayrıntılı ifadesini Hamdi’nin mesnevisinde bulan şenliklerde “nisar/saçı saçma” geleneği dikkat çeker. Öncelikle devlet erkânı tabak tabak altın ve çeşitli kıymetli taşları saçarlar. Buna zengin köşklere saçılan mücevherler eşlik eder. Şehrin tüm fakirleri etek dolusu altın, cevher, misk ve anber toplar.

Kasr-ı şehden varınca zindana

Durdu saf saf dirildi meydâna

Mısır uluları bî-hisâb ü şümâr

Her birisi tutar elinde nisâr

Kimisinin tabak tabak gevher

Tabla tabla kimisinin anber

Fukara bir tarafta hem nigerân

Ki kaçan dola sîm ü zer dâmân

Yusuf oldu husrevâne revân

Bâd pây üzre çün gül-i handan

Hil’at-i zer-keş ile pür-ziynet

Hây ü hây arasında bâ heybet

*Saçtı üstüne cümle sâhib küşk
Tabla tabla tabak tabak zer ü müşk*

(Hamdi, 370)

Görkemli törenlerle ve ordu mızıkası eşliğinde saraya getirilen Yusuf şerefine, sarayda asillere ve halka açık sofralarda ziyafetler düzenlenir. Çalgılı içkili meclisler kurulur.

*Dane vü zerde piriñ ü şurba
Kalye bürani vü rişte zir-ba*

*Gah zülibe vü gâh paluzedür
Geh şeker börek nukl aludedür*

*Yidiler honı götürdiler giru
Meclis âlâtın götürdiler ilerü*

*Saki getürdi kadeh toldırdı câm
Sundı şaha la'l içinde la'l-i kâm*

*Saza geldi hoş muganni bâ –tarab
Yöridi rakkas raks oldı aceb*

(Darir,227)

Mesnevilerde devlet törenleriyle ilgili bir başka sahne de resmi karşılama törenidir. Sultanın baş danışmanı olan Aziz'in eşinin karşılanması devlet töreniyle yapılmıştır. Bir sultan kızı olan Züleyha ve maiyeti, Aziz, askerler ve devlet erkânının refakatinde görkemli törenlerle şehre girer.

*Hemândem bindi istikbale çıkdı
Çözüp sancak nakare çala çıkdı*

*Münadilerle tolup kişver-i Mısr
Gelür at arkasına leşker-i Mısr*

Çıkar nedenlü varsa bây u yohsul

Hemin sultan kalur u bir nice kul

Serâser şehri-i Mısrın hâs u âmı

Bu istikbale çıkmışdı tamamı

(Kemal Paşazade,89-90)

3.16.1.5. Kölelik Sistemi

Mesnevilerde devlet düzeni ile ilgili bir diğer uygulama, kölelik kurumunun varlığıdır. Özgürlükleri var olmayıp sadece hizmet etmekle mükellef olan bu kişiler “gulâm”, “kenîz”, “bende”, “perestâr”, “kul” kelimeleriyle adlandırılır.

3.16.2. Hukukun İşleyişi

Mesnevilerde hukukun işleyişine delalet eden durumlar şu şekilde tasnif edilebilir:

3.16.2.1. Hırsızlık

Hz.Yakup’un, Hz İbrahim’in “Suhuf”una bağlı şeriatın hükümlerini işlettiği görülmektedir. Yakup şeriatına göre hırsızlık yaptığı sabit olan kişi, mal sahibinin kölesi sayılmaktadır.

Ol zaman eyle idi şer’-i resul

Düzd olur idi meta ıssına kul

(Hamdi, 62)

Annesinin ölümünden sonra Yusuf’a bakan halası/ dadısı İnas, onu aşkla sevmektedir. Gün gelip, Yakup, oğlunu geri istediğinde, ondan ayrılmamak için şöyle bir hile düzer: Yusuf’un beline aile yadigarı kıymetli bir kemer bağlar, (Hamdi, Yahya, Şerifi, Esad) ya da değerli bir boncuğu, bileziği üzerinde saklar,(Süle Faki, Şeyyat Hamza) sonra da onu hırsızlıkla suçlar. Oğluna kavuşmayı çok arzulayan Yakup bu durum karşısında çaresiz kalır. Sonuçta Yusuf ancak, İnas’ın aniden ölümüyle babasına kavuşabilir.

Aynı planın benzerini Yusuf, kardeşi Bünyamin’i yanında tutabilmek için tertip edecektir. Kur’an’da ve tüm mesnevilerde geçen bu epizottan, aynı zamanda Yakup’un

İbrahim dinine ait bir kuralın Mısır'da nasıl olup da uygulanabildiği konusunda düşünmesini sağladığını görmek mümkündür.

3.16.2.2. Sultana Suikast

Sultana suikast girişimiyle tutuklanan iki gençten birisi olan fırıncı (habbaz)ın suçu sabit görülerek idama gönderilirken masum olduğuna kanaat getirilen “saki” hilat giydirilerek taltif edilir ve saraydaki işine iade edilir.

3.16.2.3. Zina ve Hıyanet

Züleyha'nın saldırısından kaçarken kapıda efendisine yakalanan Yusuf, zina ve hıyanet suçlamasıyla karşı karşıya kalır. Züleyha, böyle bir suçun karşılığının ölüm yahut ağır hapis cezası olduğunu hatırlatır.

3.16.2.4. İftira

Sule Fakih'in mesnevisinde Sultan Reyyan'ın huzurunda haksız yere iftirada bulunduğu anlaşılan Züleyha, sert bir şekilde cezalandırılır. Mallarına el konarak saray çevresinden kovulur. Şeyyat Hamza'nın mesnevisinde de benzer bir ifade yer almaktadır.

3.16.3. Ticaret

3.16.3.1. Köle Alım- Satımı

Tüccar Malik'in kuyudan çıkardığı Yusuf'u kardeşleri kendi köleleri olarak satarlar. Geleneğe göre, köle satılırken öncelikle şeceresi beyan edilir ardından kulun güzel vasıfları övülür. Bununla birlikte ayıplarını da söylemek satış anlaşmasının gereklerindedir. Yusuf'un ağabeyleri onu kuyudan çıkaran kervanın sahibine, Yusuf'u, “İbri” soyundan, “Hırsızlık”, “yalancılık” ve “kaçaklık” gibi üç kusura sahip, kendilerine ait bir köle olarak tanıtır. Karşılığında nakit olarak takdir edilen 18 “yarmak/ pul/ akçe”ye razı olduklarını beyan ederler. Malik'le karşılıklı anlaşmalarını yazıya dökerek bir nevi satış sözleşmesi hazırlar ve sözleşmeyi Yakup'un mührüyle tasdik ederler. Bu sözleşme, mesnevilerin çoğunda “Beyname” Ali'de, Sula Faki Şeyyat Hamza 'da “biti” adıyla geçer. Tüm mesnevilerde yer alan bu motif, en tafsilatlı biçimde Hamdi'nin mesnevisinde ele alınmış bir satış akdi örneği “beynâme” adıyla verilmiştir:

Dedi Mâlik ki bey'-nâme gerek

Hüccet olmağa hatt u hâme gerek

*Yazdılar bunu kim benî Ya'kûb
Sattılar bir kulu be-küll-i uyûb*

*Nâmi Yusuf gulâm-ı İbrîdir
Müşteri Mâlik-i haddâ'idir*

*Kıldı teslim Mâlik anlara hem
Semen-i Yusuf'u yigirmi direm*

*Çünkü oldu bu kabz ile ikbâz.
Yoktur imkân ki oluna i'râz*

*Yazdılar âhırında nice güvâh
Dediler âkîbet kefâbi'llâh*

*Tayy edip mihr gibi mektubu
Urdular ana mühr-i Ya'kûb'u*

*Çünkü mektûb Mâlik'e yetti
Dürc-i hâsında anı dere etti*

(Hamdi, 142)

Şeyyat Hamza'nın mesnevisinde bu beyana ek olarak, tacirin gerçekten köle olup olmadığını sormak suretiyle Yusuf'u da antlaşmaya fiilen dahil ettiği görülür.

*Kul musun eyit sen bana der selim
Ana layık bazarını kılayım*

*Yusuf eder ben kulum hakikati
Tanrı kuluyum demekti niyeti*

(Şeyyat Hamza,23-24)

3.16.3.2. Köle Pazarı

Yusuf, Mısır'a getirildikten sonra tekrar satışa çıkarılır. Bu kez satışın açık artırma usulü yapıldığı görülmektedir. Şehir merkezinde kurulan pazarda metaı tanıtmak için münadiler bağırır. Mısır halkı toplanır. Münadiler kölenin vasıflarını över. Bu tanıtım etkili olur. Övgüleri duyan tüm şehir halkı gibi Züleyha da övülen kulu görmek için pazaryerine uğrar.

Eyle germ oldu hüsnü bâzârı

K'oldu âlem anun harîdârı

İki cânibte iki ehl-i nida

Çağırıp eyler idi medh ü sena

Biri dedi habîbi kim ister

Bu şeker leb lebîbi kim ister

Kim verir bu bahâ bahâsını

Kim alır cân u dil safâsını

(Hamdi,249)

Pazarda, herkes elindeki mal miktarınca bir değer biçmiş, arttırmayı Aziz kazanmıştır.

Şehir pazarındaki bu satışta, altın, gümüş, mücevher, kumaş, at gibi her türlü değerli metaın alışverişte karşılık olarak kullanıldığı görülmektedir.

Metâ'-ı 'izzeti geldi mezada

Bahâ virdiler ol hayrî'l-'ibâda

Biri on ol kadar arturdu fi'l-hâl

Biri ana dahi katdı nice mâl

Birisi dahi virdi yüz bin altun

Dahi hem ağırınca dürr-i meknun

Bile yanınca nice la'l ü mercan

Nice kullar nice at nice kaftan

(Kemal Paşazade,79)

Mesnevilerin tamamında Mısır Aziz'i Züleyha'nın arzusuna uyarak arttırmaya katılır. Kemal Paşazade'de Aziz, sultanın da iznini alarak arttırmaya girer. Pek çok mesnevîde Yusuf'un teraziye çıkarıldığı ağırlığınca altın ve mücevherle bedel takdir edilerek satıldığı Aziz'e satıldığı geçmektedir.

Didiler kim Yusuf'a bin kul gerek

Bin karavaş at (u) katır yük gerek

Dahi andan sonra hem tartduravuz

Ağırlığınca altun virüp arturavuz

Ol terâzû keffesinde Yusuf'ı

Kodılar bir yana altun iy şufî

Bir dahi ağırlığı altun gümüş

Bir dahi hem ağırınca müşgimiş

Bir dahi 'anber alur ağırlığı

Ağırınca la'l alur incü dahi

Yakut alur ağırınca dahi bir

Değme cinsi ile aldı iy nezir

(Darir,177)

Yine mesnevîlerde geçen, yaşlı bir kadının bir kelep ipele arttırmaya girdiğine dair bir motif klasik şiire bir motif kazandırmıştır.

Eytdiler nen var getürgil görelü

Bir kelepçük ipliğim var iy ulum

Kahkahayla halk-ı 'âlem güldiler

Bir kelepçük ipliğe Yusuf diler

(Darir, 176)

3.16.3.3. Diğer Alışverişler

Alışveriş'e dair ikinci önemli bölüm, kıtlıktan etkilenen halkın ve civar ülkelerden gelenlerin bedel karşılığı tahıl alışlarıdır. Maliyeden sorumlu vezir olan Yusuf, bolluk yılları boyunca ambarları doldurur. Kıtlık zamanı geldiğinde, altın gümüş, mücevher, kumaş, köle gibi bedeller karşılığı devlet adına halka satar.

3.16.4. Sosyal Yapılanmada Meslekler

Sosyal yapılanmada ve toplumsal hiyerarşide meslek erbabının her bir gurubu kendine özel mevki işgal eder. Mesnevilerde gözlemlenen söz konusu yapılanmada ilk sırayı devlet erkânının aldığı açıktır. Ardından "leşker", "sipahi", "ordu" kelimeleriyle tanımlanan askerler ve "kapıkulu" "çavuş" tabir edilen özel muhafızlar gelir. Sultan, devlet erkânı ve asillere hizmet sunan gurubun çoğunu "kul" "gulam" "perestar" "keniz" sözleriyle tanımlanan köleler teşkil etmektedir. Diğer hizmet elemanları ise: karavaş, "cevari" (hizmetçi kız), "comesuy" (çamaşır yıkayıcı), "daye", "halayık" olarak görülür. Sarayda görev yapan hizmetkâr ve muhafız sınıfı dışında "hazinedâr", "gencur" (hazine bekçisi) gibi meslek isimleri de dikkat çekmektedir.

Ticaret erbabına ait meslek isimleri: "tacir", "tüccar", "bezirgan", "şarabdar", "habbaz/fırıncı" olarak örneklenebilir.

"Mimar", "benna", "münakkaş", "musavvir", "müzehhip" isimleri Züleyha'nın emsalsiz güzellikte bir saray inşa ettirmesi vesilesiyle anılır. Yapılan sarayın ihtişamı kadar nakış ve çeşitli süslemelerindeki incelik de uzun tasvirlerle anlatılır.

"Muganni", "rakkas" isimleri törenlerde yapılan eğlenceler dolayısıyla anlatılır.

Münadiler: Gerek alışverişte Pazaryerlerinde gerekse günlük şehir yaşantısında halka duyurulmak istenen her konuyu sokaklarda bağırarak ilan eden kişilerdir. Mesnevilerde iki yerde görülür. Birincisi Yusuf Mısır pazarına çıkarıldığında münadiler halka bağırarak Yusuf'un meziyetlerini överek müşteri toplarlar. İkinci olarak da Yusuf'un aldığı ekonomik kararların halka ilan edilmesi tasvirlerinde görülürler.

Münadiler salar her diyare

Ki meşgul ede halkı kişt ü kare

(Kemal Paşazade,177)

Müneccim/ muabir: Sarayda önemli bir mevkie sahip oldukları görülür. Gaipten gelen işaretleri yorumlayarak yol göstermek zamanın adetlerine göre hayli itibar görmektedir.

Mesnevilerde öncelikle tüccar Malik'in gördüğü düşü çok kazanç sağlayacak bir köle bulacağına dair yorumlayan "muabir"ler söz konusu edilir. Burada muabirlerin düş yorumu karşılığı para aldıkları görülmektedir. Ayrıca Sultan'ın düşünüy yorumlamaktan aciz kalan saray muabirleri/ müneccimleri tüm mesnevilerde yer alır.

Begler ü a'yân ana hep geldiler

Pâdişâha karşı hizmet kıldılar

Var idi anda müneccimler dahi

Pâdişâha geldiler anda dahi

Her biri kendiye bir yir virür

Şâh bunlara gördi(gi) düş(i) dir

(Darir,b.942-945)

3.16.5. Evlilik

En temel sosyal müessese olan aile yuvasının kuruluşu ve düzeni mesnevilerde geniş yer bulmaktadır. Evlilik kurumunun başlangıcı olan düğünlerin tasvirleri erken dönem eserlerinden olan Ali, Sula Fakih ve Şeyyyat Hamza mesnevilerinde çok geniş yer bulmaz. Bu mesnevilerde öncelikle Züleyha'nın babası Taymus'un, Mısır Azizi'ne mektup yazarak kızını ona teklif etmesi ve kızına çeyiz olarak verdiği malların sayılması yer alır ve ardından düğünün ihtişamı ve halka yapılan ihsanların çokluğu kısaca anlatılır.

Darir'de biraz daha geniş yer bulan düğün tasvirinde yine çeyiz olarak verilen malların sayılması ve Aziz'in bir sarayda ziyafet tertip ederek yoksul zengin tüm halka ihsanda bulunması anlatılır.³⁰⁹

Hamdallah Hamdi'nin mesnevisinde ise düğünün tüm safhaları en ayrıntılı tasvirlerle yer alır Burada geleneksel evlilik ritüellerini olduğu kadar, Osmanlı şehir kültürüne yerleşen uygulamalarıyla bir sultan düğününü tafsilatıyla görmek mümkündür.

³⁰⁹ Darir, age., s.331-400.

Kemal Paşazade ve Şerifi'nin mesnevilerinde de -Hamdi'ninkine kıyasla daha küçük hacimli eserler olmalarına rağmen – düğün tasvirleri, saray ve şehir kültürünü tüm açıklığıyla yansıtmak için ayrıntılarla doludur.

3.16.5.1. Kız İsteme

Evliliğin başlangıcında, geleneksel anlayışa göre, erkeğin kıza talip olması gerekir. Magrib Sultanı'nın güzelliği dillere destan kızı Züleyha, gelinlik çağa gelince civar ülkelerin sultanları örfüne uygun olarak elçiler göndererek Sultan Taymus'tan kızını isterler. Kız istemeye kalabalık bir heyetin ve çok sayıda kıymetli hediyelerin gönderildiği tüm mesnevilerde yer almaktadır.

Züleyha, rüyasında âşık olduğu Yusuf'un Mısır Aziz'i olduğunu öğrenir ancak istemeye gelenler arasında Mısır elçileri yoktur. Evliliğin "kız isteme" ritüeliyle başlaması geleneği onu sevdiğine kavuşmak konusunda ümitsizliğe sevk eder. Babası Taymus ise pratik bir insandır. Mısır azizine, kızını ve kendisini küçük düşürmeyecek bir mektup yazar. Pek çok mesnevide Taymus, Azize yazdığı mektubunda kızının güzelliğini ve tüm sultanların kızına talip oluşunu anlatarak; kızının ise rüya yoluyla kendisine âşık olduğunu ifade eder ve Aziz'den kızının derdine derman olmasını diler. Hamdi'nin mesnevisinde ise Taymus, kızının gururunu kurtarmak için doğrudan kendisine olan ilgisinden söz etmez de, onun Mısır ülkesine olan hayranlığından bahseder.

*Elçi yağmur gibi yağar kapıma
Günde bin talibi gelir tapuma*

*İlle bunun hevası hâk-i Mısır
Gülmez anılmayınca tâ ki Mısır*

*Cânib-i Mısır'a canın etti sebîl
Mısır için oldu eşk-i dîdesi Nîl*

*Uzanır Mısır'a kalbi yaprağı
Yâ suyudur çeken yâ toprağı*

Za'file olmadın bu hasteye bâb

Buyurun arz-ı hâle şâfi cevâb

(Hamdi, 219)

Sonuçta mektubu alan Aziz, geleneğe uygun olarak kalabalık bir heyetle kıymetli hediyeler göndererek Züleyha'yı ister. Heyetin şatafatlı ve kalabalık olması hem damat adayının şanını yüceltmek içindir, hem de geline verilen değeri gösterir.

Ol resûli Azîz izzet ile

Bunce dürlü atâ vü hil'at ile

Gönderip kendisi de saldı resul

Tâ vesile ola muradına ol

Mâl-ı sâmit o denli verdi bile

Nutka gelmez ki nâtık ala dile

Ber-da'i ester esb-i tâzîler

Doldu ol günde Mısır-ı yâzîler

Verdi hem nice bin kenîz ü gulâm

Kimi hurşîd ü kimi bedr-i tamâm

(Hamdi, 221)

Mesnevilerde, kız istemeye gelen heyet ağırlanır, hediyeler verilir. Bu hediyeler atlar, kumaşlar, altın ve mücevherler, savaş aletleri gibi şeylerden oluşmaktadır. Heyet, gelini alarak yola çıkacaktır. Kızın babası da görkemli bir “gelin alayı” düzenler.

3.16.5.2. Çeyiz

Gelinin çeyizi debdebeli bir alayla saraydan çıkar. Şerefine, halka açık ziyafetler tertiplenir, eğlenceler düzenlenir, “nisar” saçılır. H. Hamdi'nin mesnevisinde bu ziyafetlerde sunulan yemeklerin adları da sayılır. Bunlar: kuzu biryanı, kuş kebabı, tavuk kavurmaları, şir hurma, muhallebi, kandi helva, nebati leblebi, pilav, hırs, zerde, keşkek söğülme, herise, senbüse ve çeşitli çorbalardır.

Lutfu âm etti hâsıla âme

Âmiler doydu has ih'âme

*Kuzu biryânı kaz çevirmeleri
Kuş kebabı tavuk kavurmaları*

*Şîr hurmalar muhallebiler
Kandi helva nebatî leblebiler*

*Hayma kurdu pilâv sahraya
Verdi hazzın fakîre vü baya*

*Saçtı dâne birine yerine dürr
Ol kadar k'oldu hurs kâsesi pür*

*Sahn-ı meydâna zerde zer saçtı
Şükre senbüseler dehen açtı*

*Bir tarafta heriseler dökülür
Bir tarafta söğülmeler söğülür*

*Fukaranın melali gitmek için
Egriyâyı nüvâhat etmek için*

*Çün tamâm etti işret esbabın
Düzdü Taymûs rihlet esbabın*

(Hamdi, 222)

Eğlenceler, ziyafetler ve tüm şenlikler sona erince gelin alayı görkemli törenler eşliğinde yola koyulur. Geline Mısır'a kadar askerler, köleler, hizmetkârlar ve kızın dadısı eşlik eder. Alayın en önemli kısmı da gelinin çeyizi ve onu taşıyan refakatçilerdir. İpekten kaftanlar giymiş, değerli taşlarla süslü kemerler kuşanmış, başlarında altından taçlar olan binlerce “Rumi” “Hıtai” keniz ve gulam; her çeşit hediyeyle yüklü develer; güzel renkli döşemeler, ipekten yataklar, yatak taşımaya yarayan süslü “mefreş”ler; kutular

dolusu eşsiz inci ve mücevherler; “tabla”larla Çin miski ve anber bu çeyizde yer alan unsurlardandır.³¹⁰

Düğün alayının önemli bir kısmı da birbirinden değerli ve gösterişli cins atlardan oluşmaktadır. Sultan kızına çeyiz olarak bin tane seçkin at vermiştir. Atların renkleri ve cinsleri sayılır, onların “rüzgâr ayaklı”, “karada kırlangıç”, “suda turna” gibi uçan hızlı ve güzelliği emsalsiz hayvanlar olduğu tasvir edilir.³¹¹

Gösterişli cins atlardan sonra gelinin çeyizini taşıyan deve ve katır gibi yük hayvanlarına sıra gelir. Onlar da “fil bedenli” “ejderha gerden”li, ağır yük taşımaktan yorulmayan dayanıklı hayvanlar olarak tasvir edilir.³¹²

Hayvanlar değerli eşyalarla yüklenmişlerdir. Her biri mücevherlerle süslü, nakışlarla bezeli “came”ler, “dürc”ler, “table”ler ve “sandık”lardan sonra muhteşem süslemeleriyle gelinin tahtirevanı gelir. Dadı ve halayıkların eşlik ettiği tahtirevan ince nakışlar ve göz alıcı mücevherlerle süslenmiştir.

*Himmetini o serve kıldı firâz
Verdi bî-hadd ü bî-nihâye cihaz*

*Kenîz bî-hadd ü bî-nihâye kenîz
Cümlesi mâh-rûy-ı mihr-engîz*

*Kimi esnâm-ı Rûmî kimi Hutâ
Cümlesinin cemâli kable-nümâ*

*Her biri bir perî-sıfat dilber
Altun üsküflü kor kemerli kamer*

*Her birinin libâsı hulle-i hûr
Kemer ü tacı hasret-i fağfur*

*Verdi bin kul kamusu hûb-nigâr
Cümle hâzır silâh ü esb-süvâr*

³¹⁰ Hamdi , age.,223

³¹¹ Hamdi,age., 224

³¹² Hamdi,age., 224

(Hamdi,224)

3.16.5.3. Gelin Karşılama

Gelin alayı Mısır'a ulaşmadan önce Aziz'in habercileri gelişlerini duyurur. Mesnevilerde gelin alayının şehre yaklaşmakta olduğunu bildiren habercilere Aziz'in ihsanlarda bulunduğu, o andan itibaren şehirde törenlerin başlatıldığı, tüm halkın yollara dökülüp gelini beklediği tasvir edilir. Aziz, askerlerini, devlet erkânını, sadık adamlarını toparlayıp gösterişli bir karşılama alayı tertip eder. Davul, zurna gibi müzik aletlerinin eşlik ettiği merasim birliği, gelini şehre ulaşmadan karşılar. Gelin ve damat alaylarının buluşarak şehre girmesiyle de düğün şenlikleri başlar.

Bu gösterişli karşılama töreni tüm mesnevilerde fakat bilhassa, Darir, H Hamdi, Taşlıcalı Yahya, Kemalpaşazade ve Esad'da ayrıntılı tasvirlerle yer alır

Azize geldi bir peyk-i beşâret

Zeliha geldigün itdi işâret

Sehasını ziyade şevketini

Sipah u leşker ü cem'iyetini

Tonanup gitdiler begler agalar

Pür aldı cümle sahralar ovalar

Yigitler geldi gün-a-gün atlas

Şüküfe gibi tezyin oldu herkes

Mısırdan çıkdı derya gibi Âdem

Sürür-ı sür ile handan u hurrem

Zeliha kesreti ile bu kesret

Karıştı bir birbirine itdi reftar

(Taşlıcalı Yahya,74)

3.16.5.4. Düğün

Düğün merasimleri de en geniş olarak Hamdi'nin mesnevisinde yer alır. Aziz ve maiyeti gelin alayıyla buluşunca düğün şenlikleri hız kazanır. Aziz'in has askerleri elde kadeh, eğlenirler. Çalgılar çalınır, rakslar yapılır. Al duvak örtülü gelin alayın ortasına alınarak şehre doğru yürüyüş başlar.

*Cümle leşker hurûş u cûş ile
Her biri bir safa vü nûş ile*

*Sine çalardı zenci çâkerler
Kös zühre-cebîn meh-rülar*

*Ortaya aldılar Züleyha'yı
Sanki seyyâre-i felek ayı*

*Gül yüzü üzre lâle gibi tuvâk
Elde peymâne dilde dâğ-ı firak*

(Hamdi, 233)

Nil kıyısında düğün alayı halkla buluşur. Şenliklerin coşkusu artar. Eğlenceler, oyunlar, ziyafetler tertip edilir tabaklarla altınlar, mücevherler saçılır. Ali'nin mesnevisinden itibaren tüm mesnevilerde “nisar” geleneğinin yaygın uygulamalarını izlemek mümkündür. Devlet törenlerinde ve devlet erkânının düğün törenlerinde saçılan para ve kıymetli taşların bolluğu törenin büyüklüğüne denk olmak durumundadır.

*Eyle saçtı cevahirin ana il
Kulzüm-i güher oldu sahili Nîl*

*Leb-i Nîl'i geçince ol dilber
Saçtı deryâ-yı âdem ana güher*

*Ol kadar düştü Nîl'e sîm ile zer
Pulunu akçe etti mâhîler*

(Hamdi, 234)

Yusuf ile Züleyha'nın düğünleri ise mesnevilerde çok geniş yer bulmaz. Mesnevilerde Yusuf'un Züleyha ile evlilik kararı Allah katında verilmiş, Cebrail

aracılığıyla Yusuf'a emredilmiştir. Gençliğini ve güzelliğini yeniden kazanan Züleyha ile düğünlerinde Yusuf, tüm halka ziyafet verir. Düğün töreni sade ve debdebeden uzaktır. Hamdi'nin mesnevisinde bunlara ilaveten, “din-i Halîl üzre”nikah kıyılması ve yeniden genç bir gelin olan Züleyha'nın süslenişi anlatılır.³¹³

3.16.5.5. Hacle

Gelin odası, gerdek anlamlarına gelen “hacle” nin hazırlanışı da şehir kültüründe yer eden düğün geleneklerinden biridir. Esad'ın mesnevisinde adı geçmektedir.

Süle Fakih mesnevisinde Züleyha, muhteşem bir düğünün ardından aynı ihtişamı yansıtan gelin odasına alınır. İki vezir sultana sağdıç olarak yanlarında bulunur. Vezirler ve hizmetkârlar huzurunda Züleyha'nın eli Sultan Kuteyfar'a verilir.³¹⁴

3.16.6. Ziyafetler

İncelenen mesnevilerde ziyafetler, halka açık sofralar çeşitli vesilelerle tasvir edilir. Yemek ikramı eski bir gelenek olarak çeşitli sembolik anlamlara sahiptir. Bunlardan birincisi karşı tarafa verilen değer ve itibarla ilişkilidir. Mesnevilerde bu anlamı yüklenmiş olan ikramlar çeşitli vesilelerle anılır. Bunlardan birincisi Taymus'un kızını isteyen komşu hükümdarların gönderdikleri elçilere ve maiyetlerindeki tertip ettiği büyük ziyafet sofralarıdır. ‘Taltif etmek’ anlamını taşıyan bu uygulamanın küçük ve bireysel bir örneği de Malik'in Yusuf'un özel biri olduğunu anladığında takındığı tutumdur.

Hoş harirler malik ana geydürür

Paluze helva küliçe yedirür

(Darir, 1159)

Ziyafetler devlet töreni ritüellerindedir. Düğün, tahta çıkma, hil'at kuşandırma gibi törenlere büyük ziyafetler eşlik eder. Hamdi mesnevisinde ilk olarak Züleyha'nın çeyizi saraydan çıkarılırken şerefine tertiplenen halka açık ziyafetler tasvir edilir. Hükümdar Taymus kızını gösterişli bir gelin alayıyla uğurlarken meydanda büyük sofralar kurdurur, çok çeşitli yiyecek ve içeceklerle tüm halka ziyafet çeker.

Gitti çün cân belâsı dil düğünü

³¹³ Hamdi age.,223

³¹⁴ S Fakih;165

Sa'd-ı sâ'atte başladı düğünü

Lutfu âm etti hâsıla âme

Âmiler doydu has ih'âme

Kuzu biryânı kaz çevirmeleri

Kuş kebabı tavuk kavurmaları

Şîr hurmalar muhallebiler

Kandi helva nebatî leblebiler

Hayma kurdu pilâv sahraya

Verdi hazzın fakîre vü baya

Saçtı dâne birine yerine dürr

Ol kadar k'oldu hırs kâsesi pür

Sahn-ı meydâna zerde zer saçtı

Şükre senbüseler dehen açtı

Bir tarafta heriseler dökülür

Bir tarafta söğülmeler söğülür

Fukaranın melali gitmek için

Egriyâyı nüvâhat etmek için

(Hamdi, 222)

Aziz'in düğün için tertip ettiği ziyafet de son derece görkemli olmuş pilavların "hayme" gibi etlerin tepe gibi yığıldığı sofralarda türlü çeşit tatlı ve tuzlu yiyecekler ikram edilmiştir.

Yusuf'un "hil'at" giydirildiği "mansıp" verildiği gün de Şah Reyyan, Yusuf şerefine büyük ziyafetler tertip etmiş, günlerce süren şenliklerde her gün sofraya kurulmuştur.

Züleyha'nın kendi dedikodusunu yapan Mısır'lı asil kadınlara ders vermek amacıyla bir ziyafet tertip etmesi kaynağını Kur'an'dan alan motiflerdendir. Buradan hareketle ziyafetin sadece kutlamalar ya da önem verilen birini ağırlamak maksadıyla tertiplenmediğini, büyük bir ziyafet sofrasının güç gösterisi anlamına geldiğini de çıkarmak mümkündür. Sultanın halka sunduğu ziyafetlerin de bir anlamda sultanın gücünü ve ihtişamını sergilemek maksadı güttüğünü söylemek yanlış olmaz. Keza, Yusuf'un kardeşleri için hazırlattığı muhteşem sofranın da gizli anlamı budur. Yusuf'un kardeşleri için kurduğu büyük ziyafet sofrası tüm mesnevilerde yer alır.

Tâc başına libâce eĝnine

Alup oturmuşıdı taht üstine

Şah buyurdı kodılar ud sandalı

Kızıl altun kim otura on veli

Padişah anlara ikram eyledi

Geldünüz şad diyübeni söyledi

Kodılar on perde altun siniler

Yüz dahi bir perde gümüşi kodılar

Her birinde on çanak var iy ulu

Biri altun biri gümüşi di tolu

Kimi helva kimi Zerde zir-pâ

Kimi şeker kimi kebab şürbâ

Dürlü helvalar dahi getürdiler

Her bir çanakda bir kaz kodılar

(Darir,b.1238-1245)

Ziyafetlerle ilgili küçük bir ayrıntı da Şeyyat Hamza mesnevisinde geçer. Hamza, Mısır'da eski adetlerden olarak yemekten önce, iştah açmak amacıyla, misafire turunç yedirmek âdeti olduğunu söyler.

Mısır ehli adeti eyle idi

Her kişi kim konukluk ede idi

Taamdan öndin turunç verir idi

Andan sonra taam yedirir idi

3.16.7. Giyim Eşyaları

Eserde kadın ve erkek giyimiyle ilgili olarak yer alan unsurların tespiti yapılabilenleri şunlardır: Erken dönem eserlerde: “bezek”, “atlas”, “kaba”, “kale”, “bilezük”, “ton” “harir” “yün” kelimelerinin geçtiği görülür. Hamdi'den itibaren bilhassa Hamdi, Kemalpaşazade ve Yahya'da giyim kuşam ve aksesuara dair çok sayıda eşya ismi geçmektedir. Bunlar: tâc, dîhîm, efsar, girîbân , kemer-bend /kemer- beste, nikap, taylasan(şal), zünnar gibi aksesuarlar; harir, ipek, atlas, diba gibi kumaş adları; hil'at, kaftan pirahen, kamis, gömlek, palas, peşmine, çul, came, hulle, hulle-i istibrak(atlastan yapılmış elbise), kaba gibi giyim eşyaları ;inci, mercan, yakut, la'l, zer, zeberced, altun, gümüş, elmas, tavk (gerdanlık), yare(bilezik),halhal, hatem (yüzük biçiminde mühür) ıkd, (inci dizisi) lü'lü-leal(inciler), minu(zümrüt), piruz (firuze) gibi zinet eşyaları; Sürme-tutiya, rastık, lale reng-(allık), gülab, anber, misk, şane (tarak), hınna, kuhl (sürme) gibi süs eşyalarıdır.

3.16.8. Mimari Özellikler ve Dekorasyon

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde yer alan mimari ve dekoratif unsurlar dönemin sosyal hayatına ışık tutacak ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Mesnevilerde tespit edilen mimari yapılar kadar, yapıların iç dekorasyonu da detaylı tasvirlerle resmedilmektedir. Ali, Sula Faki, Şeyyat Hamza'nın mesnevileri gibi erken dönem eserlerinde iç ve dış dekorasyon daha genel sıfatlarla tasvir edilirken, mimari yapılar Darir'de daha detaylı, Hamdi ve Taşlıcalı Yahya Bey'in mesnevilerinde ise oldukça ayrıntılı ve geniş olarak ele alınmıştır.

Mesnevilerde karşılaşılan mimari terimlerin bir kısmı “çadır” “çetr” “hayme” “bargah” “külbe” “saz” “sakf” “mismar” gibi göçebe yapıyı aksettiren kelimelerdir ki bunlar daha ziyade “Kenan” anlatılarında geçer; şehirli kültürü yansıtan mimari terimler şunlardır: “Saray”, “köşk”, “kasr” “kaşane” “hane” “hamam” “dergah” “bina” gibi yapı isimleri; “tak” “kubbe”, “revzen” “havz” “ferş” “mermer” “der” “divar” “kapu” “tak” eyvan” “gülzar” “gülşen”, “çeşme”, “ayine” “nakş” “murassa”

Mesnevilerde Mısır’ın mimari yapısı ile ilgili tasvirlerde, şehir merkezinde köşkerin yer aldığı, Sultan ve Aziz’in ise “saray” ve “kasr” gibi yapılarda ikamet ettiği görülür. Şehir dışına doğru zenginlerin kır evleri olduğu, Züleyha’nın zindana yakın olabilmek amacıyla kendisine böyle bir sayfiye yaptırmış olmasından çıkarılabilir. Yine, şehrin kenar semtlerinde “saz” ve “kübelere” Züleyha’nın yoksulluk günlerinde içinde barındığı mekân olarak tasvir edilmektedir.

Ali ve Şeyyat Hamza mesnevileri gibi erken dönem eserlerde saray dekorasyonu masal dekorunu andıran tasvirler dikkat çekmektedir. Dadi, Züleyha’ya yaptırması gereken sarayın vasıflarını sayar. Bu saray, mermer (Ş. Hamza) ya da sırça (Ali) sütunlar üzerine kurulu olmalı, altından direklerle inci salkımları dolanmalı, altından ağaçlar dikilip, zümrüt zebercet yapraklarla süslenmeli, bu ağaçlarda ayrıca mücevherlerden yapılmış kuşlar konmalıdır.³¹⁵ Ali’de buna ilaveten gümüşten buzağı, altından yapıma ve değerli taşlarla süslü at heykelleri de sarayı süsleyen dekorlar arasındadır.

Daya aydur baniler hazır kelsün

Sanga layık bir saray hazır kılsun

Eyle kılsun ki görenler hayran olsun

İçi acaip türlü nakş olsun imdi

İçine dürr ü mercan ferş döşesin

Kızıl altun yıgaçlar anda diksün

Budakları erdüğünden elvan olsun

Yemişleri elvan elvan olsun imdi

Dürlü dürlü direkler anda diksün

Bir neçe direkleri akik olsun

³¹⁵ Şeyyat Hamza, age., s.5

*Bir neçe direkleri billur olsun
Bir neçesi dürr ü mercan olsun imdi*

*Ol direkler arasına çıbık diksün
Ol çibuklar cümlesi altun olsun
Direklerin arasına ögüz kılsun
Ol ögüzler kümüşten olsun imdi*

*Saf kızıl altundan at eylesün
Gevher yakut birle anı bezek kılsun
Çevresinde telim türlü yıgaç diksün
Yemişleri cümle altun olsun imdi*

(Ali, 172-173)

Şeyyat Hamza, Sule Fakih ve Darir gibi erken dönem mesnevilerinde mimari tasvirler soyut karakterlidir ve hacimce az yer tutar. Mimari ve dekorasyon Hamdi'den itibaren müşahhas detaylara iner. Hamdi, Kemal Paşazade, T. Yahya ve Şerifi' de yerleşmiş Osmanlı şehir kültürünün saraylı zevki görülmektedir. Bir diğer nokta, burada saray tasvirinin masal unsurlarıyla donatılmış hayali bir yeri değil; "hendese" "öklid kuralları" "tak" kapı "revzen" gibi mimari detayları olan gerçek bir yapıyı işaret etmesidir.

*Hendese içre aklı bî-mikdâr -
Fikr-i ma'mûru her işe mi'mâr*

*Levh-i nâ-hunde çizse şekl-i cihan
Kâr-nâme ederdı anı hemân*

*Kâra perkâr bulmasa müştî
Bes idi ana iki engüştî*

*Cüst çün azm-i tâk-ı atlas ede
Zühalin kasrını mukarnes ede*

*Tîşesi etse pîşeye âheng
Ola mûm u hamîr âhen ü seng*

*Etse teşkîl-i tarh ü taksimi
Nice iklîdis ala ta'lîmi*

*Mermere hûşe yazsa hârmên eder
Senge gül kazsa taze gülşen eder*

Bu dönem mesnevilerinde saray ve kasırlara ait mimari özellikler teknik terimlerle tanımlandığı gibi, çoğu gerçek örneğini model alarak tasvir edildiği izlenimini uyandırır. Hamdi mesnevisinde, oturmuş bir saray mimarisi tüm yapısal özellikleri ve süslemeleriyle kendini gösterir.

*Der ü dîvân pür-nukûş-i Nigâr
Hâki anber hitâmı müşk-i Tatar*

*Revzeni camı mâhitâb-ı cihan
Şemsesi aksi şems-i tâb-efşân*

*Tâk-ı renîni sanki kavş-i kuzah
Sâhatı rahat ü fezası ferah*

*Tâk-ı mihrabı pür-mukarnes idi
Hûb ebru gibi mukavves idi*

*Düzdü hem ortasında zerrin taht
İzzi dâim sütunu tahtası baht*

*Her sütün üzre murg-ı hoş Elhân
Candan artık teninde yok noksan*

*Yaptı mihrabı çün Züleyha'ya
Lutf ile dedi Yusuf ol aya*

Ol zaman kim tapuna çâker idim

Keremin dâdesine manzar idim

Bana yaptın safa için hâne

Cennet eyvanı gibi kâşane

Şerifi mesnevisinin ait olduğu dönem itibarıyla detaylarda zenginleşen tasvirler gerçekçi bir üslupla tasvir edilir.

Muhassal sa'y-ı dâ'yle ol üstâd

Münakkaş bir saraya urdı bünyâd

Biribiri içinde yidi kasra

Nakışlar oldı pertev düşdi Mısır'a

Nice şekl-ile nakş olmuşdı dil-keş

Yazılmış 'âkibet ol ki meh-veş

İki cânibden olup kol hamâyil

Biribirine olmuşlardı mâyil

Bu şekl-ile görenler nâ-gehânî

Sulanurdu safâ-y-ıla dehânı

Sarây olup muhassal reşk-i hûrî

Kusûr âbâd olup gitdi kusûrı

Zelîhâ fikr-ile düşündükte rêya

O mâhı eyledi da'vet sarâyâ

Şerifi

Yahya ise eski Mısır'a ait bir geleneği canlandırır. Buna göre eskiden Mısırlı asillerin saraylarının kapısında efendinin resmi kazınmış. Yahya'nın, muhtemelen

Mısır'da kaldığı dönemde edindiği bu bilgi, bugün için eski Mısır mimarisi hakkındaki tespitlerle de örtüşmektedir.

Bu resme kıldı raviler rivayet

Bu idi Mısrun ayanında âdet

Ev ıssı eylerse bir hâne tamir

İderdi endi tasvirini tahrir

Kapusu üzre anı kazdırırdı

Yılun tarihin anda yazdırırdı

(Yahya,2179-2181)

3.16.9. İnanışlar

3.16.9.1. Nazar/Göz değmesi

Kur'an-ı Kerim'de Yusuf kıssası anlatılırken Hz. Yakup'un oğullarını Mısır'a gönderdiği vakit onların şehre girmeleri hakkında onlara şöyle tavsiyede bulunduğu zikredilmektedir:

"(Yakup) dedi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin. Ayrı ayrı kapılardan girin (ki size nazar değmesin.) Yine de Allah'ın takdir ettiği bir şeyi ben sizden gideremem. Hüküm ancak Allah'ındır. Ben ona güvenip dayandım. Tevekkül edenler de yalnız ona güvenip dayanmalıdırlar."³¹⁶

Yakup'un böyle davranmasının sebebi, insanların, çocuklarına "nazar" etmelerinden korkması olarak yorumlanmıştır. Zira onlar, çok güzel fizikî yapıya sahip idiler.

İsabet itdi zehr-i dide-i bed

Anunçün düşdi bu hâle o gül-hâd

(Esad Paşa, 484)

3.16.9.2 Gaipten Gelen İkazlar

Mesnevilerde Yusuf'u kuyudan çıkararak kervancılardan başlayarak, yol boyu uğradıkları Askalan, Ariş, Bisar, Nablus halklarının ve Mısır'lıların gaipten gelen işaretlere ve onların yorumlarına çok önem verdikleri görülmektedir.

Hamdi'nin mesnevisinde, Yakup, Yusuf'u yıkadığı leğende suyun titreşimlerinden anlam çıkarmış ve bunun olabilecek kötü şeylerin habercisi gibi görmüştür.³¹⁷

³¹⁶ Yusuf,67

³¹⁷ Hamdi,age.,79

Kervancılar önce annesinin mezarına rastlayıp onu ziyarete giden Yusuf'u ağabeylerinin dediği gibi kaçma niyetinde zannederler. Kervancılardan biri onu kırbaçla döver. O zaman, bir bulut şiddetli bir fırtına çıkarır. Kervan halkı bunu hemen ilahi bir ikaz olarak yorumlar. Yusuf'tan af dileyip izzet ikram ederler ki, o anda bulut üzerlerinden kalkar. Bu davranış mesnevilerde Medyen'li olarak geçen kervancıların gaipten gelen haberlere karşı hassasiyetini gösterir. Ayrıca, Tüccar Malik de düşünde göğsüne giren güneşin üzerine yağın incilerin yorumunu yaptırmış, Ad kuyusundan bir değerli köle çıkaracağı sonucuna varmıştır. Bu yoruma isnaden "ad kuyusu"na rastlamayı özellikle ister. Hikâyeye, anlatıcılar tarafından katılan bu bilgiler, Kur'an kıssasında da geçen ve hikâyenin dönüm noktası olan, rüya tabiriyle gelen ikballe örtüşür mahiyettedir

3.16.9.3. Uğurlu/Uğursuz Addedilen Olaylar

Gerek Mısırlılar ve gerekse Kenan, Medyen ve Yusuf'un Mısır yolunda tanıdığı halklar uğurlu ve uğursuz adetlikleri olayları yorumlamak suretiyle kendilerine bir yol çizerler.

Bunun ilk örneğini İnas'ın davranışında görmek mümkündür. Yusuf'a duyduğu sevgide onu uğurlu ve bereketli addedişinin büyük payı vardır.

Tüccar Malik Yusuf'u kuyudan çıkardıktan sonra yaşadıklarını değerlendirerek çok büyük bir şans yakalar. Öncelikle, yaşanan felaketi/uğursuzluğu Yusuf'un duası bereketiyle savdıktan sonra ona ikramda bulunur bu ona çok sayıda maddi ve manevi kazanç sağlar. Yol boyunca karşılaştıkları halklar Yusuf'un gelişinin büyük bir manevi zenginlik taşıdığını görür ve bu feyzden devamlı nasıpdar olmak için Yusuf adına mabetler inşa ederler. Son olarak, Yusuf'un Mısır'daki hayatı tüm halk için uğur ve bereket kaynağıdır. Onun ölümüyle Mısırlılar talihin kendilerinden yüz çevirdiğini düşünürler.

Musibet oldı ehl-i Mısra tekrar

Ne Yusuf kaldı ne Ya 'kub-ı ebrar

Figān itdi ricali vü nisası

Memat-ı Yusuf için itdi yası

Yolup ak saçını piran-ı irşad

Bulutlar gibi kıldı anda feryad

*Œu denlü dud-ı ahı oldu zahir
Tumanlu taglara döndü ekabir*

*Gırv ü nale vü feryad u efgan
Bırakdı âleme hayf ü hirasın*

(S Fakih,142)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİNDE MOTİFLER

Mesnevilerde, temlerin ve konuların dışında, hikâyenin seyrini etkileyen ve varlıkları ile hikâyedeki duygusal kurguya yardımcı olan motifler de bulunmaktadır.

4.1. Dini Motifler

Klasik mesnevi içinde pek çok dini türü barındırır. Hikâyeye başlamadan önce ‘tevhit’, ‘münacaat’, ‘na’t’, ‘dört halife övgüsü’ ve hikâye içinde çeşitli vesilelerle nasihat- pend/mevize tarzında bölümler mesnevilerin dini yapısını şekillendirir.

Bu bölümlerin muhtevasını şairin yatkın olduğu dini görüşler belirlemektedir. Mutasavvıf bir şairin eserinde daha ziyade tasavvufî terimlerle dolu bir anlatım söz konusuysen, tasavvuf ehli olmayan bir sanatkâr, Allah ve peygamberle ilgili bölümleri daha genelleyici bir üslupla yazmaktadır.

Yusuf u Züleyha mesnevileri, bir aşk hikâyesi olmakla beraber, aynı zamanda da bir peygamber kıssasını konu almalarından dolayı dini- tasavvufî mahiyette eserlerdir. Dolayısıyla klasik mesnevi formunun gereği olan dini türlerin haricinde de dini tasavvufî motiflerin sıklıkla işlendiği görülmektedir.

4.1.1. Allah'ın İsim ve Sıfatları

Müminin Allah'ı tanınması amacıyla ilâhî zâtı nitelendiren kavramlara isim veya sıfat denilir. “Hay” (hayat sahibi), “alîm” (her şeyi bilen), “hâlik” (yaratıcı) gibi dil açısından sıfat kalıbında olan kelimeler isim kabul edilirken, bunların masdarlarını oluşturan ve Allah'ın zâtına nisbet edilen kavramlar sıfat olarak değerlendirilir.³¹⁸

Allah'ın bütün güzel isimleri bu sıfatlardan birine dayanır. Meselâ, Âlim ismi sıfat-ı sübutiyeden “ilim” sıfatına, Kadîr ismi “kudret” sıfatına, Mütakellim ismi kelâm sıfatına dayanır. Keza, “Evvel” ismi, zatî sıfatlardan kıdem sıfatına, “Âhir” ismi, bekâ sıfatına dayanır. İlâhî isimlerden çoğu fiilî sıfatlara dayanmaktadır. Hâlik ismi, yaratma fiiline; Muhyi ismi ihya etme, hayat verme fiiline; Musavvir ismi “tasvir”, yâni sûret verme fiiline dayanır.³¹⁹

³¹⁸ www.diyaret.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

³¹⁹ www.diyaret.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Allah'ın isim ve sıfatları çeşitli vesileler ile anılır. Eserlerin başındaki "tevhid" türünden başka, olay akışı içerisinde Allah'ın pek çok sıfatının tecellisine işaret edilir.

Mesnevilerde Allah, kâinatın yaratıcısı olarak, mutlak varlık ve var oluşun sebebi olarak anılır. Mesnevilerin çoğunda Allah'ın varlığı vahdet-i vücud esasına göre ele alınır ve onun kâinattaki tecellisine dikkat çekilir. Tüm kâinat bir ayna gibi tek yaratıcının nâ-mütenahi yansımalarıyla görünür olmuştur.

*Kıdem bahrinde hadis olmadan mevc
Zuhura gelmeden bu merkez-i eve*

*Vücudı bahtıdı vü zâtı mutlak
Cihan yogıdı Hak varıdı ancak*

*Diledi ide Hak kendüyi zahir
Vücuda geldi pes bir bir müzahir*

*Bu masnuat ne varışa serâser
Olupdur sânimü sunma mazhar*

*Görindi mazhar-ı lutfında Halik
Zuhura geldi ne varsa halayık*

*Girü çün mazhar-ı kahrın açâ Hak
Yog ide âlemün varını mutlak*

*Ne mazhar ki Hak keşf itdi didâr
Zuhura geldi ana lâyık âsâr*

(Kemal Paşazâde,26)

İncelenen mesnevilerde tespit edilebilen Allah'ın isim ve sıfatlarını birer örnekle şu şekilde sıralamak mümkündür:

Allah (C.C): Allah, Yüce Yaratıcının özel ismidir. Bu isim, O'nun kemal, cemel ve celal sıfatlarının ifade ettiği anlamların tamamını kapsar. Allah'ın diğer isimleri ise Allah'ı tasvir eder.

Allah özel isminin hiçbir dilde tam karşılığı yoktur. Arapça ilah, Türkçe tanrı, Farsça hüda, İngilizce god, Almanca gott kelimeleri "Allah" kelimesi gibi özel isim değildir. Bunlar, ilah, ma'bûd, rab gibi cins isimlerdir. Allah kelimesi ikil ve çoğul yapılmaz. Bu isim sadece hak ma'bûdu, varlığı zorunlu olan yaratıcıyı ifade eder. Başka bir varlığa, Allah ismi verilemez. Diğer isimler çoğul yapılabilir. İlahlar (âlihe), tanrılar, rablar (erbab) gibi. Çünkü hak veya batıl ma'bûda tanrı, hüda, ilah denilebilir.³²⁰

Mesnevilerde Allah adı her işin başında anılan ve kulun her an sığıp yardım umacağı tek yaratıcıyı anmak için kullanılır.

Evvel adı Tanrının Allah durur

Kanda ısan ol sana hem rah durur

Kendü gibi adı dahi arıdur

Hüsniyle lutfiye Âdemdürüdür

Her bir işde Allah'ı anmak gerek

Girü anun adıla dinmek gerek

Her ki anun adıla iş başlamaz

Onumaz bil ki gey işlemez

(S. Fakih, 64)

Vahid (Allah'ın varlığı birliği): Vâhid ismi, zatında, isim ve sıfatlarında eşi ve benzeri bulunmayan, tek olan anlamına gelmektedir.³²¹

Mesnevilerde Allah'ın eşsiz varlığına, birliğine işaret eden sıfatlar çeşitli vesilelerle anılır.

Var odur belki nefsi-i emrde heman

Dahi mülk-i Âdemdedir bu cihan

(Hamdi, 27)

Anun birliğine olmaz gümanı

³²⁰ www.diyinet.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

³²¹ www.diyinet.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

İki şahid bilen iki cihanı

(Yahya,3)

Yüri Allah'ı bilmekte ol üstad

Bilinür Vahid evvel sonra âdât

(Yahya, 3)

“Ehad” “Samed” : Samed, her şeyin kendisine muhtaç olduğu, yöneldiği, her dilek ve isteğin mercîi; hiç eksiki, kusuru ve ihtiyacı olmayan ulu, şanlı, dosdoğru, âdil ve güvenilir yaratıcıyı anlatan isimdir.³²²

Ehad, eşi, benzeri ve ikincisi bulunmayan bir tek, yegâne, kendisinden başka olmayan anlamlarına gelen isimdir.³²³

El- hamd şükr sipas ol Ahad'a

Mülki anın bi zeval Samed'e

Mülket içre bi- zeval Ahad'a

Anı Baki Zülcelal bildik imdi

(Ali,64)

“Rahman” ve “Rahim” : Allah'ın “Rahmân” ismi bütün mahlukatına, inanana, inanmayana merhamet edip nimet bahşetmesini ifade eder³²⁴

Allah'ın “Rahîm” ismi, iman edenlere hususî rahmetini ifade eder ve “çok merhametli” manasına gelir.³²⁵ Mesnevilerde en sık geçen isimlerdendir.

Rahman durur bağışlaya kamusun

Rahim durur göstermeye tamusun

(Şeyyat Hamza, 201)

Rahmeti kim nefiste hoş demdir

Müsteva ana arş-ı a'zamdır

(Hamdi,27)

Allahım Rahmanıma sığınmayan mu

Rahmanımdın mağfiretler umayan mu

Sübhanumdan medet yar tileyen mü

³²² www.diyaret.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

³²³ www.diyaret.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

³²⁴ www.diyaret.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

³²⁵ www.diyaret.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

Murad hâsıl kılmak anga neki imdi

(Ali, 66)

“*Kadir*” “*Muktedir*” : Kâdir, güçlü, kuvvetli, her şeye gücü yeten, “Kadîr”; çok güçlü, çok kuvvetli, istediğini istediği gibi eksiksiz, kusursuz ve tam yapabilen; “*Muktedir*” ; güçlü, kuvvetli, istediğini istediği gibi yapan anlamlarına gelmektedir.³²⁶

Kadirdür her ne dilerse ol kılar

Kulları her ne kılursa ol biliür

(Şeyyat Hamza, 231)

Yeli esdirmeyince kudretullah

Kımıldamaz bu hürmen içre bir kâh

Muhassal esb-i maksudun inanı

Yed-i kudrettedir fehm eyle anı

Hâkim-i lâ yezalündür tasarruf

Bilinmez hikmet-i ahval-i Yusuf

(Yahya, 42)

“*Hâlik*” : Allah, her şeyin “Halık”ıdır ve bu O'nun subuti sıfatlarından. O'ndan başkası için bu sıfat kullanılamaz. Yaratma, örneksiz var etmektir. Allah yaratan, O'nun dışında her şey yaratılındır. Bütün her şey, gökler, yer, ikisi arasında ve içinde bulunanlar, bunların hareketleri, kımıltıları, rızıkları, ecelleri, sözleri ve fiilleri yaratılmıştır.³²⁷

Mesnevilerde Allah'ın “Halık” olarak pek çok kez zikredildiği görülür.

Yusuf aydur yaratganim Halık durur

Yerdeki kullar üzre Rezzak durur

Yaratmaga rızık virmege layık durur

Seni meni ol yarattı bilgil imdi

(Ali, 126)

³²⁶ www.diyenet.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

³²⁷ www.diyenet.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

“*Gafur*” “*Şekur*”: *Gafûr*, çok affeden, çok bağışlayan; *Şekûr*; ibadet eden kullarının mükâfatlarını bolca veren, az çok her itaati ödüllendiren anlamlarına gelmektedir.³²⁸

Ol kadimdür ol Rahimdür ol Gafur

Ol Alimdür Zü'l-Celal ü ol Şekur

(*S. Fakih, 65*)

“*Cemil*” “*Cemal*”: “*Cemîl*”, zâtı, isim, sıfat, söz, fiil ve hükümleri iyi, güzel, iyilik ve ihsan sahibi anlamına gelir.³²⁹

Mesnevilerde tüm âlemin Allah’ın cemal sıfatına tecelligâh olduğu vurgulanır. Aşağıda, Kemal Paşazade mesnevisinden alınan bölümde Allah’ın sıfatlarını dile getiren “*Cemal*” “*Kıyam*” “*Kudret*” “*Sani*” kelimeleri ile Allah’ın arzdaki tecellisi ve tüm âlemin onun varlığına “*ayine*” oluşu vurgulanmaktadır

Tokuz gök bahr-i cudmun hababı

Sekiz cennet cemalinün nikabı

Bu vech-i ahsenile yidi iklîm

Cemalinün yüzinde nokta-i cim

Kıyam onunla buldı zîr ü bâlâ

Taâlallahü zihî Kayyum u Dânâ

Çü kıldı âftâb-ı sun peyda

Cihanda pldı her zerre hüveydâ

Didi kudret diliyle kâf num

Yaratdı bu sipihr-i bî-sütünü

Çü kaf nünü cüft itdi keremden

Çıkardı bunca mevludı Âdemden

³²⁸ www.diyamet.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

³²⁹ www.diyamet.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

*Yaratdı tıfl-ı şeş-rûze cihanı
Yaratdı ana mehd-i âsmâni*

*Zemin ü âsmanun defterin hep
Çekince bir kalem kaldı mürettep*

*İrişti çünkü lutfi nevbaharı
Açıldı güldi âlem lalezarı*

*Kıvam ol virdi serv-i cûybara
Hıram öğretti kebg-i kûhsara*

*Kılup âyine-i suni mücella
Düâlem nakşın itdi anda peyda*

*Anüundur sun oldur samı pes
Zihi sâni taâlâ vü tekaddes*

*Sudur andan bulupdur cümle eşya
Girü ol cümle eşyadan müberra*

(Kemalpaşazade 26-27)

“Sâni”: Allah’ın “Sani” ismi varlıkları, iyi, güzel, sağlam ve muhkem yapan anlamına gelmektedir.³³⁰ Fâil, Halik, Musavvir sıfatları da bu isimle ilişkilidir.

*Olur her nakştan nakkaşına yol
Hakikat surete mana yiter ol*

*Görüp gözetme suret kaşı gözle
Ko nakşı sen gönül nakkaşı gözle*

*Ko suret nakşını kim âb u gildir
Mâni gözlegil kim can u dilden*

³³⁰ www.diyenet.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

(Kemal paşazade, 58-59)

Olur ki hubı suret nakş sanur

Bir iki gün sever sonra usanır

Ne can kim oldu mest-i cam-ı mani

Demâdem nuş idüp dir “Rabbi zidni”

(Kemal Paşazade. 60)

Dedi kim sâni'im Huda-yı cihan

Ki onun sun'idır zemin ü zaman

“Fettah”: Fettâh, en âdil hüküm veren iyilik kapılarını açan; “Hayru'l-fâtihîn”; hükmedenlerin, nimet verenlerin, hayır kapılarını açanların en hayırlısı anlamına gelir.³³¹

Yusuf'un, görünüşte bir felaket olan kuyu ve zindan imtihanlarından sıyrılıp ikbale yürümesinin ardında onun kaderini yönlendiren Allah'ın Fettah ismi belirleyicidir.

Nice kufl olırsa bi- miftah

Dilerse anı feth eder Fettah

Bağlı kapılar açıcı odur

Ehl-i acze inayeti boldur

Yönelen ana ızdırar ile

Kala hâşâ belâda zâr ilemj

Pâk kavlinde bu mukarrerdir

Rabb-i izzet mucib-i muztardır

(Hamdi,364-65)

“Vedûd” : Vedud, müminleri çok seven, kulları tarafından çok sevilen anlamına gelir.³³²

Sun'ı birle âdemi kıldı vücud

İlm-i hikmet ruzi kıldı ol Vedudu

³³¹ www.diyenet.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

³³² www.diyenet.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

(S. Fakih,66)

“Rezzak”: Hayru’r-râzikîn, rızık, nimet verenlerin en hayırlısı anlamına gelir.³³³

*Yusuf aydur yaratganim Halık durur
Yerdeki kullar üzre Rezzak durur
Yaratmaga rızk virmege layık durur
Seni meni ol yarattı bilgil imdi*

(Ali,126)

“Hannan” ve “Mennan”: Hannân, çok merhametli, çok şefkatli; Mennân, kullarına bol ihsânda bulunan, sayısız nimetler veren anlamlarına gelmektedir.³³⁴

*Yusuf aydur İlahena Kerim Hannan
Biçareler ümidi rahim ya Mennan
Hiç ümidim kalmadı ahvalimden
Banga meded sen kılğıl diyür imdi*

(Ali, 91)

“Bari”: Bâri’, yaratan, örneği olmadan varlıkları îcat eden anlamına gelir.³³⁵

*Zihi Kadir zihî Sultan-ı Bari
Virür kulına bunca iktidarı*

(Yahya, 5)

“Muhyi” “Mümit”: Muhyî; varlıklara hayat veren, onları yaşatan, ölümlerinden sonra diriltten Mümit varlıkların hayatlarına son veren, canlarını alan anlamlarına gelen isimlerdir.³³⁶

*Tanrı eydür benüm emrüm işlenür
Anadan toğan yine bir gün ölür*

(S. Fakih, 488)

³³³ www.diyaret.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

³³⁴ www.diyaret.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

³³⁵ www.diyaret.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

³³⁶ www.diyaret.gov.tr/turkish/dinikavramlaroku.asp

4.1.2. Peygamberler

Mesnevilerin yapısı gereği, eserlerin baş kısmında na'tlere yer verilir. Yusuf u Züleyha mesnevilerinin tamamında na't bölümü bulunmaktadır. Ancak, hikâyenin bir peygamber kıssası olması ve Hz.Yusuf'un soyunun Hz. İbrahim'e dayanması sebebiyle peygamberlerin hayatları ve manevi şahsiyetleri daha belirgin olarak işlenir. Mesnevilerin çoğunda peygamberlere dair kıssa ve rivayetler ele alınır.

4.1.2.1. Hz. Âdem

Bazı mesnevilerde ilk peygamber Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bazı peygamberler ve onlara dair bazı önemli kıssalar anılır. Hz. Âdem ilk peygamber insanlığın babası olarak zikredilir.

*Âdem'ün geldi bilinden enbiya
Bî-hisab oldı cihanda evliya*

*Enbiyanun biri sultan-ı kerem
Ol Halilullah-ı şâh-ı muhterem*

*Hem halilün iki oğlu varıdı
İkisi peygamber ü didarıdı*

*Birisi İshak u İsmail biri
İbrahim'ün anlar öz oğlanları*

*Oğul gı geldi Yakup Nebi
Tanrı dergâhında buldı merkebi*

(S. Fakih, 69-70)

4.1.2.2. Hz. İbrahim

Hamdi mesnevisinde, Hz. İbrahim'in ateşe atılması ve oğlu Hz İsmail'i Allah yolunda kurban etmeye azmetmesine dair kıssalar anılır. Bu iki kıssa anlatım tekniği yönünden mesnevilerin çoğunda görüldüğü üzere müstakil bir bölüm olarak değil, konuyla bütünlük sağlayacak şekilde “geriye dönüş” tekniği kullanılarak aktarılmıştır.

Yakup, oğlu Yusuf'a Hz. İbrahim'den kalan aile yadigârlarını sunar; bu esnada Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı o gün yaşanan mucizeler konu edilir. Cebrail'in ona cennetten getirdiği gömlek anılır.³³⁷

Hz. İbrahim'le ilgili bir diğer konu onun "Halil" sıfatının taşıyıcısı olarak Allah'a duyduğu aşk ve teslimiyettir. Çok sevdiği oğlu İsmail'i İlahi bir işaret üzerine kurban etmeye davranmış, asla tereddüt ve zaaf göstermemiştir.

Ol leğende yudu ki Cebrail

Aldı cennetten ol zaman ki Halil

Diledi oğlun eyleye kurban

Koç feda etti Hazret-i Rahman

(Hamdi, 79)

4.1.2.3. Hz. İsmail

Hz. İsmail, mesnevilerde Allah yolunda kurban edilmeye can u gönülden teslim oluşuyla konu edilir. Hz. İbrahim ve İsmail'le ilgili olan bu kıssa, Hz. Yakup ve Yusuf kıssasıyla ilişkilendirilmiştir. Her iki peygamber de canlarından çok sevdikleri evlatlarını kaybetme korkusuyla imtihan edilmiş ve her ikisi de sabır ve tevekkülle karşılık vermişlerdir.

Yahya mesnevisinde, 'Binbir Gece Masalları'nı hatırlatan bir kurguyla Yusuf'un dilinden İsmail kıssası aktarılır. Mesnevinin bu bölümünde Yusuf'u etkilemek isteyen Züleyha, sevdiğini bulmak için dünyayı dolaşan âşığın hikâyesini anlatır. Yusuf ise karşılık olarak Allah yoluna canını feda etmek isteyen İsmail'in hikâyesini aktarır. İsmail, kendisini kurban etmek yolunda vahiy yoluyla emir alan babasından, hiç tereddütsüz, bu emri uygulamasını ve asla kendisine acımamasını ister.

Halilullah'a İsmail ol dem

Didi ey efdal-i evlad-ı Âdem

Elümi ayagumu kıl mukayyed

Boğazlarken tokunam sana şayed

³³⁷ Hamdi, age., s. 79-80

*İderken ruh-ı paküm göke mir'aç
Vücudum bahri ta olmaya mevvac*

.....

*Hazer kıl eyleme ey zill-ı Yezdan
Nübüvvet ırzını hâk ile yeksan*

*Fakire gayet ile şefkatün var
Terahum eyleme ol demde zinhar*

(Yahya, 101-102)

4.1.2.4. Hz. İshak

Hz. İshak'la ilgili anlatılanlar Tevrat kaynaklıdır. Nahifi, Hamdi ve Yahya mesnevilerinde İshak peygamber Kitab-ı Mukaddes'te anlatıldığı üzere iki oğlundan birine nübüvveti devretmek istemesiyle konu edilir. Oğlu İys'i kendisine halef seçmek isteyen İshak'ı Yakup ve annesi yanıltmıştır.

4.1.2.5. Hz. Yakup

Hz. Yakup hikâyenin asıl kahramanlarından biridir ve aynı zamanda bir peygamber olarak Hz. Âdem'den itibaren sayılan silsilenin içinde de yer alır.

Nahifi, Hamdi, Yahya mesnevilerinde Hz. Yakup, doğumu, kardeşiyle olan rekabeti ve nübüvveti ele geçişi dolayısıyla İsrailî etkiler taşıyan bir epizot olarak işlenir.

Bu üç mesnevi dışında diğer eserlerde Hz. Yakup, İlahi imtihana sabır ve tevekkül gösteren bir peygamber olarak anılır.

4.1.2.6. Hz. Yusuf

Hz. Yusuf, mesnevilerin asıl konusu olduğu için, fiziki ve ruhi portresi ile oldukça ayrıntılı olarak işlenir. Bunun dışında bir peygamber olarak risalet görevini yerine getişi, tebliğ ve irşad faaliyetleri de mesnevilerde geniş yer bulur.

Ali mesnevisinde Yusuf Peygamber'in Allah katındaki değerini ifade etmek için şeceresi sayılmıştır.

Andan Kudüs meliki aydur bu melike

*Oşbu bizge layıkdur serverlikke
Seyyitlikke bizden Yusuf layık didi
Ben Yusuf'un kulıvan diyür imdi*

*Munung ulu dedesi İbrahim Halil
Oda attı anı Nemrud-ı câhil
Od içinde sakladı hem anı Celil
Halil için odı butsan kıldı imdi*

*Andan songra dahi ayıttı hem ol Celil
İbrahim Halil aydur eya Celil
Benim için oğlung kurban kılğı
Diledi sevdigingi diyur imdi*

*Yana pıçak İsmail'e kâr kılmadı
Hem Halil'e od yakın kelmedi
Yakup hergiz Tengriye âsi olmadı
Sizler dağı Tengriden korkung imdi*

(Ali, 87)

4.1.2.7. Hz. Süleyman

Hamdi mesnevisinde, Yusuf'un matemiyile gece gündüz âh edip ağlayan Yakup'a Cebrail, yeri göğü yakan "âh ü figanı"nın sebebini sorar. Yakup firaktan yakınır. O zaman Cebrail ona sabr-ı cemil tavsiye eder. Hikâyenin bu yerinde bir "hikâyet-i münasib" yer alır. Ebudderda, Hz. Süleyman'a dair bir kıssa rivayet etmiştir:

Oğlunu kaybeden Süleyman acı ile gece gündüz ağlamadadır. Ona ders vermek isteyen iki melek birbirinden davacı iki insan suretinde Süleyman'ın huzuruna çıkarlar. Biri ağlayarak diğerini şikâyet eder. Bin bir zahmetle ektiği ve ümitle beklediği ekinlerini müşteki olduğu adam ezip geçmiştir. Süleyman adama hesap sorar, adam, iddiayı doğrular; ancak ekin, ammeye has yol üzerine ekilmiştir. Bu yoldan geçmenin kaçınılmaz olduğunu söyler. Süleyman bu kez diğer adama "Ne için âm yola tohm ektin" der. O vakit

insan suretindeki melek, Süleyman'a dünyanın da ukbaya gidilen bir yol olduğunu hatırlatır.

*Ol melek dedi ya nebi 'ullah
Pes nedir sende bu girye vü âh*

*Anı bilmez misin ki bu dünya
Oldu râh-ı menazil-i ukba*

*Bunda ekdin çû tohm-ı hâsıl-ı cân
Ne için ağlarsın erdiyse ziyan*

*Bu ulu yolda her ki tohm ekdi
Hâsıl umdu veli ziyan çekdi*

(Hamdi,114)

4.1.2.8. Hz. Musa

Musa peygamber mesnevilerde peygamberler tarihine dair bir bölüm sunulduğu takdirde anılır.

Ali, Şeyyat Hamza, Sule Fakih, Nahifi mesnevilerinde Hz. Musa'nın ismi Yusuf'un kabrini Nil nehrinin ortasından bulup çıkarması olayı vasıtasıyla anılır. Söz konusu mesnevilerde Yusuf'un ölümünden sonra kabrinin bulunduğu bölge mamur olarak kalırken, Hak dine girmeyi reddettikleri için Yusuf'un terk ettiği Mısır, kıtlık ve sıkıntı içinde kalır. Bu durumda, Reyyan'ın teklifini kabul eden Yusuf'un oğulları, onu iki beldenin ortasında, Nil üzerinde bir adaya gömerler. Böylece iki belde de bolluk ve refah içinde olur. Gün gelip de Hz. Musa, İsrailoğullarıyla birlikte Mısır'dan ayrılmaya karar verdiğinde sular altında kalan adadan Yusuf'un na'sını çıkarır.

*İmdi dinle bundan sonra haberi
Eydeyim imdi Musa peygamberi*

*Çalap ana buyurdu eyitdi var
Yusufo ol su içinden bul çıkar*

*Yakup dapa Yusufi iletsen gerek
Tizirek sen bu işi itsen gerek*

(Şeyyat Hamza, 314)

4.1.2.9. Hz. Muhammed (S.A.V)

Hz. Muhammed (s.a.v), mesnevilerde öncelikle na't bölümlerinde anılır. Bu bölümlerde peygamberin hayatına dair önemli bazı bilgiler kısaca aktarılır. Ahir zaman peygamberi ve “iki cihan serveri” oluşu vurgulanır. Peygambere ait isim ve sıfatlar sayılır, mucizelerinden örnekler verilir. Bazı mesnevilerde üstün yaratılışı ahlak ve fazileti olduğu kadar, Yusuf peygamber hikâyesiyle bağlantı kurmak amacıyla “cemal” sıfatının tecellisiyle de ele alınır.

*Hüsnünden erer baha cihana
Maksut tapun cihan bahane*

*Ey şahid-i bezm-i leyl-i esra
Naline ferş arş-ı âlâ*

*Görmedi cihanda hazretine
Gerdun-ı hezar dide-i hemta*

*Sen bedr-i tamam kimse görmez
Gözlerde eğerçi var bu sevda*

(Hamdi, 41)

Gubari mesnevisinde na't bölümünün hemen ardından peygamberin “*şakk-ı kamer*” mucizesine dair müstakil bir bölüm sunulur.³³⁸

*Mihr ü meh ortasında ol engüşt
Hayil oldu çü mihre virdi püşt*

*Bir elif yazdı mehde ol barmak
Ol elif itdi kurs-ı mahı şak*

³³⁸ Hasan Aktaş, Abdurrahman Gubari Yusuf u Züleyha, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum-2006 s.59-60

(Gubari, 60)

Hz. Peygamber' in *miraç* hadisesi de mesnevilerde geniş olarak yer bulmaktadır.

Didi Cibril eya sultan-ı irfan

Buyur arş-ı berini eyle seyran

Senün Hak rifatün itdi ziyade

Görüp didarını iriş murada

Burak-ı nur ol nurun alâ-nur

Burakı izidiür ayine-i hur

Nesim-i subh gibi yola irdi

Heman dem Mescid-i Aksâya irdi

İmam oldı cünud-ı enbiyaya

Güruh-ı evliya vü asfiyaya

Sehab-ı rahmet oldı göğe ağdı

Hakun ihsanı bârân gibi yağdı

(Yahya,8)

Şeyyat Hamza'nın mesnevisinde hikâyenin arasına sepilen nüktelerden birinde, Hz. Peygamber'e dair bir rivayet kaynak belirtmeksizin sunulur. Buna göre, kıyamet gününde Cebrail Aleyhisselam, cehennem üzerinden uçar ve helâk olan kâfirler güruhu içinde bir grup insan görür ki, bunların tüm vücutları ateşte kavrulurken secde yerleri olan yüzlerine ateş değmemektedir. Cebrail, bunlara hallerinin sebebini sorar. Onlar da peygamber ümmetinden günahkârlar topluluğu olduklarını beyan ederler ve Cebrail'den hallerini Rasulullah'a arz etmesini isterler. Cebrail'den durumu öğrenen Hz. Peygamber, onların affi için münacat eder, şefaet kılar. O zaman, bu topluluk, bir suda yıkanarak vücutlarındaki yanıklardan ve cehennemin kirinden arınırlar, sadece alınlarında bir nişan alır. Bu halde cennete girdiklerinde birçok nimete nail olmalarına rağmen mutlu olamazlar; zira alınlarındaki cehennem izi tüm cennet halkının onlardan kaçmasına sebep

olmaktadır. Topluluk hallerini Peygamber'e arz eder. Alınlarındaki işaret kaybolur. O zaman tam anlamıyla mağfur olarak peygambere salavat getirirler.³³⁹

Hz. Peygamberin şefaatinin tüm müminler için kurtuluş vesilesi olduğu mesnevilerin tamamında anılır.

Liva 'ül- hamdidür şem-i hidayet

Olupdur bayrağı nur-ı şefa'at

(Yahya, 5)

Şeyyat Hamza ve Nahifi mesnevisi gibi meclislerde okunması için yazılan hikâyelerde her vesile ile okuyucu salavat getirmeye davet edilir.

Zeliha'yı kurtardı Tanrı hüman

Vir salavat Mustafa'ya ve's-selam

(Nahifi, b 837)

Dinle imdi Yusuf'ı diyem yine

Vir salavat enbiyanun ruhına

(Nahifi, 36)

4.1.3. Melekler

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde 'melek' motifi pek çok yerde işlenmiştir. Hikâyenin yardımcı kahramanlarından biri olarak yer alan Cebrail(A.S) ve Yahya mesnevisinde Cebrail'le diyaloglarına şahit olunan Azrail(A.S) hariç tutulursa genel anlamda melekler mesnevilerde Yusuf'un kuyuya atıldığı sahnede görünürler.

Masum bir çocuk olarak Yusuf'un uğradığı bu zulüm semavat katında meleklerin acı dolu feryatlarıyla karşılaşır. Tüm gökler onların "nâle vü feryat"larıyla dolmuştur. Bu durumda Allah Cebrail'e Yusuf'un imdadına yetişmesini emreder.³⁴⁰

O andan itibaren melekler kuyunun başından ayrılmazlar. Tüm mesnevilerde, Âd kuyusu civarına yaklaşan tüccar Malik'in, kuyu etrafında uçuşan tuhaf kuşların halinden şüphelenerek rüyada gördüğü anın geldiğini hissettiği anlatılır. Yusuf kuyudan çıkarılana dek kuş suretinde melekler kuyuyu tavaf edip durmaktadırlar.

Hava yüzinde nice murg-ı tayyar

Tavaf eylerdi çâhı kabe-kirdar

³³⁹ Ş. Hamza, s 257-261

³⁴⁰ Hamdi, age., 88

Sema' u raks edip girdap gibi

Turı geldi yerinden ab gibi

(Yahya,42)

Hamdi mesnevisinde, Yakup oğlu için ağlayıp inlediğinde göklerde meleklerde onun acısına iştirak edip ağlaşırlar.

İnledi anın ile çarh-ı felek

Ağladı görüp anı cümle melek

(Hamdi, 112)

Yakup'a Yusuf'un gömleğini ulaştırmak üzere Kenan'a gelen Beşir, orada Yakup'un yıllar önce ayırdığı anasına kavuşur. Yıllarca oğlunun acısıyla çile dolduran yaşlı ana ve gurbet ellerde yapayalnız ömür geçiren oğul buluşması da öyle acı bir sahnedir ki gökteki melekler ağlaşır.

Şol kadar ağladılar ol ikisi

Gökteki feriştelere tuttu yası

(S. Fakih, 459)

Kavuşma anındaki sevinci paylaşan da yine meleklerdir. Yakup'un kafilisi Mısır'a yaklaşınca yollarını bekleyen Yusuf ve adamlarıyla karşılaşır. Baba oğlun buluşma sahnesinde yerle gök arası melek ve insanların ağlaşmalarıyla çınlar.

Yer ü gök arası melek doldu

Cümlesi bu visale şâd oldu

Cümle mahzun idi firakın için

Ağlaşırlardı iştîyakın için

(Hamdi, 427)

4.1.4. İman ve İtikada Dair Bahisler

4.1.4. 1. İman- Küfür

Mesnevilerde en çok karşılaşılan dini tema, “iman-küfür” çatışması; bu çatışmada Yusuf'un üstlendiği “tebliğ- irşat” rolü ve buna bağlı olarak işlenen “hidayet” motifidir.

Mesnevilerde, Yusuf, her zaman ahalisi putperest olan topluluklarla ve kâfir olan insanlarla karşılaşmaktadır. O, Allah'ın elçisi; peygamberî bir mucize olan 'Cemalullah'ın tecellisini güzelliğiyle yansıtan seçkin bir kulu olduğu için küfrün karşısında güçlü bir odak oluşturur. Onu gören insanlar karşılarında sıradan birinin olmadığını, bir mucizenin gerçekleştiğini kolaylıkla hissedebilirler.

4.1.4. 2. Tebliğ- İrşad

Bir peygamber olarak Yusuf'un misyonu tebliğ ve irşattır. Mesnevilerde çeşitli vesilelerle Yusuf'un bu görevi ifa edişi işlenir. İrşat misyonunu üstlenen peygamberlere Allah katından mucizelerle destek verilmiştir. Yusuf peygamberin sahip olduğu iki önemli mucize vardır: Güzelliği ve rüya tabiri başta olmak üzere ilme vukufu.

Yusuf'un kuyuya atılmasıyla başlayan ve ilerleyen yıllar içinde belirginleşen risalet süreci toplulukları ve fertleri etkilemektedir. Topluluk halinde putperestliği terk edip Allah'a iman etme motifi hikâyede önemli bir yer tutmaktadır. Topluluk halinde imana davet edilen ve ilahi ikaza mazhar olan toplumlar: kervan halkı, kervanın güzergâhı üzerinde olan Nablus, Bisan, Askalan halkları, Yusuf'a hediye edilen yüz cariyeye, zindandaki mahkûmlar, Mısır halkıdır.

Yusuf'un Tebliğine Muhatap Olan Topluluklar

1. Yusuf, evvela kendisini kuyudan çıkararak kervan üzerinde etkili olur. Onu kuyudan çıkararak kervan halkı bir melekle karşılaştıklarını zanneder.

2. Kervanla beraber yol alan Yusuf'un karşılaştığı memleketlerin halkları, kayıtsız kalamadıkları bu güzelliğin etkisine girer. İlahi güzelliği çağrıştıran siması bazıları için iman vesilesi olurken bazıları da küfre düşürür.

Nablus halkı onun güzelliğinden feyz alarak imana gelir, putlarını ateşe atar.

Yusuf'un nuruna çün baktılar

Cümle asnamı nara yakdılar

(Hamdi, 157)

Bisan halkı da onun güzelliğiyle büyülenir, ancak bu durum onların putperestlik özelliklerini ortaya çıkarır. Yusuf simalı putlar yapıp ona taparlar.

Şekl-i Yusuf'da ol cemaat-ı dall

Bir murassa sanem düzüp derhal

*Taptılar nice bin yıl ol saneme
Eylediler hılaḫ her ümeme*

*Hüsn-i Yusuf'la Sâni-i müteaal
Bazı verdi hidaye bazı dalal
(Hamdi,158)*

3. Yusuf, Mısır'da karşılaştığı topluluklar ve fertler üzerinde de etkili olur. Yusuf'un etkisiyle toplu olarak iman eden ilk grup, Yusuf'a Züleyha tarafından hediye edilen yüz cariyedir. Züleyha'nın emellerine hizmet etmek üzere hareket eden cariyeler, Yusuf'un güzelliği karşısında olağanüstü bir çekim alanına girdiklerini fark ederler. Yusuf, onlara iman telkin edince de kızlar, büyük bir teslimiyet ve cezbe ile İlahi aşka gönül verip Yusuf'un etrafında bir zikir halkası oluştururlar.

*Açup lutfu yüzini Yusuf ol hin
Peresterana iman itti telkin*

*Didi malum idün Allah birdir
Aziz ü lâ yezâl ü Muktedirdir*

.....

*Nihal-i taze gibi ol kenizân
Gelüp doğrudılar imana ol ân*

*Zülal-i din ile olup mutahhar
Yudılar şirki çirkini güzeller*

*Zuhur itti nebinün mucizati
Yabana attılar Lât ü Menâti*

(T. Yahya, 121)

4. Yusuf'un risalet görevini etkin olarak ifa ettiği ilk mekân zindandır. Zindandaki mahkûmlar Yusuf sayesinde hidayete erer. Zindan halkının alışık olmadığı üstün bir havası vardır. Güzelliği, maneviyatı, ilmi, ahlâkı ve iyiliğiyle zindan halkını bir anda

kendine bağlar. O andan itibaren zindandakilerin hastalıklarına şifa, dertlerine deva, gönüllerine sevinç, hallerine güzellik ve nihayet kalplerine iman hâsıl olmuştur.

Zindandaki mahkumları

Cümle tabir idüb menâmların

Keşf iderdi hafl meramların

Hasta olsa biri iderdi duâ

Hak Teâlâ virürdi ana şifâ

Bildiler Hazrete takarrubi var

Nefs-i pâki kâşifü'l-esrâr

Bildiler tavrını tarikatini

Bildiler şercini şeriatini

Oldılar cümle tâlib-i İslâm

İtdi telkin o kavme dîni tamâm

Geldiler sıdk ile hep İslam'a

Pes bir evde kaçan yanar bir şem

Nur olur hep ol evde olan cem

(Gubari, 184)

5. Mısır halkı da Yusuf'un idaresi altında hidayete erer. Bir idareci olarak üstün yetenekleri ve adil tavrı Mısır halkını etkilemiştir. Bilhassa kıtlık yıllarında Yusuf'un sayesinde açlıktan kurtulan Mısır'lılar ona karşı tam bir teslimiyet içine girerler. Bazı mesnevilerde halk, mal varlığını tüketince Yusuf'tan oğullarını ve nihayet kendilerini kulluğa kabul etmesini ister. Yusuf, onları azad eder, dualarını alır. Tüm halk onun bu davranışı sebebiyle imana erer.³⁴¹

Hamdi'nin mesnevisinde Yusuf, iman etmelerini şart koşarak onları azad eder.

³⁴¹ Darir, age., 234

Kail olup bu şarta pir ü cüvan

Doldı Mısır'a hidayet-i iman

(Hamdi,401)

Yusuf'un çocukluk düşünün gerçekleştiği ve babasına kavuştuğu sahneden sonra toparlanıp tamamlanan ve Yusuf'un ölümüne kısaca değinen mesneviler içinde S. Fakih'in mesnevisi bu son faslı ayrıntılı işleyen tek eserdir. Babasının ölümünden sonra dünya kaydından kurtulmak isteyen Yusuf'a, Cebrail, kendisine kırk yıl daha ömür yazıldığını, bu süreyi tebliğ ve irşatla geçirmesi gerektiğini söyler.

Mısır halkını okı doğru yola

Uymayanun canına eyle bela

Mısır halkını Müslüman eylegil

Kilseleri yıkup viran eylegil

(S. Fakih,490)

Yusuf, Mısır halkını hak dine davet eder. Yusuf'un insanları din değiştirmeye ikna etmesi kâfirler topluluğunu kızdırır. Melik Reyyan'a ulaşan şikâyetler üzerine Reyyan, Yusuf'tan tebliğ faaliyetini durdurmasını ister. Yusuf, tebliğ ve irşad görevinin kendisine Allah tarafından emredildiğini ve bu emre uyacağını beyan ederek kendisine inananları toparlayıp Mısır'ı terk eder. Nil kıyısında bir bölgeye yerleşir ve yeni bir şehir kurar. Yusuf, buraya Kâbe gibi bir bina yapar ve bölgeyi "harameyn" ilan eder. Yusuf'un bereketiyle bu şehir bolluk ve refahla mamur olur. Tüm inanlar bölgede toplanmaya başlar, şehir büyür ve güçlenir, şöhreti Mısır'ı yayılır.

İki burç yapar Yusuf anda yine

Harameyn ad korlar ol ikisine

Az zaman geçti kim ol şar yapılır

Yusuf'un şehri bu kez kayyum olur

İşiden mümin kamu anda gelir

Özlerine her biri makam kılur

*Mısır halkı kamu anı söyleşir
Melik Reyryan dahi hem işidür*

(S. Fakih, 494)

Mısır ise Yusuf'un uğur ve bereketini kaybetmiş, yoksullaşmaya başlamıştır. Halk, eski saadetlerini kaybettiklerini anlar. Reyryan da pişmandır. Reyryan, bu şehri görmek istediğini beyan eden bir mektup yazıp Yusuf'a gönderir. Yusuf bölgenin "harameyn" olduğunu kâfirlerin giremeyeceğini söyler. Yusuf'un kaybının ardından huzur ve mutluluğunu kaybeden Reyryan, putperestliğin kendisini tatmin etmediğini anlar. Putları kırıp imana erer.

2. Yusuf'un Tebliğiyle Hidayete Eren Kişiler:

Mesnevilerde, Bâziga, Malik, Züleyha ve Şah Reyryan fert olarak küfrü terk ederek imana erer.

1. Bâziga, pazaryerinde gördüğü Yusuf'un güzelliğinin sıradan bir şey olmadığını derhal anlar ve Yusuf'a güzelliğin yaratıcısı ile ilgili sorular sorar. Yusuf da ona Allah'ın "Sâni" vasfını anlatır ve onu imana davet eder. Baziga hidâyete erdikten sonra eski şatafatlı hayatını terk ederek, fakirliği tercih eder ve kendini ibadete verir.³⁴²

2. Yusuf'u Aziz'e sattıktan sonra onun aslını öğrenen Malik, yaptığına pişman olup gözyaşı döker. Yusuf ona hakkı tavsiye eder. İmana gelen Malik'in kalbi aydınlanır; ömrü hayır ve bereketle dolar.

*Kâfir iken o dem ol ehl-i temiz
Etti bunca haramdan perhiz*

(Hamdi, 256)

3. Hükümdar Reyryan da imana erince hissettiği köpek açlığı kaybolur. Mesnevilerde Reyryan'ın Yusuf'la karşılaştığı ilk andan itibaren onun etki alanına girdiği ve Yusuf'un ülkeyi yönetmekteki başarısı kadar maneviyatının gücüne de hayranlık duyduğu görülür. Onun teslimiyetinde kendisi ve halkı için en doğru hal içinde olmanın verdiği manevi tatmin vardır.

4. Gubari mesnevisinde, Züleyha, Yusuf'u "deyr"de gördüğü bir suret şeklinde tanır ve onu put edinir. Aşk Züleyha'da öncelikle putperestlik tavrını pekiştirir:

Bütüm oldı o suret-i ziba

³⁴² Hamdi, age.,262

Bütperest oldum ana subh u mea

*İstemez gönlüm illa deyr ister
Deyrde ol nigarı seyr ister*

*Gitmezem seyre illa ol deyre
Varmam illa o sureti seyre*

(Gubari,121)

Züleyha'nın putperestliğiyle sadece maddi aşkı tanınması simetrik bir yapı arz etmektedir. Yusuf'un telkinlerine ve nasihatlere kapalıdır; yalnızca maddi aşka ve arzularına yönelmiştir.

Züleyha, iman ettikten sonra putunu kırar ve tamamen Allah'a yönelir. Bu onun için tüm saadetin başlangıç noktasıdır. O andan sonra Yusuf'la kavuşmasına bir engel kalmaz ve sadece maddi aşka değil, aynı zamanda ilahi aşka uzanan bir yol bulur.

5. Yalnızca Sula Fakih mesnevisinde yer alan bir epizotta zindanda rüyalarını yorduğu iki gençten birisi olan Şarab-dâr Yusuf'un telkiniyle imana erer. Tüm mesnevilerde yer alan “zindandaki gençler” motifi bu mesnevide farklı bir açıdan ele alınır. Zindana atılan iki genç, Hükümdar'a karşı düzenlenen bir suikastın zanlılarıdır. Saki, başlangıçta katıldığı bu karşı hareketten sonradan caymıştır. Zindanda da pişmanlığı onu tevbekar olaya yöneltir. Yusuf'a bağlanır ve hidayete erer. Oysa ikinci zanlı olan “habbaz” iman telkinine olumlu yaklaşmaz. Bir nefis muhasebesinden yana değildir. İki gencin kaderleri seçtikleri yol doğrultusunda şekillenir.

*Şarâb-dâr anı işidür gör kim n'ider
Tapu kıldı Yusuf'a ikrâm ider*

*Didi Yusuf'a ki ey sevgülü cân
Bize öğretgil götürelüm imân*

*Yusuf'anda ana hoş telkin virür
Küfr terk idüp arı dine girür*

Zindân içinde halâyık çoğıdı

Kamusu kâfir Müslüman yogıdı

*Çün ahvâli dahı bunlar görür
Geldi bunlar dahı imâna girür*

*Yusuf öninde kamu oldu mü'min
Kâfir ol habbâzıdı ancak hemin*

*Habbâz anda Tanrıyı birlemedi
Bunlara uyup imâna gelmedi*

(Fakih,265)

4.1.4.3. Şeriat ve ibadetler

4.1.4.3.1. Hz.İbrahim'in şeriatı

Yakub ve Yusuf peygamberler Hz. İbrahim'in getirdiği "suhuf" a bağlı olarak ve onun bildirdiği din üzere amel etmektedirler. Hikâyenin içinde geçen takım olaylarda bu dinin hükümleriyle ilgili bazı bilgiler görülebilir.

Yakub, dayısının iki kızıyla birden evlenir. O zamanki şeriatte bir adam iki kız kardeşe evlenebilirmiş.

"Hırsız mal sahibine köle olur". Bu hüküm gereği, halası İnas, kemerinin çalındığı bahanesiyle Yusuf'u; Yusuf da mücevherli tasım çalındığı iddiası ile Bünyamin'i yanında alıkoyar.

Yusuf, Dîn-i Halil üzere namaz kılıp ibadet eder. Babası Yakub, ağabeyleriyle kıra giderken Yusuf'a Suhuf-ı İbrahim'i verir.

Yusuf, Züleyha ile İbrahim dini üzere evlenir.

4.1.4. 3.2. Günahlar ve Tevbe

Günahlar ve tevbekâr olma, hikâyenin bir peygamber kıssası olmasından kaynaklanan dini karakteri dolayısıyla tüm mesnevilerde sıklıkla işlenen bir motiftir.

1. Zina

Nefis–şeytan kışkacında insan, kolaylıkla zaaflarına yenilir. Meseleye bu açıdan bakınca Züleyha'nın içine düştüğü durum Tevrat kaynaklı metinlerde olduğu gibi ağır bir dille suçlanmaz, beşeri bir zaaf olarak nitelendirilir.

*Sultan eydür ya Zeliha gam değül
Günah itmeyen kişi âdem değül*

*Âdem oğlanı günah itse gerek
Sonra girü tevbe eylese gerek*

*Sen dahi tevbe edesin işine
İşbu işler gelesiydi başına*

*Hiç utanma didi sultan Zelha'ya
Kimdir ol kim dedi günah itmeye*

(S. Fakih, 225)

Aynı zaaf, bir peygamber olmasına rağmen, Yusuf için de bir tehdit oluşturmaktadır. Mesnevilerin çoğunda Züleyha'nın ısrarlı davetiyle bir anlık zaafa kapılarak bocaladığı işlenmektedir. Allah tarafından özel olarak korunan peygamber, Ali, Fakih, Nahifi, Darir mesnevilerinde maddi burhanlarla Hamdi, Gubari, Kemal Paşazade mesnevilerinde manen ikaz edilerek tevbeye yöneltilir.

*Femen ya'mel cezasını tamuda
Kim zina kılırsa ol gerek düşe oda*

*Çün bu sözi eşidür anda yine
Tevbe kalur ol işe döne döne*

(Ş. Hamza, 52)

Mucizevî bir şekilde bebeğin tanıklığıyla sonuçlanan olaydan sonra hâlâ ısrarını sürdüren Züleyha'ya Kıtıfır'den sonra Yusuf da tevbekâr olmasını öğütler. Ancak Züleyha âşk derdiyle öylesine boğulmuştur ki hatalarını göremez.

*Yusuf eder sen dahi gördün mü anı
Nice söyledi ol genç oğlanı*

Tanıklık verdirdi Hak Tanrı anı

Dahi tevbe kılmadın mı sini

Zelha ider nice tevbe kılayım

Aşk ile boğdun canım al öleyim

(Ş. Hamza, b. 221-223)

2. İftira

Kardeşlerin kurda, Züleyha'nın da Yusuf'a iftira etmesi tüm mesnevilerde anılan günahlardandır.

Yusuf hakkında anlattıklarına inanmayan babalarını ikna etmek ve üzerlerindeki şaibeyi bu şekilde kaldırmak isteyen kardeşler anlattıkları hikâyeyi inandırıcı kılmak için bir kurt yakalayıp ağzına kan bulaştırırlar. Böylesi bir töhmet altında kalan kurt ağlar ve Allah'ın izniyle dile gelerek masumiyetini beyan eder. Kendisine atılan iftiradan dolayı Yakup oğullarını Allah'a havale eder.

Yusuf'a atılan iftira ise mesnevilerde üzerinde durulan en büyük günahdır. Yusuf'a yöneltilen bu iddia, onun namus ve haysiyetini ayaklar altına aldığı gibi iyilik gördüğü efendisine hıyanet etmek gibi ağır bir suçlamayı da taşımaktadır. Masumiyeti mucizevî bir şekilde ilan edildiği halde bu suçlama Yusuf'u zindanı dileyecek kadar bunaltmıştır.

Fakih mesnevisinde, iftira ettiği anlaşılan Züleyha'yı Sultan ağır şekilde cezalandırmış, tüm mal varlığına el koyarak onu saraydan uzaklaştırmıştır.

3. Gıybet/dedikodu

Züleyha'nın dedikodusunu yapan Mısır'lı asilzade kadınlar kınadıkları duruma düşerler. Gıybet eden bu kadınlar değerlerini savunmada samimi değildir. Bu samimiyetsizliği sezen Züleyha onları bir nevi tuzağa düşürür.

Söylediler kelam-ı beyhude

Bu yaraşur hasud-ı bi-suda

Sözleri anlarun hasedden idi

Sanmanız ol cemali reddeden idi

Yusuf'un hüsnünü bilürler idi

Görmeğe arzu kılurlar idi

(Gubari,170)

Kavlaştılar Zelha'yı anlar kamu

Bes bize ibret yeter bu iş amu

Ol kişi kim halkı gıybet eyleye

Ayruk zrün söyleye ya kavlaya

Lâcerem gıybet kılan müzdün yıkar

Ol yuyunur yazuklarından çıkar

Söylemekten gıybet diliniz saklanız

Yohsa müzdün yazuğa döner anlanuz

(Ş. Hamza, 55)

4. Zulüm ve haksızlık

Yusuf'u kuyudan çıkararak kervanbaşı ağabeylerinin onun hakkındaki "kaçış" iddialarına inanarak başına bir muhafız diker. Annesinin mezarı civarından geçerken kervandan ayrılıp annesiyle vedalaşmak isteyen Yusuf'un niyetini yanlış anlayan muhafız Eflah, onu acımasızca döver. Bu olay üzerine fırtına kopar ve kervan halkını korkutur. O zaman, Mâlik, kervanda bir günah işlendiğini düşünür.

Var ise siz bir büyük suç itdiniz

Tevbe itsün her kişi kim n'itdiniz

(Nahifi,196)

5. Enaniyet

Yusuf, güzelliğiyle gurura kapılmış, köle olarak satılsa pahasının dünyalar edeceğini düşünmüştür. Böylesi bir enaniyete kapılması hoş görülmemiş, kardeşleri tarafından 18 pul/akçe gibi düşük bir bedel karşılığı satılmıştır.

Bazı mesnevilerde kervan halkının ve uğradıkları tüm şehir ahalisinin güzelliğine hayran olmaları sebebiyle enaniyete kapılan Yusuf'a ders olması için Aris halkını karşısına çıkmıştır. Aris şehrine gelen Yusuf'un hisleri mesnevide adeta bir 'iç monolog' tekniğiyle şu şekilde sunmuştur.

*Geldi şehir-i Arişe çünkü o mâh
Vesvese düşdü kalbine nâgâh*

*Ki bu şehrin de halkı pîr ü cüvan
Göricek hüsnümü olur hayran*

*Cümle kişverde ber –güzide benem
Sadef –i aleme feride benem*

*Galiba bu hezar – dide felek
Görmedi bana benzer ins ü melek*

(Hamdi, 161-162)

4.1.4.3.3. Dua-Beddua

Hikâyede “dua” olayların düğüm noktalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa beklenmeyen durumlarda, istenilmeyen bir mecraya akan olayların aniden yön değiştirmesinde duaların rolü büyüktür. Hikâyede en sıkışık anlarda, en kritik yol ayrımalarında, dua, ansızın açılan bir kapı gibi olayları istenilen mecraya oturtur. Çeşitli olağanüstü durumlara sebep olur.

1. Yakub'un Duaları

1.Yusuf babasından kendisine özel bir asanın Hak katından getirilmesi için dua ister.

*Dua ittürdi pire ol semen-ber
Asa göndüre Hak ana beraber*

*İdince bu duaya pir güftar
İrişti saatinde peyk-i cebbar*

*Kabul itmiş ol demde Hak duayı
Getürmüş bir zebercetten asayı*

(Şerifi, 27)

2. Yusuf'un ağabeylerinin bir kurt yakalayıp babalarına "Yusuf'u bu yedi" diye getirmeleri üzerine Hz. Yakub dua eder. Duasının feyziyle kurt dile gelip konuşur. Kendisine atılan iftiradan dolayı beddua eder.

*Bana bühtan iftira itti bular
N'itdilerse Hak katında bulalar
(Nahifi, 183)*

3. Yusuf'a kavuşmak belki de hayatının en büyük emeliyken Yakup'un tüm mesnevilerde yer alan münacatı onun için değildir. O, bu düşkünlüğün ind-i ilahide hoş karşılanmadığını sezmiş ve münacatında tevbe ederek, Allah'tan yalnız sabır dilemiştir.

*Der idi cûşa gelse gam nâ-gâh
Hasbiyallah la ilahe sivah*

*Tutdı sabr u karar üzre karar
Gözledi kim ne olsa ahiri kâr*

*Ahd etti ki bulduğunca hayat
Yusuf'u anıp etmeye harekât*

*Gece gündüz geçirdi taat ile
Halkdan uzlet ü feragat ile*

(Hamdi, 115)

4. Oğlu Bünyamin'i de yitirdiği anda Hakk'a münacat edip artık çok ağır gelen sabır imtihanında Allah'tan yardım dilemiştir.

*Yakup eydür bana derman eylegil
Rahmetünden yine ihsan eylegil*

*İlerü derdüm biridi şimdi üç
Hak çalabım işüm âsân eylegil*

*İbn-i Yamin ile Yusuf yüzini
Gösteriben beni şâdân eylegil*

*Kaygu tonun giye giye eridüm
İşbu tondan beni uryan eylegil
(S. Fakih,431)*

2. Yusuf'un duaları:

1. Yusuf kuyuda uğradığı haksızlığın ve maruz kaldığı şiddetin dehşetiyle Allah'a yönelir. Gubari mesnevisinde onun kuyuda Allah'tan yardım dilediği işlenmiştir. Diğer mesnevilerde ise Allah'ın yardımı Cebrail aracılığıyla daha o kuyunun zeminine düşmeden ulaşır.

*Bu nuhuset beni helak itdi
Çâh-ı mihnet içinde hâk itdi*

*Etmedüm ben hod iktirân-ı Zühal
Neden oldı bana bu denlü halel*

*Yâ İlâhî dönen felekler için
Anda tesbîh iden melekler için*

*Dahi şol kevkeb-i saâdet için
Encüm-i eve burc-ı izzet için*

*Ehl-i câhun katunda nâzı için
Ehl-i çâhun dem-i niyazı için*

*Tâliüm dür idüb nuhüsetden
Beni kurtar bu çâh-ı mihnetden*

*Tali-i nahsuma saâdet vir
Bu hazız içre koma rifat vir*

(Gubari, 92)

2. Züleyha'nın ve Mısır'lı kadınların baskısından bunalan Yusuf Allah'a yönelir ve "zindan bu kadınların beni sevk ettikleri şeyden hayırlıdır" diye dua eder. Bu dua onu kadınların baskısından kurtarır ancak temennisi üzere zindana düşürür. Mesnevilerde bu şekilde dua etmeseydi zindana düşmeyeceği vurgulanır.

3. Zindanda bunalan Yusuf, Hakk'a yönelir. Dualarını kabul eden Allah ona gizli ilimlerin sembolü olan bir inci gönderir.

*Yusuf anda gurbetini fikri der
Biraz ağlar döndi yine şükr ider*

*Didi ya Rabbi meded eyle bana
Kaldım ayakda yönüm döndürdüm sana*

*Ağlayuban anda zarı eyledi
Hak Teala Cebrail'e emr eyledi*

*Sen selâm eyle Yusuf'a söylegil
Bir nasib virdim anı şâd eylegil*

(Nahifi,248)

4. Yusuf zindana bambaşka bir hava getirir. Onun varlığı mahkumlar için maddi ve manevi kurtuluşlarına vesile olan ilahi lütuftur.

*Kamu bimar-ı zindana şifası
Duasından irişürdi safası*

(Şerifi,45 791)

5. Tüccar Malik Yusuf'un asıl hüviyetini onu sattıktan sonra öğrenir. Büyük bir pişmanlık duyar ve ondan af diler. Yusuf onu affeder ve dua talebini de çevirmez. O yaşına kadar bir evlat sahibi olamayan Malik, Yusuf'un duası bereketiyle kırk oğul sahibi olur.

6. S. Fakih ve Nahifi mesnevilerinde Nil'in sultanı olan balık da Yusuf'tan dua ister. Yusuf'un duası sayesinde iki evladı olur. Evlatlarından biri Yunus peygamberi, diğeri Hz. Süleyman'ın yüzüğünü yutan balıklardır.

7. Fakih mesnevisinde kardeşi Bünyamin'den babasının ve kızkardeşinin ayrılık acısıyla çektikleri acıyı etraflıca öğrenir. Kendisi için çekilen acıların ve gözyaşlarının dinmesi için Allah'a yalvarır.

*Meded eyle ey hüdaya bi-nazir
Bakmagıl sen kullarının günahına*

*İrgüre Yakup atama ölmedin
Beni görüp kaygu teninden yuya*

*İnayet senden sana yalvardım
Bunları irgüresün hasretine*

*Sen cömertsin kullara lutfun delim
Lutf u ihsan idesün ben miskine*

(S. Fakih,393)

3. Züleyha'nın Duası

1. Yusuf'la evlendiğini zanneden Züleyha'nın Kıtıfir'le karşılaşması tüm mesnevilerde trajik bir sahneyle canlandırılır. Yaşanan ilk sarsıntının ardından kendine gelmeye çalışan Züleyha çaresizlik içinde Allah'a yalvarır. Kıtıfir'i kendisinden uzak tutmasını ondan diler. Bu duası kabul olur.

*Tanrın için beni esirge felek
Cevr-i dilinden et dilimi dilek*

*Vermesin hâre gül gibi etegim
Olmasın hâr nasibi sîb-enegim*

*Elime vermedi çün ol yari
Elim ağyara vermesin bari*

(Hamdi,231)

2. Züleyha, Yusuf'a kavuşma yolunda tüm ümitlerini yitirdiği, gençliğini ve malını tükettiği en çaresiz anında putperest inancından sıyrılır. Tevbe ederek Hakk'a

sığıdır. Tüm günahlarının bedelini ödeyerek samimi bir ihlâsla ilahi dergâha münacat eden Züleyha geri çevrilmez. Umduğuna nail olur.

*Bu kez ümidini hakka bağladı
Tanrı cövmerrdir ana lutf eyledi*

*Gör nice virür ana maksudını
Çünkü yad itdi ol mabudını
(S. Fakih, 326)*

3. Dadının Bedduası

Yakup, Yusuf'u emzirsin diye satın aldığı cariye'nin oğlunu satar. Yüreği yanan anne Yakup'a beddua eder.

*Nûr-ı didemden eyledi beni dur
Kalmışam hasret ile ben mehcur*

*Kıl anı dahi sevdiğinden dur
Ağlamaktan gözinde kalmaya nur
(Hamdi, 100)*

4.1.4.4. Nefisle Mücadele

Nefis, kötülüğü emreden, insanları dünyevi isteklere meylettiren ve her insanın özünde varolan bir güçtür. Nefsine uyan kişi fark etmeden Allah'tan uzaklaşmaktadır.

Mesnevilerde “nefs-i emmare”nin ‘aldatıcı’ oluşu vurgulanır. Nefs-i emare seviyesinde duran kişi, büyük bir aldanış içindedir ve kendisinin de içinde boğulduğu yalana gömülmüş durumdadır. Yakup'un oğulları o yüzden babalarına hiç çekinmeden yalan söylemişlerdir. Babaları ise bu yalanın nefsin aldatmacalarından olduğunu yüzlerine vurmuştur:

“Ve üzerine yalandan kan (sürülmüş) olan gömleğini getirdiler. "Hayır" dedi. Nefsiniz, sizi yanıltıp (böyle) bir işe sürüklemiştir. Bundan sonra (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin bu düzüp-uydurduklarınıza karşı (Kendisi'nden) yardım istenecek olan Allah'tır.”³⁴³

³⁴³ Yusuf, 18

Hamdi mesnevisinde, Yakup'un oğulları, gömlekte dış izi görmediği için yalanlarını inandırıcı bulmayan babalarına panik içinde bir yalan daha uydurup Yusuf'u haramilerin öldürdüğünü söylerler. Yakup da oğullarına nefislerinin kendisini aldattığını ihtar eder.

Belik nefse itaat eylediniz

Kimbilir ne şenaat eylediniz

Nefs-i emare mar-ı pür-semdir

Emrini tutmaz ol ki Âdemdir

Âdemin nefsi oldem ola nefis

Olmaya kişver-i vücuda reis

(Hamdi,109)

Burada zehirli yılanı benzeten nefis-i emare, mesnevinin bir başka yerinde kurda benzetilerek “gürg-i nefis” olarak adlandırılmaktadır.³⁴⁴

Yusuf'a yaptıkları zulmü onlara hoş gösteren “nefs-i emare” dir. Ancak, bazen de yaptıklarına pişman olup utanç duyarlar. Nefislerini kıyananların mertebesi olan “nefs-i levvame” ye geçiş yaparlar. Ancak, ‘nefs-i levvame’ makamı kararsızdır. Çok çabuk tekrar eski hallerine rücu ederler.

Yusuf da nefsinden diye şikayet etmektedir.

*“Yusuf: "Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" dedi”.*³⁴⁵

Yusuf'un nefsini “nefs-i mutmain” makamına yükselten onun sabrıdır. Zira uğradığı zulüm ve haksızlıklara sabrettiği gibi önüne serilen tüm dünya nimetlerinden de yüz çevirerek zindanı tercih etmiş, harama düşmemek yolunda da sabretmiştir.

³⁴⁴ Hamdi, age.,119

³⁴⁵ Yusuf, 53

4.2. Metinde Anlam Katmanları Oluşturan Sembolik Motifler

4.2.1. Kuyu

Yusuf'un kardeşleri tarafından kardeşleri tarafından atıldığı kuyu, hikâyede hacim olarak az yer işgal etse de, Yusuf'un hayatında bir dönüm noktasını teşkil etmesi ve pek çok duygunun sembolik ifadesi olması sebebiyle mesnevilerin en dikkat çeken motiflerindedir.

Mesnevilerde kuyuyla ilgili pek çok yan anlatının varlığı Yusuf'un geçici olarak mahsur kaldığı bu mekânı sembolik anlamlarla genişletmektedir.

Bir mekân olarak kuyu, suyu çekilmiş(bazı mesnevilerde suyu acı) olduğu için yolcuların pek de itibar etmediği ancak kervan güzergâhı üzerinde bulunan bir yerdir.

Kuyu'nun vasıfları:

1. Ali, Ş.Hamza, Nahifi, S.Fakih, Hamdi mesnevilerinde Şeddad bin Ad tarafından kazdırıldığı söylenir.
2. Bu kuyu Ürdün diyarında bulunmaktadır. (Hamdi)
3. Oldukça derin ve suyu acıdır, dibi yılan- çıyan ve haşerat doludur (Ali)
4. Kuyu, dışarıdan bakınca pis kokulu ve derin bir karanlık olarak görünür.

Acep çah ıdı zulmet içre mehcur

Havası pür ufunet çeşmesi şur

(Şerifi,29, b.237)

5. Hud peygamber (S. Fakih) yahut Şit suhufunu okuyan bir zat (Hamdi) Yusuf'un zamanına erişmeyi ve onu görmeyi gönülden diler ve Cebrail onu bu kuyuya yerleştirir. Bu zat Yusuf'u bin ikiyüz yıl (Fakih) bekler. Yusuf'la karşılaştıklarında onu teselli ve irşat eden sözler söyler.
6. Kuyuda büyük siyah bir taş vardır. Yusuf, üzerinde oturulabilecek gibi düz olan bu taşta düşer. Taş onu kuyunun dibine gitmekten korur.

Yahya ve Hamdi mesnevisinde kuyu benzer tarzda, aynı benzetmelerle tasvir edilir. Her ikisinde de kullanılan benzetmeler aynı sembolik ve metaforik anlamları yüklenmiştir. Her iki mesnevide çizilen bu ortak tabloda kuyuya düşenin mahvolması beklenir oysa Yusuf buradan izzetlere nail olmuş, yücelmiş olarak çıkar. Bu yönüyle bir tasavvuf ehlinin karanlık çilehaneden aydınlanmış olarak çıkması olayını hatırlatmaktadır.

Dil-i nadana benzer teng ü tarik

İrişmez ka'rina idrak-i barik

*Ecel derbendi gibi pür-mehabet
Virür ehl-i hayata havf ü haşyet*

*Tama' ehli gibi ağzını açmış
Şanasın ejdahadur yire geçmiş*

*Kuyi ağzına kolların gererdi
Yakınurdu şefa'atci arardı*

(Yahya,30)

*Arz ardında var idi bir çah
Dil-i zalim gibi derunu siyah*

*Deheni benzer ejderha femine
Düşse âdem helak olur demine
Nice dem sem havası bad-ı semum
Ede cismi eğer polad ise mum*

(Hamdi,87)

Tüm mesnevilerde “kuyu”, Yusuf’un maddi ve manevi yükselişine bir vesile olarak görülmektedir. Yusuf, bu kuyudan nübüvvet ve velayetin manevi nişanlarını kuşanmış olarak çıkar. Kuyu, Yusuf için adeta çok kısa zamanda çok geniş çaplı eğitimden geçtiği bir ‘oluşum ve değişim’ mekânıdır.

Tevrat ve Tevrat kaynaklı metinlerde kuyudan çıkartılıp Mısır’a götürülen Yusuf’un bir anda mükemmel bir izan ve olgunluk kazandığı görülmektedir. Kuyuya atıldığı o ana kadar, böbürlenen, her şeyin en iyisini kendisine layık gören ve karşısındakileri ezen, şımarık bir çocuk olarak tasvir edilen Yusuf, hikâyenin ikinci bölümünün cereyan ettiği Mısır’da olgun, alçak gönüllü, yüksek ahlaklı bilge bir insan olarak görülür. Bu değişim kuyuda geçen süre içinde gerçekleşmiştir³⁴⁶.

³⁴⁶ “İşin iç yüzü böyleydi. Yusuf kuyunun dibindeyken, açıkça ve dürüst bir şekilde, bu çirkin ‘sebebin’ çocukça oynanmış bir oyun olduğunu, hatta buna kendisinin de ciddi olarak inanmadığını ve şu anda bile kardeşlerine bu rüyalarını anlatmaması gerektiğini biliyordu ve itiraf etmişti....”

Kur'an ve Kur'an kaynaklı eserlerde Yusuf'un hayatının iki dönemi arasında böylesi bariz bir kişilik dönüşmesi gözlemlenmez. Bununla beraber, kuyunun Yusuf'un manevi eğitimi üzerindeki etkisi az çok dile getirilir. Bunun en belirgin örneği Gubari mesnevisinde görülmektedir. Kuyuda çaresizlik içinde ağlayan ve Hakk'a yönelen Yusuf'a Cebrail, burada geçireceği sürenin onun tam kemale ermesi için bir vesile olacağını bildirir.

*Bilmeyüb can kuyusına düşdün
Belki buğday kuyusuna düşdün*

*Bu gice eyle şabrile ârâm
Şabr iledür heme huşül-ı meram*

*Çâhda buldı kıymeti cevher
İzzeti çehde buldı simile zer*

*İhvetün her birisi çün kevkeb
Secdeler kılsalar gerek sana heb*

*Sen bu çâh-ı cefâyı câh anla
İzzetün menziline râh anla*

*Gam yeme kim karîbdür devlet
Bu gicedür hemân gam u mihnet*

*Menzil olmasa idi sana bu çâh
Feth olunmazdı ol sa'âdete râh*

Çâhdur kim derîne câhıdur

Dosdoğru söylenecek olursa, onun kuyuya atılması istenmişti. Niçin? Bunu Yusuf bilmiyordu. Görünüşe göre mahvolması için. Ama aslında Yusuf buna inanmıyordu. Yusuf en derin anlamda şuna emindi. Tanrı kuyuya kadar onu seyretmeye devam ediyordu. Tanrının çok önemli ve geleceğe yönelik bir amaçla ilgili olarak bir niyeti vardı; işte Onun bu niyetinden dolayı Yusuf, kardeşlerini iyice zıvanadan çıkartmak zorunda kalmıştı." (Thomas Mann, age.s.,198-99)

Tob tolu hikmet-i İlâhîdür

(Gubari, 93)

Yahya mesnevisinde, Yusuf'un kuyuya atılması olayı işlenirken "Mah-ı Kenan'ın Sebeb-i Felaketi" başlıklı ara bölümde, Tevrat ve Tevrat kaynaklı bilgileri hatırlatan bir yorum yer alır. Buna göre Yusuf'un felakete uğramasının sebebi, eline bir ayna alıp cemaline hayran olması ve güzelliğine Karun hazineleriyle bile paha biçilemeyeceğini düşünüp gururlanmasıdır. Bu gurur onu böylesi karanlık bir kuyuya zillet ve mihnete düşürmüştür.

Sebep ol oldu anun mihnetine

Bela-yı fûrkatine zahmetine

Gururundan hababun var havası

Havası oldu başının belası

...

Libas-ı âriyetle gezme mağrur

Gel olma gayrun esrarıyla mesrur

(Yahya, 31)

4.2.1.1 Kuyuyla İlgili Diğer Motifler

4.2.1.1.1 .Kova/delv

Kova/delv şeklinde geçen bu motif, kuyunun başına gelen kervancıların Yusuf'u kuyudan çıkarmalarıyla ilgilidir. Mesnevilerde, kovaya tutunarak çıkan Yusuf'la kuyunun karanlıklarından bir ay ya da güneş doğmuş gibi olur.

Leb-i çah oldu matla' gün yüzüne

Tulu itti o meh ruy-ı zemine

(Şerifi, b.370)

4.2.1.1.2. İp/resen

Kardeşleri Yusuf'u kuyuya atarken beline bir ip bağlarlar. Fakih mesnevisinde ip kısa geldiği için Hamdi mesnevisinde kardeşleri kestiği için Yusuf kuyunun boşluğuna yuvarlanır.

İpi kuyuya tutup sarkıttılar

Yehuda ağlar bular kamu güler

*İp kısayımış kuyuya irmedi
Kuyu dibin kimse bakup görmedi*

*Kodılar ipi Yusuf uçdı gider
Gâh başı gâh ayağı döner gider*

(S.Fakih, 100)

4.2.1.1.3. Pınar ve Nar

Kuyunun içinde bir pınar belirir. Yusuf, suyu acı olan kuyudan değil, bu pınardan su içer.

Kuyudaki zât için iki rızık takdir edilmiştir. Bunlardan birisi, her gece gelen nar, diğeri de kuyuda beliren pınardır. Âlim, Yusuf'la karşılaşınca kadar geçen süre içinde bu pınarın suyunu içer.

*Gaybdan geldi her gece bir enar
Çıkdı Kevser misal önünde bınar*

(Hamdi, 97)

4.2.1.1.4. Kandil

Kuyunun içinde yağsız ve fitilsiz yanan bir kandil ortaya çıkar. Kuyudaki Zât'la ilişkili olan bu motifte söz konusu zat, bu kandilin ışığı altında bin yıldan fazla bekler.

*Üzerine asıldı bir kandil
Yok iken yandı rugan ile fetil*

(Hamdi, 97)

4.2.1.1.5. Taş

Kuyunun dibinde siyah renkli ve düzgün yüzeyli bir taş bulunmaktadır. Yusuf bu taşın üzerinde oturur.

Bir taşun üstinde Yusuf oturur

Cebraail vardı yiyesi getirür

(Fakih, 101, b.409)

Ol çahun var idi içinde bir taş

O taşın tali '-i sa'dine şapaş

Yahya;30, b. 857)

4.2.1.1.6. Kuşlar

Kuyunun etrafında kuş suretine bürünmüş melekler uçmaktadır. Tüccar Malik eski Ad kuyusuna yaklaşınca kuyuyu adeta tavaf eden kuşların halinden etkilenir ve gördüğü düşü hatırlar. Kuşlar, suyu acı olduğu için kervanın yanından geçip gideceği bu kuyuda olağanüstü bir varlığın bulunduğunu hissettirir.

Mâlik iraktan varur kuşlar görür

Ol kuyu üstüne üşmüş oturur

Yusufa ferîsteler gelmişidi

Kuyuda Yusufa ıs olmuş ıdı

(S. Fakih,115)

Çün yakın oldu onlara ser-i çah

Ser-i çâh üzre Mâlik etti nigah

Gördü kuşlar tavaf ederler anı

Uçmak istedi ana kuşca canı

Malik'e hod melaik-i Rahman

Şekl-i murg ile olmuş idi tyan

(Hamdi,133)

4.2.2. Zindan

Züleyha'nın ve saray çevresine mensup soylu kadınların baskılarından bunalan Yusuf'un zindanı bir kurtuluş gibi gördüğü Kur'an'da yer alan motiflerdendir.³⁴⁷

³⁴⁷ "Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimidir. Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum"(Yusuf :33)

Mesnevilerde de Yusuf'un zindanı dilemesi motifi, kaynağını Yusuf'un bu duasından almıştır.

'Kuyu' ve 'zindan' Yusuf'un hayatında önemli dönüm noktalarına işaret etmektedir. Zindan, bu bakımdan "kuyu" ile simetrik bir yapı sergilemektedir. Yusuf, kuyuda Allah'ın kendisi için takdir ettiği hayata ilk adımı atmış; manevi irşat sürecinin ilk çilehanesinden başarıyla geçmiştir. Zindan, bu sürecin ikinci önemli aşamasıdır. Zindanda yedi yıl geçiren Yusuf, buradan, nübüvvet eğitimi almış, peygamberlik vasıflarını kuşanmış olarak çıkar.

Yusuf, zindanda rüya tabiri ilminde tam bir ehliyet kazanır. Burada, iki mahkûmun rüyalarını isabetle yorması ileride kendisini Sultan'la karşılaştıracaktır.

Yusuf'un zindanda bir peygamber olarak, tam bir tebliğ- irşat faaliyetine girdiği görülmektedir. Mahkûmların kalbini kazanır, onlara manevi destek sunar, hastalıklarını iyileştirir, hallerini düzeltir; onları eğitir.

Kamu bimar-ı zindana şifası

Duasından irişürdi safası

Şu kim habs içre ola gam esiri

Nüvazişle olurdu dest-giri

İden iflas-ı halinden şikayet

Anun tedbiri eylerdi kifayet

Yıkılmış dilleri tamir ederdi

Şu kim rüya göre tabir ederdi

(Şerifi,45)

Sonunda mahkûmlar Yusuf'un tebliğ ettiği şekilde imana erer ve istikametlerini düzeltirler.

Nun ile o zulmet-âbâdı

Kıldı pür-nür itdi pür-şâdî

Keşf idüb sırr u bend ü zindanı

Ehl-i zindana açdı ol hânı

Topladı halkı hân-ı hikmetle

Toydu halk nimet-i nasihatle

Sebeb-i habsin ehl-i zindânun

Sordı virdi cevâbını anun

Virdi her birinün tesellâsın

Zikr idüb Hâlıkun tecellâsın

(Gubari,184)

Yusuf'un önceki hayatında böyle bir faaliyeti açıkça üstlendiği görülmez. Yalnızca kendisine hediye edilen cariyeleri imana davet ettiği işlenmiştir. Bu durumda, Yusuf'un zindan öncesi hayatında konumu dolayısıyla böylesi bir faaliyetten geri durduğu düşünülebilir. Bir diğer nokta, mesnevilerde yer alan ve açık bir sembolik anlamı olan "inci" motifiyle ilgilidir. Bu epizotta incinin üstlendiği anlamın yorumu yapılacak olursa, Yusuf'a risalet görevi belki de zindanda verilmiştir.

4. 2.2.1. İnci

Ali, Ş. Hamza, S. Fakih mesnevilerinde yer alan bir epizotta, Cebrail, zindana atılan Yusuf'u teselli için gelir ve onun ağzına bir inci koyar. Bu inci onun ilmini artırır ve rüya tabiri konusunda onu tam olarak yetiştirir. Bu, Allah'ın her bir peygamberine sunduğu mucizelerden biridir. Hz.Yusuf'un tam isabetle rüya yorması onun risalet görevini destekleyen mucizelerdendir.

Bir ak yinçü Cebrail tuta keldi

Keltürüp Yusufung azgına saldı

Tabir ilmin hikmet cümle bildi

Risalet mucizat buldı imdi

(Ali, 200)

4.2.3. Gömlek

Yusuf kıssasında "gömlek" motifi çok katmanlı anlam işlevine sahiptir. Mesnevilerde "gömlek", "pirahen", "rida", "kâmis", "hil'at", "ton" isimleriyle anılır.

Gerçek anlamıyla ve üstlendiği metaforik anlamlarıyla ‘Yusuf’un gömleği’ hikâyenin temel izleklerindedir.

“Gömlek/kamis” tüm hikâye boyunca farklı sembollere dönüşür. Her biri Yusuf’un hayatında önemli bir dönüm noktasını işaret etmektedir. Tüm mesnevilerde yer alan, “kanlı gömlek”, “eteği/yakası yırtılan gömlek”, “Yakup’a gönderilen gömlek” Yusuf’un hayatının üç önemli dönüm noktasını işaret etmektedir. Bunların dışında Cebrail’in cennetten getirdiği mucizevî gömlekler de mesnevilerde konu edilir.

4.2.3.1. Cennetten Getirilen Mucizevî Gömlekler

Kamis-i İbrahim

Hamdi mesnevisinde, Yakup, bir bayram günü özenle süslediği Yusuf’a en kıymetli aile yadigârlarından biri olarak saklanan “kamis-i İbrahim”i giydirir. Bu gömlek, Hz. İbrahim ateşe atılacağı vakit, Cebrail tarafından cennetten getirilerek kendisine giydirilmiştir. İbrahim peygamberin küfre meydan okuduğu anda giyindiği bu gömleğin nübüvveti temsil ettiği açıktır. Yakup peygamber de nübüvvet sembolünü liyakatine inandığı oğluna kuşandırmıştır. Bu olay diğer oğullarını tasalandırır. Kıskançlıklarını ilk defa olarak dile getirirler; zira gömleğin sembolik değerini onlar da bilmektedirler.

Ol kamisi giydi İbrahim

Gülşen oldukta ana nar-ı azim

Emr olup Cebrail’e Hazret’ten

Ki getirmiş idi anı cennetten

Verdi engine Yusuf’un Yakup

Giydi rıdvane döndü ol mahbub

....

İlle ihvanı pür hased oldı

Ne hased her biri esed oldı

(Hamdi,66)

Hız. İbrahim'in oğlu İsmail'e, Hız. İşhak'ın da Hız.Yakub'a onun da oğlu Yusuf'a giydirmiş olduğu gömlek, kutsal bir emanetin devrini ve halef-selef ilişkisini sergilemektedir.³⁴⁸

Kamis-i İsmail

Kardeşleri, Yusuf'u ortadan kaldırmak için plan yapıp, onu da bu planın içine çekmeyi başardıklarında, babaları çaresiz kalır. İçinde korkulu bir sezginin doğmasına sebep olan bu kır gezisinden evvel Cebrail'in cennetten getirdiği leğende Yusuf'u yıkar.³⁴⁹ Leğende oluşan titreşimi de hayra yoramaz; sonra, ona, Hız. İsmail'in Allah yoluna kurban edileceği vakit, Cebrail'in cennetten getirdiği gömleği giydirir. Burada da gömlek, "kurban olma" yı sembolize etmektedir.³⁵⁰ Nasıl ki, İsmail, Allah'ın özel korumasıyla yine babasına iade edilmiştir; babası, Yusuf'un da aynı koruma altında olması temennisiyle ona İsmail'in gömleğini kuşatr:

Ol zaman kim Halil'e Cebrail

Aldı geldi feda-yı Rabb-i Celil

Bile getirdi bir kamis-i kerim

Ta giye anı ibn-i İbrahim

Yaşda sen denli iken İsmail

Anı giydirmiş idi ana İbrahim

(Hamdi,80)

Kamis-i İşhak

Bazı mesnevilerde, babası Yusuf'un koluna veya boynuna Hız. İşhak'a ait gömleği "bazubent" yahut "hamayil" olarak takar. zerindeki gömlek çıkarılınca Yusuf bu aile yadigârına bürünür.

İhveti k'almişidi pîrehenin

Pîrehensiz komışdı gl bedenin

³⁴⁸ Z. Öztürk Hamdi'nin mesnevisi üzerinde yaptığı çalışmada bu motifle ilgili olarak "(t)arikatlarda *fereci* giymek âdeti de buradan kalmıştır" tespitinde bulunur.(ztrk tez)

³⁴⁹ Bkz Motifler/Leğen

³⁵⁰ Hamdi;79-80

*Çün hamâyil kamis-i İshâkî
Pederi bağlamışdi çün rakı*

*Giydirüb Cebrail o pîreheni
Oldı püşide Yüsufun bedeni*

(Gubari, 95)

Mesnevilerde, bu şekilde söz konusu edilen gömlekler sembolik olarak da Yusuf'un tüm kardeşler içinde nübüvvet mirasını devralmak için seçilmişliğini ifade etmektedir.

Yusuf'un Gömleği

Mesnevilerde, kardeşleri Yusuf'u kuyuya atarken gömleğini çıkarırlar. Yusuf'un yalvarmaları sonuçsuz kalır. Cebrail, onun çıplaklığından duyduğu rahatsızlığı bir cennet gömleğiyle giderir. Ali, Ş.Hamza, S. Fakih, Darir, Hamdi mesnevilerinde yer alan bu motif, Yusuf'a müjdelenen ikbalin sembolü olarak işlenir. Bazı mesnevilerde Nil'de yıkanan Yusuf'a Cebrail hulle giydirir ki, bu gömlek de sembolik olarak aynı mesajı taşımaktadır.

Yusuf'un Hayatının Dönemlerine İşaret Eden Gömlekler:

'Kanlı Gömlek'

Yusuf'un 'kana bulanmış' gömleğinin, kardeşleri tarafından sözlerinin doğruluğuna bir delil olarak babalarına sunulması tam bir paradoksla "yalan"ı ifade etmektedir. Ağabeylerinin, yaptıkları kötülüğün boyutlarını ölçemeyecek derecede hasetten gözleri dönmüştür. Yusuf'un ortadan kalkmasıyla içlerindeki isyanın tekrar Allah'a teslimiyete dönüşeceğini, babalarının sınırsız sevgisinin hedef değiştirerek kendilerine yöneleceğini düşünürler. Sonuçta sahte gözyaşları ve sahte kana bulaşmış gömlekle geri döndüklerinde, bu gömlek tüm taraflar için bir yol ayrımına işaret etmektedir. Ağabeyleri utanç ve pişmanlıkla bitecek bir dönemece girmiştir. Bu, ağabeyler için baştan kaybedilmiş, baba- oğul için ise yeni başlamış bir imtihan demektir.

Baba- oğlun sabır ve tevekkül imtihanı: Yusuf'un kana bulaşmış gömleği onun masumiyetini ve mağduriyetini sembolize etmektedir. Yusuf, atıldığı kuyunun dibinde masum ve mazlum bir çocuk olarak Allah'ın gönlüne verdiği ilhamla sabır ve teslimiyeti öğrenir. Sevilip el üstünde tutulduğu baba ocağından koparılmış ve ömründe ilk defa

zulmü, haksızlığı ve şiddeti tatmıştır. Buna rağmen hayatının bu ilk büyük sabır imtihanını başarıyla tamamlar. Zulme karşı sessizce direnir.

Hikâyenin “gömlek”le sembolize edilen birinci bölümü, söz konusu gömleğin babasına ulaştırılmasıyla sonlanır. Bu, Yakup’un da hayatında farklı bir döneme geçişi göstermektedir. Kalan ömrünü ona “sabr-ı cemil” vasfını kazandıran teslimiyet ve tevekküle adayacaktır.

Yırtık Gömlek/ Damen-i Çâk

Yusuf’un Züleyha tarafından arkadan yırtılan gömleği de hayatının ikinci dönemini işaret eder. “Yakası yırtık” gömlek sembolik olarak onun iffet ve ismetini ifade etmektedir. Yusuf’un ikinci gömleği, sadece onun namus ve haysiyetini kararlılıkla koruma çabasını simgelemekle kalmaz, aynı zamanda hem Rabbine hem de efendisine sadakatının, vefasının da delili olur.

S. Fakih ve Darir mesnevilerinde, hikâyenin sonunda işlediği tüm suçların bedelini ödemiş olarak dileğine kavuşacak olan Züleyha’nın yırtık gömleği de dile getirilir. Bu, Züleyha için iade-i itibar gibidir:

Tâ ki yarılır Züleyha gömleği

Döndi eydür Yusuf’a iy dîn begi

Gömlegüm yarıldı uş benüm dahi

İkimüz olduk beraber iy sahî

(Darir)

Yakup’a Gönderilen Gömlek

Yusuf’un Yakup’a gönderdiği, rüzgârda yayılan kokusuyla şifa getiren gömlek, Yusuf açısından, hayatının üçüncü aşaması olan izzet ve ikbal devrini işaret etmektedir. Babasının onu koruması için giydirdiği gömlekle atıldığı kuyudan ‘aziz’ makamına yükselir; bu kez babasına gönderdiği gömlek, onun ikbalini olduğu kadar selamet ve istikametini de müjdelemektedir.

S. Fakih mesnevisinde bu gömlek de Cebrail tarafından cennetten getirilen mucizevî gömleklerdendir.

Kuyudaki Yusuf’a giydirilen bu cennet gömleği, şifa verici ve özel olarak da “körlüğü giderici” vasıflara sahiptir. Yusuf kuyudan çıktığında kervan halkından bir

âmâyâ gömleğinin ucu dokunur. Bu şahsın gözleri o anda açılır. Gömleğin bu özel vasfını bilen Yusuf, onu babasına gönderir.

Hil'at Kuşandırmak

Mesnevilerde “hil’at” kuşandırmanın sembolik olarak bir makama yükseltme, değer verme gibi anlamlar üstlendiği görülür.

*Yusuf eydür seni sultânun ana
Görklü hil'atler viriser sana*

*Hil'atile dürlü ni'metler gele
Ördek ü kuşlar anı dahı bile
(S.Fakih, 265)*

Yusuf hayatının en önemli aşamalarında gömlek/ hil’at kuşandırılarak bir devreden bir devreye geçmiştir. Bu gömlekler şu şekilde sıralanabilir:

1. Babasının bayramda ve ayrılırken giydirdiği gömlek

2. Kervan sahibi Malik’in onu kuyudan çıkardığında ve Mısır’a vardıklarında giydirdiği süslü hil’at/ gömlek. Bu gömlek, onu rüyasında görerek uzun yıllar bekleyen Malik’in kendisine verdiği değeri göstermektedir.

3. Nil de yıkanırken çıplaklığından utanan Yusuf’a Cebrail’in getirdiği gömlek: Bu gömlek Mısır’da Yusuf’u bekleyen devlet ve izzeti sembolize eder. Şehre girişi bu cennetten gelen gömleğin ışıltısı ve uğuru altında gerçekleşir.

*Nil kıranında Yusuf gusl eyledi
Tanrı kudretin ana gör n'eyledi*

*Cebrail getürdi çalabdan nidi
Yusufa hil'at tonın irür didi*

.....

*Dahı didi geysün işbu tonları
Sultan idem dir Mısırda ben anı*

*İmdi geygil bu tonı şükr it hakka
Her ne kim dilerisen vire sana*

*Çünkü işitdi bu sözi sevinür
Aldı ol tonları kamusun giyür*

4. Yusuf'u satın alan Züleyha'nın ona verdiği değeri sembolize eden ve onun "bu giysi sultan için olmalıdır" diye itiraz ettiği ihtişamlı hil'at/ ton. (Ali)

5. Zindandan çıkarılan Yusuf'a Sultan Reyyan'ın kuşandırdığı, 'azizlik makamı'nı temsil eden altın sırmalı hil'at.

6. Yusuf'un kardeşleriyle yüzleşip onları bağışladığı ve onlara izzet, itibar gösterdiği zaman her birine giydirdiği hil'at.

*Yusuf anlara katı izzet kılır
Her birine yeni hil'at giydürür
(S. Fakih,444)*

Hil'at Çıkarma

Hil'at çıkarma ise bir nevi hakarettir ve muhatabının aşağılandığını ve tenzil-i rütbe olduğunu gösterir.

1. Kardeşleri Yusuf'un üstündeki gömleği onun yalvarmalarına aldırmaksızın çekip alırlar. S. Fakih mesnevisinde gömleğini alma maksatları sadece babalarına delil sunmak değildir. Üzerindeki giysiyi çıkarıp, eski bir "palas" giydirerek onu aşağılamış olurlar.

*Yusufun gönlecüğünü çıkardılar
Ana bir eskice palas verdiler
(Fakih,100)*

2. Yusuf kuyudan çıkarılıp suçlu bir köle olduğu beyan edilerek satılınca kervan sahibi onun üzerindeki gömleği çıkarır ve "palas/ peşmine" giydirir.

*Komadı hem libasın ol nûra
Katı kâfirlik etti kâfura*

*Yaraşır mıydı ol kamer sine
Ki giyeydi eski bir peşmine*

(Hamdi,143)

3. Züleyha, zindana atmak istediği Yusuf'un sırtından gömleğini/ hil'atini çekip alır.³⁵¹

4. Bazı mesnevilerde Reyyan, Aziz Kıtîr'in hilatini çıkarır.

Aba/kaba giyinmek

Süslü giysilerin çıkartılıp basit “aba” veya “hırka” giyinmek dünyadan yüz çevirip Allah'a yönelmek anlamına gelmektedir. Bazı putperestliği bırakıp Allah'a yöneldikten sonra keçeden eski bir hırka giyer. Önceleri kıymetli taşlarla süslü taç takınırken eski bir başörtüsüyle yetinir.

*Oldı mecla-yı nur-ı zât-ı ahad
Geydi ayine gibi eski nemed*

*Şah iken efsar-i murassa ile
Oldı kâni eski mukanna ile*

(Hamdi,262)

4.2.4. Kemer

Hz. Yakup ailesinin sakladığı kıymetli yadigârlardan birisi de “kemer”dir. Bu kemer Hz. İshak'a ait olup, Hamdi mesnevisine göre, hastaları iyileştirmek gibi mucizevî özelliklere sahiptir.

Yusuf'un halası İnas, Yusuf'u yanında alıkoyabilmek için İbrahim şeriatından yararlanmayı planlar. Yusuf'un beline gizlice kemeri sarıp onu hırsızlıkla suçlar. İbrahimî şeriata göre mal sahibinin hırsız yanında alıkoyma hakkı bulunmaktadır.

*Var idi bir kemer zi-kadr ü kıymet
Bahasına bulunmazdı nihayet*

*Gelüp İnas'a bir enbiyadan
Kemer olmuşdı miras-ı muayyen*

*Libasın geydürürken nihani
Kuşattı câmesi altına anı*

³⁵¹ S. Fakih, age., 236

.....

Kemer oldu orada dam-ı tezvir

Elif-veş geldi ray-ı tedbir

(Yahya,21)

Babası Yusuf'a Hz. İbrahim'in gömleğini giydirir ve İshak'dan Yakup'a kalan kuşağı sarar.

Bağladı beline o bedr-i asil

Kemeri kim kuşandı İsrail

(Hamdi, 81)

Züleyha, zindana atmak istediği Yusuf'un belinden kuşağını çözüp alır.

Şeşdi kuşağın çıkardı tonların

Şöyle gömlekçe anı kodı yalın

(S. Fakih, 236)

Züleyha, yoksul ve yaşlı bir kadın olduğunda otları büküp beline kuşak yapar.

Otı burdı Zelha kuşak eyledi

Biline vurdu bir gör neyledi

(S. Fakih, 2859)

4.2.5. Kadeh/ Tas/ Kâse

Kur'an ve Tevrat'ta Yusuf'un hazineye ait değerli bir ölçek/tas /kadehi Bünyamin'in yüküne saklayıp onu yakalattığı ve ardından hırsızlık suçuyla yanında alıkoyduğu bildirilmektedir. Bu motif tüm mesnevilerde de yer alır.

Yusuf'un kızıl altından, mücevher kakmalı, çok değerli bir hububat ölçeği ya da "maşraba"sı vardır. Suyunu ondan içer. Yusuf'un sarayının değerli eşyalarından biridir.

Bazı mesnevilerde bu, Yusuf'un emriyle gaybı açıklayan mucizevî bir kadeh/tastır. Ş.Hamza, S. Fakih, Hamdi ve Şerifi mesnevilerinde işlenen bu motif masal ve efsane motifleriyle de ilişkilidir. Kardeşleriyle yüzleşmek isteyen Yusuf, onların inkâr tavrı içinde olmaları üzerine bu olağanüstü tası ortaya koyar. Altın bir çubukla tasa vurdukça ortalığa yayılan çınlamalar Yusuf ve kardeşlerinin hikâyesini anlatır.

Yusuf eydür tasun sözi ol durur

Giçmiş işleri size hep bildürür

Ne ki kılmış siz anı bu tas bilür

İtdüğünüz işleri ol idiverür

.....

Aldı Yusuf kızıl altun milini

Tası urdı söyleyiser sözini

Toldı saray içre ol tasın ünü

Yusuf eydür dinlen imdi siz bunu

(S. Fakih, 436)

Bu kadeh, değerli, paha biçilmez, mucizevî bir nesnedir. Bu yönüyle kadeh,³⁵²sembolik olarak Yusuf'un hayatının birinci dönemindeki "asa" gibi ona verilmiş üstün güçleri ve değeri temsil etmektedir.

4.2.6. Asa

Mesnevilerde bu motif, öncelikle Yusuf için cennetten getirilen 'zeberced asa' olarak görülmektedir. Kardeşlerin içinde belli belirsiz var olan kıskançlık duygusunun su yüzüne çıkması ve somut bir ifadeye bürünmesi bu âsâ yüzünden olmuştur.

Kaçan Yakup'a oğul virse Hâlık

Bitürmiş anda bir şah ana layık

Büyürdü büyüdüğünce çeküp ser

Olurmuş oğlunun kaddine hem ser

O pirün oğlı kim baliğ olırdı

Asa idüp anı ana virirdi

³⁵² "Bu kadehe 'dünyayı gösteren kadeh' derlerdi. Bununla kehanette bulunurlardı. İşte bu büyük hükümdarın kehanet kadehidir. Bu kadeh kutsal"graal" kadehine benzemektedir. Orta çağ Hıristiyan edebiyatında önemli bir rolü olan "graal", milattan önceki "Cetle" kavminin iki dinî tilsimının mirasıdır. Birincisi Cetle "Selt" kavminin ruhânî tabakasında Tanrı'ya ait nimet ve bolluk kazanı, "dagda" (içinden ne alınırsa alınır bitmez), ikincisi şehriyarlık ve hükümdarlık kadehidir. Graal, Ortaçağ kahramanlık rivayetlerinde mucizevî biçimde doyurma gücü(dolayısıyla hayat verme gücü) ve sihirli parlama gücü vardır. Bu yüzden ilahi inayet ve fazlın sembolü sayılmıştır. Bu husus Carl ve Gustav Jung'un insanların daima peşinde olduğu graalın bütünlük ve batnî olgunluk sembolü olması şeklindeki psikanalizci açıklamalarıyla ilintilidir."(Settari, age.,183)

*Bilür bitmedügin Yusuf gibi şah
Budak virüp şecer olmadı küstah*

*Dua ittürdi pire ol semen-ber
Asa göndüre Hak ana beraber*

*İdince bu duaya pir güftar
İrişti saatinde peyk-i cebbar*

*Kabul itmiş ol demde Hak duayı
Getürmüş bir zebercetten asayı*

(Şerifi, 27)

Yusuf'un, Züleyha'dan çobanlık için izin talep etmesi epizotuna yer veren mesneviler içinde Yahya mesnevisinde Yusuf'un kendisine bir âsâ yaptığı motifi yer almaktadır.

*Asasın ud ağacından düzeltti
Sapanın kâkül-i tarından itti*

(Yahya, 105)

4.2.7. Leğen

Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'u yıkadığı leğen sadece Hamdi mesnevisinde yer almaktadır. Hz. İbrahim'den kalma değerli bir aile yadigârı olan bu leğeni Cebrail, Cennet'ten getirmiştir. Hz. İbrahim, oğlu İsmail'i kurban etme emrini ifa etmek istediğinde, Cebrail, cennetten bir "koç" getirerek İsmail'i babasına iade etmiştir. Bu koç kesildiğinde kanını akıtması için, cennetten bir de leğen getirilmiştir.

Yakup, izin vermek zorunda kaldığı kır gezisinden önceki gece Yusuf'u bu özel leğende yıkar. Leğende oluşan titreşimi hayra yormayarak endişelenir.

*Ol leğende yudu ki Cebrail
Aldı Cennetten ol zaman ki Halil*

*Diledi oğlun eyleye kurban
Koç feda etti Hazret-i Rahman*

*Leğeni aldı geldi Cebrail
Ana saklar idi âl-i İbrahim*

*Kodu Yakup yere çün leğeni
Ta yuna Yusuf'un bedeni*

*Lerze eyledi ol legen nâgâh
Anı Yakup görüp eyledi âh
(Hamdi,79)*

4.2.8. Sembolik Rakamlar

Mesnevilerde 3, 7, 40,100 rakamların anıldığı görülür. Bu rakamlar, kültürel kodlarda bazı anlamlara karşılık gelen sembollerdir.

4.2.8.1. “7” Rakamı

Hikâyenin bazı versiyonlarında Yusuf yedi yaşında malum düşü görür. Bazı mesnevilerde yedi yaşındayken güzelliği kemal derecesine erer.

*Çünkü yedi yaşı tamam oldu
Hüsn ü hulk ehline imam oldu
(Hamdi,63)*

Züleyha da yedi yaşında güzelliğin zirvesine erişir. Onu yedi ülkenin sultanı ister. Güzelliğinin şanı yedi iklime yayılır.

*Yedi yaşını çün tamam sürdü
Yüzü ayının oldu ondördü*

*Yedi iklimi tuttu gulgulası
Âlemi bende saldı silsilesi
(Hamdi,184)*

Züleyha yedi bölümlü bir saray yaptırıp Yusuf'u tek tek her birine girdirir ve sonunda yedinci hanede vuslat diler.

Züleyha'nın yedi haneli sarayı yedi felek gibi düşünölmüştür:

Yedi ev yaptı manend-i semavat

Mücella eyledi manend-i mir'at

Yedi hane mücella ve musaffa

Felek gibi biri birinden âlâ

(Yahya,125)

Yusuf'un Mısır'daki hayatı yedişer yıllık dönemlere ayrılmıştır. Mesnevilerde Züleyha'nın sarayında ne kadar kaldığı belli değildir. Darir mesnevisinde yedi yıl kalmıştır.

Yusuf'ı besler Züleyha yidi yıl

Yusuf anın yüzine bakmazdı bil

(Darir,180, b:542)

Yusuf, zindanda yedi yıl kalır. Bu yedi yıl onun tam bir olgunluk kazanmasına ve gerek yaş, gerek, ilim gerek karakter yönünden tam anlamıyla temeyyüz etmesine vesile olmuştur.

Bu sürenin sonunda Hükümdar Reyyan, kâhinlerin yormakta aciz kaldığı rüyasında, yedi dolgun başağı izleyen yedi kuru başak; yedi semiz ineği yutan yedi sıska inek görür.

Yusuf bu rüyayı isabetle yorar ve Mısır azizi olur. Önünde çok iyi değerlendirmesi gereken yedi bolluk ve yedi kıtlık yılı vardır.

Yusuf ile Züleyha evlendikten sonra, Züleyha, kendini dine ve ibadete adar. Yusuf onun için yedi mabet inşa ettirir.

Zelihaya yedi ev itdi bünyad

İbadet kılmak için ol peri zat

...

Ol evlerde desen disen ışk ile bir hu

Olurdu her taraf hu ile memlu

Yedi evde girerdi erbaine

İbadetgah idi ol hur-ı 'ine

*Yedi beyt oldu gökler gibi âli
Kanadil anda yıldızlar misali*

(Yahya, 161)

4.2.8.2. “40” Rakamı

Mesnevilerde bilhassa masal motifleriyle birlikte kullanıldığı görülür.

Ali, Ş. Hamza, S. Fakih mesnevilerinde, Tüccar Malik onun gerçek hüviyetini ancak sattığı zaman öğrenir. Pişmanlık içinde ağlar ve kendisini affetmesi için yalvarır. Yusuf onu affedince ona halini arz eder: Malik, evlat sahibi olamadan yaşlanmaktadır. Yusuf’tan kendisi için dua etmesini diler. Sonuçta Yusuf’un duası bereketine kırk oğul sahibi olur. Mısır’da kıtlık yılları başlayınca kırk oğluyla birlikte gelip Yusuf’tan yardım dilenir.

Yakup’a Yusuf’tan haber götüren Bedevi, evlat sahibi olabilmek için Hz.Yakup’tan dua ister Bu duanın bereketine kırk oğul sahibi olur.

Züleyha, genç kızken kırk cariyesi ona yoldaşlık ederler.

4.2.8.3. “3” Rakamı

Yusuf, kuyuda üç gün kalır.

Züleyha üç yıl içinde üç kez rüyasında Yusuf’ı görür.

Yusuf, Züleyha’nın vuslat dilediği sarayda üç kez zaafa düşer ve üç kez ikaz edilir: Ayet yazılı el, hatiften ses, Yakup’un sureti tek tek Yusuf’a ulaşır.

Bünyamin’in “Kurt”, “Kan” ve “Yusuf” adında üç oğlu olmuştur.

4.2.8.4. “100” Rakamı

Züleyha’nın genç kızken ‘yüz’ arkadaşı vardır. Kırlarda ve sarayda, her biri asilzâde ve “peri-sıfat”, yüz güzel kızla dolaşır.

Bir nice yüz melek melik-zâde

Hem- ser idi o serv-i âzâde

Her biri bir peri sıfat kız idi

Biri bir câna sanma kim kız idi

(Hamdi,185)

Züleyha, Yusuf'a yüz cariyeye/keniz hediye eder. Bu yüz kız Yusuf'un sayesinde imama erer.

Yüz güzel yüzlü fitne gözlü keniz

Cümle duşize kand sözlü keniz

Bile gönderdi başa Yusuf ile

Dedi hem Yusuf'a telatuf ile

(Hamdi,297)

4.3 Mekânlarla İlgili Motifler

4.3.1. Mabet/ deyr/ puthane

Mesnevilerde, mabet/ibadetgâh/ deyr/ puthane kelimeleri aşkla bağlantılı olarak kullanılır. “Güzellik” ve “aşk” tapınma duygusunu uyandırdığı için iki farklı odağa yönelten bir çekim gücü oluşturur. Bu etkileşimin merkezinde ‘mabet- puthane’ yer almaktadır. Mesnevilerde bu mekânlar, Yusuf’un şahsında tecelli eden “cemal” sıfatıyla etkileşim içinde ve bu etkileşimi pekiştirmek amacıyla fonksiyonel bir kullanıma sahiptir.

Yusuf, kervanla birlikte Mısır'a giderken yol boyunca konakladıkları beldelerin halkları onun güzelliğiyle büyülenip kendilerince bir yol tutmuşlardır. Nablus halkı onun güzelliğinden feyz alarak imana gelir, putlarını kırar; Bisan halkı ise Yusuf suretinde putlar yapıp tapınırlar.

Yusuf'un güzelliğinin beşeri değil ilahi olduğunu anlayan Baziga, bir mabet yaptırır ve ömrünü ibadete adar.³⁵³

Züleyha, Yusuf'un aşkıyla önce putperest tavrı geliştirerek surete tapınır. Baziga gibi nakkaşı görmez de “nakş” a kapılır. Tüm mesnevilerde Züleyha'nın içinden geçtiği bu süreç işlenir.

Gubari mesnevisinde farklı bir kullanım görülmektedir. Züleyha, bu mesnevide rüya yoluyla değil, ülkesindeki bir “deyr” de duvara nakş edilmiş bir sûrete kapılarak âşık olmuştur. Diğer mesnevilerde Züleyha ile rüyalarında konuşan Yusuf, bu mesnevide mabedin suretlerinden biri olarak görünür ve Züleyha ile konuşur. Züleyha o “deyr” den ayıramaz olur.

³⁵³ Hamdi;age.,262

*İstemez gönüm illa deyr ister
Deyrde ol nigarı seyr ister*

*Gitmezem seyre illa ol deyre
Varmam illa o sureti seyre*

(Gubari,121)

Züleyha uzun yıllar aşk çilesi çektikten sonra manen olgunlaşır; bu kez inancını sorgular ve putların kırar. Mesnevilerin sonunda Züleyha, Yusuf'un kendisi için yaptırdığı "mabet"e kapanarak kendini ibadete adar.

*Varup ol hâne-i ibadette
Ömrünü hoş geçirdi taatte*

(Hamdi,396)

4.3.2. Külbe-i Ahzan/ Beyt'ül- Hazen

Oğlunu kaybeden Yakup, büyük bir üzüntüye kapılır. Cebrail tarafından Allah'ın bu konudaki rızasının kendisine tebliğ edilmesiyle dünyadan elini eteğini çekip "beyt'ül-hazen"de bir nevi çile doldurur.

*Külbe-i hüzn içinde kaldı hazin
Hemdemi gussa ve hem nişini enin*

(Hamdi,110)

Beyt'ül-hazen sazdan kamıştan yapılmış basit bir kulübedir. İnsanlardan uzak bir inziva yeridir.

Bu mekânın bir benzerini Yusuf zindandayken Züleyha yaptırır. O da Yakup gibi keder ve elemle bu küçük kulübede çile doldurur.

4.3.3. Saray

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde saray, sık karşılaşılan ve zaman zaman sembolik anlamlar üstlenen motiflerdendir.

Mesnevilerde, Taymus'un sarayı, Kıtıfir'in sarayı, Züleyha'nın Yusuf için yaptırdığı saray, Reyyan'ın sarayı, Yusuf'un yaptırdığı saray(lar)olarak görünen mekânlar dekorasyonu ve sahip oldukları işlevler açısından ele alınırlar.³⁵⁴

Mesnevilerde, Taymus'un sarayının adı bilhassa kızı şerefine verdiği düğün ziyafeti dolayısıyla geçer.

Kıtıfir'in sarayı, mesnevilerde Züleyha'nın gelin olarak geldiği mekân olarak anılır. Sadece Yahya mesnevisinde saraya ve saray mimarisine dair bazı önemli bilgiler geçmektedir. Züleyha, gelin alayıyla sarayın kapısına getirilir. Yahya'ya göre eski Mısır adetlerinden olarak asiller saray kapılarına resimlerini ve isimlerini kazıtlarmış. Züleyha, Aziz'in resmini bu kapıda görür.

Bu resme kaldı râviler rivayet

Bu idi Mısırın âyanında âdet

Ev ıssı eylese bir hâne tamir

İderdi kendü tasvirini tahrir

Kapısı üzre anı kazdururdu

Yılun tarihin yazdururdu

(Yahya,77)

Mesnevilerde asıl konu edilen saray, Züleyha'nın Yusuf için yaptırdığı yedi odalı/bölümlü "kasr" dır. Züleyha, dadısının tavsiyesiyle civarın en ünlü mimar ve nakkaşlarını toplar ve eşsiz güzellikte bir saray yaptırır. Saray, cennet gibi bir bahçenin ortasında, süslü havuzlar ve gösterişli 'tâk'larla anılır. Ancak sarayın en dikkate değer yönü olarak iki özellik ön plana çıkar. Bunlardan birincisi sarayın yedi bölümden oluşması ve Züleyha'nın Yusuf'u yedi bölümü dolaştırıp, tek tek her birinde vuslat dilemesidir.

³⁵⁴ Sarayların dekorasyon ve mimari özellikleri Sosyal Hayat/ Mimari Yapı bölümünde ele alınmıştır.

Burada sarayın yedi bölümü yedi feleği, Yusuf ve Züleyha motifleri ise ‘güneş’le ‘ay’ı sembolize etmektedir.

*Yedi ev yaptı manend-i semavat
Mücella eyledi manend-i mirat*

*Yedi hane mücella vü musaffa
Felek gibi biri birinden âlâ*

(Yahya,125)

Sarayın en önemli özelliği ise duvarlarını süsleyen ve biri özel bir anlama sahip olan nakışlardır.³⁵⁵

Yusuf’un yaptırdığı saray bilhassa S. Fakih mesnevisinde ele alınır. Bu sarayın duvarları Yusuf ile kardeşlerin hikâyesini anlatan tasvirlerle doludur. Ağabeyleri Yusuf’a karşı işledikleri suçları bu tabloda görür ve utanırlar. Bünyamin ise sarayın duvarlarında Yusuf’la kendisinin tasvirlerini görerek duygulanır.³⁵⁶

4.4. Mesnevilerde Yer Alan Masal Motifleri

Saim Sakaoğlu’nun masal motifleri listesinde ³⁵⁷yer alan önemli sayıda motifin Yusuf u Züleyha mesnevilerinde kullanıldığını görmek mümkündür. Kitapta sıralanan motiflerden, “olağanüstülükler”, “hayvanlar”,” ölüm” ”kaderin ters dönmesi”, “aldatmalar”, “mükafatlar-cezalar”, “din”, “talih” gibi unsurlar mesnevilerde yer almaktadır.

4.4.1. Olağanüstü Unsurlar

4.4.1.1. Tılsımlı Nesnelere

Tas: Ali, Şeyyat Hamza, Süle Fakih, Nahifi mesnevilerinde, Yusuf kardeşlerinin suçlarını yüzlerine vurmak amacıyla ortaya tılsımlı bir tas getirir. Altın bir mille tasa vurdukça tasın çınlar ve Yusuf’un ağabeylerinin ihanetini dile getirir.

*Bir aceb tası var idi Yusuf’un
Çıngladırđı dinle hünerin anun*

³⁵⁵Söz konusu tasvirler Motifler/ Suret- Nakş bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

³⁵⁶ Bu tasvirler Motifler/ Suret- Nakş bölümünde daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

³⁵⁷ Saim Sakaoğlu, Masal Araştırmaları, Akçağ yay. Ankara 2007, s 16

*Davasında böyle inkâr idenün
Açarıdı aybını bilgil anun*

*Bir mil ile urdu anı çingladı
Söyledigün bu tasung dinlen didi
(Nahifi, 2318-20)*

Bilezik: Ali, Şeyyat Hamza, Süle Fakih, Nahifi mesnevilerinde, Yakup, buğday almak için ikinci kez Mısır'a giden ve Bünyamin'i de yanlarına almak zorunda kalan oğullarına, şehrin kapılarından çiftler, çiftler girmelerini öğütler. Mısır kapılarına vardıklarında tüm kardeşler ikişer ikişer ayrılır, Bünyamin yalnız kalır. Öz kardeşi olmadığı için kederlenen Bünyamin'in karşısına tebdil-i kıyafetle Yusuf çıkar. Biraz sohbet ederler ve Yusuf ona değerli bir bilezik takar. Şehirde ağabeyleriyle buluşan Bünyamin, onlara karşılaştığı yabancıyı anlatır ve değerli bileziği gösterir. Kardeşlerin her biri bileziği kendi koluna geçirir, bilezik kollarından kaybolup yeniden Bünyamin'in kolunda belirir.

*Didiler kanı görelim biz anı
Neye verdi sana bilezigugini
.....
Dahı Şemun her birisi aldılar
Tama idüp kollarına urdular*

*Durmadı hiç birinin kolunda ol
Yine sahibi kolına vardı ol*

(Nahifi, 1994-99)

Ağaç, Zebercet Asa: Yakup'un evinin önünde bir ağaç yetişmiştir. Ağaç, Yakup'un yeni doğan her oğlu için bir budak vermektedir. Bir zaman sonra Yakup, çocuklarla beraber büyüyen dalları keserek her biri için bir "asa" yapar. Her birinin asası kendine özeldir. Bu özel ağaç, Yusuf'un doğumunda budak vermemiştir. Ona layık kıymette bir asa ancak cennette olabilir. Yusuf'un isteği üzerine babaları dua eder ve Yusuf'a emsalsiz güzellikte bir zebercet asa gökten iner.

"Hazret-i Yakup'un sarayında olan şecerün ahvalidür:"

*Kaçan Yakup'a oğul virse Hâlık
Bitürmiş anda bir şah ana layık*

*Büyürdü büyüdüğünce çeküp ser
Olurmuş oğlunun kaddine hem ser*

*O pirün oğlı kim baliğ olırdı
Asa idüp anı ana virirdi*

*Bilür bitmediğin Yusuf gibi şah
Budak virüp şecer olmadı küstah*

*Dua ittürdi pire ol semen-ber
Asa göndüre Hak ana beraber*

*İdince bu duaya pir güftar
İrişti saatinde peyk-i cebbar*

*Kabul itmiş ol demde Hak duayı
Getürmüş bir zebercetten asayı*

4.4.2. Ölüm

Mesnevilerde Yakup ve Yusuf'un ölümleri olağanüstü motiflerle çevrelenmiştir.

4.4.2.1. Kadeh, Bâde-Şarap

Ömrünün sonuna yaklaştığını hisseden Yakup, ataları Hz. İbrahim ve İshak'ın Filistin'deki kabirlerine ziyarete gider. Burada insan suretinde melekler içi nur dolu bir kabir kazmaktadır. Yakup görür görmez o kabirde olmayı diler. Melekler ona değerli bir kadeh için bir bade sunarlar. Bunu içen Yakup, o an ruhunu teslim eder.

*Ferişteler aydur eger gur körer irseng
Hakikat bu makamı sorar irseng
Bu rahata kavuşmağa ister irseng*

Ya İsrail bu şarabı içgil imdi

Yakub nebi elin sunup aldı anı

Bismillah dip içti yana ol kadehi

Ayrıldı tenünden aziz canı

Kuş gibi uçmak tapa uçar imdi

(Ali,304)

4.4.2.2. Elma

Câmî'nin eserinde, Yusuf, bir sabah atına binmek üzere bir ayağını atın rikabına atmışken diğerini atmaya fırsat bulamamış aniden Cebrail'le karşılaşmıştır. Cebrail, ata diğer ayağını atmanın da nasip işi olduğunu hatırlatır, sonra cennetten getirdiği bir elmayı uzatır. Yusuf, güzel ve hoş kokulu elmayı koklar koklamaz ruhunu teslim eder. Cami mesnevisinde yer alan bu motif Hamdi ve Yahya mesnevilerinde de işlenmiştir.

Emr olup ruh-ı kudse hazretten

Bir hoş elma getirdi cennetten

Yusuf'a sundu anı Ruh-ı emin

Aldı çün koktu verdi canı hemin

Buyı ol meyvenin nice hoş imiş

Ki acep dil-ruba vü can-keş imiş

(Hamdi,434)

4.4.3.Olağanüstü Hayvanlar

4.4.3.1 Balık/ Ejderha

Kervanla Mısır'a gelen Yusuf'u müşteri önüne çıkarmadan önce yolun kirinden arındırmak isteyen Malik, onu yıkanması için Nil nehrine sokar. Burada giysilerini çıkararak Yusuf, kendisini setretmesi için Allah'a dua eder. O anda sular yarılr, dev bir balık/ ejderha belirir, sahilde herkes kaçıır. Yıkanması bitene kadar Yusuf'a siper olan Balık, ayağına kapanıp ondan dua ister. Balık, gerçi Nil'in sultanıdır ama zürriyet nasibi yoktur. Balığa bir oğul vermesi için Allah'a dua eden Yusuf'un yüzü suyu hürmetine iki oğul bahşedilir. Bu oğullardan biri Yunus peygamberi, diğeri ise Hz. Süleyman'ın yüzüğünü yutan balıklar olacaktır.

Hikâyet-i Balık Nil Sultanı

Anda hak bir balıka ilham eder

Yusufa karşı gelir ikram eder

Balık söyler yusufa eydür paşa

Beni nevmid eyleye senden haşa

Ben denizde balıkların sultanuyum

Ben bu Nil'ün serveri vü canıyam

Nice yıldur bu denizde tururam

Bir Çalab dergahına yalvaruram

Kim bana ol Tanrı bir oğul vire

Ben ölürsem ol benüm yirüm göre

Bir oğul yüzine hasret olmuşam

Dileğim bu anun için gelmişem

Ya Yusuf bir dua eylegil Haka

Sen nebisin nefesün göge çıka

Kim nebiler duası makbül olur

Hak bularun hacetin reva kılur

Yusuf anda iki elin götürür

Dua kılda padişaha yalvarur

Ana bir oğul veresin sevine

Göre ol oğlanı gönli avına

*Müstecab itdi Yusufun duasın
Balığa virdi oğllarun hasın*

*İki oğul virdi ol balcıga
Dua oldur tizcegin göge aga*

*Son ıçı ol iki balık büyüdi
Bunca balıklar ki deniz-de idi*

*Akibet birisi Yunus'ı yudar
Denizde kırk yıl oldı ol şehriyar*

*Biri dahı Süleyman yüzigini
Yudmuşıdı deniz içinde anı*

(Sule Fakih, 144)

4.4.3.2. Kurt

Tüm mesnevilerde “kurt” motifi görülür. Kur'an'da Hz. Yakup'un “...gözden uzak tuttuğunuz bir anda onu kurdun kapmasından korkuyorum”(Yusuf,13) demesi; ardından, oğulların kuyuya attıkları Yusuf'un gömleğine kan bulaştırıp “Yusuf'u kurt yedi” iddiasında bulunması tüm mesnevilerde konunun işlenişini etkilemiştir.

Yakup, Yusuf'u kırlara götürmek için kendisinden izin isteyen oğullarına kurttan korktuğunu söylerken gördüğü bir rüyayı anar. Ali, Ş. Hamza, S. Fakih, Hamdi, Yahya mesnevilerinde yer alan bu epizotta Yakup, bir gece rüyasında on iki kuzudan birini kurt kaptığını; ³⁵⁸ Yusuf kırdan oynarken onbir kurdun başına üşütüğünü ve Yusuf'un birden ortadan kaybolduğunu görmüştür. ³⁵⁹

*Bu idi kurdı anduğuna hikmet
Düşün görmişdi ol kan-ı basiret*

*Bir ulu tağ var idi Tur gibi
Düşinde çıkmış ana nur gibi*

³⁵⁸ S. Fakih; 85

³⁵⁹ Hamdi; 74-75, Yahya 25

*Alup ortaya birkaç gürk-i bed-hah
Hücum etmişti ferzendine nâgâh*

*Ana derman eylerken tevakkuf
Yarıldı yer yüzi gayb oldu Yusuf*

(Yahya,25)

Oğullarının, kanlı gömleği Yusuf'un kurt tarafından yendiği iddiasına delil olarak sunmaları babalarını ikna etmez; zira gömlekte diş ve pençe izi yoktur. Bunun üzerine yalanlarını inandırıcı kılmak için, bir kurt avlayıp ağzına kan bulaştırırlar ve babalarının huzuruna getirirler. Kemal Paşazade ve Gubari mesnevisi hariç, tüm mesnevilerde yer alan bu epizotta, Yakup, kurda Yusuf'u neden yediğini sorar. Bir nebi olarak hatırının incitildiğini, mahşer günü bunun hesabının sorulacağını hatırlatır. Kurt, İbrani lisanıyla ve fasih bir dille masum olduğunu, peygamber eti yemenin kendilerine haram kılındığını söyler.

*Düzdü savtı hoş etti elhanı
Söze geldi fasih ü İbrani*

*Eyleyip suret-i resule nigâh
Dedi kim lâ ilâhe illalah*

.....

*Dedi Yakup'a ya nebiyallah
Değilim ben bu kıssadan âgâh*

*Çün haram oldu bize lahm-ı nebi
Yemezüz anı gözlerimiz edebi*

(Hamdi, 119-20)

Kurt, Yakup peygambere Mısır ilinden geldiğini, Ken'an'a göçen kardeşini/oğlunu aradığını söyler. Bu simetrik düzenleme tüm mesnevilerde görülmektedir.

Mesnevilerde kurtlarla ilgili oldukça değişik bir sahne çizilir. Yakup'la konuşan kurt, sahradaki bütün kurtlara ve vahşi hayvanlara Yakup peygambere kendileri hakkında

iletilen suçlamayı duyurur. Tüm hayvanlar Yakup'un evi önünde toplaşrlar hepsi birden Yusuf'a dokunmadıklarına yemin ederler.

Dedi cem olun ey gürkan-ı Kenan

Oluptur hatırım sizden perişan

...

Segirtip geldi her biri nitekim peyk

Eyitti yâ nebiyallah lebbeyk

....

Niyaza başladı kurdun alayı

İzale itmeğe bu iftirayı

Uluşdı bir uğurdan itti feryad

Kıyamet kopdı sandı âdemi- zat

Didiler yâ nebiyallah inanma

Bu zulm ü çevri bizden oldu sanma

(Yahya,36-37)

Mesnevilerde kardeşler kurda benzetilir.

Pedere vardılar ganem girdar

K'ideler kuzuyu pederle şikar

Her biri kurd iken koyun oldu

Pa- şikeste vü ser nigun oldu

(Gubari, 77)

4.4.3.3. Kuşlar

Ali mesnevisinde, ağabeylerinin az bir pahaya sattığı Yusuf'u Mısır'da tüm hazinesini vererek satın alan Aziz'e hazinedarı bir mucizeyi haber verir: buna göre satış sonrası boşalan hazine birden geri dolmuş, hazine başına üşüşen kuşlar dile gelip Yusuf'a bazı sırları açıklamaktadır.

Hazinedar aydur ben varır idim

Yusufung katında turur idim

*Kökten kuşlar indi körer idim
Âdem bigin Yusuf la sözleşir imdi*

*Aydurlar ya Yusuf bu kez körgil
Kıymeting neçe olur bu kez bilgil
Halıkging hükmüne bu kez rıza virgil
Müdam ana sığıngil dirler ana imdi*

*Bundan önden közgüğe baktung midı
Közüde körküing körüp ukdung midı
Ben satulur kul olsam didüing midı
Benüm baham kim tigürür tiding imdi*

*Bahangı ne idügün bildüing mi dir
Takdir neçe idügün ködüing mü dir
Ne bahaya sattılar kördüing mü dir
On sekiz yarmaga satuldung imdi*

(Ali, 164)

4.5. Diğer Motifler

4.5.1. Mucizeler

Esas itibarıyla kıssas-ı enbiyalar menkıbevi bir anlatıma sahiptir. Bu tür eserlerde olay örgüsü çoğu kez mucizelerle şekillenir. “Yusuf u Züleyha” mesnevileri de Kur’an kıssasından kaynaklanmış olmaları sebebiyle, bu anlatım tarzını doğal olarak yansıtır.

Mesnevilerde Yusuf peygamberin hayatı çocukluğundan itibaren çeşitli mucizelere sahne olmuştur. Bilhassa Cebrail’le iletişim ve onun vasıtasıyla gerçekleşen olaylar bu bağlamda ele alınabilir.³⁶⁰

³⁶⁰ Cebrail’in cennetten getirdiği bir takım nesnelere peygamberlerin çoğuna nasip olan mucizevî yardımları işaret ettikleri kadar sembolik anlamlar da taşımaktadır. Bu nesnelere motifler içerisinde incelenmiştir. Bunlar:

1 Âsâ: Cebrail Yusuf için cennetten ‘zebercet âsâ’ getirir.

2 Leğen: Hz. Yakup, Cebrail’in Hz. İsmail için cennetten getirmiş olduğu leğendeki suyun olağandışı bir titreşim yaydığını fark eder.

3. Gömlek Cebrail’in Hz. İbrahim ateşe atıldığı an cennetten getirerek ona kuşattığı ve sonra babasının Yusuf’a giydirdiği gömlektir.

4.5.1.1. Duvarın Yarılması

Mesnevilerde bu motif iki yerde görülür. Ali, S.Fakih, Ş. Hamza, Darir mesnevilerinde Züleyha'nın sarayda vuslat dilediği Yusuf'un en zorlandığı anda duvar yarılır ve bir el uzanır. Bu elin avucunda “fela takrabu'z-zina”(zinaya yaklaşma) ayeti yazılıdır. Ardından duvar yine yarılır, Yakup'un sureti görünür. Tüm bunlar Yusuf'u günaha düşmekten korur.

Darir mesnevisinde, zindanın duvarı Yusuf'un emriyle yarılır. Mahkûmların bini dışarı çıkar, Yusuf'la kalmayı seçen dört yüz mahkûm ise duvarlar arasında cennet hayatı yaşar. Bir gün zindandan kurtulan sakiyi bulup sorguya çeken Züleyha Yusuf'un halini sorar. Saki duvarların onun emriyle açıldığını, Yusuf'un içeri ve dışarıda serbest dolaştığını haber verir.

Saki eydür Yusuf'un vakti latif

Hoş giçer zindanda vakt-i şerif

Gerek oturur gerek durur gider

Bağ u bostanda temaşalar ider

Kapu açık mı Züleyha dir ana

Saki eydür ne kapu andan yana

Kançarudan kim işaret eylenür

Ol kapudur ana iy gül yüzlü nur

(Darir, 209)

4.5.1.2. Hatiften Gelen Ses

4. İnci: Cebrail, Zindana atılan Yusuf'a cennetten getirdiği bir inciye ağzına koyar.

Şit suhufunu okuyarak Yusuf'un vafına âşık olan âlim, ona kavuşmak için yürekten dua edince ona gaybdan bir ses gelir. Bu ses ona Şeddad'ın kazdırdığı kuyunun içine girmesini söyler.³⁶¹

*Hatîf-i gaybdan ana nida erdi
Ne nida derdine deva erdi*

*K'ey hevadar-ı suret-i Yusuf
Arzun ise sohbet-i Yusuf*

*Çah-ı Şeddad içinde eyle karar
Tâ müyesser olunca vasl-ı Nigar
(Hamdi; 97)*

Kuyuda Yusuf'u bekleyen zata, her gece ona gaybdan bir nar gelir. Yine kaynağı belli olmayan bir kandil onu devamlı aydınlatır.³⁶²

S. Fakih mesnevisinde Hud Peygamber olan bu zâtın eline iki nar ve Yusuf gelene kadar sönmeyecek bir kandil verilip kuyuda bin iki yüz yıl beklemesi istenir.³⁶³

Gördüğü rüya üzerine Ken'an diyarına gidip Ad kuyusunu araştıran Malik'e hâtîf-i gaybdan bir ses erişir; bu ses ona "istediğine elli sene sonra kavuşacaksın" der.

*Gördi kim ün yukarıdan gelür
Valih olur bir zaman tana kalır*

*Yukarıdan bir kişi söyler ana
Ne bakarsın dir ey kişi dört yana*

*Henüz oğlan ol anadan toğmadı
Ana rahmine buluttan yağmadı*

Elli yıl dahi kerek kim ol toğa

³⁶¹ Ali, Ş. Hamza, S. Fakih, Hamdi

³⁶² Hamdi, age., s.97

³⁶³ S.Fakih, age.s.99

Yıldızı dahi göklere ağa
(S. Fakih, 114)

Hatîf-i gaybdan eriştî hitap
Dedi ey talib-i netice-i hab

Şimdi bulmaz isen ol murada vusul
Hâsıl olmağa elli yıl gerek ol
(Hamdi, 132)

Hz.Yusuf Ariş şehrine girerken güzelliğiyle gururlandığı için ona gaybdan bir ses gelir, gurura kapılmış olması kınanır.³⁶⁴

Ali'nin mesnevisinde Yusuf ve kervan Mısır'a yaklaştığında, şehrin içinde hatiften bir ses duyulur. Bu ses bir 'aziz' şahsın Mısır'a geldiğini; bu şahsın kutlu ve uğurlu olduğunu, gelişinin ülkede bolluk-bereket ve saadet vesilesi olacağını duyurur.

Melik Duğar ol menzilden rihlet kıldı
Bir menzil Mısra ançak kaldı
Mısır içre havadan bir ün keldi
Bir aziz şahs Mısra kelür imdi

(Ali,137)

Züleyha, Yusuf olduğunu zannettiği Kıtîr ile evlenerek yurduna altı aylık mesafede olan Mısır'a kadar gelir. Yahya mesnevisinde Züleyha Kıtîr'in kapısı üzerine kazınmış tasvirini görerek sevdiğinin hane sahibi olmadığını anlar ve hançerini çekip kendini öldürmek ister. O anda gaybdan gelen bir ses kapı üzerindeki bu tasvirin yâr ile vuslatın kilidi olduğunu söyler.

İrişdi guşına gâipten âvâz
Eyitti ey Nihal-i gonca-i naz

Taralma gonca gibi olma dil teng
Yüri sabr-ı sükuna eyle aheng

Kilid-i bab-ı vuslattır bu tasvir

³⁶⁴ Hamdi; age.,s.162

Vücuda gelmelidir emr-i takdir

(Yahya, 76)

Hamdi ve Şerifi mesnevilerinde, evlendiği şahsın Yusuf olmadığını görmek onu pişmanlık ve ümitsizliğe boğar. O en çaresiz anında, hâtif-i gaybdan gelen ses ona üzülmemesini, bu evliliğin kendisi için sevdiğine kavuşmaya bir vesile olacağını söyler.

Zeliha eyler iken derd ile ah

Nida-yı hatif-ı gayb irdi nâ-gâh

Didi iy zülfü sünbül kılma efgan

Olup miskin saçun gibi perişan

Vesilündür aziz-i Mısr arada

Bi-avni'llah irişirsün murada

Zeliha eyleyüp hatif sözün guş

Olur şükraneyi secd ile hamuş

(Şerifi,26)

Hatiften gelen sesler zaman zaman Yusuf'u da yönlendirir. Züleyha'nın vuslat dilediği sarayda zor durumda kalıp bunalan, zaafa düşen Yusuf'a hatiften ses erişir ve ona sabretmesini söyler.

4.5.1.3. Diğer Mucizeler

Mesnevilerde Malik'in kervanının Yusuf'un bulunduğu kuyunun başına gelince atların ve develerin çakılıp kaldıklarını, kuş suretine giren meleklerin kuyunun etrafında uçuştuklarını gören kervanın burada olağan dışı bir şey olduğunu anladıklarını anlatır:

Bir adım atmadı kat oldu her at

Şaşırdı kârbanı bu 'alâmet

.....

Hava yüzinde nice murg-ı tayyar

Tavaf ederlerdi çâhı kâbe- kirdâr

(Yahya,42)

Bir diğerk mucize, kervanın yola koyulmasından kısa bir müddet sonra yaşanır. Yolda annesinin mezarına rastlayan Yusuf koşuk mezarı kucaklar mezarda yatan annesi onunla konuşur ve onu gelecekte izzet ve devlet bulacağını müjdeleyerek teselli eder.

Ana n'olasın diri olaydın

Oğlancuk n'olduğın göreydin

....

Bunu diyüben dahi zar kılur

Nagehan sinden âvâz gelür

.....

Ağlamagıl didi kim şah olasın

Kul olıban hâşâ gümrah olasın

(S. Fakih, 126-127)

Bu esnada Yusuf'un kaçtığını zanneden bir köle onu dövüp incitir. Bu olayı müteakip gökyüzü kara bulutlarla dolar. Dehşet bir fırtına kervan halkını korkutur. Ancak Yusuf'un duasıyla üzerlerindeki felaket kalkar. Bu motif tüm mesnevilerde yer almaktadır. Yahya'da Yusuf'a el kaldıran kölenin eli tutulur.

Kabul oldu anun maksûdı fi'l-hâl

Kurıdı dest-i zâlim kaldı battal

(Yahya, 45)

4.5.2. Kervan

Yusuf'un baba ocağından kopartılarak uzaklara gönderilmesi bir kervan aracılığıyla olmuştur. Tüm mesnevilerde yer alan bu motif, ayrılık ve gurbet temalarıyla da sembolik olarak ilişkilidir.

Kârbân çün yola revan oldu

Yusufun nerkısına kan toldı

Eşki yolları lâle-zar itti

Her yeri bürke vü bınar

(Hamdi,148)

Mesnevilerde kervan, öncelikle sahibi Malik’le özdeşleşmiştir. Malik rüyasını tabir eden kişinin tavsiyesine uyarak yol güzergâhında ‘Ad Kuyusu’nu sürekli gözetir olmuştur.³⁶⁵ Nihayet düşü gerçekleştiğinde Malik kadar tüm kervan halkının da duyguları dillendirilir. Rüyasında gördüğü hazinenin karşısında olduğunu anlayan Malik gibi, karşılarında insan değil, bir melek yahut peri olduğunu düşünen kervan halkı da sevince boğulur

Kervan sahibi Malik Medyen’lidir. Kervandaki diğer kişilerden ismi bilinenler: Eflah, Unkud ve Büşra’dır. Kervan, Meyden ile Mısır arasında ticaret yapmaktadır. Mesnevilerde kervan halkı akıllı ve imanlı kişiler olarak tasvir edilir. Kervandaki siyahi kölenin dayağıyla incinen Yusuf, beddua eder, bir doğal afet kervanı kuşatır. Kervandaki akıllı kişiler bir Hak dostunun incitildiğini anlarlar.

Sana zulm idenün suçın bağışla

Şefaât kıl nebiler işin işle

Temenna eyle zât-ı kibriyadan

Halas itsün bizi cümle beladan

(Yahya,46)

Kervan, bir de Züleyha’yı Mısır’a getiren gelin alayından bahseden bölümde ele alınır. Söz konusu kervan ticari maksatla bir araya toplanmış kişilerden farklıdır. Bunlar Züleyha’ya eşlik eden saraylılar ve hizmetkârlar ve muhafızlardır. Kervanın önünde ardında atlı muhafızlar bulunur. Kervan halkı atlara binmiş; Züleyha’nın çeyizi ve hediyeler atlara ve develere yüklenmiş; Züleyha’nın tahtirevanı ortaya alınmıştır.

Yusuf’un gönderdiği gömlek de kervanla yola çıkar. Kervan daha Kenan’a yaklaşımadan Yakup gömleğin kokusunu alır.

4.5.3. Mektup

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde, “mektup” olayların kilit noktasında yer almaz. Bununla beraber hikâyede yer alan her bir mektup önemli bir rol üstlenmektedir

³⁶⁵ Malik ve rüyası, “Kişiler/Malik” ve “Temalar/Rüya” bölümlerinde ele alınmıştır.

Tüm mesnevilerde görülen ilk önemli mektup metni Züleyha'nın babası Taymus'a aittir. Kızının âşık olup adeta mecnuna dönmesi Taymus'u çare arayışına iter. Nihayet, kızının muradının Mısır aziziyle evlenmek olduğunu öğrendiğinde Aziz'e hitaben bir mektup yazar. Bu mektubunda evvela Mısır azizini tazim eder, ardından kızının asaletini, eşsiz güzelliğini ve üstün vasıflarını sayar. Kızını isteyenlerin çokluğundan dem vurup kızının gönlünün ise Nil gibi Mısır'a aktığını söyler.

*Sehabı gibi ruy-ı asumanın
Hevasında yelerler begler anun*

*Sehab-ı rifati eflake ağdı
Kapuma elçi bârân gibi yağdı*

*Dil-i paki letafet itti tahsil
Diyar-ı Mısra akdı nitekim Nil*

(T. Yahya,72)

Tüm mesnevilerde yer alan ikinci mektup, bir satış sözleşmesidir. Yusuf'u ağabeylerinden köle olarak satın alan Malik, bu anlaşmayı mesnevilerde "biti/nâme/bey'-nâme" adlarıyla anılan yazılı bir metne dönüştürür. Söz konusu mektupta alıcının adı, satılan kölenin adı, soyu, özellikleri ve kusurları sayılır, ardından anlaşılan ücret kayda geçer. Mektup her iki taraf adına mühürlenir.

Bir diğer önemli mektup, Yakup tarafından Mısır Azizi olan Yusuf'a yazılmıştır. Kurguda odak noktasını Züleyha üzerinde yoğunlaştıran Kemal Paşazâde mesnevisi hariç, incelenen tüm mesnevilerde yer alan bu duygusal mektupta Yakup, saraya ait tası çalmakla suçlanarak alıkonulan Bünyamin'in suçsuzluğunu beyan etmektedir. Yakup'un mektubu besmeleyle başlar. Ardından İbrahim Peygambere dayanan temiz şecerelerini beyan eder.

*Yazdı unvan-ı nâme Bismillah
Ki oldur her zaiife püşt ü penah*

*Yazdı hem tuhfe-i dua şâha
Eyledi arz-ı hal dergâha*

...

*Cedd-i azam Halil İbrahim
Oldı ana bela-yı nur-ı azim*

*Akıbet Gülşen oldı ana o nar
Erişip lutf-ı hazret-i Cebbar*

*Emr-i zebh ile atam İshak'ı
Mübtela eyledi hem ol bâki*

*Ben dahi mübtela-yı hicranım
Dürd-i derd ile mest ü hayranım*

(Hamdi,420)

Konuya girerken evvela yıllar önce kaybettiği oğlu Yusuf'un acısını dile getirir ardından oğlu Bünyamin'e olan düşkünlüğünden dem vurur. Sonuçta Bünyamin'in hırsızlık edecek tınyette biri olmadığını, peygamber neslinden böyle adi bir suçun sadır olamayacağını açıklar ve eğer oğlu haksız yere alıkonacak olursa âhının tüm Mısır saltanatını yerle bir edeceğini söyler.

*Eline hâme aldı yazdı nâme
Didi ey şefkat eden hâs u âma*

*Garibe zulm elini eyle kütah
Ki sultan-ı selatin oldı Allah*

.....

*Müşevveş oldum evladum gamundan
Kesildüm zevk-i âlem âleminden*

*Bana oğlumı gönder kılma mahbus
Nebi neslinden olmaz düzd-i menhus*

*Hazar kıl eylerin derd ile bir âh
Yıkılır tahtın ol âh ile nâgâh*

(T. Yahya,169)

Bu mektup, ağabeyleri eliyle Yusuf'a sunulur. Yusuf, mektubu büyük bir saygıyla karşılar ve sonunda hüviyetini açıklar.

Mesnevilerde yer alan mektuplarla ilgili bir diğer husus mektup gönderme işinin törensel bir hususiyeti olduğudur. Taymus mektubunu gönderdiği elçilere altın ve mücevherlerle süslü hilatler kuşandırır. Görkemli bir maiyet düzer. Mektupla birlikte değerli hediyeler sunar. Taymus'un mektubu Mısır Aziz'i tarafından yine bir törenle kabul edilir. Elçilere ziyafet sunulur, hediyeler takdim edilir ve mektup bir tören havasında okunur.

Yakup'un mektubu Yusuf'a ulaştığında da yine bir tazimle karşılanır. Bazı mesnevilerde Yusuf, mektubu açmadan önce öperek başına götürür; saygıyla okur. Bazı mesnevilerde okuduktan sonra gözyaşlarına boğularak kardeşlerine kimliğini açıklar. Bazılarında ise Yakup'u öven sözler söyler.

Yalnızca S. Fakih mesnevisinde rastlanan bir epizotta Yusuf'un irşad faaliyetlerini durdurmak isteyen Reyyan'la Yusuf arasında alınıp verilen mektup konu edilir. Reyyan'a darılarak tüm inananlarla birlikte Mısır'dan çıkıp Nil kıyısında yeni bir şehir imar eden Yusuf'a Reyyan bir mektup gönderip onu görmek istediğini söyler.³⁶⁶

*Diledi kim vara ol şehri göre
Yazdı biti kim Yusuf'a göndere*

*İlçi ile Yusuf'a viridi biti
Yazmış içinde kamu hikâyeti*

*Dimiş ya Yusuf şehri göreyim
Bir iki gün senün ile turayım*

....
*Ol şarun vafını bana söylediler
Uş beni dahi âşık eylediler*

(S. Fakih,495)

Yusuf bu mektubu alınca kızar. Kurduğu şehre kâfirlerin giremeyeceğini ifade eden bir mektup yazıp Reyyan'a gönderir.

³⁶⁶ Bu konu "Tebliğ- İrşad" bölümünde işlenmiştir.

*Birliğine Tanrının ikrar ede
Gönli içinden kamu küfri gide*

*Andan gelsin bu şâra beni göre
Benimile bile uçmaga gire*

*İşbu resme yazdı nâmesin Yusuf
Geldi Reyyan irişdi nâme hub*

(S. Fakih,495)

4.5.4. Putlar

Mesnevilerde putlar, iman- küfür tezdadını ve peygamberin irşat vazifesini açığa çıkarmaya yaramaktadır.

Yusuf'un kervanla birlikte Mısır'a yaptığı seyahat boyunca rastladıkları halklar putperesttir Yusuf'un şahsında ilahi güzelliğın tecellisini görür ve putlarını kırarlar. Bu motif özellikle Hamdi mesnevisinde ayrıntılı olarak işlenir.

Mesnevilerde putlar daha ziyade Züleyha'nın putperestliği ile ilgili konu edilir. Züleyha, putperest bir babanın kızıdır.

*Dünya içre ança devlet olur imiş
Şeyle iken puta tapu kılur imiş
Zeliha aning kızı olur imiş
Bu ahvalin aslını anlan imdi*

(Ali,145)

S. Fakih mesnevisinde, putlarla ilgili mucizevî bir durum konu edilir. Züleyha, kölesi Yusuf'a putlarını gösterir. Putlardan biri dile gelip Yusuf'un peygamber olduğunu söyler ve o anda tüm putlar yüzüstü düşüp kırılır. Züleyha, Aziz'in kızmasından korkar ve Yusuf'tan putları onarmasını ister.

*İşbu sözi ki o putlar didiler
Düşdi yere kamu gör neylediler
.....
Zelha eydür imdi digil Tangrına*

İşbu putlar hem bütün ola ana

Olmaya kim bunı sultan işide

Kakıya bir türlü sana iş ide

(S. Fakih, 190- 191)

Züleyha, Yusuf'u davet ettiği sarayın tüm bölümlerinde onu elde etmek için çalışır; yedinci hanede Yusuf'un üstündeki baskıyı arttırır. Burada oldukça zorlanan Yusuf, örtü altına saklanmış putu fark eder. Züleyha, putundan utandığını söyler. Bu durum Yusuf'u asıl utanılacak yerin Allah'ın huzuru olduğu konusunda uyarır

Bir putı var idi altından meger

Bile iletürdü kanda kim gider

Bakdı gördi kim putı şöyle durur

Hem Züleyha o putından utanır

(Darir,186)

Aşk derdiyle harap olup ümitsiz durumlara düştüğü uzun yıllar boyunca Züleyha, putundan medet ummuş beklentileri boşa çıkmıştır.

Aydur ya sanem hacetli oldum ben sana

Oşbu oğlan layıktır yavlak bana

Bu kez meded diler ben senden yanga

Bu oğlanı banga muti' kılğıl imdi

(Ali,167)

Gençliğini, malını ve itibarını kaybettiği, tüm umudunu yitirdiği zaman, Züleyha, putuyla hesaplaşır; onu parçalayıp imana erer.

Didi ben ittiğimce secde her bar

Bana sengin belalar oluyor yar

Büti taşlarla pare pare kıldı

Rehinden revzeni âvâre kıldı

*Heman rûy-ı niyazı sürdi hâke
Tazarru eyledi Yezdan-ı pâke
(Şerifi,48)*

4.5.5. Ayine/ Gözğü

Mesnevilerde “ayna”, ilk olarak Yusuf’un çocukluk günlerine ait bir olay vesilesiyle geçmektedir. Ali, Ş. Hamza, Hamdi, Yahya, Şerifi mesnevilerinde yer alan ve Yusuf’un “sebeb-i felâketi” olarak adlandırılan bu epizotta, Yusuf’un bir gün aynaya bakıp kendi güzelliğini paha biçilmez bulması konu edilir.

*Yazarlar Yusuf için ehl-i kıssa
İriştiğine ana böyle gussa*

*Ruh-ı ayına ayine tutdı
Baha-i kadr-i hüsnî fikrin itdi*

*Görüp kendini oldı işbu halet
Didiler oldı bu ucb ile zillet*

*Bela-yı kibri gör Yusuf ki n’oldı
Çeküp mihnetleri ucuz satıldı
(Şerifi, 30)*

Yahya mesnevisinde ayna, Züleyha’nın yaptırdığı sarayın iç dekorasyonunda kullanılır. Burada amaçlanan, görüntünün çoğaltılarak etkisinin arttırılmasıdır.

*Şu resme oldı safî vü mücella
Ki aks-i pây-ı mur olırdı peyda*

*Eger bir kâse gül konsa miyana
Dönerdi sahn-ı hâne gülsitane*

Yaka çak itse bir âşık tarabnâk

İderdi aksi yüz yirde yaka çâk çâk
(Yahya, 125)

Ayna, mesnevilerde bazen dini- tasavvufi sembollerden biri olarak görünür. Kâinatın Allah'ın yüce sanatının aynası olması bu motiflerden birisidir.

Kılup âyine-i suni mücella
Düâlem nakşın itdi anda peyda

(Kemalpaşazade, 27)

4.5.6. Hançer

Züleyha, Yusuf'u elde etmek için her yolu kullanır. Vuslat dilediği köşkünde evvela mekânın ve sonra kendisinin güzelliğiyle onu cezp etmeyi dener. Başarılı olamayınca yalvarır ve nihayet hançer çekip kendisini öldürmekle tehdit eder.

Didi dahi çıkardı bir hançer
Nice hançer ki hançer-i Sencer

Çıkarup didi herçi bad-abad
İdeyin nakd-i ömrümi berbad

Hançer-i halkına ilette revan
Sank'ider teşne nuş-ı çeşme-i can

(Gubari, 161)

Yusuf, Züleyha'nın tabiatını hançere benzetir.

Didi hançer misali tiz olma
Hançer-i tiz-i hun-riz olma

(Gubari, 162)

4.5.7. Zincir

Mesnevilerde zincir motifi öncelikle 'Mecnun' karakterine bir gönderme yapılarak kullanılır ve metinler arası ilişkilere bir örnek teşkil eder. Mesnevilerde,

Züleyha, aşk yüzünden kendinden geçmiş, cinnet noktasına gelmiştir. Bu durumda babası Taymus'un emriyle zincire vurulur.

*Figanından ki ditrer kubbe-i kâh
Dili zincir olur sürah sürah*

*Ayagında gören zincir-i pââmâl
Sanur mar oldu sak-ı arşa halhal*

(Kemal Paşazade, 72)

*Çiküp تنها peder çok pende çekdi
Çü yoktur çare gördi bende çekdi*

*Gam-ı zülfi safasın virdi zincir
Perişan olmadı kılmadı tesir*

(Şerifi,24)

Benzetme unsuru olarak zincir aşkın görünmez ve güçlü bağlarını anlatır.

*Gönül etti beni avare vü zar
Bela zincirine itdi giriftar*

(Kemal paşazade,117)

Zincir motifi bir de tutsaklığa işaret eder. Yusuf'u kuyudan çıkaran kervanın sahibi Mâlik, kardeşlerinin Yusuf hakkındaki "kaçagandır" iddialarına inanarak Yusuf'u zincire vurur.

*Didiler Malik'e hiç olma gafil
Bu kaçgın kula ur bend ü selasil*

*Sözine uyman itmen hergiz ihmal
Kaçar eyler size hile vü âl*

*Bu sözler Maik'e olunca takrir
Beray-ı hatır urdı ana zincir*

İki zincir olup eşk-i revanı

Alup gittiler ol ârâm-ı cânı

(T. Yahya, 43)

Zindana atılan Yusuf da zincire vurulmuştur. Zindan halkından bir kısmı zincirle bağlıdır. Hamdi ve Yahya mesnevilerinde Yusuf, zincire vurularak şehrin sokaklarında dolaştırılır. Bir münadi onun suçunu halka ilan eder.

Başından Yusufun tacı alındı

Vakarı mihri toprağa salındı

Takıldı seyl-i eşki gibi zincir

Emiri kıldılar tazir ü teşhir

Ahibba gibi zincirin figanı

Pür itti âlem-i kevn ü mekânı

(Yahya,142)

4.5.8. Bulut

Mesnevilerde “bulut” motifi mucizevî olaylarla anılır. Bulut, ilk olarak, Yusuf’u Mısır’a götüren kervanın yolculuğu sırasında konu edilir. Yusuf, kervandan ayrılarak annesinin mezarını ziyaret etmiş; onunla vedalaşmak istemiştir. Kaçtığı zanneden köle Eflah, Yusuf’u döver. Yusuf’un ağlaması ve Allah’a sığınması gazab-ı İlahiyi celbeder. Kervanın üzerinde dev bir kara bulut peyda olur. Tüm mesnevilerde yer alan bu epizotta, hortum ve fırtınaya sebep olan bu bulut kervanı korkutur. Yusuf’tan af dilerler. Yusuf’un duasıyla bulut çekilir.

Yusuf bir gez ah eyler inleyü

Bir kara bulut kopar gök gürleyü

(Ş. Hamza,32)

Emr kıldı Cebrâ’ile bir g bar

Tîz iriş tut Yusufi dir kirdigâr

Tolu yağdı taşıla yağmur ile

Kârbâna Tanrıdan geldi belâ

Bazı mesnevilerde bulut, Nil'de yıkanan Yusuf'u gözlerden saklamak için peyda olur.

*Yusuf eydür ey çalabum dileğim
Şol durur setrümü örtesin benim*

*Cismimi görmeye hiç kimse benim
Bu durur dileğim örtesin benim*

*Tangrının emrile bir bulut gelir
Yusufun tenini örter vü bürür*

*Gün dahı görmedi Yusuf cismini
İşid imdi sen çalabun emrini*

(Fakih, 141-142)

4.5.9. Musiki âletleri

Mesnevilerde musiki âletleri, Züleyha ve Kıtîr'in düğünü vesilesiyle ve bazı mesnevilerde de Yusuf'un azizlik tahtına oturduğu gün Reyhan'ın düzenlediği ziyafetin tasvirinde anılır. Mesnevilerde geçen başlıca musiki âletleri: “nây”, “mutrib”, “saz”, “çeng”, “tabl”, “kûs” “def”, “ud”, “hurde”.

*Çenge çeng urdu Rumi çengiler
Raksa girdi büt-i Frengiler*

*Her biri gonce gibi teng kaba
Hurdesi şive lub-ı ruh efza*

*Ûda üstad güşmal etti
Anı hem demd-i hal itti*

*Deften anlar bu kavli ârif dost
Dilde yek dost sinede yek post*

Ney nevâsı nûvîd uşşâka

Ferah âvâzı doldu âfâka

(Hamdi,227)

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİ VE METİNLER ARASI İLİŞKİLER

5.1. Metinlerarasılık

Metinlerarasılık (İntertextuality), 1960’lardan itibaren Julia Kristeva, Roland Barthes, Michael Riffaterre, Horold Bloom, Gerard Genette gibi yazarlar tarafından edebi metin çözümlemelerinde bir yöntem olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bir metni, yazarın ait olduğu edebi ekole, yazarın psikolojisine, ideolojisine, dönemin tarihi, sosyolojik yapısına göre ele alarak inceleyen klasik yaklaşım, bilhassa, 19. yüzyılda modern edebiyat tenkitini belirlemekteydi. 1960’larda büyük ölçüde Rus yapısalcı ekolünden beslenen ve eseri dilbilim kriterlerine dayanarak çözümleme yoluna giden söz konusu postmodern edebiyat kuramcıları, yepyeni bir metin tanımı ve buna bağlı olarak metin inceleme yöntemi geliştirdiler. Bu yöntemin esasını edebi metinlerin birbiriyle kaçınılmaz olarak ilişki içinde olduğu; dolayısıyla edebi geleneğin, kültürel arka planın metnin dokusunu belirlediği görüşü oluşturmaktaydı.

Buna göre metinlerarasılık, bir metnin daha önce yazılmış, üretilmiş başka bir metinden olumlu anlamda yararlanması; onlardan motif, figür, üslup, anlam, düşünce, teknik, şekil gibi unsurlar alması, aktarma yapması veya zenginleştirip genişleterek/daraltarak, tersine çevirerek, çeşitli şekillerde dönüştürmek suretiyle yeniden üretmesidir.

Metinlerarasılık (İntertextualite) kavramı, Julia Kristeva’nın çalışmalarından neşet etmiş olmakla birlikte, temelini Kristeva’nın yetiştiği Rus Biçimci ekolün ve özellikle Mihail Bakhtin’in görüşlerinden alır. Başlangıçta her metni yalnız kendi içinde ve dilbilim kuramı ekseninde incelemeyi öngören ekolün nihayetinde vardığı nokta her metnin “öbür sanat yapıtlarıyla kurulan bağıntıya göre ve onlarla gerçekleşen bütünleşmeler yardımıyla” çözümlenmesi gerektiğidir.³⁶⁷ “Başka söylemlerle ilişkisiz söylem olmadığını ileri süren” Bakhtin’in, “Söyleşimcilik” (Dialogisme) adı verdiği kuramı metinlerarası kavramının ortaya çıkmasında temel rol oynar³⁶⁸. Nasıl ki bir söylem konuşan ve dinleyenin karşılıklı etkileşimi sonucuysa, kendinden önceki ya da çağdaş söylemleri içeriyorsa metinler de sürekli olarak başka metinlerle ilişki kurar.

³⁶⁷ Kubilay Aktulum, Metinlerarasılık, Öteki Yayınevi, Ankara 1999 s.24

³⁶⁸ Aktulum, age.,90

Kristeva'ya göre, metinlerarasılık, bir metnin önceki bir metni yinelemesi değil, sonsuz bir süreç, metinsel bir devinimdir. Metinlerarasılık, başka metinlere ait unsurların, 'yer (ya da bağlam) değiştirme'' (transposition) işlemidir.³⁶⁹

Teorinin bir diğer kuramcısı Roland Barthes de metinlerarasılığın tanımı konusunda Kristeva'yla aynı görüştedir. Barthes S/Z adlı eserinde "açık yapıt" tanımını ortaya atar. Barthes'e göre bir eser yazıldıktan sonra da üretmeye devam etmektedir.

Bu bakış açısı Riffataire'in 'metinlerarasılık'ı bir okuma etkisi olarak görmesini destekler. Riffataire'e göre metni belirleyen okuyucunun o metinle kurduğu zihinsel etkileşimdir. Okuyucu zihninde var olan kültürel kodlarla bir metinden diğer metinlere giden yollar açar.

Riffataire okuru "sıradan okuyucu" (yüzey yapı düzeyinde okuyan) ve "bilgin okuyucu" (metinlerarası göndermeleri yorumlayabilen) şeklinde kategorize eder. Buna göre bir metinde bir 'anlam'(sense) bir de 'anlamlama'(signification) düzeyinde okuma söz konusudur. Anlam, "çizgisel okuma"dır. "Okurun dilbilimsel kuralları ve kuralların işlediği edimsel bağlamı, metnin anlamını yani göstergesel yönünü anlamasıdır.³⁷⁰ Daha derin düzeyde okuma ise metinlerarası ilişkiler ağını çözebilen yorumlayıcı okumadır.

Genette'in "Palimpsestes" i metinlerarasılık açısından önemli bir yaklaşımdır. Genette metinler arası ilişkileri bir metni aşan ve onu diğer metinlerle ilişkili kılan açık ya da kapalı göndermeler olarak tanımlar. Ancak, Genette burada metnin okuma etkisine göre yorumlanmasına karşı çıkar. O üst metin ve alt metin arasındaki ilişkilerin doğasını çözülmeyi öngörür. Söz konusu ilişkileri beş maddeyle kategorize eder:

1- Metinlerarasılık (intertextualite): Bir metnin bir diğer metin içerisindeki etkin varlığı; metinler arasında "alıntı", "çalıntı" (intihal) "anıştırma" (telmihi) yoluyla kurulan birliktelik ilişkisidir.

2-Yanmetinsellik (paratextualité): Bir metni başlıklar, altbaşlıklar, önsözler, epigraflar, notlar, resimler gibi ikincil göstergeler bağlamında inceler.

3-İlerimetinsellik (hypertextualité):Genette'in Palimpsestes'te en çok üzerinde durduğu meseledir. Bir B metnini (anametn) daha önce gerçekleşmiş bir A metnine (gönderge metin) bağlayan ilişkidir. Ana metin, gönderge metnini konu ya da anlatış biçimi açısından dönüştürmekte, ancak, bu işleme hiçbir yorum katmamaktadır. B metni iki tür dönüşüm sonucu oluşabilir:

³⁶⁹ Aktulum,age.,43

³⁷⁰ Aktulum,ag.e,65

a-Konu farklıdır ama üslup aynıdır.

b- Anlatım biçimi farklıdır ama konu benzerliği çok belirgindir.

4-Üst-metinsellik (architextualité), Bir metnin edebi türü (roman, öykü, şiir,drama, deneme) onun diğer metinler arasındaki duruşunu belirler. Okur kendi birikimine göre okuduğu metni türler arasında bir yere yerleştirir

5-Yorumsal üst-metin (metatextualité): Bir metin ile bu metni yorumlayan metin arasındaki eleştirel ilişkidir. “Bu tür ilişki bir metni sözünü ettiği bir başka metne alıntı yapmadan, hatta adını bile anmadan bağlayan yorum ilişkisidir.”³⁷¹

Kubilay Aktulum’a göre, metinlerarasılık, bir yazarın başka bir metni kendi metninin bağlamında yeniden oluşturmasıdır. Bu dönüşüm “ortak birliktelik ilişkileri” (alıntı/gönderge, gizli alıntı, ‘anıştırma’) türev ilişkileri (‘yansılama’, ‘alaycı dönüştürüm’, ‘öykünme’) tarzında açık ya da kapalı göndermeler vasıtasıyla gerçekleşir.³⁷²

Metinler arası yöntemler ile bir esere farklı unsurlar (alıntı, hatırlatma, gönderme) dahil edilir. Böylece bir metin iç içe geçmiş pek çok anlam katmanlarına bir nevi çok sesli, çok anlamlı bir yapıya sahip olur. Genette’in meşhur benzetmesiyle bu bir Palimpsestes’tir.³⁷³

Metinlerarası okuma ise okurun elindeki metinle hafızasındaki tüm kültürel birikim arasında bir bellek diyalektiğini ön plana çıkarır. Böylece bir metnin anlamı göndermeler yaptığı, ilişkiye girdiği tüm metinlerin anlam boyutlarıyla derinleşir. Aktulum’a göre böylece bir yapıtın çizgiselliği kesilir, ayrışıklık, kopukluk, metnin yapıcı özelliği olur. Ancak yapıtta yaratılan ayrışıklık etkisi boşuna değildir. Metinlerarasılık ile bir metne ayrışıklık özelliği katılırken, bir yazar daha önce okuduğu bir metinden aldığı ifadeleri kendi metnine yerleştirirken, ayrışık unsurlar yeni anlamlarla donatılır. Metnin anlamı metin-dışı desteklenerek açıklanır. Böylelikle, okurun katılımını gerektiren, yeni bir okuma düzeyi oluşturulur. Öyleyse metinlerarasılık yalnızca bir metni başka bir metne aktarmak değil, böyle bir eylemle yeni bir anlam yaratma işlemidir.³⁷⁴ Böylelikle alt metin üst-metin, gönderge ve gösterge arasındaki ilişkiler denkleminin bir elemanı da okur olmaktadır. Riffataire’in “bilgin okur”u üst üste yığılmış metinler arasındaki bağıntıyı, sahip olduğu kültürel arka plana dayanarak çözer. Ayrışıklık yaratan kolaj-brikoloj-alıntı işlemi okurun birikimiyle bütünlenir. Her bir göndergenin metne

³⁷¹ www.metinlerarasiiliskiler.com

³⁷² www.metinlerarasiiliskiler.com

³⁷³ Palimpsest bir metnin üzerine onu kazımak suretiyle açılan alana yazılan ikinci metindir.

³⁷⁴ Aktulum,ag.e,66

kazandırdığı anlam katmanlarını okur kendi birikimine göre yorumlar. Metinlerarasılık yazar açısından bir “yeniden yazma” işlemi ise okur açısından bir yeniden yorumlama eylemidir.

5. 2. Metinlerarası Yöntemlerin Divan Edebiyatında Uygulamaları

5.2.1. Metin Ekleme

5.2.1.1. Alıntı/citation-reference

Alıntı ve gönderge (citation- reference) ileri sürülen bir görüşü desteklemek için bir yazardan alınan parçadır. Alıntı, alıntılama, (citation) gizli alıntı (intihal/plagiat) veya anıştırma (allusion/telmih) yöntemleriyle yapılır.³⁷⁵

Klasik edebiyatta "iktibas" denilen söz sanatı alıntıya örnektir. Bir metin içinde ayet ve hadislerin aktarılması anlamına gelir. Böylece şiiirden Kur'an ya da hadislere bir pencere açılır. Kurulan bu bağlantı bir önceki mısraın anlamını güçlendirir.

Yine bir alıntı olan ‘irsal-i mesel'in fonksiyonu da budur. Genel kabul gören bir atasözü ya da ‘kelam-ı kibar’ın alıntılanması metnin fikrini destekler mahiyette bir açılım sağlar. Tüm bunlar kısa ifade kalıpları içinde geniş anlam açılımları sağlamaktadır. Alıntı, bazen orijinal ifadenin tekrarlanması yoluyla değil; anlamın tekrarlanması yoluyla olur. Mısraın anlamı bir ayete hadise ya da vecizeye telmihte bulunur. Bu bakımdan iktibas sanatı telmih/ anıştırma yöntemiyle de ilişkilidir.

İktibaslar, imge aktarımı, biçimsel aktarım, anlamsal aktarım (ilmam), tevarüd tarzında metinler arası ilişkiler kurar. Genel geçer bir görüşün şiiirde pekiştirilmesi herkesin girebileceği bir kapıdan farklı anlam bahçelerine geçiş sağlamaktadır.

İrsal-i mesel (örneklendirme, misal getirme) bir fikri, konu ile ilgili bir atasözü veya tanınmış bir söz ile aydınlatma sanatıdır. Bu sanatta, genellikle ilk mısradaki fikir söylenip ikinci mısradaki örnek verilir.

Ragıba düşmenin aldanma tevazularına

Seyl di varın ayağın öperek hedm eyler

(Koca Ragıp Paşa)

İrsal-i mesel de bir klişe aktarımdır anonim kültürün birikimleri bu tarz kodlamalarla geleceğe aktarılır. Bunun tersi de doğrudur. Çok sevilen beğenilen bir söz zamanla klişeleşerek sahibinden ayrılmaktadır.

³⁷⁵ www.metinlerarasiliskiler.com

"Ziya Paşa'nın ünlü beyitleri üstelik biçimsel aktarım ve aşırma biçiminde Ziya Paşa'yi terk etmekte, ettirilmektedir. Ünleri Ziya Paşa dan da geniş olan Terki-i Bend ve Terci-i Bendelerin beyitleri belki de asıl sahiplerine, toplumun anonim bahçesine dönüyorlar, çünkü bu dizelerin bir kısmı anlam olarak atasözleri biçiminde ondan da önce vardı." ³⁷⁶

İntihal/Düzd-i Sühan (Plagiat)

Asıl sahibinin adı anılmaksızın, italik ya da ayraç kullanmadan yapılan aktarım "gizli alıntı" intihaldir.

Divan Edebiyatı içinde meşhur olan "düzd-i sühan" "sirkat-i sühan" "intihal" kavramları, çalıntının, hep birbirini tekrarlıyor gibi görünen klasik şiir içinde de tartışıldığını göstermektedir.

Yetik, bu konuda erken dönemden iki farklı görüşü aktarmaktadır: İranlı Şair Enveri: "Şairlerin büyüklerinden öylelerim bilirim ki, boynunda iki divanın kanı vardır" diye intihali lanetlerken yine aynı kültürden yetişen Molla Cami, alıntıyı yapanın daha güzel bir eser ortaya koymasına halinde bunun hoş görüleceğini belirtmektedir.³⁷⁷

Son dönem münekkitlerinden Muallim Naci ise: "İktibasa bir şey denilemez, fakat bunu ketmedip de kendi mahsul-i karihası gibi göstermeğe elbette intihal denir. Hele iktibas dahi beceremeyip de meydana manasız bir eser çıkarmaya ne denileceği bilinemez"³⁷⁸ sözleri her iki görüşü ortalar gibidir.

Biçim ve içerik aktarımını her zaman intihal tanımlamasına dahil etmek mümkün değildir. Başkasına ait bir anlam ya da imajı aktarmanın "sirkat" sayılıp sayılmayacağı divan edebiyatı geleneğinin içinden de sorgulanmıştır. klasik şiir söz konusu olunca neyin "sirkat-i sühan" neyin "miri malı" olduğunun teşhisini koymak gerekir.

Fuzuli, Farsça Divan mukaddimesinde hem herkesten ayrıksı düşmemek hem herkesle aynı olmamak arasındaki ince çizgiyi vurgular.

"Zaman önceliğinin yardımı sebebi ile öncelikten dem vuran ve tesadüfen benden önce gelen şairler hep yüksek kavrayışlı ve engin düşünceli bir tabiata sahip imişler. Bunlar, gazelde kullanılan latif ibareler ve ince anlamlar mahsulünü öylesine toplamışlardır ki, gerçekte başkalarına hiçbir şey bırakmamışlardır. Bir kimse onların

³⁷⁶ H. Yetik, Edebiyatta Çalıntı, İnkılap Yayınları, Ankara 2006

³⁷⁷ Yetik, age.,283

³⁷⁸ Yetik, age.,284

bütün sözlerinden ve şiirlerinden haberdar olmalı ki, eserleri onlarda kendinden önce söylenmiş sözler ve manalar bulunması(tevarüd) şaibesiyile değersiz hale gelmesin. Öyle zamanlar olmuştur ki, gece sabahlara dek uykusuzluk zehrini damla damla içerek büyük çabalarla bir mazmunu şiir kalıbına dökmüşüm ve sabah olunca da diğer şairlerle tevarüde düştüğüm endişesiyle yazdıklarımı karalayarak onu kullanmaktan vazgeçmişimdir. Yine öyle zamanlar olmuştur ki, gündüz akşama kadar düşünce denizine dalıp şiir elması ile eşsiz bir (söz) incisi delmişim; görenlerin "bu mazmun anlaşılmaktan uzaktır ve bu söyleyiş edebiyat çevrelerinde kullanılmaz ve beğenilmez" demeleri üzerine de onu terk etmiş ve yazıya geçirmemişimdir. Ne acayıptır ki; söylenmiş bir söz, evvelce söylenmemiş olması sebebiyle şiirde yer almıyor."³⁷⁹

Yetik, Yunus Emre'nin "bana seni gerek seni" mısraıyla tanınan şiirinin Yesevi'den birebir aktarma olduğuna işaret eder. Aynı konuda kapsamlı bir araştırma, Prof. Ali Yılmaz'ın Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi sempozyumuna sunulan "Ahmet Yesevi'nin Hikmetleri ile Yunus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufi Muhteva Benzerlikleri" adlı tebliğde dikkatlere sunulmuştur. Prof. Yılmaz bu çalışmada Yesevijk hikmetlerinden Yunus Emre'nin neredeyse mısra mısra aktardığı işaret edilmektedir.³⁸⁰

5.2.1.2 Dönüşüme Dayalı Aktarım Taklid/Öykünme Esinlenme

Bir sanatçının bir başka eserin metnini örnek olarak, ona benzer nitelikte metin üretmesine taklit denilmektedir. Taklitte gerek biçim gerekse içerik aktarımı söz konusu olabilir. Kubilay Aktulum takliti metinlerarasılığın türev ilişkileri kategorisinde irdeler. Buna göre taklit/öykünmenin bir şekli yansılama'dır:

"Eğer bir ana metin ile gönderge metin arasındaki ilişki konu düzeyinde gerçekleşiyorsa "yansılama" öne çıkar. Bu durumda bir yapıtın biçemi değiştirilmeden konusu değiştirilir"

Taklit, genellikle iki biçimde yapılmaktadır:

1.Cıddi Taklit

Bunda taklit eden, taklit edileni ciddiye alır, ona özenir, onun gibi olamaya çalışır. Sırf onun gibi güzel yazabilme kaygısı vardır. Genellikle şiire yeni başlayanlar,

³⁷⁹ Muhammet. N. Doğan. Fuzuli'nin Poetikası, Ötüken yay. İst.2002 s 95

³⁸⁰ Cemal Kurnaz Mustafa Tatçı, Yesevilik Bilgisi, MEB. 2000, s.315

kendilerinden önceki usta şairleri dil, üslûp, teknik, şekil, içerik özellikleri bakımından taklit ederek şaire adım atarlar. Taklit, genellikle sevgi ve saygıdan kaynaklanır.³⁸¹

a.Nazire

Divan edebiyatında nazire, evvelce yazılan herhangi bir şiire aynı vezin ve üslupta karşılık vermek anlamına gelir. Metinlerarasılık açısından geleneğin aktarımını sağlayan en önemli kanallardan birdir. Daha ziyade mesnevilere ve gazellere nazire yazılır. Bu, o şiirin takdir edildiğini, revaç bulduğunu gösteren bir kriter olarak görüldüğü için şairlerin çoğu kendi eserlerine nazire yazılmasını arzular. Şeyh Galip⁹'in meydan okur tarzdaki meşhur beyti, bu işin aynı zamanda rekabete de yöneldiğini gösterir.

Zannetme şöyle böyle bir söz

Gel sen dahi söyle böyle bir söz

Mecmuatü'n-Nezair gibi büyük nazire mecmualarının varlığı, bu tarz bir aktarımın gelenek tarafından gördüğü kabul ve rağbetin boyutlarını gösterir.

Yine nazire geleneği içinde düşünülmesi gereken ve bir yönüyle alıntılama da giren bir başka yöntem de klasik şiirin nazım biçimlerin sağladığı imkanlara yaslanır.

Başkasına ait beyitlerden oluşan manzumenin her beytinin başına, onunla aynı vezin ve kafiyede iki dize eklenmesine terbi, aynı esasa göre üç dize eklenmesine tahmis, dört dize eklenmesine tesdis denir. Yine aynı esasa göre bir gazelin her beytinin bu kez ortasına üç mısra eklemek suretiyle oluşturulan nazım şekli ise "taştir" ismini alır. Nazire geleneğinin büyük bir nehir gibi devamlı beslediği klasik şiirde söz konusu nazım biçimleri de hem sevilen şiirin bir benzerini oluşturmak, hem o temel üzerine yeni bir eser bina etmek isteyen şaire kolaylık sağlar. Sonuçta şaire önceden söylenmiş olan anlamı da içine alan yepyeni anlam katmanlarını barındıran kendisine aitlemiş bir yapı sunar.

2. Alaycı Dönüştürüm/Hezliyat(Le Travestement Burlesque)

Buna "pastiş" de denir. Başka bir şair ya da yazarın metinlerine dil, üslûp, muhteva benzerliğiyle gönderme yaparak onunla olay etmeyi amaçlayan bir taklit biçimidir. Burada, bir eserin konusunu veya içeriğini gülünç, eğlendirici, alaycı bir tarzda

³⁸¹ N Çetin, Yeni Türk Şiirinde Geleneğin İzleri, Hece Yay.2004

değiştirerek yeni bir eser üretmek söz konusudur. Çok ciddi bir eser, alaycı bir dönüşümle komik bir esere dönüşebilir.³⁸²

a.Hezliyat

Klasik edebiyatta pastişin karşılığı “hezliyat”tır. Bu, nazireden farklıdır. Nazirede şair, öteki şairi ciddiye alır, ona saygı duyar ve onun şiirine önem verir. Alaylı taklitte ise şair, başka bir şairin şiirine benzer bir söyleyişle onu hatırlatıp olay eder. Ayrıca eski Türk edebiyatında tehzil ya da hezl denen bir nazım türü vardır ki bu, nazire gibi başka bir şiire aynı vezin ve kafiyede o şiiri alaya almak üzere karşılık yazmaktır.

Alaycı dönüştürüm yansımaya göre daha "yergisel", gönderge metne karşı saldırgandır.³⁸³

5.2.1.3. Esinlenme

Genel anlamda esin, bir tür içe doğmadır. İçe doğma ister istemez metafizik çağrışımlar taşır.

Esinlenme/ilham alma da bir çeşit dönüşümdür. Taklitte bir yazarın dil ve anlatım özellikleri, sözlerinin dönüştürülmesi söz konusuken ilham alma bir eserin izleğinin, imaj veya içeriğinin bir başka eserde yansımadır. Üretilen metin için taklit denilemez. Gönderge metin ana metne sinmiştir. Şeyh Galip'in “esrarını mesneviden çaldığı”nı söylediği Hüsn-i Aşk'ın söz vadisinde kendisinin açıp kendisinin tükettiği yepyeni bir açılım yakaladığını ilan etmesi ilhamın orijinaliteye halel getirmeyeceğini göstermektedir. Galip, Fuzuli'nin Farsça Divanında belirttiği o ince ayar noktasını yakalamıştır: Aynı malzemeyi kullanarak bambaşka bir terkibe ulaşmak.

Tarz-ı selefe tekaddüm ettim

Bir başka lügat tekellüm ettim

Ben olmadım ol güruha peyrev

Uymuş belli Gencevi'ye Husrev

Gencinede resm-i nev gözettim

Ben açtım o genci ben tükettim

³⁸² Aktulum, age.,126

³⁸³ Aktulum, age.,119

*Fehmetmeye sen de himmet eyle
Ol gevheri bul da sirkat eyle*

*Çok görme bu hikmet-i beyanım
Tevfika havale eyle canım*

*Esrarını mesneviden aldım
Çaldım veli miri malı çaldım*

*İndem ki zi şair-i esemişt
Sultan-ı suhan menem diğەر nist*

5.2.1.4. Tevarüd

Tevarüd, tesadüfen olan bir benzeşmedir. Dolayısıyla bir aktarım söz konusu değildir. Metinlerarasılığın tevarüt olayını da etkilediği açıktır. Ortak kültüre dayalı ortak yaratma her zaman ihtimal dahilindedir. Fuzuli'nin Farsça Divan mukaddimesinde belirttiği kendi zihni çalışmasıyla keşfettiği mazmunların daha önce gelen şairler tarafından kullanılmış olması durumu söz konusu kültürün ya da kültürel alışverişin yol açtığı ortak imgelemdir.

5.2.1.5. İçerik örtüşmesi/ Tekarüb

Bu, bazı ifade, mısra ya da mısraların söz ve anlam bakımından başka bir eserle benzeşmesidir.

5.2.1.5.1. Gönderme

Önceki zamanlarda başka şairler tarafından söylenmiş, yazılmış şiirlere, mısralara, beyitlere, vecizelere, ya da çarpıcı bir düşünceye, ilginç bir ifadeye, vurgulu bir cümleye değinmelerde bulunmak. Gönderme, daha çok olay unsuru içermeyen metinlere bir yollamadır ve telmihten farkı budur. Göndermenin birkaç çeşidi vardır: -Göndermeyle gönderme yapılan metnin anlamı zenginleştirilebilir ya da o anlamdan yola çıkarak yeni anlamlar üretilebilir. Bu durumda gönderme yapılan metin, yeni anlam üretimi için bir vesile ve araç konumuna indirgenmiş olur.

Gönderme yapılan anlamı içeriği olumsuzlanarak tersinden bir anlam üretilebilir. Zıtlığa dayalı göndermeler: Şair, gönderme yaptığı metnin içeriğinin ve simgelerinin özelliklerine tam zıt nitelik ve özellikle unsurlar ortaya koyar. -Gönderme yapılan metnin anlamı tekrarlanarak ileti pekiştirilir.

5.2.1.5.2. Anıştırma(allusion/telmih)

Anıştırma, gönderge metinle doğrudan olmayan kapalı bir ilişkiyi gösterir. Aktulum, bu konuda Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics'ten şu tanımı aktarmaktadır:

" .. .anıştırma başka bir yazınsal yapıta sanata tarihe kişilere vb. örtük bir göndermedir."³⁸⁴

Toplumsal hafızada yer edinen, pek çok kişi tarafından bilinen eski zamanlarda olup bitmiş bazı olaylara, meşhur kişilere, durumlara, uygunlara, inanış ve düşünüş biçimlere, atasözlerine işaret etmek, bazı imalarda değişimlerde ve dolaylı göndermelerde bulunmak. Birkaç kelimeyle onları üstlü kapalı olarak hatırlatmaktır."³⁸⁵

Bu gibi göndermelerle amaçlanan bilgi sunmak değil, kolektif hafızada yer eden kültürel birikim ve bilgilerin çağrışımı yoluyla düşünce ve duyguların kısa ifadelerle aktarımını sağlamaktır. "Telmihte yüzey yapıyı kullanmalık metin (mimetik anlam), derin yapıyı ise yorumsal anlam (hermeneutik anlam) oluşturur. Yani şair, başka bir metne telmihte bulunuyorsa gönderme yapılan metnin sahibi tarafından üretilmiş anlamını yeniden üretmek üzere ona telmihte bulunmuyor demektir."³⁸⁶

Divan şiirinde sıklıkla kullanılır. Üstü kapalı bir değini, okur ve şair arasında var olan anlam kodlarıyla bilgi iletişimi sağlanabildiği gibi kısa ifade kalıplarıyla derin anlam katmanları oluşturmaya yarar. Divan edebiyatında kısas-ı enbiya metinleri ve Yakup, Yusuf, Musa, İsa gibi peygamberler, aşk hikâyeleri ve onların Leyla-Mecnun, Ferhat-Şirin, Yusuf u Züleyha gibi kahramanları, evliya menkıbeleri, destan ve gazavatnâmelerle onların tarihi ve efsanevi kahramanları; adet görenekler gibi telmih konuları metinler arası ilişkiler ağında taşıyıcı durumundadır.

5.2.2. Edebi Sanatların Metinlerarası İşlevi

³⁸⁴ Aktulum, age.,110

³⁸⁵ Çetin,age., s 10

³⁸⁶ Çetin,Age. 11

Divan şiirinde, telmih, teşbih, kalıplaşmış istiare, mecaz ve hatta tenasüp gibi söz sanatları aynı kültür içinde oluşan ortak kullanım alanında metinler arası alışverişi sağlayan kodlardır. Telmihte bilinen belli bir olay, durum ya da şahıslara yapılan gönderme; kalıplaşmış istiare, mecaz-ı mürsel, teşbih, kinaye gibi mecaz sanatlarında kolektif bilinçteki sembollerin kullanımı; iktibas, irsal-i mesel gibi söz sanatlarında bir çeşit aktarım ya da alıntılama yoluyla ortak birliktelik ilişkisi kurulması söz konusudur. Tenasüp ve leff ü neşr ise ancak dolaylı olarak, birbiriyle ilişkili sözlerin oluşturduğu çağrışımların herhangi bir metne gönderme yapması durumunda, telmih sanatıyla birlikte metinlerarasılığı düşündürür.³⁸⁷

Kısacası, bütün bu ortak kullanımlar ve anlama dayalı söz sanatları dolaylı yada örtülü anlatım yoluyla yine ortak kültürün değişik metinleri arasında ilişki kurmak suretiyle bir kelimenin değişik anlam katmanlarında farklı misyonlar üstlendiği yorumsal bir dil oluşturur. Çok kullanılan mecaz sanatları metinlerarası ortak dilin oluşmasına zemin hazırlar. Yani, bir teşbihin, istiarenin, mecazın kabul görmesi; pek çok şair tarafından kullanılması metinlerarasımda çok yürünmüş geçiş yolları açar. Tek bir kelime pek çok anlam katmanı oluşturur.

Mesela, 'mey' kelimesi yüzey yapıda şarabı; tasavvufi sembolik anlam katmanları irdelendikçe, ilahi aşkı, bu aşkla dünyadan sıyrılma hallerini, bu hale sahip kişilerin 'aşık'lık vasıflarını, aşk makamında alman mertebeleri, mey sunan sakinin mürşid-i kâmil vasfını ve o elinden tutmadıkça menzili maksuda erişilemeyeceğini, hayret vadisinde yitileceğini, o, bir cam sunarsa mesafelerin bir anda katledileceğini, meyın rindane yaşayışı, meyi hakir görenin zahire takılıp kalan zahid oluşu gibi pek çok anlam katmanına göndermeler yapar. Bu bağlamda, tasavvufi felsefenin manifestosunu bu tek kelimenin çağrışımları açıklar demek mümkündür. Suyu atılan taşın etrafında oluşan daireler gibi anlam katmanları tek bir kelime etrafında genişledikçe genişler. Bir tek kelimeye bu kadar misyonun yüklenmesi o sözün metinlerarası ilişkiler ağında yüklendiği değerler toplamıyla ilgilidir.

5.2.2.1. İmge, Motif Aktarımı: (Mazmunlar)

Mazmun/Conceit

³⁸⁷ Mine Mengi, "Divan Şiirinde Metinlerarası ilişkiler" Uygurlardan Osmanlıya/ Şinasi Tekin'in Anısına, Simurg Yay. 2008

Mazmun, mana, anlam, kavram demektir. Edebiyatta bazı özel kavram ve düşüncelerin ifadesinde kullanılan klişeleşmiş söz ve anlatımlara denir. Kısaca, bir şeyi özelliklerini çağrıştıracak kelime grupları içinde gizlemektir.³⁸⁸

Bu tanıma rağmen, mazmunun çoğu kez kalıplaşmış istiare anlamında kullanıldığı görülmektedir. "Sünbül" kelimesinin hemen "saç" olarak algılanması, "serv" kelimesinden daima sevgilinin endamının, "gül" ile yanağının anlaşılması gibi.

Mazmunlarda çoğu kez gerçek anlamın dışında kurmaca ilişkiler söz konusudur. Divan şiirini anlamak için mazmunları, mazmunları çözebilmek içinse klasik şiire kaynaklık eden o devrin tüm kültürel birikimi, Kur'an, tefsir, hadis, tasavvuf, mitoloji, astronomi, coğrafya gibi bilimleri ve sosyal yapılanmayı tanımak gerekmektedir. Mazmunlar metinlerarası ilişkilerin damıtılmış halidir denilebilir. Bir şiirde bir mazmunun varlığını hissedebilmek için kavramı o metne taşıyan ilişkiler ağını çözmek gerekir. Divan şairi şahsi hareket etmez, kuralları önceden belli bir geleneğin sistemine bağlıdır. Bu sistemi metinlerin dünyası kurar. "Hazır duygular, fikir ve duygularla imaj sistemi bu kabildendir."³⁸⁹

5.3. Mesnevilerde Metinlerarasılık

Mesneviler metinlerarasılık açısından önemli göstergelere sahiptir. Mesnevilerde metinlerarasılık, bir yandan Fars Edebiyatıyla Türk edebiyatı arasındaki ilişkiyi; öteki yandan da Türk mesnevilerinin kendi arasındaki ilişkiyi işaret etmektedir.³⁹⁰

Fars edebiyatında yazılan mesneviler, bilhassa 13. 15. yüzyıllar arasında Türk şairlerince tercüme edilmiştir. Ancak, dönemin anlayışıyla bunlar birebir çeviriler olmayıp daha ziyade içerik aktarımı denecek türden çalışmalardır. Çeviri yapan sanatçının çevireceği eser bir modeldir sadece; aslolan o temel üzerine yeni bir eser bina etmektir.

Yusuf u Züleyha mesnevileri açısından düşünülecek olursa çevirilerin Yusuf u Züleyha konulu eserlerde metinlerarasılık açısından önemli bir işlevi olduğu görülür. Bu konuda kaleme alınan ilk eserlere çoğunlukla Farsçada yazılan ünlü örnekleri temel teşkil etmiştir. Bu eserler, konu ve motif itibarıyla ilk örnekle ilişkilerini sürdürürken bir yandan da değişik açılımlar sağlamaktadır.

³⁸⁸ İskender Pala, Divan Edebiyatı, L M Yay İst.2002 s35

³⁸⁹ Cihan Okuyucu, Divan Edebiyatı Estetiği, L M Yay.2004 s.103

³⁹⁰ Mine Mengi, agm.,s. 604

Mesnevilerde ‘esin’ konusu da metinlerarasılık yönünden ele alınabilecek bir kavramdır. Mesnevilerin sebep-i telif bölümünde, çoğu kez şairler kendilerinden önce yazılan bir mesneviden ilham aldıklarını, benzer eser yaratma ya da aynı konuda söylenecek yeni sözler bulma isteğiyle hareket ettiklerini belirtmektedir.

Mine Mengi bu motivasyonu “tanzir” geleneğiyle de ilişkilendirir:

*“Kuşkusuz metinlerarasılık ve tanzir geleneği divanları olduğu kadar eski şiirimizin önemli yapı taşları olan mesnevileri de ilgilendirmektedir. Bu bağlamda, mesnevilerde görülen metinlerarası ilişkiler; divanlardaki çeşitli manzumelerde gördüğümüz ilişkilerden daha girift ve kapsamlıdır.”*³⁹¹

Beşir Ayvazoğlu, mesnevilerdeki ilişkiler ağını mazmun geleneğiyle ilişkilendirerek, tıpkı hazır mazmunlar gibi mesnevilerin de “hazır kahramanları” olduğunu bunların hangi ülkede olurlarsa olsunlar kendi ülkelerinde gibi davrandıklarını ve tek bir dil konuştuklarını ifade etmektedir.³⁹² Hikâye kahramanlarının da zamanla şahsiyetleriyle örtüşen bazı kavramları ifade eden sembollere dönüştüğü bilinmektedir. Klasik şiirde, Yakup, sabrı; Yusuf güzelliği, masumiyeti; Züleyha baştan çıkarıcı güzelliği temsil etmektedir.

Ayrıca hikâyede işlenen bir takım temalar da metinlerarasılık açısından önemli işlevlere sahiptir. Kıskaçlık, hırs, entrika, aşk, ihtiras gibi en trajik beşeri zaafardan doğan gerilimin dinamizm kattığı; kaderin değişmez seyri gibi tüm insanlığı etkileyen bir olgunun hikâyeyi bir "leit- motive" olarak baştanbaşa kuşatarak etkisini arttırdığı hikâye, asırlarca işlene işlene edebiyata kalıcı semboller kazandırmıştır.

Bu bölümde klasik şiiri besleyen kaynaklardan biri olan Yusuf u Züleyha hikâyesinden doğan mazmunlar ve benzetmeler yoluyla kurulan kalıplaşmış bağlantılar incelenecektir. Metinlerarası incelemede motif- imge aktarımı kategorisinde ele alınacak olan söz konusu sembollerin oluşumu, başlangıçtan günümüze etkisini tüm canlılığıyla sürdüren kıssanın düşünce dünyamızda oluşturduğu izleri aktarmak adına önem kazanmaktadır. Kıssanın anlam katmanlarından doğan, yüzyıllar boyunca şairlerin his ve fikir dünyasını şekillendiren temel dinamikler, metinden metine aktarılırken günümüz insanına hâlâ söyleyecek sözü olduğunu göstermektedir.

5.3.1. Kişiler

³⁹¹ Mengi, agm.,598

³⁹² Beşir Ayvazoğlu, Aşk Estetiği, Ötüken yay. İst. 1993 s. 159

5.3.1.1.Yusuf

Yusuf peygamber edebiyatımızda güzellik timsalidir. Kalıplaşmış istiare yoluyla kullanıldığında daima kusursuz güzelliği sembolize eder. O yüzden de sevgili Yusuf a benzetilir. "Yusuf-lika" "şahid-i ismet" "Yusuf ı vakt", "Yusuf ı sani", sözleri Yusuf vasfında olan sevgiliye işaret eder. Aşığın "Yusuf ı maksud"u, "can Yusuf u"dur.

Güzelliğinden başka, kardeşlerin onu kıskanmaları; oynamak bahanesiyle götürüp kuyuya atmaları; kana boyadıkları gömleğini babalarına getirip, "Yusuf u kurt yedi" demeleri; bu hadise üzerine ağlamaktan Yakub'un gözlerinin kör oluşu; Yusuf un pazarda köle olarak satılması; bir ihtiyar kadının da bir miktar iplik ile ona talip olması; Züleyha'nın aşkı; Yusuf un iffeti; gömleğinin eteğinin yırtılması; Mısır kadınlarının onun güzelliği karşısında turunc yerine ellerini doğraması; Yusuf un zindana atılması; Mısır'a sultan olması; kardeşi Bünyamin'in buğday çuvalına tas koydurulması; ağabeylerin mahcup ve pişman olmaları; Hz. Yakub'un, Yusuf un kokusunu uzaklardan alması; gömleğini yüzüne sürünce gözlerinin açılması gibi Yusuf kıssasının hemen hemen bütün motifleri Divan Edebiyatında konu edilmiştir. Bu şekilde, gerek mazmunların işlenişi, gerek telmihler ve istiareler vasıtasıyla yapılan göndermelerle kurulan ilişkiler ağı klasik şiirde "Yusuf kültü oluşturmuştur.

Onunla ilgili beyitler genellikle "kuyu" "pazar" "güzellik" "aşk" "kıskançlık" "gömlek" "zindan" gibi motifler etrafında teşekkül eder. Şiirde sıklıkla şu kelimeler etrafında ilişkiler ağı kurulur:

İhvan, Yakup, Külbe-i ahzan, çeşm-i peder, çah, çah-ı Kenan, şâh-ı Ken'anî, karban, bi-baha, satmak, terazi, dirhem, müşteri, biva, germ, bazar, pire-zen, rişte, hased kurdu, merta'-ı lu'b, çaha ermek, dinar, bazara düşmek, şahid-i bazar, haridar, Züleyha, Mısır, kavm-i Züleyha'nın hayretten el kesmesi, narenç, el pârelemek zeyl-i Yusuf i pak, zindan, Aziz-i Mısır, dem-alude, pirahen, pir-i nurani, Yakub'un gözyaşı ve âmâ gözleri, bûy-i hulk, tas, rüsva vs.

Yusuf ve onunla ilişkili bu tarz kelimelerin çağrışımları yoluyla kıssanın motiflerinden birine de gönderme (anıştırma/telmih) yapılarak tenasüp ilişkisi kurulur. Böylece metinler arası ilişkiler görünen anlam/yüzey yapıdan derin yapıya farklı anlam katmanları oluşturur. Örnek beyitlerde kıssayla kurulan bağlantının ana metne kazandırdığı derinlik görülmektedir.

Yusuf'un güzelliği güneşe benzetilir.

Ya felek Mısırında sultan oldu bir Yusuf-cemal

Ya Züleyha'dur tutar narenc-i zer- peyker güneş

Ahmed Paşa

Yusuf'un güzelliği, tasavvufi anlamda mutlak güzelliği, Allah'ın "Cemal" sıfatını düşündürmektedir. Mevlana'da Yusuf'un güzelliği ilahi güzelliği hatırlatır. Yusuf'u her görenin ona meylettiği gibi kemal sahibi bir insanın mutlak güzelliğin sahibi olan zata yönelmesi gerekir.

*"Sokaktan geçerken Yusuf'un yüzünün nuru o civarda bulunan köşklerin evlerin pencerelerinden kafeslerinden içeriye vurur düşerdi. Köşkte bulunanlar " Belli ki Yusuf gezmeye çıktı, şimdi buradan geçiyor!" derlerdi. Köşede bucakta oturanlar da duvarlarda ışıklar parıltılar görünce Yusuf'un oradan geçtiğini anlarılardı. Yusuf'un geçtiği sokağa penceresi bulunan ev, onun oradan geçişinden şereflenir nurlanırdı. Ey kardeş! Aklını başına al da evinin penceresini Yusuf'un geçtiği sokağa aç ve pencerenin önüne oturup onu seyret! Âşık olmak demek nur gelen tarafa pencere açmaktır. Çünkü gönül gerçek dostun yüzü ile aydınlanır nurlanır."*³⁹³

Yusuf'un zindan ve kuyudan kurtuluşu güneşin doğmasına, gülün açılmasına benzetilir.

Habsden Yusuf çıkub sultan-ı Mısır olmuş kimin

Oldı açub goncesin arayış-i gül-zar gül

Fuzuli

Çar-divar-i anasırdan Hayali mahbesüz

Yusuf-ı Mısır-ı kadem olmuş dürür mihmanumuz

Hayali

Yusuf'un zindandan kurtulup aziz oluşu bir tezat oluşturmaktadır. Güneş tutulmasının sona ermesine, güneşin doğmasına benzetilen bu olay, pek çok şiirde önemli imgelerden olmuştur.

Mısır-ı Hüsn içre aziz olduğunu gördükte

Didler yine tulu etdi meh-i Ken'an'a

Arami

³⁹³ İskender Pala, Kitab-ı Aşk, Alfa yay. İstanbul 2008

Yusuf otuz yaşlarında zindandan kurtulur bu onun maddi ve manevi olgunluğunun zirvesidir. Her bakımdan kemale eren Yusuf u saltanat beklemektir

*Habsden Yusuf çıkıp Sultan-i Mısır olmuş kimi
Oldu açıp goncesin arâyiş-i gül-zâr gül
mde Yusuf -ı ikbal-i devran kar-fermadır
Bu demde çeşm-i Ya'kup -ı temanna nur-peymadır
Sabri-i Şakir*

“Yusufistan”: Güzellerin çokça bulunduğu yer manasına kullanılır.³⁹⁴

*Yusufistana dönüp ıydgeh-i İslambol
Dilberan oldular arayış-i keff-i mizan*

5.3.1.2. Yakub

Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'te, Hz. İbrahim'in torunu, Hz. İshak'ın oğlu, Hz. Muhammed'in cedlerinden olarak anılan İbrani peygamberdir. Lakabı İsrail olduğu için oniki oğlundan gelen soya İsrailoğulları denmektedir.

Divan şiirinde “Pir-i Kenan” sıfatıyla anılan Yakub, Yusuf kıssası ile alakalı olarak, Yusuf'a duyduğu büyük muhabbeti; Yusuf'un kanlı gömleğini ona getirmeleri; sabır ve tevekkül göstermesi; ağlamaktan gözlerine perde inmesi; “külbe-i ahzan” içinde çile doldurması; Yusuf'un kokusunu uzaktan hisetmesi; gömleğini sürünce gözlerinin açılması gibi olaylarla anılır.

Divan şiirinde acıya karşı tahammülün, sabır ve tevekkülün simgesi olarak görülür.

*Maksud kolaylıkla azizim ele girmez
Çeşm etti feda Yusuf a Yakub-i mahabbet*

İzzet Molla

Yakup peygamberdeki sabra ve acıya tevekküle telmih ve istiare yoluyla göndermeler yapılır. "Çeşm", "pirahen", "hüzün", "elem" "matem" "külbe-i ahzan", "nale

³⁹⁴ A Talat Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, M. E. B Yay İst 2004, S.505

vü figan", "sabr-ı Yakup", "âmâ" "gözü ağ olmak" gibi göndermeler metinlerarasında Yakup kıssasının sembolik diline işaret eder.

*Gönlüm gözüüm ağılsa Yakub-sıfat tan mı
Can Mısırına Yusuf bir gül-pirehen olmuşdur*

*Senden ayru giceler ta subh ey Yusuf-cemal
Çektiğim Yakub-veş hüzn içre kaygular mıdır*

Hz. Yakup 'külbe-i ahzan'a kapanıp gam ve elem içinde ömür geçirmiştir.

*Gam-ı hicran beni hem halet-i Yakup ideli
Giryeye vü nalişime külbe-i ahzan ağlar*
Sünbülzâde Vehbi

*Yusuf gibi izzette sen Ya'kub-veş mihnette ben
Dil sakın-i beyt-ül-hazen tenhalara saldın beni*

*Bu meyden içdi hem yakub-ı sır-dan
Anun-çün ışk ile çok oldu giryen*
Müniri

Yusuf'un gömleğinin kokusu kendisine uzaklardan erişir o gömleğe yüzünü sürünce gözleri açılır.

*Sürünce pirehen-i Yusuf-ı güli yüzüne
Açıldı dide-i Yakub-ı nergis oldu ferid*
Sabit

Yakup, Yusuf'a kavuşunca sabrının mükâfatını alır. Baba oğlun kavuşmaları büyük bir mutluluk anıdır.

*Şamdan oldu bugün devr-i kühen-sal yine
Vuslat-ı Yusuf ile niteki Pir-i Ken'an*
Baki

5.3.1.3. Züleyha/Zeliha

Divan şiirinde Züleyha imgesi, Yusuf kıssasının bazı temel motiflerine telmih yapılarak kullanılır. Klasik şiirde Züleyha, güzelliği, rüya oluyla Yusuf a âşık oluşu, sabır ve sadakatle Yusuf u beklemesi, Yusuf u satın alması, Yusuf u baştan çıkarmak için uğraşması, Yusuf un gömleğini yırtması /iftirası, Mısır'ın ileri gelenlerinin hanımlarına Yusuf'u göstererek ellerini kesmelerini sağlaması ve böylece davasında haklılığını ispatlaması, Yusuf u zindana attırması, hikâyenin sonunda muradına ermesi gibi konularda çeşitli sembollerin doğuşuna vesile olmuştur.

Züleyha, eski şiirde en çok güzellik karşısında duyulan hayranlığın ve gözü kara aşkın timsali olarak anılır³⁹⁵:

*El değil can paralarda gabgabı narencine
Yusuf-ı gül-çehremi arz-ı Züleyha eylesem*

Hayali

Divan şiirinde, 'sevgili' "Yusuf-lika" olunca âşığa düşen de Züleyha gibi gözü kara olmak; Züleyha gibi azim ve kararlılık göstermektir.

*Mısr-i dilde mâlik olsan nakd-i sabra ey aziz
Yusufuna bir Züleyha-veş haridar isteyen*

*Züleyha ta ebed nevmid olurdu zevk-i vuslattan
Bu istiğna vü bu nazı göreydi düşde Yusuf ger*
Nefi

Kasr-i Züleyha

Züleyha'nın Yusuf için yaptırdığı saraya telmihen Divan şiirinde bir imge olarak kullanılmıştır.

*Olaydı ger bu revnak bu safa kasr-ı Züleyha'da
Dil ü candan olurdu seyr için Yusuf haridari*

Çeşm-i Züleyha

³⁹⁵ Gencay Zavotcu, Divan Edebiyatı Kişiler Kişilikler Sözlüğü, Aydın Kitabevi, Ankara 2006, s. 588

Züleyha'nın Yusuf u zindana attırdıktan sonra ondan ayrı kalmanın ve ona kavuşamamanın acısıyla yıllarca ağlayıp inlemesini anlatan bazı beyitlerde benzetme unsuru olarak geçer.

*Yusuf hurşidden ayrıлмаğın Yakub-i gar
Her gice çeşm Züleyha gibi olur jale-bar*

Züleyha-yî Cihan

Yusuf u Züleyha hikâyesinde, Yusuf'u elde etmek için tertiplelediği düzenler sebebiyle Divan şiirinde "Züleyha-yı cihan", hile, yalan, kadınsı fethanlık ve işve anlamlarına gelir.

*Bin şivesi vardır bu Züleyha-yı cihanın
Ey Yusuf-i hüsn eyleme zindanı feramuş*

İzzet Molla

Mekr-i Züleyha

Divan şiirinde Züleyha'nın planının parçası olarak emsalsiz bir köşk yaptırması; bu köşkü kendisinin ve Yusuf un resimleriyle donatması; bir gün herkesi uzaklaştırıp Yusuf'u davet ettiği mekânda Yusuf un direnciyle karşılaşınca kendini kaybedip gömleğini arkadan yırtması ve Aziz'in karşısında Yusuf'u suçlaması olayları "mekr-i Züleyha" olarak anılır.

*Gülün pirahen-i Yusuf gibi damanı çak olmuş
Nesim-i perdedar kıldı meğer mekr-i Zeliha'yı*

Baki

*Şöyle kim ardıncadır daim Züleyha-veş saba
Sezmezem gül Yusuf'unun kala dâmânı düriüst*

Necati Beg

Baştan Çıkarın Güzellik

Züleyha'nın baştan çıkarın tehlikeli bir güzelliği vardır. Ayrıca Züleyha, tuzak kuran, hile yapan, muhteris bir kadındır. Onun nakışlarla süsleyerek Yusuf'u büyülemek istediği köşkü Şeyh Galip'e 'suretler sarayı' ilhamını vermiştir. Hakiki âşık suret sarayına kapatılmaz gerekirse sarayı ateşe verip, gerekirse zindanı göze alıp hakiki aşka yönelir.

*Nakşı felek'ül- Buruca hemta
Hem hâlet-i hücre-i Züleyha*

5.3.1.4. İhvan

Kardeşler anlamına gelen 'ihvan' kelimesi, Divan Edebiyatında, Hz. Yusuf'u babalarından bir hile ile alıp öldürmeye kasteden ve sonunda onu kuyuya atan kardeşlere telmihen kullanılır.

Yusuf'a babasının; "Rüyanı kardeşlerine söyleme, belki bir kötülük ederler"¹ sözüne telmihen kullanılır. Şair sevgiliye olan düşkünlüğünü kıskanan düşmanlarını Yusuf'un kardeşlerine benzetmektedir.

*Yusuf-misal kassa-i dusneyi unut
Kurban olduğum sakın ihvan işitmesin'¹
Nevres-i Kadim*

*Ya'kub sıfat Baki'yi Yusuf-i sani
Hun içre komaz kıssayı ihvana duyurma
Baki*

Şair devrinde şikayetçi olduğu kişileri, Yusuf u kendilerine rakip gören kardeşlerine benzetir ve bu benzetmenin açtığı çağrışım imkanlarını kullanarak, hem o aşk ülkesinin tek sultanının kendisi olduğunu, kimsenin kendisine rakip olamayacağını, hem de kendisine zarar vermek isteyen rakiplerin varlığını bildiğini ifade eder.

*Nazm Ken'an'ına ben Yusuf-i sani olalı
Bana erbab-i suhan oldılar ihvan-şekil*

Arada rekabet düşmanlık olsa da birbirinin dengi olanlar (âşk ve şiir vadisinde) birbirlerinin değerini en iyi bilenlerdir

*Yine hemcinsi bilir birbirinin mikdarın
Yusufun hüsn-i peder-sûzunu ihvandan sor*

5.3.1.5. Aziz

Divan Edebiyatında "Aziz" kelimesi özel bir sıfat olarak çoğunlukla Yusuf ismiyle anılır. Bu bağlamda, Yusuf'un Mısır'a Aziz olması ve Mısır'ı yönetmesine telmih yapılarak kullanılır.

Gönül bir ülkeye benzetildiği zaman, gönlün sultanı Mısır azizini hatırlatır. Bu şekilde sevgili "gönül Mısır'ının Aziz'i" olur.

Yusuf, Mısır ülkesine aziz olmadan önce kuyuya atılmış, zindanlara düşmüş, ağır çileler çekmiş zulme ve haksızlığa göğüs germiş böylece tam bir olgunluğa ulaşmıştır. Âşğın çektiği çileler sevgilinin hışmına, zulmüne uğraması da boşuna değildir. Bu meşakkatli yol gönül beldesinin sultanlığına uzanmaktadır.

Çün aziz-i Mısır-ı aşk olmak dilersen ey gönül

Yusuf u Misri gibi zindana hoş gelmek gerek

Hatayi

Bazen de aziz, sevgili, 'gönül sultanı' anlamında kullanılmıştır. Şair, Yusuf'un Mısır ülkesine aziz olmasından dolayı, Züleyha'nın Yusuf'a olan aşkına gönderme yaparak, sevgilisine "aziz" diye hitap eder.

Yusuf u Mısır-ı cemale müşterilerime Aziz

Kim kumaşı işbu dükkanın kamu bazardur

Âşğın canına nefis cefa etse de o gam yemez, Çünkü, nasıl olsa Yusuf gibi Mısır azizi olacaktır. Devamlı belâ kuyusunda, zindanda yatacak değildir. Yusuf kıssasına telmih yapılarak, nefsin eziyetlerine sabreden kişinin mutluluğa ereceği belirtilir.³⁹⁶

5.3.1.6. Putifar

Benzetme ve mecaz yoluyla sevgili anlamında da kullanılan "aziz", bazı kaynaklarda hikâyedeki adıyla Kitfir, Kuteyfar ya da Pûtifar Züleyha'nın yanılarak evlendiği Mısır azizi olarak geçer. Aziz onun unvanıdır ama "maksud-ı can" olan gerçek aziz Yusuf'tur. Kitfir/Putifar divan şiirinde yanıltıcı, sahte değerdir.

Nola her mâlik-i dinar aziz olmaz ise

Nâmu her Yusuf olan Yusuf-ı ken'an olmaz

Nizami

Mâl ile mâlik olanı sanma dilâ dildâra

³⁹⁶ Cemal Kurnaz, Hayali Bey Divanı Tahlili, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s.366

Zer ile Yusuf 'u tartınca neler çekti

Bursalı Hilmi

5.3.2. Motifler

5.3.2.1. Kuyu/Çah

Yusuf'un, kardeşleri tarafından içine atıldığı kuyudur.

Yusuf'u babalarından kıskanan kardeşleri, onu öldürmeye cesaret edemeyince bir kuyunun içine atarlar. Söz konusu kuyunun "Ad" civarında bulunduğu, "Şeddad bin Ad" tarafından kazdırıldığı rivayet edilmektedir. Kuyunun içinde onu boğmayacak kadar su bulunduğu ya da onun melekler tarafından suya gömülmeyecek seviyede tutulduğu ve yine bu kuyunun yılan, akrep gibi korkunç haşerelerle dolu olduğu; ancak bunlardan hiçbirinin Yusuf'a dokunmadığı ifade edilir. Bazı eserlerde, Yusuf'un kuyudaki süreyi "Esmâ'ül-Hüsna" zikri sayesinde Cebrail'in korumasıyla, bazılarında ise onun cemalini görmeden sadece ilmiyle bilerek âşık olan bir peygamber ya da evliya zat tarafından izzet ikram edilerek himaye olduğu yolunda rivayetler anılır.

Yusuf'un atıldığı kuyu klasik şiirde zulmün simgesi olarak mazmunlaşmıştır. "Kuyu", Yusuf kıssasına telmih yapan çeşitli göndermelerle geniş bir kullanım alanına ve oldukça zengin anlam katmanlarına sahip bir imgedir. Kuyu teşbih, iham, istiare, telmih tenasüp yoluyla çok sayıda mecazi ifadenin doğuşuna vesile olmuştur. Edebiyatta günümüze kadar gelen metaforların ve sembollerin doğuşuna zemin teşkil eden bu imgenin metinlerarasılık açısından incelenmesi farklı açılımlar sağlar.

"Çah" kelimesi şiirde tenasüp ve leff ü neşr'le Yusuf kıssasını çağrıştıran kelimelerle birlikte kullanılır ve genellikle haksız yere zulme uğramayı hatırlatır. "îrsal-i mesel" yoluyla da bir metinde "kardeşe bile güvenilemeyeceğini", insan, Yusuf gibi vasıflı ve kıskanılacak özelliklere sahipse feleğin ona tuzaklar kuracağına örnek sunmak için kullanılır.

Yusuf dahi olsan düşürürler seni çaha

Ebna-yı zamanın işi ihvana cefadır

Haşimi

Kuyu/ çâh âşığının rakibi tarafından düşürüldüğü veya "gönül Yusuf'u"nun düştüğü yerdir.

Bazı beyitlerde Yusuf güneşe teşbih edilirken gecenin karanlığı dipsiz bir kuyu olup onu yutar. Çah-ı gam, çah-i mihnet gibi tamlamalar şiirde insanı içine gömen derin melankoliyi tanımlamak için kullanılır. Mihnet- meşakkat kuyusuna yuvarlanan âşık burada çile doldurur.

*Firkat haberin virme bana Yusuf-i can
Billahi yüri çah-i gama salma birader*

Çah-i Zenahdan

Sevgilideki güzellik unsurlarından biri olarak kabul edilen ve "çah-i zenahdan" veya "çah-i zekan" olarak adlandırılan çene çukuru.

Yusuf kıssasına çeşitli göndermelerle birlikte kullanılan Çah-ı zenahdan, bazen Yusuf'un atıldığı kuyu yahut zindan olarak bazen de "Çah-i Babil" olarak Harut ve Marut ile birlikte kullanılır. Çene çukuru, çevresindeki ayva tüyleri ile yeşillikler içindeki bostan kuyusunu hatırlatır.³⁹⁷

*Gönüli çâh-ı zenahdana düşmüş gördüm
Bum Yusuf anı zindan dediler gerçek mi*

Kadı Burhanettin

Âşık sevgilinin çene çukuruna canını Yusuf misali atmak ve orada müebbet kalmak ister.

*Anı etme temaşa -yi zenahdanını halka
Ben Yusuf'u sen çâh-ı zenahdana düşürme
Vecdi
Şevke perda -ı zenehdân olduğun ol gamzeye
Gürk-i Yusuf-gire ey dil çâhı söyletmek midir
Naili Kadim*

Tüm meşakatlere sabırla göğüs gererse onu bekleyen ikbal yoludur. Yusuf da sabır ve tahammülüyle kuyunun ve zindanın derinliklerinden ikbal ve saltanat yüceliklerine erişmiştir. 'Kuyu'dan Mısır'a; zindandan saltanata uzanan derin iniş çıkışlar pek çok şaire ilham vesilesi olmuştur. Bu ilham metinlerarası geçiş yollarıyla edebiyatta kaderin tecellisi ve hayatın ritmi gibi temaların işlenişinde değişik anlam katmanlarının oluşmasına zemin hazırlar.

*Mihnete sabr eyleyen rahat tapar çün Yusuf'a
Saltanat tahtının evvel payesi zindan olur*

³⁹⁷ İskender Pala Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü Kapı Yay 2004 s.92

Fuzuli

5.3.2.2. Zindan

Yusuf un nefsin isteklerine ve her türlü ayartıcının şerrine muhalefet etmek maksadıyla isteyerek zindana girmesi ve oradan sabır, hikmet, ilim ve olgunluk kazanarak ayrılması klasik şiire zindanla ilgili pek çok metafor ve imge kazandırmıştır.

Şiirde pek çok defa dünya meşakkatine, sevgilinin cefasına, rakibin zulmüne karşı gösterilen sabır Yusuf un zindana sabrıyla ölçülür. Yusuf un zindandan sultanlığa uzanan sabır yolu pek çok şaire ilham verir.

Çün aziz Mısr-ı aşk olmak dilersen ey gönül

Yusuf-ı Mısrî gibi zindana hoş gelmek gerek

Hitabi

Yusuf un zindandan çıkıp saltanata kavuşması Fuzuli'de tabiatın kıştan kurtulup bahara kavuşması imgesine dönüşmüş.

Habsden Yusuf çıkıp Sultan-i Mısr olmuş kimi

Oldu açıp goncesin arâyiş-i gül-zâr gül

Fuzuli

Sevgilinin çene çukuru da âşığın içine hapsediği bir zindan olarak nitelendirilmiştir.

Hattı yazmış dilberin çah-i zenehdanmda kim

Bu hezaran Yusuf-ı Mislilerin zindanidir

Ahmed Paşa

5.3.2.3. Kulbe-i Ahzan (Beyt'ü l-Hazen/ Beyt-i Hazen)

Kulbe-i ahzan, gamlar evi, gamlı yer; sıkıntılar kulübesi anlamına gelmektedir. Yakup ismiyle beraber kullanılır. Yakup Peygamber, oğlu Yusuf un ölüm haberini aldığı anda derin bir kedere boğulur. İnsanlar arasında huzur bulamayıp uzlete çekilir. Kendini ibadete ve Yusuf un hatıralarına verip “külbe-i ahzan” da çile doldurmuştur. Klasik şiire bu çilehane, iflah olmaz âşıkların تنها kalıp, ağlayıp inleyerek vakit geçirdikleri yer olarak yansır. Sevgilinin cemali Yusuf olunca âşığın çilesi de Yakup gibi olur.

*Kaldı Yakub-sıfat günc-i belada bu gönül
Kani Yusuf ki anı beyt-i hazenden çıkarur
Zati*

*Sen idin kulbe-i ahzana koyan Yakub 'u
Ayırıp Hazret-i Yusuf gibi göz nurundan
Haleti*

Yakup'un acısı kuyuya ve zindana atılan Yusuf'un acısından daha büyüktür.

*Firak u mihneti asla aziz-i Mısır olan bilmez
Anı تنها-nişm-i külbe-i ahzan olandan sor*

*Yusuf gibi izzette sen Yakub-veş mihnette ben
Dil sakın-i beyt-ül-hazen tenhalara saldın beni*

Yakup'un gözlerini nura kavuşturan müjde, bazı şairler için dünyayı aydınlığa kavuşturan peygamberin geliş haberi gibidir.

*Derd ile kalmış idi beytul-hazende Yakub
Sensin beşir u senden oldı deva Muhammed
Karamanlı Ayni*

5.3.2.4. Pirahen/ Kamis/ Gömlek

Hz. Yusuf'un hayatının üç önemli aşamasına işaret eden üç gömlek, divan şiirinde mazmunlaşmıştır.

Kanlı Gömlek:

Yusuf'un kardeşleri tarafından itildiği tuzakta, kanlı gömleği onun mazlumiyet ve mağduriyetini simgeler. Onu babalarının nihayetsiz sevgisinden kıskanan ağabeyleri ölümünü arzular. Yaptıkları kötülüğün boyutlarını ölçemeyecek derecede hasetten gözleri dönmüştür. Yusuf'un ortadan kalkmasıyla içlerindeki isyanın tekrar Allah'a teslimiyete dönüşeceğini babalarının sınırsız sevgisinin hedef değiştirerek kendilerine yöneleceğini düşünürler.

Yusuf ise atıldığı kuyunun dibinde masum ve mazlum bir çocuk olarak Allah'ın gönlüne verdiği ilhamla sabır ve teslimiyeti öğrenir. Sevilip el üstünde tutulduğu baba ocağından koparılıp ömründe ilk defa zulmü, haksızlığı ve şiddeti tatmıştır. Buna rağmen hayatının bu ilk büyük sabır imtihanını başarıyla tamamlar

Eskiden birinin öldürüldüğüne yahut yaralanıp öldüğüne delil olarak kanlı gömleğini sunmak adetti Yusuf u kurt yediğine delil olarak kardeşlerin Yakub'a kanlı gömlek getirmeleri buna temel teşkil eder

Peyam-ı hâl-i ruhundan belirmedi eserin

Ya kanlı gömleğin ey lâle ya kara haberin

Cinani

Kızıl gömlek ölümü yarayı teşhir eden ve şekilde Yusuf kıssasına göndermeler yapan bir semboldür

Nühüfte kalmaya sırr-ı muhabbet Sa'di havfım bu

Kumaş-ı sürhdür aşk yar ise bir şuh-ı bî- perva

Kastamonulu Sadi

Yırtık Gömlek/ Damen-i Çak

Klasik şiirde "damen-i çâk" "pirahen-i çâk" diye anılan arkadan yırtılmış gömlek, Yusuf un masumiyetine ve iftiraya kurban edilmesine göndermeler yapan mazmun oluşturur. Metinlerarası göndermeler Yusuf un ayaklar altına alınan onuruna işaret eden bazı ortak metaforları işaret eder.

Bunlardan biri gonca iken açılan gül imgesidir. Masum ve el değmemiş goncanın kapalı yakası bahar rüzgârıyla yırtılır. Gülün mahremiyeti faş olur.

San Züleyha halvetidir gonca-i der-beste kim

Çıktı andan dâmen-i çâkiye Yusuf vâr gül

Baki

Züleyha'nın Yusuf için yaptırdığı köşkte onunla birlikte olmak için hazırladığı ortamdan kaçarak kurtulmak isteyen Yusuf un yakası veya eteğini arkadan çekerek yırtar Tıpkı

kanlı gömlek gibi Yusuf aleyhine kurulmuş olan bu tertibin nesnesi yırtık gömlek dameni-
i çak divan şiirinde çok kullanılan bir mazmundur.

*Gülün pîrahenî Yusuf gibi damanı çak olmuş
Nesim-i perdedir kıldı meğer serk Züleyha" yi*

Baki

*Kaçırdı Yusuf-ı savını Züleyha-yı felek şimdi
Hilal-i hyd sanma elde kaldı taraf-ı damanı*

Seyyid Vehbi

*Biveler olsa Züleyha etselerarz-ı cemal
İtminanım Yusuf-ı damenkeşi hayran eder*

Talat

*Faş etmez idi raz-ı dili Yusuf-ı ken'an
Çak olmasa damanı Züleyha'nın ucunda*

Baki

Yakup'un Gözlerinin Açılması

Yusuf'un gömleği hikâyenin sonunda bir mucizeye vesile olur. Yakup'un evlat hasretiyle ağlamaktan kapanan gözleri onun kokusunu kilometrelerce uzaktan taşıyan gömleğin temasıyla açılır. Kıssanın bu kısmına göndermeler yapan imge Yusuf'un gömleğinin mucizevî gücünü çetin bir imtihanı başarmanın burhanı gibi gösterir:

*Maksud kolaylıkla azizim ele girmez
Çeşm etti feda Yusuf a Ya'kub-ı muhabbet*

İzzet Mola

*Bu demde Yusuf-ı ikbal-i devran kar-fermadır
Bu demde çeşm-i Ya'kup -ı temanna nur-peymadır*

Sabri-i Şakir

*Gerçi Ya'kup-ibtıla -yi girye -mu'tada
Misal -i Yusuf-ı gül -pirehen habı unutturdu*

Naili -i Kadim

*Sürünce pirahen-i Yusuf-ı gülü yüzüne
Açıldı dide-i Ya'kub-ı nergis oldu ferid
Sabit*

5.3.2.5. Gürk-ı Yusuf:

Divan şiirinde bu deyim masum birini töhmet altında tutmak anlamına gelir.³⁹⁸

Yusuf hikâyesinde evvela kardeşleri Yusuf un gömleğini kana bulayarak kurdu suçlamışlardır. Kardeşlerin bu planıyla Yusuf bir kuyuya haps olur kurt ise onu yemekle itham olunur.

İkinci olarak da Züleyha Yusuf un gömleğinin yırtılmasıyla sonuçlanan çekişmede Yusuf u kendisine saldırmakla suçlamış ve onu nihayetinde zindana düşürmüştür.

*Şevke -perda -ı zenehdân olduğun ol gamzeye
Gürk-i Yusuf-gire ey dil çâhı söyletmek midir
Naili Kadim*

*Gürg-i Yusuf yoğ iken hiç töhmeti
Müttehimlik ile bulmuş şöhreti
Tuhfe-i Vehbi*

*Benem gürg-i dehan-alude-i Pakize-damen kim
Misal-i Yusuf oldu hatırını pür-levs töhmetten
Fehim-i Kadim*

*Yare bigane gönül, namı veli mahrem-i raz
Gürg-i Yusuf nederide dehen-alude henüz
Nazim*

5.3.2.6. Arz-ı Kenan

“Arz-ı Ken’an”, Akka’dan Gazze’ye kadar olan 80 kilometrelik arazidir. Bugünkü Suriye topraklarının bir kısmı ve Filistin’de kalan Sayda ve Sur bölgelerini içine alan bu toprakların vaktiyle Hz.İbrahim’e vaat edildiği bilgisi mevcuttur. Bu sebepten İsrailoğulları tarafından bu bölgeye “Arz-ı Mev’üd” denmektedir. Nuh peygamberin oğullarından birinin adına izafeten de bu topraklara Ken’an ismi verilmiştir.³⁹⁹

³⁹⁸ A Talat Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, M. E. B Yay İst 2004, s.248

³⁹⁹ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yay. İst 2004

H.z.Yakup, peygamber olduktan sonra ailesiyle gelip Kenan'a yerleşmiştir. Yusuf'un doğup büyüdüğü; kardeşleri tarafından kuyuya atıldığı yer burasıdır. Klasik şiire konu oluşu bu iki peygamber sebebiyledir. Şiirlerde sıkça anılan "Mah-ı Kenan" Yusuf, "Pir-i Kenan" ise Yakup peygamberdir.

*Mısr-ı hüsn içre aziz olduğunu gördükte
Dedileryine tulu eti meh-i Ken'an'a
Tireli Arami*

*Tehi-i dest-i taleb kam-aver olmaz mah-ı Ken'an'a
Züleyha'nın çü dest-avizi çak-i damen olmuştur
Naili Kadim*

*Yakubum ey cânâne sen Yusuf-ı Ken'ane
Sen ruh ile reyhane vallahi ki müştakım
Ahmedi*

5.3.2.7. Mısır

Mısr-ı Aşk

Klasik şiirde, Yusuf'un Mısır'da köle olarak satılmışken Züleyha'nın onu satın alması, Züleyha'nın, masallarda olduğu gibi bir rüyayla başlayan büyük aşkı, onu elde etme çabaları, Yusuf'un bu aşk yüzünden zindana düşmesi, tüm asilzade kadınların ve nihayet Mısır halkının da Yusuf'a gönül vermesi gibi olaylara telmihen, Mısır, bir aşk ülkesi olarak vasıflandırılır.

Şairin gönlü aşk ülkesi olan Mısır'a benzetilir. Bazen de aşk Mısır'ının azizi olmak isteyen Yusuf'un zindanı kabullenışı gibi meşakkat zindanını kabullenmesi, hatta istemesi öngörülür

*Çün aziz-i Mısr-ı aşk olmak dilersen ey gönül
Yusuf-ı Mısri gibi zindana hoş gelmek gerek
Hatayi*

Mısr-ı Melahat

Yusuf un Mısır'da kölelikten azizliğe uzanan hayat macerası adının Mısır ülkesiyle anılmasına vesile olmuştur. Mısır ayrıca şeker kamışı yetiştirmekle ünlüdür. Tüm bu çağrışımlar Yusuf un güzelliği şirinliğiyle birleşir. Şair, gönül sultanı olan sevgilinin güzelliğini Mısır-ı cemal olan Yusuf a benzetirken sevgilinin dudağını şeker üreten Mısır'ın şirinliğine benzetir.

Leblerin Mısır-ı melahat kara zülfün Şam'dır

Rum'dur yüzün gözün Aydın kasımdır

Mısır-ı Hüsn

Yusuf, güzelliğiyle Mısırlıların kalbini feth etmiş ve Yusuf'un güzelliği Mısır'da kemale ermiştir. Bu sebeple klasik şiirde "Mısır-ı hüsn", sevgili yerine kullanılır. Yusuf un ağırlığınca altın ve kıymetli taşlarla tartılarak satılması konusuna da vurgu yapılır.

Ağın altın degerse nola ol Yusuf-cemal

Mısır-i hüsn içre terazudan iner mahbubdur

Mısır-ı hüsn içinde bir Yusuf-cemali kim görür

Kul olur bin can ile gönlüm bir aceb sultan olur

Hayret

5.3.2.8. Kervan/Kârban

Yusuf kıssasının önemli motiflerinden biri olan "kervan" imajı, klasik şiirde, "Yusuf'un kardeşleri tarafından bir kervana satılması; kervanın onu babasından yuvasından ayırarak Mısır'a götürmesi" gibi konulara telmih yapılarak kullanılır. Günahsız bir çocuk olarak Yusuf'un bir ticaret kervanına meta olarak satılması, yurdunu yuvasını kaybetmesi, babasının muhabbetinden, annesinin kabrinden adım adım uzaklaşması kıssanın en trajik bölümlerindedir.

Klasik şiirde ayrıca bu kervanın Medyen'lilere ait olduğu, kervan sahibinin Yusuf'u rüyalarında gördüğü, Yusuf'a kötü muamele ettiklerinde gazab-ı ilahiye uğradıkları onu taltif ettiklerinde lutf-ı ilahiye mazhar oldukları da zaman zaman değinilen konulardır.

Bir benzetme unsuru olarak kervan, bazen sevgilinin ardınca giden gönül ve can, bazen alıp götürülen saba yelidir.

5.3.2 .9. “Pazar” “Çarşı” “Satılmak

Yusuf’un pazarda köle olarak satılması klasik şiirde çok işlenmiş bir motiftir. "Bâzâra düşmek", "şâhid-i bâzâr", "bîve", "müşteri", "haridar", "terazi", "dirhem", "mal" "sermaye" "zer" "altın", "rişte", "Mısır", "kul", "aziz" kelimeleri kıssanın be bölümüne göndermeler yapar.

Yusuf’un Talmut kaynaklı bir rivayete göre ağabeyleri tarafından onu kuyudan çıkaran kervanın tacirlerine 20 dirheme satılması klasik şiirde yer almıştır. Yusuf’un böyle değersiz bir bahaya satılmasının sebep-i hikmeti olarak da yine İsrâîî kaynaklardan gelen bir yorumla Yusuf’un aynada gördüğü suretine âşık olarak tekebbüre düşmesi gösterilir

Yusuf kıssasında "pazara düşmek" "satılmak" motifi en çok Yusuf’un Mısır’da satılığa çıkarılması ile ilgili kullanılır. Tüm Mısır halkı Yusuf’a hayrandır. Onu satın alabilmek için herkes malını mülkünü fedaya hazırdır.

Yusuf’u pencereden görerek rüyalarında âşık olduğu sevgilinin o olduğunu anlayan Züleyha da eşi olan Mısır Azizini arttırmaya katılması için ikna eder. Mesnevilerin tamamında işlenen bu motifte, Yusuf, terazinin bir kefesine, Aziz’in tüm malı diğer kefesine konur ve zorlukla denkleştirilerek Yusuf, Kuteyfer’e satılır. Bu motif divan şiirinde metinlerarasında aktarılan imgelerden birine dönüşmüştür.

Mâlik-i sermaye-yi şevk-i Züleyha ol heman

Bir meh-i Yusuf cemale müşteri olmak nedir

Fehim-i Kadim

Döğünsem n'ola taşlarla bugün ol Yusuf-i hüsnün

Kefiye kim dirhem korsa terâzu-vâr mâildür

Mâl ile mâlik olanı sanma dilâ dildâra

Zer ile Yusuf’u tartınca neler çekti

Bursalı Hilmi

Bin güzeller bulunur Yusuf’a manend amma

Bu kadar var ki bular kendülerin satmadılar

Necati

Yusuf pazarda satıŖa çıkarılınca bir kocakarı da bir kelep iplik ile ona talip olmuŖtur. Bu münasebetle riŖte, müşteri, Yusuf, bîve kelimelerinin tenasüple kullanılması hikâyenin bu motifine yapılan göndermedir. Hayali Divanı tahlilinde yer alan, "göğün kocakarı (bîve)" Ŗeklinde hayal edildiği bu beyitte yine aynı olaya telmih yapılmaktadır.

Gün riŖtesiyle olsa n'ola germ müşteri

Yusuf-izâr dilberüme çarh bîvedür

Hayali

5.3.2.10. Kurt

Yusuf kıssasının önemli motiflerinden biridir. Yusuf'u ortadan kaldırmak isteyen kardeşler babalarına 'Yusuf'u kurt yedi' diye yalan söylerler. Divan Ŗairleri tarafından "haset", "hile", "plan", "düzen" anlamlarında kullanılır. Kendisine iftira atılan kurdun da mazlum olduğu düşünülerek, düşmanın/rakibin kurttan bile acımasız oluşu vurgulanır. Kurdun iftiraya uğramıŖ olması "gürk-i Yusuf" mazmunuyla ilişkilidir.

SONUÇ

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi, dünya üniversitelerinde yüzyılı aşkın bir süredir gelişimini sürdürmektedir. Karşılaştırmalı edebiyat, öncelikle kültürler arası etkileşimi edebi eserler düzleminde tespit etmeyi amaçlamaktaydı. Bu sebeple, alanının ilk mahsulleri, farklı ülkelerin edebi eserlerini motif tema ve çeşitli yönlerden karşılaştıran çalışmalardır. Sonraları bu yöntemin aynı kültürün farklı eserlerini incelemek açısından da oldukça başarılı sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Bu da karşılaştırmalı metin incelemesi yönteminin yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Bu çalışmada, karşılaştırmalı metin incelemesi yöntemini kullanmak oldukça anlamlı görünmektedir. Zira klasik edebiyatın bir özelliği olarak, aynı konunun çok sayıda eserde aşağı yukarı aynı olay örgüsü ve temalar etrafında şekillendiği, fakat her birinin birbirinden çok farklı dokuda oluşumlar ürettiği bir gerçektir. Yusuf u Züleyha mesnevilerinde, bu çalışmayla hem eserlerin birbiriyle etkileşimlerini hem de zaman içinde hikâyeye katılan çeşitli unsurların tespitini yapmak mümkündür. Bu amaçla, hikâyenin ilk örneklerinin görüldüğü XIII. yüzyıl; en olgun eserlerin verildiği dönem olan XV-XVII. yüzyıllar ve geç dönem son örnekleri karşılaştırmalı olarak ve bütünsel bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır.

Karşılaştırmalı çalışma öncelikle Yusuf u Züleyha mesnevilerinin yüzyıllara dağılmış örnekleri üzerinde yapılmıştır. Ancak hikâyeye kaynak teşkil eden Kur'an ve Tevrat metinleri ve Türk edebiyatında yazılan mesnevilere etkisi büyük olan Molla Cami'nin eseri de bütünün yapı taşları olarak karşılaştırmalı çalışma içerisinde incelenmiştir. Böylece, şematik bir yapı içerisinde düşünülecek olursa öncelikle, ana kaynak olan kutsal kitap metinlerinde olay örgüsünün epizotları ve bakış açıları karşılaştırılmış ve bunların mesnevilere olan etkisi belirlenmiştir; giriş mahiyetindeki bu bölümün ardından mesnevilerin en çok etkilendikleri örneklerin yapısı incelenerek içerdikleri unsurlar açısından tahlil edilmiştir.

Çalışmada ayrıca, anlatma esasına bağlı edebi türlerden biri olarak mesnevilerin kurgusal özellikleri, bakış açısı, zaman, mekân ve şahıs kadrosu gibi unsurlar açısından incelenmiş ve eserlerde kullanılan anlatma teknikleri tespit edilmiştir. Bu bölümde yapılan çalışmayla mesneviler üzerinde günümüz roman inceleme metotları uygulanmıştır. Böylece, kurgusal unsurların hikâyedeki işlevleri görülebildiği gibi zaman,

mekân, anlatıcının tarzı ve bakış açısı, bilhassa da şahıs kadrosu ayrıntılı olarak tahlil edilmiştir.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinin motifler ve temalar açısından karşılaştırmalı olarak incelenmesi ise hikâyenin yapısını ayrıntılı olarak ortaya çıkmasını sağlayan ve zengin açılımlar sunan bir çalışmadır.

Yusuf u Züleyha mesnevileri tema ve motifler yönünden tahlil edildiği zaman görülmektedir ki, eserler sadece hikâyenin bir versiyonu olmaları açısından değil, ait oldukları tarihsel dönemlerin perspektifinden hayata, dine, tarihe, topluma, insan varlığına ve kaderine bakış açılarını yansıtan önemli kültürel kodları taşımaları açısından önemlidir. Burada sosyal hayata dair tespitlerin yer aldığı bölüm özel bir öneme sahiptir. Yusuf u Züleyha mesnevilerinin her biri ait oldukları dönemin sosyal ve kültürel yapılanmasının izlerini yansıtır. Hz. Yusuf dönemine ait sosyal yaşantıyı canlandırmaya çalışan sanatçılar belki kıssas-ı enbiyalardan ve çeşitli tarihi kaynaklardan yararlanarak antik dönem Mısır devlet yapılanmasını, toplum düzenini, hukuk ve ekonomi sistemlerini, günlük hayata dair gelenek ve ritüelleri tasvir etmek istemişler, ancak kaçınılmaz olarak, daha ziyade kendi dönemlerinin sosyal hayatını yansıtmışlardır. Tüm mesnevilerde sosyal hayatı aksettiren tasvirlerin en canlı ve gerçekçi ayrıntılarla dolu bölümler olduğu görülmektedir.

Hikâyenin “aşk”, “ihnet”, “kıskançlık”, “zülüm”, “kader”, “ayrılık-kavuşma” gibi temaları ise kutsal kitaplarda yer alan bu kıssanın her dönemde geçerli olan beşeri tarafını çizmektedir. Bu temaların tahlili hikâyenin dramatik yapısını olduğu kadar eserlerin söz konusu beşeri olgulara getirdiği özel yorumları da sergilemektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Yusuf u Züleyha mesnevileri motifleri açısından incelenmiştir. Eserlerin dini motifler yönünden incelenmesi bir peygamber kıssası olan hikâyenin dini-tasavvufi alt yapısını çözmeyi amaçlamaktadır. Klasik edebiyat kültürünün en belirgin çizgilerinden olan dini motif ve temaların mesnevilerde değişik boyutlarda anlam katmanları oluşturduğu görülmektedir. Bunun dışında “gömlek”, “kuyu”, “zindan”, “kervan”, “pazaryeri”, “mektup” gibi motiflerin tahlili de hikâyenin anlam katmanlarını ve metaforik dokusunu çözümlenmeye yardımcı olmaktadır.

Son bölümde metinlerarası ilişkilerin çözümlenmesinde kullanılan yöntemlerin mesneviler üzerinde uygulanmasına dair bir deneme yapılmıştır.

Yusuf u Züleyha mesnevileri, mazmun, imge, tema ve kahramanları ile klasik şiiri etkilemiş ve onu besleyen kaynaklardan biri olmuştur.

Hikâye kahramanlarının zamanla şahsiyetleriyle örtüşen bazı kavramları ifade eden sembollere dönüştüğü bilinmektedir. Klasik şiirde, Yakup, çile ve sabrı; Yusuf güzelliği, masumiyeti; Züleyha baştan çıkarıcı güzelliği temsil etmektedir.

Ayrıca hikâyede işlenen bir takım temalar da metinlerarasılık açısından önemli işlevlere sahiptir. Kıskançlık, hırs, entrika, aşk, ihtiras gibi en trajik beşeri zaafardan doğan gerilimin dinamizm kattığı; kaderin değişmez seyri gibi tüm insanlığı etkileyen bir olgunun hikâyeyi bir "leit- motive" olarak baştanbaşa kuşatarak etkisini arttırdığı hikâye, asırlarca işlene işlene edebiyata kalıcı semboller kazandırmıştır.

Bu bölümde ayrıca klasik şiiri besleyen kaynaklardan biri olan Yusuf u Züleyha hikâyesinden doğan mazmunlar ve benzetmeler yoluyla kurulan kalıplaşmış bağlantılar incelenmiştir. Metinlerarası incelemede motif- imge aktarımı kategorisinde ele alınacak olan söz konusu sembollerin oluşumu, başlangıçtan günümüze etkisini tüm canlılığıyla sürdüren kıssanın düşünce dünyamızda oluşturduğu izleri aktarmak adına önem kazanmaktadır. Kıssanın anlam katmanlarından doğan, yüzyıllar boyunca şairlerin his ve fikir dünyasını şekillendiren temel dinamikler, metinden metine aktarılırken günümüz insanına hâlâ söyleyecek sözü olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR**Kitaplar**

- Akkuş, Metin, Divan Edebiyatında İnsan-I Dini Kişilikler, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2000
- Aktaş, Şerif, Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Ankara,1984
- Aktulum, Kubilay, Metinlerarasılık, Öteki Yayınevi, Ankara 1999
- Atilla, Ahmet Şentürk, A. Kartal, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Dergâh Yay. İst., 2004
- Aytaç, Gürsel, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi, Ankara, 1997
- Ayvazoğlu, Beşir, Aşk Estetiği İslâm Sanatlarının Estetiği Üzerine Bir Deneme, Ötüken yay.,İstanbul, 1997
- Ayvazoğlu, Beşir, Şeyh Gâlip Kitabı, İstanbul B. Şehir Belediyesi, İstanbul, 1995
- Ayvazoğlu, Beşir Aşk Estetiği, Ötüken yay. İst. 1993
- Banarlı, N. Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, M.E.B. yay
- Brathon, F. Glatstone, Yakın Doğu Mitolojisi, Avcıol yay. İstanbul, 2002
- Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000
- Çavuşoğlu, Mehmet, Yahya Bey Yusuf ve Zeliha, İstanbul Üniv.Edebiyat Fak. Yay. İst. 1979
- Çelebioğlu, Amil, Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı, M.E.B. yay. İst. 1994
- Çelebioğlu, Amil, Türk Edebiyatında Mesnevi: XV. yy.'a Kadar, İstanbul, 1999
- Çetişli, İsmail, Metin Tahlillerine Giriş 2, Akçağ Yay., Ankara 2004
- Demirel, Mustafa, Kemal Paşazâde, Yusuf u Züleyha, Seçmeler Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara,1983
- Desplancques, Sophie, Antik Mısır, Dost Yay. Ankara 2006
- Dilçin, Dehri, Yusuf ve Zelihâ, T. D.K, yay. , İstanbul, 1946
- Doğan, Muhammet. N. Fuzuli'nin Poetikası, Ötüken yay. İst.2002
- Ertaylan, İsmail Hikmet, Yusuf ile Züleyha, İ.Ü. Ed. Fak. Yay. İstanbul, 1960
- Eset, Muhammed Kur'an Mesajı, Mütercim Cahit Koytak vd İşaret yay. İst. 1999
- Giritli Sırrı Paşa, Güzel İnsan Yusuf: Yusuf Suresi Tefsiri, haz. Tahir. G. Seratlı, Selis Kitap, İst. 2005
- Hamdullah Hamdi, Yusuf u Züleyha, Haz. Naci Onur, Akçağ Yay. Ankara 1991
- Hornung, Erik, Mısır Tarihi, Kabalcı Yay.İstanbul 2004
- Hyndman, Rob. J. The Times A Cronology of The Bible, Bethel Pub., 2000

- İsen, Mustafa vd., Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker yay., Ankara, 2002.
- Karahan, Leyla, Kısası-i Yusuf, Yusuf u Züleyha, T.D.K yay.,Ankara, 1994
- Köprülü, M. Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, (Haz. Orhan F. Köprülü, Nermin Pekin) İstanbul, 1981
- Kurnaz, Cemal, Hayali Bey Divanı Tahlili, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987
- Kurnaz, Cemal, Tatçı, Mustafa, Yesevilik Bilgisi, MEB.Yay. Ankara, 2000,
- Kültürel, Zuhâl, Şerifi Yusuf u Zeliha, Bayrak Basımevi, İst.2001
- Külekçi, Numan, Mesnevi Edebiyatı Antolojisi, Aktif yay. Erzurum 1999
- Levend, Ağâh Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, 1988
- Mann, Thomas, Yusuf ve Kardeşleri, Çev.Z. C. Arda, Hece Yay. Ankara 2006
- Mengi, Mine, Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Basımevi, Ankara 2002
- Çetin, Nurullah, Yeni Türk Şiirinde Geleneğin İzleri, Hece Yay.2004
- Okuyucu, Cihan Divan Edebiyatı Estetiği, L M Yay.2004
- Onay,A Talat Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, M. E. B Yay İst 2004,
- Pala, İskender Kitab-ı Aşk, Alfa yay. İstanbul 2008
- Pala, İskender Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü Kapı Yay 2004
- Pala, İskender Divan Edebiyatı,L M Yay İst.2002
- Sakaoglu, Saim Masal Araştırmaları, Akçağ yay. Ankara 2007
- Settari, Celal Züleyha'nın Aşk Derdi, Çev. M. Kanar, İnsan Yayınları, İst. 1998
- Şentürk, Ahmet Atillâ, XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler, İstanbul, 2002.
- Öztürk, Zehra, Hamdullah Hamdi's Mesnevî Yusuf ve Zelîhâ Introduction, Text, Analysis and Facsimile, Harward University, 2001.
- Tekin, Mehmet, Roman Sanatı 1 (Romanın Unsurları), İstanbul, 2002.
- Yayınları, İstanbul, 1995
- Tekin, Mehmet, Roman Sanatı 1 (Romanın Unsurları), İstanbul, 2002
- Ulhan, Çoban Hıdır , Muhammed Nevruzi Yusuf u Züleyha: İnceleme MetinTürk Dil Kurumu Yayınları; Ankara, 2007
- Yahya Bey, Yusuf u Zeliha, Haz. Mehmet Çavuşoğlu, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul 1979
- Yıldız, Osman, Şeyyad Hamza, Yusuf u Züleyha, Akçağ yay. Ankara 2008

Zavotcu, Gencay Divan Edebiyatı Kişiler Kişilikler Sözlüğü, Aydın Kitabevi, Ankara 2006

Makaleler

Adamović, Milan, “Şeyyâd Hamza'nın Yeni Bir Şiiri” çev. Aziz Merhan <http://sbe.dpu.edu.tr/14/157.pdf>

Aktaş, Şerif, “Bir Anlayışın Romanı: Hüsn ü Aşk”, *Şeyh Gâlib Kitabı* (Haz. Beşir Ayan, Gönül, “Tebrizli Ahmedî ve Esrar-name İsimli Mesnevisi” Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer 2007 101

Azamat, Nihat “Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yusuf u Zelihâ, Esrarname Tercümesi”, Osmanlı Araştırmaları, VII-VIII, 1988

Buluç, Sadettin “Şeyyâd Hamza'nın Beş Manzumesi”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İst. 1956, C. VII, s. 1-16)

Büyükkavas, Şeyma Kuran “Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?” Turkish Studies /Türkoloji Dergisi 1 (2006), Sayı: 2

Dolu, Halide, "Yusuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz Ve Bazı Türkçe Nüshalar", Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, 1952, C.: 4, S. 423)

Hisamov, Nurmammed “Kıssa-i Yusuf Tatar edebiyatına ilham oldu” www.daplatform.org/

Hisamov, Nurmammed “Mahmut Kırımlı'nın Yusuf u Züleyhası: Kul Ali'nin Kıssa-i Yusuf'una İlk Bir Nazire” 5. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri Türk Dil Kurumu yay Ank. 2004

Kazan, Şevkiye “Hâmidî-Zâde Celîlî Ve Gazelleri” Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007

Köktekin, Kâzım, “Bir Yusuf ve Züleyha Şairi Süle Fakih ve Eseri”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4, Erzurum, 1996, 173-179

Köktürk, Şahin “Halil Oğlu Ali'nin Yusuf İle Zeliha Hikâyesi” Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007s 167

Kut, Günay, “Ahmedî”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 165-167

Levend, Agâh Sırrı, “Divan Edebiyatında Hikâye” TDAY-Belleten 1967 Ankara s. 71-117

Mengi, Mine “Divan Şiirinde Metinlerarası ilişkiler” Uygurlardan Osmanlıya/ Şinasi Tekin’in Anısına, Simurg Yay. 2008

Okuyucu, Cihan “Tunus Milli Kütüphanesindeki Türkçe Elyazmaları” AkÂdemik Araştırmalar Dergisi Sayı: 7-8

Ünver, İsmail, “Mesnevi” Türk Dili, (Divan Şiiri Özel) s.460

Üst, Sibel, “Nahîfî’nin Yûsuf u Zelîhâ Mesnevisi”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish Volume 2/4 Fall 2007

Tezler

Akış, Öznur Tuba, Köprülüzade Esad Paşa’nın Terceme-i Yusuf u Züleyha adlı eserinin bilimsel yayını ile eserin şekil ve muhteva bakımından incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul 2003

Aktaş, Hasan, Abdurrahman Gubari, Yusuf u Züleyha, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum-2006

Demir, Hatâyî-İ Tebrizî Ve Mollâ Câmî’nin Yusuf u Züleyha Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Doktora çalışması, Y.Y.Ü, Van 2004

Deniz, Rasim, Haliloğlu Ali’nin Yusuf ve Zeliha Kıssası Fırat Üniversitesi 1998

Kaşkaya, Mehtap, “Yusuf u Zeliha”, Yüksek Lisans tezi, Sivas 2004

Kazan, Şevkiye “Hâmidî-zâde Celîlî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Husrev ü Şîrîn Mesnevisi (İnceleme- Tenkidli Metin)” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi ,SBE, Isparta, 1997

Köktekin, Kâzım, Sula (Süli) Fakih’in Yusuf ve Züleyha’sı, A.Ü. Erzurum, 1994

Uygur, Sinan, Ali’nin Kıssa-i Yusuf’u, Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2003

WEB

www.christiananswers.org

www.daplatform.org

www.diyenet.gov.tr

<http://www.doguedebiyati.com>

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>

www.kulturturizm.gov.tr

www.metinlerarasiliskiler.com

EK 1

BÖLÜM 1

Baba- Oğul Hikâyesi

TABLO 1

	A	Ş	S	D	N	H	K	Y	G	Ş
Hz. İshak'ın ikiz oğulları doğar: Yakup ve İys	-	-	-		+	+	-	+	-	-
Hz. İshak ölümüne yakın oğlu İys'ten kendisine bir av büryanı hazırlamasını böylece nübüvvet duasını ona yapacağını ve peygamberliğin ona geçeceğini haber verir. Anneleri ise, gözleri görmeyen İshak'ı kandırarak Yakup'un peygamberlik duasını almasını sağlar.	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-
Hz. İshak oğlu İys için de neslinin bereketli olmasına dua eder. Tüm Rum nesli İ's'in soyundandır İys kardeşine düşman olur. Yakup Kenan/Şam'a göç eder. Burada halasının kızlarıyla evlenir Yakup'un 12 oğlu olur.	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-
Yakup, oğulları içinde en çok Yusuf'u sevmektedir.	-	-	+		+	+	-	+	+	+
Sebeb-i hüsn-i Yusuf	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+
Yakup, tüm oğullarına üç bin Yusuf'a altı bin koyun verir	-	-	+		-	-	-	-	+	-
Yusuf'un annesi ölünce bakımını halası/dadısı İnas üstlenir.	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+
İnas, kemerini beline bağlayarak Yusuf'a hırsızlık isnat eder. Yakup şeraitine göre hırsız mal sahibine ait olur.	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+
İnas'ın ölümüyle Yusuf babasına kavuşur. Ancak aralarındaki sevgi kardeşleri huzursuz eder.	-	-	-	+	-	+	-	+	-	-
Yakup, tüm ilim ve hikmet varlığını Yusuf'a aktarır.	-	-	+	+	-	+	+	+	-	+
Yakup, Cebrail'in ateşe atılacağı vakit Hz. İbrahim'e cennetten getirdiği özel gömleği Yusuf'a giydirir	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-
Yakup'un evi önünde bir ağaç vardır. Yakup'un her çocuğun doğumunda bir dal verir böylece her birine kendisine ait daldan asa yapılır. Ağaç, Yusuf için dal vermez, Yakup'un duasıyla Cebrail, ona cennetten zebercedden asa getirir	-	-	-	+	-	+	-	-	+	+
Yusuf düşünde güneş ay ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görür. Babası bu rüyadan bahsetmemesini ister.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Şem'un'un annesi baba-oğul arasında geçen konuşmaları kardeşlere aktarır	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
Yakup'un üvey kızı bu konuşmayı gizlice ağabeylerine haber verir.	+	-	+	+		-	-	-	-	-

Tüm kurtları toplayan Yakup onlardan hesap sorar; kurtlar yemin ederler.Böylesi bir iftira yüzünden ah ederler.	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+
Sebeb-i felaket-i Yakup:Yakup emzikli bir köle alır, sütü Yusuf'a yetsin diye bebeğinden ayırır. Kadın beddua eder.	+	-	+	+	-	+	+	+	-	+
Sebeb-i diğer:Yakup'un oğluna aşırı düşkünlük göstermesi Allah'tan gayrıya bağlanması.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
Yakup, Yusuf'un ahvalini Cebrail'den sorar. Cebrail de Azrail'den onun ruhunu kabzetmediğini öğrenir. Yakup ümitlenir.	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-
Cebrail, Yakup'un Yusuf'u Allah'a değil, oğullarına ısmarlamış olmasının Hak katında kınandığını bildirir.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
Cebrail, ağlayıp inlemekten vaz geçmesini söyler, Yakup, sabr-ı cemil ile sükut eder	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-
Yakup kulbe-i ahzan içinde sabır ve tevekküller çile doldurur	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+

Aziz, tüm mal varlığıyla satışa katılır, zorlukla denkleştirir. Yusuf'un bereketiyle boşalan hazinesi tekrar dolar.	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-
Malik Yusuf'un kim olduğunu öğrenir Ondan kendisine oğul verilmesi için dua ister. Dua bereketine kırk /yirmi dört oğul olur.	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-
Züleyha, Yusuf'u sarayında sultan gibi ağırır. Yusuf'a yüzlerce elbise yaptırır.	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
Malik Yusuf'u dünya malına değiştirdiğine pişman olur.	+	+	-	-	+	+	-	+	-	+
Yusuf bir gün(bazı mesnevilerde zindandayken) Kenan'dan gelen bir bedeviye rastlar ondan Yakup'un ahvalini sorar. Bedevi Yakup'a kim olduğunu bilmediği Yusuf'tan haber götürür	+	+	+	-	+	+	-	+	-	-
Yusuf derdini Züleyha'ya açar. Züleyha Yakup'a mektup yazdırtıp sonra onu götürenin elinden tekrar almak suretiyle bir hile düzer	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
Züleyha, Yusuf'u etkilemek için tüm dünyayı dolaşan ve her yerde sevgilisiyle kendisini resmeden nakkaşın hikâyesini anlatır. Yusuf da ona dedesi İbrahim'in oğlu İsmail'i Allah yoluna kurban edişini anlatır.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
Züleyha, Yusuf'u puthaneye götürür. Yusuf'un karşısında putlar devrilip kırılır.	+	+	-		+	-	-	-	-	-
Züleyha sultandan korkar, Yusuf dua ile onları tekrar bütün yapar.										
Züleyha, Yusuf'u unutmak için/ Yusuf Züleyha'nın gözünden uzak olmak için bir bağa bağban olarak gönderilir	-	-	+		+	+	+	+		+
Züleyha aşkından hasta olur. Tabipler çare bulamaz.	+	+	+					+	-	-
Züleyha'ya dadısı nasihat eder. Nasihat fayda etmez. Dadı bu kez arabulucu olmak ister.	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
Dadı Züleyhanın aşkını anlatır, Yusuf onu reddeder.	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+
Züleyha yakınlığa vesile olsun diye "Bana İbrahim dinini öğret" der.	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
Züleyha Yusuf'a bir güzel köşk ve güzel cariyeler hediye eder. Yusuf birine meyl etse Züleyha onun yerine geçecektir. Ancak cariyeler hidayete erişir.	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+
Züleyha, iç içe yedi muhteşem bina yaptırıp tezyin ettirir. Saray, mermer ve billurdan yapılmış, mücevherlerle donatılmıştır ve duvarları Yusuf ile Züleyha'nın âşıkane resimleriyle süslüdür.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Züleyha Yusuf'u her bir binaya/bölüme tek tek sokarak vuslat diler. En süslü yapı olan yedinci hanede Züleyha baskıyı arttırır.	+	-	-		+	+	+	+	+	+
Burada üzeri örtülü put gören Yusuf sebebini sorar. Züleyha'nın ondan utandığını söylemesi üzerine Yusuf asıl Allah'tan utanmak gerektiğini	+	-	-	+	-	+	-	+	+	+

bahsetmesini söyler. Allah ona sözünü unutturur.										
Zindandan kurtulmak için kuldan medet umması Cebrail aracılığıyla kınanır.	-	+	+	-	+	-	-	+	-	-
Sultan Reyyan düşünde yedi dolgun başağı yiyen yedi zayıf başak, yedi semiz ineği yiyen yedi zayıf inek görür. Düşünü kimse yoramayınca saki Yusuf'u hatırlar. Yusuf bu düşü yedi bolluk senesini izleyen yedi kıtlık yılının olacağı şeklinde yorar.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Sultan Reyyan Yusuf'u tanımak ister	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Kendisini huzura davet eden Reyyan'dan öncelikle kendisine atılan iftirayı soruşturmasını ister.	+	+	-	+	+	+	-	+	+	+
Reyyan Yusuf'un hapse düşme nedenini soruşturur. Sonuçta Züleyha/Mısır kadınları durumu itiraf eder	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+
Reyyan suçunu itiraf eden Züleyha'ya gazap eder.Onu huzurundan kovar Malını mülkünü elinden alıp sokağa attırır	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Züleyha'nın kocası ölür	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
Yusuf Mısır azizi olur.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Yusuf, atıyla gezerken bir fakir selam verir, Yusuf onu hor görür. Cebrail ihtar eder. O genç, Züleyha'nın iftirasına karşı dile gelip Yusuf lehine delil sunan bebektir.	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-
Yusuf'un aşkıyla harab olan Züleyha malını da gençliğini de kaybeder.	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+
Züleyha puta tapmaktan vazgeçer imana erer	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+
Gözleri görmez olan Züleyha Yusuf'un yoluna çıkar aşkını ilan eder. Delil olarak Yusuf'tan aldığı kamçısı elinde ah eder. Yusuf kamçıyı alınca eli yanar.	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-
Züleyha ona bir an dayanamadığı ateşi gönlünde yıllarca taşıdığını söyler										
Yusuf'un yüzü suyu hürmetine Züleyha'ya gençliği ve güzelliği iade edilir.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Evlenirler. Züleyha gerçek aşkı ve hidayeti bulur.										
Cebrail Yusuf'a ind-i ilahide Züleyha ile nikah olduklarını açıklar. Hakkın bu yoldaki emrini açıklar.	+	-	-	-	-	+	+	+	-	-
Yusuf ile Züleyha evlenirler. İki/ on iki/ondört oğulları olur.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Yusuf bolluk zamanı ambarları doldurur. Kıtlık zamanı halka önce altın gümüş karşılığı sonra evlatlarını ve kendilerini köle etmek suretiyle buğday alır. Yusuf onları azad eder. Halk duacı olur/imana erer.	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+

Tüccar Malik oğullarıyla Yusuf'un kapısına gelir. Buğday karşılığı hizmet eder + + + - - -

BÖLÜM 3

BABA OĞUL HİKÂYESİ FİNALİ

	A	Ş	S	D	N	H	K	Y	GG	Ş
Kenan ilindeki kıtlıktan etkilenen Yakup oğulları Mısır'a yardım istemeğe gelirler.	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
Yusuf, onları ağırlar, buğday verir, kim olduklarını, atalarını sorar, Yakup'u över ve evde kalan kardeşleri Bünyamin'i de getirmelerini ister.	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
Yusuf, onları casuslukla itham edip, Bünyamin'i getirmelerini ister ve kardeşlerden birini rehin alır	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+
Yolda şeytan onlara dokunup Yusuf'un kokusunu siler. Yakup, Yusuf'un kokusunu alamaz.	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Yüklerinin içinde bedel olarak verdikleri altının iade edildiğini görürler. Yakup bundan hoşlanmaz tekrar verilmesini ister	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+
Yakup Bünyamin'i vermektan korkar, ancak teslimiyet göstermek durumundadır. Onlara hep beraber tek bir kapıdan girmeyip ayrı ayrı kapılardan girmelerini öğütler.	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
Kardeşler ikişer ikişer kapılardan girmek üzere ayrılınca Bünyamin yalnız kalır. Karşısına tebdil-i kıyafetle Yusuf çıkar ona değerli bir bilezik takar. Kardeşlerin her biri bileziği kendi koluna geçirir, bilezik kaybolup yeniden Bünyamin'in kolunda belirir.	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-
Yusuf bir saray yaptırır. Duvarlarına kendi macerasını hikaye eden hat yazdırır. Kardeşleri yazılanları okuyup utanç ve pişmanlık içine gömülürler.	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-
Sarayın duvarlarındaki hikayeyi görüp ağlayan Bünyamin'e Yusuf'un oğlu Mişelüm gerçeği açıklar.	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-
Yusuf kimliğini yalnız Bünyamin'e bildirir. Onunla dertleşirler. Bünyamin'in üç oğlu olmuştur. İsimlerini 'Kurt' 'Kan' ve 'Yusuf' koymuştur.	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-
Yusuf bir plan yapar. Bünyamin'in yüküne kıymetli bir tas koyarak onu yakalattırır.	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
Kardeşler "hırsızlık soyumuzda bir tek bu ve kardeşi Yusuf 'ta vardır" derler. Yusuf da küçükken dadının kıymetli eşyasını (kemer/boncuk) çalmış ve iki yıl alıkonmuştur .	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+
Yakup ikinci kez yıkılır. Bir melek /Azrail ona oğullarının esenlikte olduğunu müjdeler. Azrail Yusuf'un canını almadığını haber verir	+	-	+	-	-	+	-	+	-	-
Yakup, Mısır Azizi'ne hitaben bir mektup yazarak şecerelerini ilan eder ve bu soydan gelen oğlunun hırsız olamayacağını bildirir.	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+

Yusuf da ona hikmet dolu bir mektupla cevap verir. Yakup, “Bu Reyyaniler sözü olamaz nebiler sözüdür” der	+	-	-	+	-	-	-	+	-
Mektubu getiren kardeşler Yusuf’u tanıyıp af dilerler.	+	-	+	+	-	+	-	+	+
Yusuf kardeşlerinin kendisini kervancılara köle olarak sattıklarını beyan eden sözleşmeyi çıkarıp gösterir	+	+	+	-	-	-	-	-	-
Yusuf bir altın tase mülle vurur. Tas çınlayarak, tüm olanları anlatır kardeşlerinin suçlarını yüzlerine vurur.	+	+	+	-	+	-	-	-	+
Dar ağacı kurdurtup haklarında idam kararını bildirir. Samimi pişmanlıklarını görüp affeder	-	+	+	-	-	-	-	-	-
Yusuf gömleğini kardeşlerine verir ve babasına gönderir.	-	-	-	+	-	+	-	+	+
Yusuf kardeşlerine güvenemez, Cebrail’in ona kuyudayken hediye ettiği mucizevi gömleği sadık hizmetkarı Beşir’le babasına yollar.	+	+	+	-	+	-	-	-	-
Yusuf hizmetkarı Beşir ile babasının yadigarı inciye gönderir	-	-	-	+	-	-	-	-	-
Yakup’un oğlundan ayrılmasına sebep olan şey, Yusuf için aldığı süt anneyi oğlundan ayırması yüzünden aldığı bedduadır.. Elçi Beşir, Yakup’a ulaşmadan önce bu kadınla karşılaşır. Aralarında geçen konuşmadan kadının oğlu olduğu anlaşılır. Kadının bedduası Yakup’un üstünden kalkar	+	+	+	+	+	-	-	-	-
Yusuf’un gömleği yolda iken Yakup’a kokusu erişir.	+	+	+	+	+	+	-	+	+
Yüzünü gömleğe süren Yakup’un gözü açılır	+	+	+	+	+	+	-	+	+
Yakup ve oğulları Mısra giderler. Baba oğul kavuşurlar.	+	+	+	+	+	+	-	+	+
Züleyha on iki oğluyula Yakup’un elini öper. Ona bir ev yaptıırıp, ikramlar eder	+	+	+	-	+	-	-	-	-
Yakup, sarayda oturmayı kabul etmez, basit bir ev ve fakir yemeği ister.	+	+	+	-	+	-	-	-	-
Yakup, oğullarıyla atası Hz. İbrahim’in kabrini ziyarete gider. Kabrin yanında melekler içi nur ve amber dolu bir mezar kazmaktadır. Yakup’un isteğiyle melekler bir kadeh sunarlar. Yakup bu kadehi içince ruhunu teslim eder.	+	+	+	-	+	-	-	-	-
Yakup ölümü yaklaşınca oğullarını etrafına toplar onlara nasihat eder, Yakup irtihal eder.	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Azrail atına binmeye hazırlanan Yusuf’a, düşünde de gördüğü gibi, bir elma sunar. Bu elmayı oklayan Yusuf can verir.	+	+	+	-	+	+	-	+	+
Yakup’un ardından ölmeyi dileyen Yusuf’a Cebrail (kırk yıl/altmış üç yıl)yaşayacağımı ve	+	+	+	-	+	-	-	-	-

Mısır halkını hak dine davet edeceğini bildirir.

Yusuf'un tebliğ çalışmaları şehrin putperestlerini kızdırır. Reyyan'dan buna engel olmasını isterler. Reyyan'ın bu yoldaki emri üzerine Yusuf, iman edenlerle Mısır'ı terk edip bir başka şehir kurar. Bu şehir kısa zamanda kalkınır şöhreti dünyayı tutar.

Reyyan bu şehri görmek için Yusuf'a mektup yazar. Yusuf, kafirlerin o topraklara giremeyeceğini söyler.

Melik Reyyan Hak dine girer

Yusuf ve hemen ardından Züleyha irtihal eder.

Yusuf'un kabri bulunan şehir bolluk , Mısır ise kıtlık içindedir. Reyyan tabut'un Mısır'a gelmesini ister. Bu kez de Yusuf'un şehri kıtlık çeker. Yusuf'un oğlu tabutu Nil ortasına gömmeyi tekli eder.

Yusuf'un kabri Nil ortasında bir adaya yapılır. Zaman içinde ada sulara gömülür. Hz.Musa onu Nilin ortasından bulup çıkarır. Hz. İbrahim ve Hz. Yakup'un yanına gömer.

+	+	+		+	-	-	-	-	-
+	+	+		+	-	-	-	-	-
+	+	+		-	-	-	-	-	-
+	+	+	+	-	+	-	+	-	+
+	+	+		+	-	-	-	-	
+	+	+		+	-	-	-	-	-